

การเรียนรู้ของครูและเด็กวัยอนุบาล: กรณีศึกษาโรงเรียนวิถีพุทธ

นางสาวสุภัทรา คงเรือง

สถาบันวิทยบริการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาการศึกษาระดับมัธยมศึกษา ภาคศึกษาระดับมัธยมศึกษา การสอนและเทคโนโลยีการศึกษา

คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2549

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

TEACHERS AND PRESCHOOLERS' LEARNING
: A CASE STUDY OF BUDDHIST CONCEPT SCHOOL

Miss Supatthara Kongruang

วิทยาลัยนวัตกรรมการ
ศึกษาระดับปฐมวัย
A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Doctor of Philosophy Program in Early Childhood Education
Department of Curriculum, Instruction, and Educational Technology

Faculty of Education

Chulalongkorn University

Academic Year 2006

Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์   การเรียนรู้ของครูและเด็กวัยอนุบาล: กรณีศึกษาโรงเรียนวิถีพุทธ
โดย   นางสาวสุภัทรา คงเรือง
สาขาวิชา   การศึกษาปฐมวัย
อาจารย์ที่ปรึกษา   ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วรวรรณ เหมชะญาติ
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม   พระชยสาโรภิกขุ

ครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศึกษาศาสตรบัณฑิต

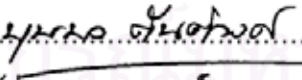

..... คณบดีคณะครุศาสตร์
(รองศาสตราจารย์ ดร.พศุทธิ ศิริบรรณพิทักษ์)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.ทิตนา แชมมณี)

..... อาจารย์ที่ปรึกษา
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วรวรรณ เหมชะญาติ)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม
(พระชยสาโรภิกขุ)

..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บุษบง ตันติวงศ์)

..... กรรมการ
(ศาสตราจารย์กิตติคุณ สุমন อมรวีวัฒน์)

สุภัทรา คงเรือง : การเรียนรู้ของครูและเด็กวัยอนุบาล: กรณีศึกษาโรงเรียนวิถีดุสิต (TEACHERS AND PRESCHOOLERS' LEARNING: A CASE STUDY OF BUDDHIST CONCEPT SCHOOL)
 อ.ที่ปรึกษา: ผศ.ดร.วรวรรณ เหมชะญาติ อ.ที่ปรึกษาร่วม: พระชยสาโรภิกขุ 229 หน้า.

งานวิจัยเชิงคุณภาพนี้มีวัตถุประสงค์เพื่ออธิบายการเรียนรู้ของครูและเด็กวัยอนุบาลโรงเรียนวิถีดุสิต ผู้ให้ข้อมูลหลักคือครูประจำชั้นอนุบาล จำนวน 13 คน ผู้บริหาร จำนวน 6 คน เก็บรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีที่หลากหลายคือ การสังเกต การสัมภาษณ์ การศึกษาเอกสาร การศึกษาประวัติชีวิต และการสนทนาแบบไม่เป็นทางการ

ผลการวิจัยมีดังนี้

1. วิถีดุสิตในโรงเรียนกรณีศึกษา หมายถึง โรงเรียนที่นำหลักไตรสิกขามาเป็นแนวทางในการจัดการเรียนการสอน ทั้งนี้มุ่งเน้นการสร้างความกลมกลืนของชีวิตครูและเด็กวัยอนุบาลกับกิจกรรมทางพุทธศาสนา เป็นสำคัญ
2. กระบวนการเรียนรู้วิถีดุสิตของครูเป็นการพัฒนาตนใน 5 ขั้นตอน คือ 1) การเปิดใจรับ 2) การสำรวจระว่างกาย วาจา ใจ 3) การมีสติและสมาธิ 4) การตระหนักและเห็นคุณค่า และ 5) การมีปัญญา ส่วนกระบวนการเรียนรู้วิถีดุสิตของเด็กวัยอนุบาลประกอบด้วย 3 ขั้นตอน คือ 1) ความเป็นปกติในการดำเนินชีวิตประจำวัน 2) การมีสมาธิขณะที่เล่นและปฏิบัติกิจกรรมต่างๆ และ 3) การเอื้อเพื่อแบ่งปัน
3. ปัจจัยที่เกื้อหนุนให้เกิดการเรียนรู้วิถีดุสิต คือ 1) ความเป็นกัลยาณมิตร 2) สิ่งแวดล้อมที่ดี 3) การสงเคราะห์เกื้อกูล 4) การทำงานรับใช้สังคม 5) การปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอต่อเนื่อง 6) การมีแบบอย่าง และ 7) การให้การเสริมแรง

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาควิชา.....หลักสูตร การสอนและเทคโนโลยีการศึกษา.....ลายมือชื่อนิสิต.....
 สาขาวิชา.....การศึกษาระดับมัธยมศึกษา.....ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา.....
 ปีการศึกษา 2549.....ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาร่วม.....

4584650327 : MAJOR EARLY CHILDHOOD EDUCATION

KEY WORD: TEACHERS' LEARNING / PRESCHOOLERS' LEARNING / BUDDHIST CONCEPT

SUPATTHARA KONGRUANG: TEACHERS AND PRESCHOOLERS' LEARNING:

A CASE STUDY OF BUDDHIST CONCEPT SCHOOL. THESIS ADVISOR: ASST.PROF.

WORAWAN HEMCHAYART, Ph.D., THESIS CO-ADVISOR: CHAYASARO BHIKKHU, 229 pp.

The purpose of this qualitative research was to examine the learning process of preschool teachers and preschoolers in the Buddhist Concept School. Research participants were 13 preschooler teachers and 6 school administrators. Multiple data collection procedures were used; observation, interview, documentation, life history, and informal conversation.

The research findings were as follows:

1. The meaning of Buddhist concept in case study is the school implementing Threefold Training as core principle in teaching and learning. Its emphasis is focusing on the integration of teachers' and preschoolers' life styles and Buddhist concept.

2. The Buddhist concept learning process of teachers was to develop one's self in five steps: 1) being open-minded 2) being compose in one's action, speech, and mind 3) being mindfulness and meditation 4) being awareness and appreciation, and 5) having wisdom. The Buddhist Concept learning process of preschoolers comprised three steps: 1) being regularly in everyday life 2) paying attention while playing and doing all activities, and 3) sharing.

3. The supportive factors were 1) having good friends 2) making appropriate environment 3) having supportiveness 4) having social services 5) having a repetition and a continuum 6) being a good modeling, and 7) giving a reinforcement.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Department Curriculum, Instruction, and Educational Technology Student's signature *[Signature]*

Field of study Early Childhood Education Advisor's signature *[Signature]*

Academic year 2006 Co-advisor's signature *[Signature]*

กิตติกรรมประกาศ

ขอระลึกถึงพระพุทธรูปของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ ที่ทำให้เรารู้ความจริง ความดี ความงาม อย่างลึกซึ้งจากความเป็นธรรมดาและธรรมชาติของชีวิต

ขอกราบขอบพระคุณในความกรุณาของผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วรวรรณ เหมชะญาติที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ผู้เป็นกำลังใจ ช่วยแนะนำ เลือกลง แก้วไข ตบแต่งและกล่อมเกลา ให้ผู้วิจัยมีความแจ่มชัดและใช้ปัญญาในการเรียนรู้การทำวิทยานิพนธ์ ขอระลึกในพระคุณของพระชยสาโรภิกขุ ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม ที่ให้ธรรมะ ข้อคิด แนวทางและวิถีปฏิบัติตนที่สอดคล้องกับการเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี ขอขอบพระคุณท่านศาสตราจารย์ ดร.ทิสนา แหมมณี ประธานสอบวิทยานิพนธ์ และศาสตราจารย์กิตติคุณสุนน อมรวีวัฒน์ กรรมการสอบภายนอก ที่ช่วยให้คำแนะนำ ปรับปรุงข้อบกพร่อง ทำให้วิทยานิพนธ์มีความประณีต รอบคอบและสมบูรณ์ ขอระลึกถึงความรักความเมตตาของท่านผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บุษบง ตันติวงศ์ กรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ซึ่งเป็นผู้ที่ปลูกจิตวิญญาณความเป็นครูและจุดประกายความคิดการพัฒนาชีวิตภายในของผู้วิจัย

ขอระลึกถึงพระคุณของศาสตราจารย์อัมไพ สุจริตกุล ซึ่งเป็นบุคคลแรกที่ทำให้ผู้วิจัยได้สัมผัสกับการปฏิบัติธรรมโดยการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ผู้วิจัยขอสำนึกในพระคุณของผู้ให้ข้อมูลได้แก่ ครู ผู้บริหาร เด็ก คุณป้า ผู้ปกครองของศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทรงธรรม ตลอดจนบุคลากรของสถานปฏิบัติธรรมภูมิมรณ โดยเฉพาะแม่ชีสารินี ที่เปี่ยมไปด้วยความเป็นกัลยาณมิตร ซึ่งทำให้ผู้วิจัยเรียนรู้การยกระดับจิตวิญญาณ เข้าถึงการมีชีวิตอยู่ในปัจจุบันขณะ และได้รับประสบการณ์ต่าง ๆ จนทำให้ผู้วิจัยซึมซับ ความอ่อนโยน เบิกบาน เข้าใจความสัมพันธ์ของชีวิต และรู้ซึ่งถึง “ความเป็นครู” ผู้วิจัยขอขอบพระคุณ คณะทำงานโครงการโรงเรียนวิถีพุทธ กระทรวงศึกษาธิการ โรงเรียนทอสี คณะผู้บริหารและคณะครูโรงเรียนบ้านคลองบัว

ขอขอบคุณบัณฑิตวิทยาลัยที่จัดสรรทุนอุดหนุนการศึกษาระดับบัณฑิตศึกษาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เพื่อเฉลิมฉลองในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเจริญพระชนมพรรษาครบ 72 พรรษา และทุนสนับสนุนวิทยานิพนธ์ รวมทั้งการให้โอกาสลาศึกษาต่อของมหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา

เบื้องหลังของความสำเร็จในการทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้ก็คือพ่อแม่ พี่น้อง ญาติ เพื่อน ๆ รวมทั้งผู้อันเป็นที่รักที่ให้การสนับสนุนให้กำลังใจและกำลังทรัพย์ตลอดเวลา คุณงามความดีที่ได้จากการทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ขอมอบให้กับผู้มีพระคุณและสรรพสิ่งทั้งมวล

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ญ
สารบัญแผนภูมิ.....	ฎ
สารบัญแผนผัง.....	ฏ
บทที่	
1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	6
คำถามการวิจัย.....	6
ขอบเขตของการวิจัย.....	6
นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย.....	7
วิธีดำเนินการวิจัย.....	7
ประโยชน์ที่ได้รับ.....	11
2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	13
1. กระบวนทัศน์การวิจัยเชิงคุณภาพ.....	14
การวิจัยเชิงคุณภาพ.....	14
การวิจัยแบบกรณีศึกษา.....	17
2. การเรียนรู้ของมนุษย์.....	20
กระบวนทัศน์ในการเรียนรู้ของมนุษย์.....	22
จิตสำนึกกับการเรียนรู้ของมนุษย์.....	29
การเรียนรู้ของผู้ใหญ่.....	33
การเรียนรู้ของเด็ก.....	48
3. การศึกษาไทยตามแนวพุทธธรรม.....	62

บทที่	หน้า
	การเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขา..... 62
	โรงเรียนวิถีพุทธ..... 67
	รูปแบบการจัดการศึกษาตามแนวพุทธธรรม..... 69
3	การดำเนินการวิจัย..... 90
	ระยะที่ 1 การศึกษาก่อนลงภาคสนาม..... 91
	การทบทวนองค์ความรู้..... 91
	การเตรียมตัวและการเรียนรู้ของผู้วิจัย..... 91
	ระยะที่ 2 การศึกษาภาคสนาม..... 93
	การเลือกโรงเรียนกรณีศึกษาและการกำหนดผู้ให้ข้อมูล..... 93
	การเข้าถึงข้อมูลและบทบาทของผู้วิจัย..... 95
	การดำเนินการวิจัย..... 96
	เครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูล..... 100
	การเก็บรวบรวมข้อมูล..... 101
	ระยะที่ 3 การวิเคราะห์และการนำเสนอข้อมูล..... 106
	ขั้นตอนและวิธีการวิเคราะห์ข้อมูล..... 106
	การตรวจสอบความเชื่อถือได้ของข้อมูล..... 112
	การนำเสนอข้อมูล..... 113
4	ศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทรงธรรม: บริบทของวิถีชีวิตแห่งการภาวนา..... 115
	ความเป็นมา..... 115
	สภาพแวดล้อมและบรรยากาศ..... 119
	บุคลากรและบทบาทหน้าที่..... 129
5	ผลการวิเคราะห์การเรียนรู้วิถีพุทธของครูและเด็กวัยอนุบาล..... 136
	วิถีพุทธหมายความว่าอย่างไร..... 136
	กระบวนการเรียนรู้วิถีพุทธของครูและเด็กวัยอนุบาลเป็นอย่างไร..... 144
	ปัจจัยเกื้อหนุนให้เกิดการเรียนรู้วิถีพุทธคืออะไร..... 189
6	สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ..... 210
	ผลการวิเคราะห์ข้อมูล..... 211
	อภิปรายผลการวิจัย..... 216
	ข้อเสนอแนะจากผลการวิจัย..... 216
	ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป..... 216

	หน้า
รายการอ้างอิง.....	217
ภาคผนวก.....	223
ภาคผนวก ก.....	224
ภาคผนวก ข.....	225
ภาคผนวก ค.....	227
ภาคผนวก ง.....	228
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์.....	229

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1	วิธีสอนตามขั้นทั้ง 4 ของอริยสัจ.....	71
2	สรุปการเข้าร่วมกิจกรรมที่ผู้วิจัยเข้าร่วมศึกษาสังเกต.....	99
3	สรุปเครื่องมือและวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลจากแหล่งข้อมูลที่หลากหลาย.....	105
4	ตัวอย่างการวิเคราะห์เปรียบเทียบข้อมูลจากการสังเกตและการสัมภาษณ์ครู.	109
5	ตัวอย่างการวิเคราะห์การเปรียบเทียบข้อสรุปย่อยจากการสัมภาษณ์เพื่อสร้าง ข้อสรุปย่อยและข้อสรุปรวม.....	110
6	ตัวอย่างการวิเคราะห์เปรียบเทียบข้อมูลจากการสัมภาษณ์ครูและผู้บริหาร เพื่อสร้างดัชนีและข้อสรุปย่อย.....	111
7	จำนวนอาคารเรียนและห้องเรียนของศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทรงธรรม.....	120
8	จำนวนบุคลากรของศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทรงธรรม.....	130
9	บุคลากรจำแนกตามข้อมูลพื้นฐาน.....	131

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญแผนภูมิ

แผนภูมิที่		หน้า
1	การเติบโตและการทำงานของสมองในแต่ละช่วงอายุ.....	52
2	การอธิบายความเชื่อมโยงไตรสิกขากับอริยมรรคมีองค์ ๘.....	63
3	กระบวนการการเรียนรู้ด้วยกระบวนการซึมซับ.....	75
4	ขั้นตอนการสอนตามกระบวนการกัลยาณมิตร.....	77
5	กระบวนการพัฒนามนุษย์ทางพระพุทธศาสนา.....	80
6	รูปแบบการพัฒนาเด็กปฐมวัยตามวิถีชีวิตไทย.....	81
7	รูปแบบการจัดการศึกษาปฐมวัยตามวิถีชีวิตไทย.....	82
8	องค์ประกอบของสรรพสิ่งและความสัมพันธ์ระหว่างจังหวะเวลาในธรรมชาติ กับวิถีชีวิตของมนุษย์.....	85
9	รูปแบบการเรียนการสอนแบบบูรณาการคุณค่าความเป็นมนุษย์.....	87
10	สรุปการนำเสนอรูปแบบการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนตามแนว พุทธศาสตร์.....	89
11	การทำงานของจิต.....	152
12	กระบวนการเรียนรู้และปัจจัยเกื้อหนุนวิถีพุทธของครูและเด็กวัยอนุบาล.....	209

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญแนผนผง

แผนผงที่		หนา
1	ที่ตั้งศูนย์เด็กกอนเกณฑ์วัดทองธรรม.....	119
2	แผนผงศูนย์เด็กกอนเกณฑ์วัดทองธรรม.....	121
3	รายละเอียดห้องในอาคารเรียน 2 ชั้น.....	123
4	รายละเอียดของห้องเรียน.....	127

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	โครงสร้างการทำงานของสมอง	51

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

“ ขอให้มนุษย์ได้ร่วมกันแสวงหากระบวนการเรียนรู้ที่ดีที่สุดให้เพื่อนมนุษย์ทั่วโลกได้พบสิ่งที่ประเสริฐที่สุดของมนุษย์คือ การเรียนรู้ที่ดี บรรลุความจริง ความงาม และความดี สามารถจัดระบบการอยู่ร่วมกันด้วยสันติ ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และมนุษย์กับธรรมชาติ มีอิสรภาพและความสุข และพัฒนาจิตวิญญาณให้สูงขึ้นเรื่อย ๆ การเรียนรู้ที่ดีปฏิวัติมนุษยชาติได้ อันจักนำไปสู่ความรู้สึกรักใคร่และความสัมพันธ์ใหม่อันศานติ ”

(ประเวศ วะสี, 2546)

ความเจริญทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ทำให้สังคมสมัยใหม่ มีความเจริญอย่างรวดเร็ว เชื่อมโยงกันอย่างสลับซับซ้อนและเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว เป็นเหตุให้สังคมเกิดภาวะวิกฤติและผลกระทบต่อชีวิตในส่วนปัจเจกชน สังคมและสิ่งแวดล้อม ทั้งปัญหาความเครียด การขาดความสุข ความขัดแย้งรุนแรง อาชญากรรม สภาพาสังแวดล้อมเป็นพิษ การแก้ปัญหาดังกล่าวต้องอาศัยความรอบคอบและวิธีคิดที่ลึกซึ้ง ซึ่งประเวศ วะสี (2549) กล่าวว่า การศึกษาในปัจจุบัน ไม่มีพลังพอที่จะทำให้มนุษย์ป้องกัน เผชิญ และออกจากวิกฤตการณ์ได้ ปัญหาการเรียนรู้ของมนุษย์ในปัจจุบัน เหาวิชาเป็นตัวตั้งทำให้เสียสมดุลและก่อให้เกิดวิกฤตการณ์ตามมา โดยเฉพาะปัญหาทางจิตใจ ครอบครัวยุคใหม่ วัฒนธรรมสิ่งแวดล้อม สุขภาพ เป็นต้น ปัญหาการเรียนรู้ของมนุษย์ เป็นการเรียนรู้และคิดแบบแยกส่วนและเป็นความรู้นอกตัวไม่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายใน ทำให้มนุษย์มีความบีบคั้น คับข้อง ขาดหรือบกพร่องมิติทางจิตวิญญาณ มองไม่เห็นมิติของความงามและมิติคุณค่า แต่เมื่อวิทยาศาสตร์เริ่มมีการพัฒนาทฤษฎีสัมพันธภาพ และทฤษฎีควอนตัม ทำให้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์กับศาสนาบรรจบกัน ทำให้เข้าใจการเรียนรู้ อีกอย่างหนึ่งว่าเป็นการเรียนรู้ที่เอาจิตของผู้เรียนเป็นตัวตั้งที่การเรียนรู้ทุกชนิดเชื่อมโยงสู่การรู้จิต และพัฒนาจิตของตนจนเข้าถึงความจริงของธรรมชาติ เป็นการเรียนรู้ที่นำไปสู่ปัญญา ที่เข้าใจตัวเองและพัฒนาตัวเองให้เป็นคนดีขึ้น (ประเวศ วะสี, 2547)

การเรียนรู้ที่ดีที่สุดจะต้องทำให้มนุษย์รู้เห็นเข้าถึงธรรมชาติตามความจริง หรือธรรมชาติความเป็นจริงของสรรพสิ่ง นั่นคือความเคลื่อนไหว เปลี่ยนแปลงหรืออนิจจัง สรรพสิ่งทั้งปวงล้วนเชื่อมโยงอย่างเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง ซึ่งทางพุทธเรียกว่าอิทัปปัจจยตา หมายถึงสภาพที่สรรพสิ่ง

ทั้งหลายเป็นปัจจัยต่อกันหรือเป็นกระแสของเหตุปัจจัยอันหนุนเนื่องกันเป็นนิรันดร เพราะความยึดมั่นในตัวตนของเรา(อัตตา) ไปขัดกับธรรมชาติตามความจริงก็เกิดความขัดแย้งขึ้น

แนวคิดทางพุทธศาสนาสอนให้มองธรรมชาติตามความเป็นจริง ด้วยปัญญาที่รู้เท่าทันเข้าใจสภาวะต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น เข้าใจกระแสของเหตุปัจจัยจนสามารถเผชิญกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันได้ด้วยใจที่เมตตา รู้เท่าทันตัวตน พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) (2542) กล่าวว่า 1) มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งอยู่ในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยของธรรมชาติที่ทุกส่วนส่งผลกระทบต่อกัน จึงต้องเกื้อกูล ประสานกลมกลืนในการอยู่ร่วมกัน 2) มนุษย์เป็นเพื่อนร่วมกฎธรรมชาติเหมือนกันทุกชีวิต สุข เกลียด ทุกข์ กลัวตายเหมือนกัน มนุษย์ควรมีเมตตาและไม่ตรีที่ไม่จำกัดแบ่งแยก ช่วยเหลือเกื้อกูลมุ่งความสามัคคี และมีความกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน 3) ชีวิตที่ดีงามสูงสุดเป็นชีวิตที่มีอิสรภาพภายนอกที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติแวดล้อมและมีอิสรภาพภายในที่เกิดจากการพัฒนาตนด้วยการพัฒนาจิตปัญญา ซึ่งทำให้สามารถกลับมาเกื้อกูลต่อธรรมชาติแวดล้อมและเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ลักษณะดังกล่าว เป็นลักษณะของการเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ซึ่งทีศนา เขมมณี (2545) กล่าวถึงหลักการสอนตามแนวคิดเกี่ยวกับธรรมชาติมนุษย์ ไว้ว่า 1) การสอนเพื่อให้บุคคลเข้าถึงความจริงสูงสุดนั้นคือการสอนให้บุคคลขจัดกิเลส ตัณหาของตนโดยการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา คือศีล สมาธิ ปัญญา 2) การสอนให้บุคคลเกิดศีล สมาธิ ปัญญาได้ต้องจัดปัจจัยเกื้อหนุนที่สำคัญให้บุคคลนั้น ได้แก่ การจัดสภาพแวดล้อมที่จูงใจให้เกิดศรัทธา การจัดให้มีภักตมิตรที่สามารถจูงใจให้บุคคลเกิดศรัทธาและการฝึกกระบวนการคิดโดยแยกคาย

พุทธศาสนายังสอนให้ฝึกตนเองด้วยการเจริญสมาธิภาวนา เพื่อให้เกิดปัญญา สอนให้เจริญทาน (การให้) ศีล (การอยู่ร่วมกัน) ภาวนา (ทำให้เจริญ) และปัญญา (การเข้าถึงความจริงตามธรรมชาติ) ซึ่งเป็นลักษณะของการจัดการศึกษาที่สอดคล้องกับความเป็นธรรมตา คือ สัมมาทิฐิ (พระธรรมปิฎก [ป.อ.ปยุตฺโต], 2545) อันจะนำมาซึ่งความสงบสุขและสันติสุขร่วมกัน สร้างสรรค์สังคมให้มีแต่ความเจริญ และการดำรงอยู่ของมนุษย์ที่มีความสุขอย่างแท้จริงซึ่งเรียกว่า อิสรภาพ พระเทพเวที (ป.อ.ปยุตฺโต) (2536) กล่าวถึงอิสรภาพไว้ 3 ประการ คือ 1) อิสรภาพในความสัมพันธ์ที่ถูกต้องกับธรรมชาติแวดล้อม คือ อิสรภาพในการอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติอย่างปลอดพ้นจากความติดขัด บีบคั้น ความปลอดภัยจากความอดอยากขาดแคลน การมีสิ่งจำเป็นสำหรับชีวิตโดยเฉพาะปัจจัยสี่ การมีชีวิตอยู่อย่างประสานกลมกลืนกับธรรมชาติ การมีสภาพเกื้อกูลต่อความอยู่ดีของมนุษย์ 2) อิสรภาพในความสัมพันธ์ที่ถูกต้องกับเพื่อนมนุษย์ คือ การอยู่ร่วมกันด้วยดีในหมู่มนุษย์ด้วยกัน การปลอดพ้นจากการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน ไม่ข่มเหงครอบงำกัน แต่มีความเป็นมิตรและช่วยเหลือเกื้อกูลร่วมมือกัน 3) อิสรภาพภายในแห่งชีวิตของตน จะต้องรู้จักฝึกตนให้อยู่โดยลำพังและสามารถมีความสุขด้วยตนเอง เพราะสามารถมีความสุขโดยไม่ต้องหาสิ่งภายนอกมาสนองความปรารถนาของตน

เหตุผลดังกล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่าการเรียนรู้ตามแนวคิดพุทธศาสนาเป็นลักษณะการเรียนรู้ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายใน ที่เข้าไปเปลี่ยนแปลงระดับจิตสำนึกของมนุษย์ คือการเรียนรู้ที่มนุษย์ได้รู้เห็นถึงธรรมชาติตามความเป็นจริง ที่เรียกว่าปัญญา ซึ่งการเรียนรู้ดังกล่าวสอดคล้องกับการเรียนรู้ที่บรรลุ ความจริง ความงาม ความดี ความสุขและอิสรภาพได้

“บรมธรรมเป็นสิ่งที่มิได้ไว้สำหรับมนุษย์ทุกคน และทุกระดับตั้งแต่เด็กทารก เป็นต้นไป... แม้ที่เป็นเด็กทารก ก็ต้องมีธรรมที่เป็นฝักฝ่ายของโลกุตตระ ที่เรียกว่า ปรมัตถธรรม คือธรรมที่มีเนื้อหาหลักซึ่ง หรือสูงสุดอย่างยิ่ง ”

(พระธรรมโกศาจารย์ [พุทธทาสภิกขุ], 2545)

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) (2545) ได้กล่าวถึงเรื่องบรมธรรมกับเด็ก สรุปได้ว่าเด็กต้องมีบรมธรรมที่เรียกว่า ปรมัตถธรรมเป็นพื้นฐาน ต้องปลูกฝังธรรมที่มีเนื้อหาหลักซึ่งลงไปจิตใจเด็ก เพื่อเตรียมพื้นฐานของจิตใจของเด็ก ไว้สำหรับจะเป็นมนุษย์ที่ถูกต้องและเต็มเปี่ยมสมบูรณ์ต่อไปในวันข้างหน้า เด็กจะเป็นผู้สร้างโลกในอนาคต โลกข้างหน้าจะมีอารยธรรมวัฒนธรรม คุณธรรมอย่างไรขึ้นอยู่กับเด็ก ดังนั้นผู้ใหญ่ต้องอบรมเด็กให้การศึกษาแก่เด็กให้ถูกต้อง (พุทธทาสภิกขุ, 2544) ซึ่งสอดคล้องกับพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) (2545) ที่กล่าวว่า เด็กเป็นอนาคตของชาติและครูเป็นผู้สร้างอนาคตของชาติ ครูจะต้องมีพรหมวิหาร 4 คือ เมตตา กรุณา มุทิตาและอุเบกขา ในการจัดการศึกษาแก่เด็ก วิธีชีวิตของครูคือ วิธีหนึ่งของการเรียนรู้ของเด็ก ครูคือต้นแบบที่เด็กพร้อมจะเลียนแบบ เป็นผู้สร้างบรรยากาศการเรียนรู้ที่ดี เป็นผู้ให้กำลังใจ ครูคือผู้สร้างกระบวนการเรียนรู้ให้เด็กรู้ถึงความสัมพันธ์ของมนุษย์ ครูคือผู้หยั่งถึงโลกในใจเด็ก (เรื่องศักดิ์ ปิ่นประทีป, 2547) จะเห็นได้ว่าการที่เด็กจะเกิดการเรียนรู้อย่างไรนั้นบุคคลที่มีผลต่อเด็กคือบุคคลที่แวดล้อมเด็กนั่นเอง จากหลักการสอนและการพัฒนาผู้เรียนตามแนวคิดทางพุทธศาสนา ครูจะต้องฝึกฝนตนเองให้มีสัมมาทิฐิ มีความถูกต้อง ไตร่ตรอง พิจารณา ตลอดจนสังเกตความคิด ความรู้สึก และการกระทำของตน รวมทั้งการปฏิบัติสมาธิภาวนาตามหลักธรรมทางพุทธศาสนาในการดำเนินชีวิต มีความเป็นกัลยาณมิตร มีความรักความเมตตา ตลอดจนสร้างสิ่งแวดล้อมที่เอื้อต่อการเรียนรู้ เพื่อเป็นตัวอย่างให้เด็กได้เลียนแบบและซึมซับทั้งเนื้อหาคำพูดของครู

จากการศึกษางานวิจัยทางด้านการศึกษาปฐมวัย มีงานวิจัยที่สะท้อนแนวคิดทางพุทธศาสนา ดังงานวิจัยของทีศนา แคมมณีและคณะ (2535) มีการนำหลักการทางพุทธศาสนามาเป็นหลักการหนึ่งในหลักการพื้นฐานในการพัฒนาเด็ก ในงานวิจัยการพัฒนาหลักการและรูปแบบการพัฒนาเด็กปฐมวัยตามวิถีชีวิตไทย บุชบง ตันติวงศ์ (2546) ได้ศึกษารูปแบบการศึกษาปฐมวัยตามวิถีชีวิตไทย การศึกษาเพื่อชีวิตที่พอเพียง เพื่อค้นหาวิธีการพัฒนาเด็กไทย

ที่เหมาะสมกับธรรมชาติของวัยและเป็นพื้นฐานของความเป็นมนุษย์ พบว่า ครูและผู้อบรมเลี้ยงดูเด็กต้องพัฒนาตนเองให้เป็นผู้ที่ดำเนินชีวิตอย่างมีสติและเปี่ยมด้วยความรักความเมตตา สาระและประสบการณ์ที่จำเป็น คือ ธรรมชาติ และวัฒนธรรมเพื่อให้สามารถสอนได้ทั้งมิติของความจริง ความดี และความงาม และองค์ประกอบที่จำเป็นของรูปแบบคือมีบรรยากาศที่อบอุ่นงดงามด้วยความรัก ความเมตตาต่อสรรพสิ่งและกลมกลืนกับความเป็นจริงในธรรมชาติรอบตัว นอกจากนี้ ธนวรรณ วิศรุตานันท์ (2545) ได้ศึกษาการพูดกับตนเองของเด็กวัยอนุบาลในกิจกรรมการเล่นเสรี พบว่าสิ่งแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรมที่ช่วยยกระดับจิตสำนึกของเด็ก คือการเป็นชุมชนของผู้ปฏิบัติธรรมซึ่งใช้มรรคแปดเป็นหนทางในการดำเนินชีวิต มีสิ่งแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรมการกินอยู่อย่างไม่เบียดเบียน กตัญญู อยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูล การกล่อมเกลาคิดใจไปในทางที่ดี ละเว้นอกุศล การรักษาจิตใจให้สงบตั้งมั่น การใช้สติในการดำเนินชีวิต การมองเหตุการณ์ตามความเป็นจริงในธรรมชาติ การตระหนักรู้เท่าทัน ความรู้สึกนึกคิดของตนเอง และการถ่ายทอดสิ่งแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรมสู่จิตสำนึกของเด็กประกอบด้วย การที่เด็กได้มีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมรอบตัวด้วยการใช้ชีวิตอยู่ท่ามกลางผู้ใหญ่ที่มีปฏิสัมพันธ์กันอย่างเกื้อกูล การได้ทำงานในชีวิตประจำวันร่วมกับครู งานวิจัยของรุ่งลาวัลย์ ละอามคา (2545) ได้ศึกษา การพัฒนาโปรแกรมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เกี่ยวกับการปรับใช้วัฒนธรรมพื้นบ้านของครูและผู้ทรงภูมิปัญญาเพื่อการจัดประสบการณ์ระดับอนุบาล พบดัชนีการจัดประสบการณ์ระดับอนุบาล ด้านมุมมองของครูในการปรับใช้นวัตกรรมคือ ครูมีความสนใจเกี่ยวกับการปฏิบัติตนให้เป็นอยู่อย่างเรียบง่ายสอดคล้องกับธรรมชาติ ครูเริ่มปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงการดำเนินชีวิตโดยคำนึงถึงสภาพแวดล้อม ครูเริ่มจัดประสบการณ์สำหรับเด็กโดยคำนึงถึงสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและวัฒนธรรมในชุมชน ครูมีการพัฒนาตนให้เป็นผู้มีสมาธิ สติในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ครูเป็นแบบอย่างที่ดีให้กับเด็ก ครูมีการคิดอย่างแยบคายในการปรับใช้วัฒนธรรมพื้นบ้านในการจัดประสบการณ์ จะเห็นได้ว่าการพัฒนาเด็กปฐมวัย ครูจะต้องพัฒนาและปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับการดำเนินชีวิตอย่างมีสติและเป็นแบบอย่างที่ดีแก่เด็ก

การศึกษาอบรมตามแนวคิดและหลักการของพุทธศาสนาเชื่อว่า ไตรสิกขาประกอบด้วยศีล สมาธิ และปัญญา คือหนทางแห่งการพัฒนาความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ส่วนการศึกษาทฤษฎีตะวันตก มีทฤษฎีทางด้านจิตวิทยาบางกลุ่มที่สอดคล้องกับปรัชญาทางพุทธศาสนา ได้แก่ ทฤษฎีจิตวิทยากลุ่ม Humanistic Psychology และจิตวิทยากลุ่มพลังที่ 4 (Fourth Force) ที่เรียกว่า Transpersonal Psychology ที่เริ่มจากแนวคิดของ Abraham Maslow ที่มองว่ามนุษย์ต้องพัฒนาทางด้านจิตวิญญาณ การศึกษาจึงเป็นการศึกษาแบบผสมผสานด้าน Modern Academic Psychology กับแนว Tradition Spiritual Practice มีการศึกษาที่สอดคล้องกับแนวคิดพุทธศาสนา ซึ่งประเวศ วะสี (2549) เรียกว่า จิตตปัญญาศึกษา (Contemplative Education) หรือที่เรียกกันใน

ชื่ออื่นได้แก่ การศึกษาเพื่อการตื่นรู้ (Awaking) การเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐาน (Transformative learning) การเรียนรู้เพื่อจิตสำนึกใหม่ (New Consciousness)

จากงานวิจัยและทฤษฎีดังกล่าวข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่าในระดับการศึกษาปฐมวัยมีงานวิจัยและทฤษฎีที่มีการผสมผสานแนวคิดทฤษฎีของโลกตะวันตกและโลกตะวันออกเข้ามาใช้ในการจัดการศึกษาปฐมวัยมากขึ้น

ในสาขาวิชาการศึกษาระดับปฐมวัย คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มีการนำหลักการและแนวคิดทางพุทธศาสนาเข้ามาบูรณาการในรายวิชาต่าง ๆ เช่น การอบรมคุณประจําการ การปฏิบัติภาวนา ซึ่ง เป็นความรู้ที่เกี่ยวข้องกับเทคนิคการสอนโดยใช้คุณธรรมเป็นแกน มีเทคนิคหนึ่งเป็นเทคนิคการฝึกปฏิบัติภาวนาสำหรับเด็กที่เรียกว่าการฝึกสติภาวนาอําพาไฟ เทคนิคซึ่งเป็นเทคนิคที่ได้รับความนิยมแพร่หลายและนำไปใช้ในโรงเรียนหลายแห่ง ขณะเดียวกันในงานวิจัยระยะยาวในโครงการวิจัยแม่บทเรื่อง การอบรมเลี้ยงดูเด็กตามวิถีชีวิตไทย: รูปแบบสำหรับการศึกษาระดับปฐมวัย ในงานวิจัยย่อย เรื่องการพัฒนาหลักการและรูปแบบการพัฒนาเด็กปฐมวัยตามวิถีชีวิตไทย มีการนำแนวคิดทางพุทธศาสนา มาเป็นหลักหนึ่งในหลักการพื้นฐานในการพัฒนาเด็ก ซึ่งนำการฝึกปฏิบัติภาวนาอําพาไฟเทคนิคไปทดลองใช้ในศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก แต่โครงการดังกล่าวเป็นโครงการนำร่องที่มุ่งปรับปรุงรูปแบบการจัดการศึกษาระดับปฐมวัยตามวิถีชีวิตไทย ซึ่งเป็นรูปแบบเชิงแนวคิดหลักการ แต่ไม่ได้ศึกษาผลการนำไปใช้อย่างต่อเนื่องในระยะยาว

จากภูมิหลังและประสบการณ์ที่ผู้วิจัยสั่งสมมาในการเป็นนิสิตในสาขาวิชาการศึกษาระดับปฐมวัย คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้มีโอกาสเป็นผู้ช่วยวิจัยในงานวิจัยการพัฒนาหลักการและรูปแบบการพัฒนาเด็กปฐมวัยตามวิถีชีวิตไทย ผู้วิจัยได้ใช้การฝึกสติภาวนาอําพาไฟเทคนิค ในการฝึกปฏิบัติกับเด็กและให้ความรู้ครูในการนำเทคนิคไปใช้ และมีโอกาสเห็นการทดลองใช้ระยะหนึ่ง แต่ไม่มีโอกาสศึกษาเป็นระยะเวลานาน ทำให้ผู้วิจัยเกิดคำถามว่า การนำแนวคิดหลักการทางพุทธศาสนาในการพัฒนาเด็กตามวิถีชีวิตไทยไปใช้จริงอย่างต่อเนื่องจะเกิดผลกับเด็กอย่างไร และในช่วง 2-3 ปีที่ผ่านมา มีนวัตกรรมหนึ่งที่เรียกว่าโรงเรียนวิถีพุทธ ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาว่าการนำหลักธรรมไปประยุกต์ใช้ในการจัดการศึกษาระดับปฐมวัยเป็นอย่างไร

จากการสำรวจข้อมูลโครงการโรงเรียนวิถีพุทธ พบว่า มีโรงเรียนจำนวนหนึ่งในระดับปฐมวัยได้รับการยอมรับให้เป็นแหล่งศึกษาดูงาน (กระทรวงศึกษาธิการ, 2546) ผู้วิจัยจึงเข้าไปศึกษาข้อมูลเบื้องต้น และศึกษาความเป็นไปได้ในการทำวิจัย ผู้วิจัยพบความหลากหลายในการนำหลักธรรมลงสู่การปฏิบัติจริงในโรงเรียน และค้นพบว่าโรงเรียนวิถีพุทธจะประสบผลสำเร็จหรือไม่ขึ้นอยู่กับผู้นำหรือผู้บริหารของโรงเรียน ถ้ามีการเปลี่ยนผู้นำ หรือผู้นำขาดความเข้าใจวิถีพุทธที่ลึกซึ้งซึ่งจะไม่สามารถนำพาโรงเรียนให้เป็นโรงเรียนวิถีพุทธที่ดีได้ และพบว่าการปรับเปลี่ยนเรียนรู้วิถีพุทธของครูจำเป็นต้องใช้ระยะเวลานาน ซึ่งโรงเรียนที่มีครูเข้าออกบ่อย ทำให้เป็นอุปสรรคของการ

พัฒนาครูอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ยังพบว่าโรงเรียนยังอยู่ในระหว่างการพัฒนาตนเองไปสู่การเป็นโรงเรียนวิถีพุทธ

ในระหว่างที่ผู้วิจัยกำลังค้นหาโรงเรียนที่สอดคล้องกับดัชนีชี้วัดการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธของกระทรวงศึกษาธิการ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2548) และดัชนีการส่งเสริมพัฒนาการเด็กปฐมวัย ในงานวิจัยการพัฒนาหลักการและรูปแบบการพัฒนาเด็กปฐมวัยตามวิถีชีวิตไทย (ทีศนา แชมมณีและคณะ, 2535) ผู้วิจัยพบโรงเรียนแห่งหนึ่งซึ่งผู้บริหารและครูปฏิบัติธรรมเป็นวิถีการดำเนินชีวิตประจำวัน ซึ่งสอดคล้องกับประเด็นที่ผู้วิจัยต้องการศึกษา และเป็นโรงเรียนที่สามารถให้ข้อมูลได้มากและครอบคลุม (information-rich cases) ซึ่งสอดคล้องกับ Creswell และ Stake ที่กล่าวถึงการเลือกกรณีศึกษาว่าต้องสามารถกำหนดขอบเขตได้ชัดเจน มีความสมบูรณ์ในตัวเอง มีเวลาและสถานที่แน่นอน และสามารถทำการศึกษาอย่างเป็นเอกเทศสมบูรณ์ในตัวได้ (Creswell, 1998; Stake, 2000 อ้างถึงใน ชาย โพธิสิตา, 2547)

จากเหตุผลดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาและทำความเข้าใจว่าการเรียนรู้ของครูและเด็กวัยอนุบาลในโรงเรียนกรณีศึกษาดังกล่าวเป็นอย่างไร

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่ออธิบายการเรียนรู้ของครูและเด็กวัยอนุบาลโรงเรียนวิถีพุทธ

คำถามการวิจัย

1. การเรียนรู้ของครูและเด็กวัยอนุบาลโรงเรียนวิถีพุทธเป็นอย่างไร
  - 1.1 วิถีพุทธหมายความว่าอย่างไร
  - 1.2 กระบวนการเรียนรู้วิถีพุทธของครูและเด็กวัยอนุบาลเป็นอย่างไร
2. ปัจจัยเกื้อหนุนให้เกิดการเรียนรู้วิถีพุทธคืออะไร

ขอบเขตของการวิจัย

กรณีศึกษาที่ใช้ในการวิจัยนี้

1. เป็นศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์ในวัดอยู่ภายใต้นโยบายการทำงานของแม่ชีในสถานปฏิบัติธรรมภูมิรมย์(นามสมมุติ)
2. เป็นแหล่งฝึกฝนทางพุทธธรรมของครูเพื่อนำไปสู่การใช้ธรรมในชีวิตประจำวัน
3. ครูเป็นผู้ที่มีประสบการณ์การปฏิบัติธรรม ใช้การปฏิบัติธรรมเป็นวิถีการดำเนินชีวิต และครูส่วนหนึ่งเคยบวชชี

4. เป็นแหล่งศึกษาดูงานและนำแนวปฏิบัติประยุกต์สู่การทำงานของผู้บริหารและครูในโรงเรียนสังกัดสำนักงานการศึกษาขั้นพื้นฐานที่พัฒนาโรงเรียนจนเป็นที่ยอมรับของสำนักพัฒนา นวัตกรรม กระทรวงศึกษาธิการ(2546) ให้เป็นแหล่งศึกษาดูงานโรงเรียนวิถีพุทธระดับอนุบาล

นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

โรงเรียนวิถีพุทธ หมายถึง โรงเรียนระบบปกติที่นำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาใช้ หรือประยุกต์ใช้ในการบริหารและการพัฒนาผู้เรียน โดยรวมของสถานศึกษา ซึ่งในงานวิจัยนี้ โรงเรียนที่เป็นกรณีศึกษาที่นำหลักธรรมไตรสิกขาอันประกอบด้วย ศีล สมาธิ ปัญญา มาเป็นหลัก ในการจัดการศึกษาให้กลมกลืนกับวิถีชีวิต ผู้บริหาร ครูและบุคลากรในโรงเรียน

การเรียนรู้วิถีพุทธ หมายถึง การเรียนรู้ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายใน ระดับ จิตสำนึกของมนุษย์ ซึ่งทำให้มนุษย์เข้าใจในหลักธรรมและการปฏิบัติตนตามหลักธรรม อันนำไปสู่ การมีชีวิตอยู่อย่างสงบ สุข ได้รู้เห็นธรรมชาติตามความเป็นจริงและเข้าใจว่าสรรพสิ่งทั้งปวง เชื่อมโยง เป็นกระแสของเหตุปัจจัยซึ่งกันและกัน การเรียนรู้ดังกล่าวเป็นการเรียนรู้ที่ทำให้มนุษย์ บรรลุ ความจริง ความงาม ความดี ความสุข อสิรรภาพ

การเรียนรู้วิถีพุทธของเด็กวัยอนุบาล หมายถึง วิธีการเรียนรู้ของเด็กที่ช่วยให้เกิด ความเข้าใจในหลักธรรมและปฏิบัติตามหลักธรรม อันจะนำไปสู่การมีชีวิตอยู่อย่างสุข โดยมีครู เป็นกัลยาณมิตร เป็นแบบอย่างและสร้างบรรยากาศที่เอื้อต่อการเรียนรู้ที่ดี

การเรียนรู้วิถีพุทธของครู หมายถึง วิธีการเรียนรู้ของครูที่ช่วยให้เกิดความเข้าใจ หลักธรรมและการปฏิบัติตามหลักธรรม อันจะนำไปสู่การมีชีวิตอยู่อย่างสงบ สุข ตลอดจนมี มุมมองและพัฒนาการสอนสู่การเรียนรู้ของเด็ก

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพแบบกรณีศึกษา ผู้วิจัยดำเนินการวิจัยเป็น 3 ระยะ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ระยะที่ 1 การศึกษาก่อนลงภาคสนาม ผู้วิจัยดำเนินการดังนี้

1.1 การทบทวนองค์ความรู้

ผู้วิจัยดำเนินการศึกษาข้อมูลพื้นฐานโดยศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับประเด็น ที่ศึกษาและหาความรู้ในด้านระเบียบวิธีวิทยาการวิจัย เพื่อการออกแบบการวิจัยที่เหมาะสม

1.2 การเตรียมตัวของผู้วิจัย

1.2.1 การฝึกฝนและพัฒนาการเรียนรู้ของผู้วิจัยก่อนเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ การทำงานวิจัยเชิงคุณภาพแบบกรณีศึกษา การพัฒนาตนตามแนวพุทธ การสังเกตตนเอง การทำวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้วิถีพุทธ การจัดการศึกษาในโรงเรียนวิถีพุทธ

1.2.2 การฝึกฝนและพัฒนาการเรียนรู้ของผู้วิจัยระหว่างการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ การปฏิบัติตนตามแนววิถีพุทธที่หลากหลาย ความหลากหลายของชนชาวพุทธ การจัดกิจกรรมเพื่อการพัฒนาภายในผ่านศิลปะ

ระยะที่ 2 การศึกษาภาคสนาม ผู้วิจัยดำเนินการดังนี้

2.1 การเลือกโรงเรียนกรณีศึกษา และการกำหนดผู้ให้ข้อมูล

2.1.1 การเลือกโรงเรียนกรณีศึกษา แบบเจาะจง ดังคุณสมบัติต่อไปนี้

1) โรงเรียนกรณีศึกษา อยู่ภายใต้การดูแลของผู้นำซึ่งเป็นนักบวชในพุทธศาสนา ผู้ซึ่งปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ทำงานช่วยเหลือสังคมเพื่อยกระดับจิตวิญญาณของมนุษย์ทุกวัย โดยเฉพาะ เด็ก พ่อแม่ และเป็นที่ยอมรับทั้งในระดับชาติและระดับสากล

2) โรงเรียนกรณีศึกษา นำหลักธรรมไตรสิกขา มาเป็นรากฐานในการจัดการศึกษา

3) เป็นกรณีศึกษาที่เป็นเอกเทศสมบูรณ์ในตัวเอง มีข้อมูลมากและครอบคลุมประเด็นที่ต้องการศึกษา ผู้วิจัยได้รับอนุญาตให้เข้าศึกษาและเก็บข้อมูลเชิงลึกในระยะเวลา

2.1.2 การกำหนดผู้ให้ข้อมูล ผู้วิจัยศึกษาโรงเรียนกรณีศึกษาแห่งหนึ่ง ชื่อที่ใช้ในงานวิจัยนี้เป็นนามสมมุติ ผู้วิจัยแบ่งแหล่งข้อมูลออกเป็น 3 แหล่งคือ แหล่งข้อมูลจากบุคคล แหล่งข้อมูลจากเอกสาร และแหล่งข้อมูลจากบริบท

2.2 การเข้าถึงข้อมูลและบทบาทของผู้วิจัย

ผู้วิจัยเข้าสนามวิจัยในลักษณะการเปิดเผยสถานภาพ ผู้วิจัยได้สร้างความสัมพันธ์และความไว้วางใจที่ดี ทำตัวกลมกลืน และเข้าไปมีส่วนร่วมในสนาม เสมือนเป็นสมาชิกคนหนึ่งในฐานะครู ผู้วิจัยติดตามการทำงานของครูทั้งในโรงเรียนและสถานที่ต่าง ๆ โดยผู้วิจัยยอมรับค่านิยมของสนามวิจัย พยายามเรียนรู้วิถีชีวิตและใช้ประสาทสัมผัสด้วยการมีสติระลึกรู้อยู่กับการทำงาน ผู้วิจัยปฏิบัติตนตามคำบอกเล่าของผู้ให้ข้อมูลหลักจนกระทั่งผู้วิจัยเกิดการเปลี่ยนแปลงในตนเองและประจักษ์แจ้งในปรากฏการณ์ต่าง ๆ ในสนามวิจัย

2.3 การดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยใช้เวลาในการเก็บรวบรวมข้อมูลทั้งสิ้น 1 ปี 1 เดือนตั้งแต่ เดือนเมษายน พ.ศ. 2548 ถึง เดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2549 แบ่งเป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลเป็น 2 ช่วงดังนี้

ช่วงที่ 1 กลางเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2548 – ต้นเดือนตุลาคม พ.ศ.2548 ผู้วิจัยสร้างความสัมพันธ์ เก็บรวบรวมข้อมูลในห้องเรียน วิเคราะห์ข้อมูล และสร้างข้อสรุปชั่วคราว

ช่วงที่ 2 ต้นเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2548- กลางเดือนมีนาคม พ.ศ. 2549 ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลเพิ่มเติมในห้องเรียนในประเด็นที่ยังไม่สมบูรณ์ วิเคราะห์และตรวจสอบข้อมูลรวมทั้งการประชุมกลุ่มแบบ focus group แบบไม่เป็นทางการ และใช้การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ สอบถามความคิดเห็น ทศนคติเกี่ยวกับการเรียนรู้ของครูและเด็ก เพื่อทำความเข้าใจในประเด็นต่าง ๆ ของคำถามการวิจัย และใช้การสัมภาษณ์แบบเจาะลึกและศึกษาประวัติชีวิตของครูที่ผู้วิจัยเลือกเป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก

นอกจากการเข้าศึกษาสังเกตในโรงเรียนแล้วผู้วิจัยยังเข้าร่วมกิจกรรมและเป็นอาสาสมัครในสถานปฏิบัติธรรมภูมิมรณีย์ ร่วมกับผู้ให้ข้อมูลอีกด้วย

ผู้วิจัยออกจากสนามวิจัยเมื่อข้อมูลอิ่มตัว ปลายเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2549

2.4 เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวม

ผู้วิจัยสร้างเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

2.4.1 แบบบันทึกย่อ ผู้วิจัยใช้บันทึกข้อความหรือเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะข้อความที่สำคัญ ๆ

2.4.2 แบบบันทึกภาคสนาม ในระหว่างการสังเกตอย่างมีส่วนร่วมในห้องเรียน ผู้วิจัยไม่สามารถบันทึกข้อมูลใด ๆ ได้ ผู้วิจัยใช้การย่หลังจากมีเวลาว่างจากห้องเรียนและหลังการสังเกตแต่ละครั้งผู้วิจัยบันทึกการสังเกตลงในแบบบันทึกภาคสนาม

2.4.3 แบบบันทึกการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยใช้บันทึกการสัมภาษณ์และการสนทนาแบบไม่เป็นทางการ ผู้วิจัยจดบันทึกข้อมูลระหว่างการสัมภาษณ์และถอดเทปบันทึกการสัมภาษณ์ ส่วนการสนทนาแบบไม่เป็นทางการถ้ามีประเด็นที่น่าสนใจผู้วิจัยบันทึกไว้ในสมุดบันทึกของผู้วิจัย

2.4.4 แบบวิเคราะห์เอกสาร ผู้วิจัยรวบรวมข้อมูลเอกสารและนำมาทำการวิเคราะห์เอกสารและนำมาอ้างอิงประกอบการวิจัย

2.4.5 แบบบันทึกข้อมูลจากการสังเกตสภาพแวดล้อมทางกายภาพ ผู้วิจัยใช้บันทึกสภาพแวดล้อมภายในโรงเรียน

นอกจากนี้ผู้วิจัยยังใช้ เครื่องบันทึกเสียงและกล้องถ่ายภาพเพื่อการเก็บข้อมูลที่ครบถ้วนสมบูรณ์

2.5 การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีการที่หลากหลายและผสมผสานวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยใช้เครื่องบันทึกเสียงแบบพกพาขนาดเล็ก กล้องถ่ายรูปเพื่อทบทวนข้อมูลและทำให้

ข้อมูลมีความความตรง ผู้วิจัยรวบรวมข้อมูลจากการสังเกตอย่างมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์แบบเจาะลึกและการรวบรวมเอกสารเป็นหลัก ดังนี้

2.5.1 การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลจาก ครูผู้สอน ผู้นำนโยบาย ผู้บริหาร ครูธุรการและประสานงาน ผู้เชี่ยวชาญของโรงเรียน เด็ก ผู้ปกครอง แม่ครัวและภารโรง ผู้ศึกษาดูงาน

2.5.2 การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการและการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลจาก ครูผู้สอน ผู้นำนโยบาย ผู้บริหาร ครูธุรการและประสานงาน

2.5.3 การศึกษาเอกสาร ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ ของโรงเรียนที่ปรากฏในรูปของเอกสาร และข้อมูลเอกสารการบันทึกของครู รวมถึงเอกสารสิ่งพิมพ์อื่น ได้แก่ นิตยสาร หนังสือพิมพ์ และโทรทัศน์

2.5.4 การศึกษาประวัติชีวิต เพื่ออธิบาย ความคิด ความเข้าใจ และมุมมองของผู้ให้ข้อมูลบนฐานของประวัติชีวิต ผู้วิจัยสัมภาษณ์ ครูผู้สอนจำนวน 3 คนและผู้บริหารจำนวน 1 คน

2.5.5 การสนทนาแบบไม่เป็นทางการ เป็นการพูดคุยเรื่องราวต่าง ๆ ทั้งที่เกี่ยวข้องและไม่เกี่ยวข้องกับคำถามวิจัย เพื่อให้เข้าใจวิถีคิด ทศนคติและมุมมองต่าง ๆ ของผู้ให้ข้อมูล ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลจาก ครูผู้สอน ผู้นำนโยบาย ผู้บริหาร ครูธุรการและประสานงาน ผู้เชี่ยวชาญของโรงเรียน เด็ก ผู้ปกครอง แม่ครัวและภารโรง ผู้ศึกษาดูงาน

ระยะที่ 3 การวิเคราะห์ และการนำเสนอข้อมูล

3.1 ขั้นตอนและวิธีการวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยใช้ขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูลตามขั้นตอนดังนี้

3.1.1 สร้างกรอบแนวคิด ทฤษฎีสำหรับการวิเคราะห์ ผู้วิจัยสร้างกรอบแนวคิดเกี่ยวกับ การเรียนรู้ตามแนววิถีพุทธ เมื่อผู้วิจัยเข้าไปเก็บรวบรวมข้อมูลในสนาม และพบประเด็นของข้อมูลที่นอกเหนือจากกรอบแนวคิดที่วางไว้ ผู้วิจัยสร้างกรอบแนวคิดใหม่ที่สอดคล้องกับข้อมูลจริง และเข้าใจความหลากหลายของมุมมองของทฤษฎีเพื่อใช้เป็นกรอบแนวคิดในการวิเคราะห์ข้อมูลและปรับคำถามวิจัยการวิจัย

3.1.2 การสร้างดัชนีข้อมูล

การทำดัชนี (indexing) หรือการลงรหัส (coding) เพื่อใช้ในการจัดหมวดหมู่ข้อมูล อาจจะเป็นคำ ประโยค แนวคิด หัวข้อ สมมุติฐาน หรือคำถาม ก็ได้ อาจจะทำดัชนีได้เป็น 3 ชนิด คือ ดัชนีเชิงบรรยาย ดัชนีเชิงตีความ ดัชนีเชิงอธิบาย หลังจากการจดบันทึกผู้วิจัยเริ่มทำดัชนีข้อมูล แล้วลงความเห็น ตีความ สรุป หรือการเชื่อมโยงเข้าสู่กรอบแนวคิดทฤษฎี

3.1.3 การวิเคราะห์ข้อมูลโดยการจำแนกข้อมูล การเปรียบเทียบข้อมูลและการสร้างข้อสรุปแบบอุปนัย

3.1.4 การทำข้อสรุปชั่วคราวและการลดทอนข้อมูล

ผู้วิจัยทำข้อสรุปชั่วคราว ที่ได้จากการทำดัชนีข้อมูลแล้วเชื่อมโยงดัชนีนี้เข้าด้วยกันและลงมือเขียนเป็นประโยคหรือข้อความเชิงแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับลักษณะของดัชนีหรือข้อมูลที่ศึกษา ผู้วิจัยทำข้อสรุปชั่วคราวทันทีหลังจากที่ทำดัชนีเสร็จ เพื่อตรวจสอบว่าได้ข้อมูลครบถ้วนหรือไม่ ถ้ายังไม่ครบถ้วนผู้วิจัยก็เก็บข้อมูลเพิ่มเติม ส่วนข้อมูลที่ไม่ต้องการผู้วิจัยทำการลดทอนข้อมูลและกำจัดข้อมูล

3.1.5 การสร้างบทสรุปและพิสูจน์บทสรุป

ผู้วิจัยนำข้อสรุปย่อย ๆ เหล่านั้นมาเชื่อมโยงความสัมพันธ์ ใช้ความรู้ที่หลากหลายเกี่ยวกับแนวคิดทฤษฎีต่าง ๆ ที่จะใช้ในการวิเคราะห์มาเชื่อมโยงข้อค้นพบที่ได้สู่การอธิบาย ความหมาย และทำความเข้าใจข้อค้นพบเหล่านั้น

3.2 การตรวจสอบความถูกต้องของการวิจัย ผู้วิจัยตรวจสอบข้อมูลดังนี้

3.2.1 การตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (triangulation) ด้านข้อมูล ด้านวิธีการรวบรวมข้อมูล ด้านสถานการณ์

3.2.2 การสังเกตเป็นระยะเวลาและสังเกตซ้ำ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่มีคุณภาพและถูกต้องตรงตามความเป็นจริง

3.2.3 การตรวจสอบระหว่างเพื่อนร่วมวิจัย เพื่อร่วมวิเคราะห์ ให้คำปรึกษา และร่วมตรวจสอบ

3.2.4 วิธีการให้ผู้ให้ข้อมูลเป็นผู้ตรวจสอบ เพื่อเป็นการยืนยันว่าการตีความข้อมูลของผู้วิจัยถูกต้อง สอดคล้องกับความเป็นจริงหรือมุมมองของผู้ให้ข้อมูล

3.3 การนำเสนอข้อมูล

ผู้วิจัยนำเสนอภาพกระบวนการเรียนรู้ของครูและเด็กอนุบาลตามแนววิถีพุทธ โดยใช้วิธีเขียนพรรณนา (thick descriptive) ที่มีการวิเคราะห์เชื่อมโยงเพื่อให้เห็นความสัมพันธ์และนำเสนอภาพในเชิงเปรียบเทียบสะท้อนความคิดให้เห็นทัศนะของคนภายในและคนภายนอก

ประโยชน์ที่ได้รับ

1. ได้แนวทางการพัฒนาการเรียนรู้วิถีพุทธของครูที่มีผลต่อการพัฒนาการเรียนรู้ของเด็ก ซึ่งข้อมูลดังกล่าวจะเป็นประโยชน์ต่อหน่วยงานทางการศึกษาในการพัฒนาครูและเด็กให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

2. ได้แนวทางการจัดการเรียนรู้วิถีพุทธสำหรับเด็กวัยอนุบาล ภายใต้บริบทของวิถีชีวิต และสังคมไทย ซึ่งมีแนวคิดทางพุทธศาสนาเป็นพื้นฐาน เพื่อเป็นข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย ให้กับหน่วยงานทางการศึกษา

3. ได้แนวทางการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงตนเองซึ่งมีผลต่อทัศนคติ ความรู้สึกนึกคิด การพัฒนาจิต และการดำเนินชีวิตอย่างมีสติ สงบเย็น และรู้เท่าทัน

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง การเรียนรู้ของครูและเด็กวัยอนุบาล: กรณีศึกษาโรงเรียนวิถีพุทธ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพที่ผู้วิจัยศึกษาแนวคิดทฤษฎีที่เป็นไปตามปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสนามวิจัยและใช้เป็นกรอบความคิดในการวิเคราะห์ ดังนี้

1. กระบวนทัศน์การวิจัยเชิงคุณภาพ
  - 1.1 การวิจัยเชิงคุณภาพ
  - 1.2 การวิจัยแบบกรณีศึกษา
2. การเรียนรู้ของมนุษย์
  - 2.1 กระบวนทัศน์ในการเรียนรู้ของมนุษย์
  - 2.2 จิตสำนึกกับการเรียนรู้ของมนุษย์
  - 2.3 การเรียนรู้ของผู้ใหญ่
การเรียนรู้โดยการชี้นำตนเอง
การเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง
พุทธธรรมกับการเรียนรู้ในการพัฒนาจิตสำนึกของคุณครู
  - 2.4 การเรียนรู้ของเด็ก
แนวคิดจากทฤษฎีพัฒนาการและการเรียนรู้ที่เกี่ยวข้องกับเด็กปฐมวัย
พัฒนาการและการเรียนรู้ของเด็ก
พุทธธรรมกับการเรียนรู้ในการพัฒนาจิตสำนึกของเด็ก
แนวคิดทางพุทธศาสนาเพื่อจัดประสบการณ์สำหรับเด็กปฐมวัย
3. การศึกษาไทยตามแนวพุทธธรรม
  - 3.1 การเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขา
  - 3.2 โรงเรียนวิถีพุทธ
  - 3.3 รูปแบบการจัดการศึกษาตามแนวพุทธธรรม

1. กระบวนทัศน์การวิจัยเชิงคุณภาพ

1.1 การวิจัยเชิงคุณภาพ

ลักษณะเชิงกลยุทธ์ของการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยอาศัยแนวคิดของ Patton และ LeCompet and Schensul (ชาย โพธิ์ลีตา, 2547:30-57) มีดังนี้

1) เป็นการวิจัยที่ทำในสถานการณ์ที่เป็นธรรมชาติ การทำวิจัยเชิงคุณภาพในสถานการณ์ที่เป็น ธรรมชาติ มีความหมาย 3 ประการคือ 1) การศึกษาพฤติกรรมหรือปรากฏการณ์ที่กำลังดำเนินอยู่ ตามสภาพธรรมชาติ นักวิจัยเฝ้าสังเกตและบันทึกสิ่งที่กำลังเกิดขึ้นและดำเนินไป 2) การที่สถานการณ์ที่ศึกษานั้นไม่ถูกดัดแปลง แต่งเติม ให้ผิดไปจากธรรมชาติ 3) วิธีการที่ได้มาซึ่งข้อมูลที่เป็นธรรมชาติ ไม่ได้มีการกำหนดไว้ล่วงหน้าว่า ข้อมูล หรือ คำตอบ ที่ต้องการจากผู้ให้ข้อมูลจะเป็นอย่างไร แต่จะปรากฏขึ้นมาเองตามธรรมชาติ และลักษณะเฉพาะของผู้ให้ข้อมูลแต่ละคนซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของผู้ให้ข้อมูลแต่ละคน โดยมีได้กำหนดผลไว้ล่วงหน้า

2) ใช้ตรรกะแบบอุปนัยเป็นหลัก (Inductive approach) นักวิจัยอาศัยเพียงคำถามการวิจัยและวัตถุประสงค์การวิจัยที่ชัดเจน เป็นแนวทางในการเก็บข้อมูลในสนาม แล้วตั้งสมมุติฐานเพื่อหาทิศทางในการหาคำตอบ โดยการปรับสมมุติฐานซ้ำแล้วซ้ำอีกจนกระทั่งสมมุติฐาน “อยู่ตัว” จากนั้นผู้วิจัยพร้อมที่จะสรุปและตีความ

3) เน้นการทำความเข้าใจแบบเป็นองค์รวม (Holistic perspective) คือการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ที่ศึกษาอย่างเป็นองค์รวม ด้วยการรวบรวมข้อมูลหลายมิติของปรากฏการณ์ที่ศึกษา เพื่อให้ได้ภาพรวมที่สมบูรณ์และเกิดความเข้าใจรอบด้าน

4) ใช้ข้อมูลเชิงคุณภาพเป็นหลัก ซึ่งข้อมูลที่ได้จะอยู่ในรูปของข้อความ เป็นข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ การสังเกต ข้อมูลจากเอกสาร ที่มาหลักของข้อมูลเชิงคุณภาพ คือการทำงานในภาคสนาม ที่นักวิจัยมีการติดต่อโดยตรงกับกลุ่มประชากรตัวอย่างเป็นเวลานาน ทำการรวบรวมข้อมูลจากสถานการณ์ที่เป็นธรรมชาติ

5) นักวิจัยติดต่อโดยตรงกับกลุ่มเป้าหมายในการวิจัย คือ การเข้าไปสู่สนามและเรียนรู้สิ่งที่ต้องการศึกษาโดยตรง นักวิจัยจะได้สัมผัสกับเหตุการณ์หรือพฤติกรรมที่ศึกษาด้วยตนเอง ในขณะที่สิ่งเหล่านั้นกำลังเกิดขึ้นและดำเนินไปอย่างเป็นธรรมชาติ และภายในบริบทอย่างแท้จริง การเข้าไปสร้างความสัมพันธ์ใกล้ชิด สร้างความคุ้นเคยและความไว้วางใจกับกลุ่มประชากรเป้าหมายของการวิจัย ความสัมพันธ์อันดีมีผลโดยตรงต่อการเข้าถึงและคุณภาพของข้อมูล นอกจากนี้ผู้วิจัยจำเป็นต้องเฝ้าสังเกตการณ์และใช้เวลาอยู่ในภาคสนามเป็นระยะเวลาอันยาวนาน

6) ให้ความสำคัญแก่พลวัตของสิ่งที่ศึกษา (Dynamic perspective) คือการมองปรากฏการณ์ที่ศึกษาว่าเป็นกระบวนการที่ไม่หยุดนิ่ง เคลื่อนไหว และเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ดังนั้นการวิจัยเชิงคุณภาพจึงพยายามเสนอภาพที่จะให้ความเข้าใจชัดเจนเกี่ยวกับพลวัตของปรากฏการณ์นั้น

7) ให้ความสำคัญแก่การศึกษาเฉพาะกรณี (Unique Case Orientation) นักวิจัยต้องให้ความสำคัญแก่การศึกษากรณีที่เฉพาะเจาะจง อาจเป็นบุคคล องค์กร เรื่องราว หรือชุมชนก็ได้ กรณีเฉพาะที่ควรนำมาศึกษาให้ลึกลงไปในเรื่องละเอียด ควรเป็นกรณี "พิเศษ" คือเป็นกรณีที่สามารถให้ข้อมูลได้มาก นักวิจัยอาจใช้คุณสมบัติที่กำหนดขึ้นเองเป็นเกณฑ์ในการเลือกกรณีตัวอย่างโดยพิจารณาความเหมาะสมกับคำถามและวัตถุประสงค์ของการวิจัย

8) ให้ความสำคัญแก่บริบทของสิ่งที่ศึกษา (Context sensitivity) คือ การตีความหมายของสิ่งใดก็ตามจะต้องคำนึงถึงบริบทของสิ่งนั้นหรือสิ่งแวดล้อมที่เขาอาศัยอยู่เท่านั้น เน้นการเข้าถึงความหมายในทัศนะของผู้กระทำ (emic) การให้ความสำคัญแก่บริบทของสิ่งที่ศึกษา นักวิจัยต้องรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับบริบทอย่างเพียงพอ เพื่อประกอบการตีความข้อค้นพบและข้อเสนอ (argument)

9) มีความยืดหยุ่นในการออกแบบการวิจัย การออกแบบการวิจัยเชิงคุณภาพไม่ใช่สิ่งที่กำหนดไว้ตายตัวก่อนเริ่มต้นเก็บข้อมูล แต่สามารถยืดหยุ่นได้ตามความจำเป็นและเท่าที่สถานการณ์ในภาคสนามต้องการ ถ้าการยืดหยุ่นนั้นเป็นไปเพื่อการเข้าถึงข้อมูลที่ดีและน่าเชื่อถือ

10) นักวิจัยเป็นเครื่องมือที่สำคัญที่สุด และใช้เครื่องมือที่หลากหลายในการเก็บรวบรวมข้อมูล

โดยสรุป การวิจัยเชิงคุณภาพ เป็นการศึกษาโลกแห่งความเป็นจริงภายใต้สถานการณ์ที่เป็นธรรมชาติ เปิดกว้างด้วยแนวทฤษฎีวิเคราะห์แบบอุปนัย ให้ความสำคัญแก่การทำ ความเข้าใจอย่างเป็นองค์รวม ภายในบริบทของสิ่งที่ศึกษา โดยนักวิจัยมีการติดต่อแบบมีส่วนร่วม โดยตรงกับประชากรกลุ่มเป้าหมายเพื่อมุ่งทำความเข้าใจพลวัตของปรากฏการณ์ ให้ความสำคัญแก่การศึกษาเฉพาะกรณี ทั้งหมดนี้เป็นไปได้เพราะมีการออกแบบวิจัยที่ยืดหยุ่นได้ และมีตัวนักวิจัยเป็นเครื่องมือ สำคัญในกระบวนการวิจัย

เนื่องจากงานวิจัยเชิงคุณภาพและงานวิจัยเชิงปริมาณอยู่บนฐานความเชื่อที่
แตกต่างกันดังนั้นรูปแบบของงานวิจัยแต่ละแบบจึงมีลักษณะของคำถามวิจัยที่
แตกต่างกันด้วย
ดังรายละเอียดในตาราง

Continuum			
Qualitative-----		-----Quantitative	
Idiographic		Nomothetic	
(Understand)	(Explain)	(Predict)	(Control)
Qualitative Methods		Quantitative Methods	
EXPERIENCE	CONCEPTUALIZATION	PROCESS	FRUITS
What is the experience of x? How is x Perceived by The participant?	How can we conceptualize x? What are useful explanations or Interpretations of x?	How does x unfold as a process? What are the concomitants of x? What sets the stage for the occurrence of x? What facilitates x? What inhibits x?	What are the outcomes, consequence, “fruits” of x?
Phenomenological Heuristic Narrative Life stories Case Studies Feminist approach Organic approach Interview Questionnaires Surveys	Theoretical Historical Grounded theory Textual analysis Discourse analysis Hermeneutic	Corelational Causal-comparative Field studies	Experimental Quasi- experimental Single- subject

ที่มา : Braud และ Anderson (1998)

1.2 การวิจัยแบบกรณีศึกษา

1.2.1 ความเป็นมาและลักษณะสำคัญ

การวิจัยแบบกรณีศึกษา (Case Study Research) เป็นวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ที่มีกำเนิดมาจากศาสตร์หลายสาขา และใช้กันทั่วไปในการวิจัยทางสังคมศาสตร์ Hamel (1993) กล่าวถึง การวิจัยแบบศึกษาเฉพาะกรณีในสังคมศาสตร์สมัยใหม่ เช่น งานของนักมานุษยวิทยายุคแรก ๆ งานของ Malinowski ที่หมู่เกาะ Trobrian ในมหาสมุทรแปซิฟิกตอนใต้ งานของนักสังคมวิทยาชาวฝรั่งเศส เช่น การศึกษาเกี่ยวกับครอบครัวของ LePlay และงานของนักสังคมวิทยาสังคมวิทยาใน ช่วงทศวรรษที่ 1920 และ 1930 เป็นต้น ในปัจจุบัน การวิจัยแบบศึกษาเฉพาะกรณีเป็นวิธีการที่ใช้อย่างกว้างขวางโดยนักวิจัยเชิงคุณภาพและนักวิจัยเชิงปริมาณ (Yin, 1993) โดยแตกต่างกันที่วิธีการที่เลือกใช้ ถ้าเลือกใช้วิธีการเชิงปริมาณ กรณีศึกษานั้นก็เป็นการศึกษาเชิงปริมาณ ถ้าเลือกใช้วิธีการเชิงคุณภาพ กรณีศึกษานั้นก็เป็นเชิงคุณภาพ

การวิจัยแบบเฉพาะกรณี ยกที่จะให้คำนิยาม คำนิยาม จึงมีตั้งแต่ง่ายที่สุด เช่น การศึกษาเดี่ยวหนึ่งของชีวิต หรือ การศึกษาปรากฏการณ์อันใดอันหนึ่งอย่างเจาะลึก หรือ Denny (1978, อ้างใน Lincoln และ Guba, 1985) ได้ให้ความหมายไว้ว่าการ ศึกษาแง่หนึ่ง หรือ ประเด็นหนึ่ง หรือเหตุการณ์หลาย ๆ อย่างที่เกิดขึ้นในพื้นที่แห่งใดแห่งหนึ่ง เป็นการศึกษาย่างเข้มข้นและสมบูรณ์ตลอดระยะเวลาที่กำหนด

Merriam (1988) กล่าวถึงคุณลักษณะ (Characteristics) ของการวิจัยเชิงคุณภาพแบบกรณีศึกษา 4 แบบ คือ 1) Particularistic เป็นการศึกษ สถานการณ์ เหตุการณ์ หรือปรากฏการณ์เฉพาะ 2) Descriptive เป็นการการตีความหมายของการให้คุณค่า ทักษะคติ วัฒนธรรมของผู้ให้ข้อมูลข้อมูล 3) Heuristic คือ การตีความหมายผ่านความเข้าใจและประสบการณ์ ของบุคคล 4) Inductive คือ การพิสูจน์หลักการ โดยการนำเอากรณีศึกษาเฉพาะมาอ้างอิง

Creswell (1998อ้างถึงใน ชาย โพธิ์สิตา, 2547) มองการวิจัยเฉพาะกรณีในฐานะเป็นวิธีการวิจัยที่ออกแบบมาเพื่อศึกษา “กรณีที่มีขอบเขตชัดเจน” คือเป็นหน่วยที่มีความสมบูรณ์ในตัวเองทั้งในแง่ของเนื้อหา เวลา และสถานที่หรือบริบทและสอดคล้องกับความเห็นของ Yin (1993) เน้นบริบทของ case หรือกรณีทีเลือกมาสำหรับศึกษา ว่าเป็นสิ่งที่แยกไม่ออกจากบริบทของสิ่งนั้น ดังนั้นกรณีศึกษา คือวิธีการวิจัยที่เน้นการศึกษากรณีทีเจาะจง จุดเน้นอยู่ที่สิ่งที่ถูกศึกษา ซึ่งจะต้องมีลักษณะเจาะจง มีขอบเขตที่กำหนดได้ชัดเจน มีความสมบูรณ์ในตัวเอง ไม่ได้เน้นวิธีการศึกษา วิธีการศึกษานั้นก็คือวิธีการวิจัยทางสังคมศาสตร์ที่เป็นมาตรฐานทั่วไป เทคนิคมาตรฐานใด ๆ ที่ใช้ในการรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณได้ ก็สามารถนำมาใช้กับการวิจัยแบบกรณีศึกษาได้ทั้งสิ้น (ชาย โพธิ์สิตา, 2547:160-161)

1.2.2 การเลือกกรณีตัวอย่าง

ชาย โพธิ์สีตา (2547) กล่าวว่า สิ่ง que เลือกมาสำหรับเป็นกรณีศึกษา ต้องมีคุณสมบัติเป็นกรณีที่สามารถกำหนดขอบเขตได้ชัดเจน นั่นคือ มีความสมบูรณ์ในตัวเอง มีเวลาและสถานที่แน่นอน ซึ่งนักวิจัยสามารถกำหนดได้ Stake (2000) จำแนกกรณีที่นักวิจัยศึกษาออกเป็น 3 ประเภท โดยใช้ความสนใจของนักวิจัยหรือจุดมุ่งหมายในการศึกษาเป็นเกณฑ์ คือ

1) ถ้านักวิจัยเลือกศึกษากรณีเพราะความสนใจอยากรู้ อยากทำความเข้าใจ อยากเปิดเผยรายละเอียดของกรณีนั้น ไม่มีจุดประสงค์อย่างอื่น กรณีเช่นนี้เรียกว่า intrinsic cases

2) ถ้านักวิจัยเลือกกรณีศึกษาเพราะนักวิจัยเห็นว่า กรณีนั้นเป็นตัวอย่างหรือเป็นตัวแทนของกรณีอื่น ๆ และใช้กรณีนั้นเพื่อแสดงอะไรบางอย่าง กรณีเช่นนี้เรียกว่า instrumental cases

3) ถ้านักวิจัยเลือกศึกษา instrumental cases หลาย ๆ ราย เพื่อให้แน่ใจว่า สิ่งที่ต้องการแสดงนั้นมีความชัดเจนและเพื่อความมั่นใจในข้อสรุปที่ได้ กรณีหลาย ๆ กรณีที่นักวิจัยเลือกมาศึกษาเช่นนั้น เรียกว่า collective cases

การทำกรณีศึกษาในฐานะเป็นการวิจัยเอกเทศเรื่องหนึ่งโดยตัวมันเอง ไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของการวิจัยเรื่องอื่น กรณีศึกษาที่ทำแบบนี้มีลักษณะเหมือนกับการศึกษาเชิงชาติพันธุ์ วรรณนาทุกประการ การเลือกกรณีศึกษาต้องดูที่จุดมุ่งหมายของการศึกษา ถ้าอยากรู้แบบเจาะลึกในสิ่งใดหรือเรื่องใดเรื่องหนึ่ง (บุคคล ปรากฏการณ์ โครงการ สถานที่ ฯลฯ) ก็เลือกสิ่งนั้นเพียงสิ่งเดียวเป็นกรณีศึกษา ทำการศึกษากรณีนั้นอย่างรอบด้านและอย่างลงลึก เป็นเอกเทศ สมบูรณ์ในตัวเอง Patton (1990) เสนอว่า กรณี que เลือกต้องเป็นกรณีที่สามารถให้ข้อมูลได้มาก (information-rich cases)

สำหรับกรณีศึกษาที่ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ การเลือกแบบเจาะจง เพื่อให้ได้กรณี que เหมาะสมกับความต้องการและจุดมุ่งหมายของการศึกษาเป็นวิธีที่ use ได้ทั่วไป ในทางปฏิบัติการเลือกแบบเจาะจงเอากรณีที่มีความเหมาะสมเช่นนี้เปรียบเสมือนการ “ร่อนหา” กรณี que เหมาะที่สุด

1.2.3 รูปแบบของการวิจัยแบบกรณีศึกษา

การวิจัยแบบกรณีศึกษาอาจทำได้ 3 รูปแบบและในแต่ละรูปแบบนักวิจัยจะเลือกกรณีมาศึกษาเพียงกรณีเดียวหรือหลายกรณีก็ได้ (Yin, 1993 อ้างถึงใน ชาย โพธิ์สีตา, 2547)

1) การศึกษาเชิงพรรณนา (descriptive) มุ่งแสดงรายละเอียดพร้อมทั้งบริบทอย่างสมบูรณ์ของปรากฏการณ์ที่เลือกมาศึกษา นักวิจัยนำเสนอเนื้อหาด้วยเทคนิคการบรรยาย สิ่ง

สำคัญของการทำกรณีศึกษาอยู่ที่การให้รายละเอียด พร้อมด้วยบริบทของกรณีศึกษา ไม่เน้นการวิเคราะห์

2) การศึกษาแบบมุ่งเน้นการค้นหา (exploratory) มีลักษณะการวิจัยนำร่อง เพื่อหานิยามสำหรับมโนทัศน์ที่ยังไม่ชัดเจน หรือเพื่อสร้างสมมุติฐานสำหรับการวิจัย หรือนักวิจัย อาจทำกรณีศึกษาเพื่อค้นหาว่าประเด็นปัญหาที่แท้จริงของปรากฏการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งคืออะไร หรือเพื่อค้นหาว่าประเด็นที่ควรได้รับการศึกษาให้ลึกกลงไปเกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่งคืออะไร หลังจากนั้นจึงออกแบบการวิจัยที่มุ่งทำความเข้าใจหรือหาทางแก้ปัญหานั้น ๆ วิธีการเช่นนี้จะช่วยให้ให้นักวิจัยมั่นใจว่าการวิจัยที่จะตามมานั้นจับประเด็นและตั้งคำถามได้ถูกต้อง ข้อค้นพบของกรณีศึกษารูปแบบนี้มีลักษณะเป็นข้อค้นพบชั่วคราวเพื่อรอการวิเคราะห์เจาะลึกมายืนยันหรือปรับปรุงภายหลังจากได้ศึกษาในรายละเอียดแล้ว

3) การศึกษาแบบมุ่งหาคำอธิบาย (explanatory) กรณีศึกษาไม่ได้มุ่งที่จะเปิดเผยหรือทำความเข้าใจปรากฏการณ์เพียงอย่างเดียวแต่เพื่อหาคำอธิบายที่ยังไม่เคยมีมาก่อน ในการศึกษาแบบนี้ นักวิจัยมักมีแนวความคิดอะไรบางอย่างที่ต้องการเสนอเป็นคำอธิบายสำหรับปรากฏการณ์ที่ศึกษา หรือคำอธิบายเชิงทฤษฎีที่ได้จากการวิเคราะห์ข้อมูลในการศึกษานั้น

รูปแบบการทำกรณีศึกษาทั้งสามนี้ ไม่จำเป็นต้องเป็นอิสระจากกันเสมอไป กรณีศึกษาเรื่องหนึ่งอาจใช้ทั้งรูปแบบเชิงพรรณนาและเชิงวิเคราะห์เพื่อหาคำอธิบายด้วย

1.2.4 วิธีดำเนินการวิจัย

วิธีดำเนินการวิจัยของการวิจัยกรณีศึกษา ส่วนใหญ่ก็คล้ายกับการวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณา ชาย โปธิลิตา (2547) ได้เสนอขั้นตอนที่สำคัญโดยอาศัยแนวทางการคิดในการทำกรณีศึกษาของ Stake (1995 อ้างถึงใน Creswell, 1998) ดังนี้

1) เลือกกรณีสำหรับศึกษา ต้องเป็นกรณีที่มีขอบเขตชัดเจน สมบูรณ์ในตัวเอง ทั้งในแง่เนื้อหา เวลา สถานที่ ซึ่งอาจจะเป็นบุคคล เหตุการณ์ ปรากฏการณ์ กลุ่มชนที่มีลักษณะเฉพาะ โครงการหรือกิจกรรม อย่างไม่อย่างหนึ่งก็ได้ ในการเลือกกรณีศึกษาใช้วิธีเลือกแบบเจาะจง คือสามารถให้ข้อมูลที่หลากหลายและครอบคลุมเกี่ยวกับประเด็นที่ต้องการศึกษา นักวิจัยอาจสร้างวิธีการเลือกตัวอย่างที่ค่อนข้างเป็นระบบขึ้นมาใช้เป็นการเฉพาะก็ได้

2) รวบรวมข้อมูลที่หลากหลาย ใช้เทคนิคหลายแบบในการเก็บรวบรวมข้อมูล เนื่องจากจุดเด่นของกรณีศึกษาอยู่ที่การให้ภาพที่ชัดเจนและสมบูรณ์ของสิ่งที่ศึกษา นักวิจัยอาจรวบรวมข้อมูลโดยการสังเกต สัมภาษณ์ ค้นคว้าจากเอกสาร เช่นเดียวกับการวิจัยเชิงคุณภาพทั่วไป ข้อมูลอาจเป็นทั้งข้อมูลเชิงปริมาณและคุณภาพ

3) พรรณนารายละเอียดของสิ่งที่ศึกษา เพราะเป็นส่วนที่ให้ภาพของสิ่งที่ศึกษาและเป็นการนำเสนอเรื่องราวของกรณีที่ศึกษาอย่างมีจุดมุ่งหมาย

4) วิเคราะห์และตีความข้อมูล จะต้องเหมาะสมกับลักษณะของข้อมูล และจะต้องคำนึงถึงจุดมุ่งหมาย คำถามและวัตถุประสงค์ในการศึกษา ตลอดจนบริบทของกรณีศึกษาด้วยเสมอ

1.2.5 ปัญหาและข้อจำกัด

ข้อจำกัดและปัญหาของวิธีการวิจัยแบบกรณีศึกษา เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเลือกกรณีสำหรับศึกษา แม้จะมีหลักกว้าง ๆ ว่ากรณีที่เลือกต้องมีขอบเขตที่ชัดเจน แต่ก็ไม่ง่ายนักที่จะตัดสินว่าขอบเขตที่แท้จริง ทั้งในแง่ของเนื้อหา เวลา และสถานที่ของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ความยากลำบากในเรื่องนี้อาจทำให้บางครั้งนักวิจัยต้องกำหนดขอบเขตเองตามความต้องการ (arbitrary)

ความยากลำบากอีกประการหนึ่งอยู่ที่การตัดสินใจว่าจะเลือกกรณีศึกษาจำนวนเท่าใดจึงจะเพียงพอ เพื่อการตัดสินใจ นักวิจัยอาจจะต้องนำเอาจุดมุ่งหมายของการศึกษา มาพิจารณาร่วมกับความเป็นไปได้ในเรื่องเวลา ทรัพยากร และปัจจัยอำนวยความสะดวกอื่น ๆ ที่มีอยู่มาพิจารณาด้วย Creswell (1998) เสนอแนะว่า นักวิจัยไม่ควรเลือกจำนวนกรณีมากกว่า 4 ราย เพื่อเป็นกรณีสนับสนุนแนวความคิดในการศึกษาหนึ่ง ๆ

2. การเรียนรู้ของมนุษย์

การเรียนรู้ หมายถึงการปรับเปลี่ยนทัศนคติ แนวคิด และพฤติกรรมอันเนื่องมาจากการได้รับประสบการณ์ ซึ่งควรปรับเปลี่ยนไปในทางที่ดีขึ้น (ทิสนา แชมมณี, 2545) การเรียนรู้มีความหมายสองนัยคือ การเรียนรู้ในฐานะที่เป็นเนื้อหา หมายถึงตัวความรู้ ความคิดที่เกิดขึ้นในตัวบุคคล และการเรียนรู้ในฐานะที่เป็นวิธีการ หมายถึงกระบวนการที่ทำให้บุคคลเกิดการเรียนรู้หรือได้มาซึ่งความรู้กระบวนการเรียนรู้ หมายถึงการดำเนินการอย่างเป็นขั้นตอนหรือการใช้วิธีการต่าง ๆ ที่ช่วยให้บุคคลเกิดการเรียนรู้ และความเข้าใจในสิ่งนั้น หรืออีกนัยหนึ่ง กระบวนการเรียนรู้เป็นแบบแผนหรือขอบวนความคิดของบุคคลที่ค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงไปสู่ผลอีกอย่างหนึ่งกระบวนการเรียนรู้เป็นวิธีการ ดังนั้นกระบวนการเรียนรู้จึงเกิดขึ้นลอย ๆ ไม่ได้ จำเป็นต้องมีสาระที่เรียนรู้ควบคู่ไปด้วยกันเสมอ เมื่อผู้เรียนใช้กระบวนการเรียนรู้หรือวิธีการเรียนรู้ในการเรียนรู้ เนื้อหาสาระต่าง ๆ แล้วผลที่เกิดขึ้นตามมาก็คือ ผู้เรียนเกิดความเข้าใจหรือไม่เข้าใจในสิ่งที่เรียน นอกจากนั้นสิ่งที่มักเกิดขึ้นควบคู่ไปด้วยกันเสมอโดยผู้เรียนอาจไม่รู้ตัวก็คือกระบวนการในการเรียนรู้นั่นเอง

ผลการเรียนรู้ ได้แก่ ความรู้ความเข้าใจในสาระต่าง ๆ ความสามารถในการกระทำการใช้ทักษะกระบวนการต่าง ๆ รวมทั้งความรู้สึกรู้สึกหรือเจตคติอันเป็นผลที่เกิดขึ้นจากกระบวนการเรียนรู้หรือการใช้วิธีการเรียนรู้ ดังนั้น ผลการเรียนรู้จึงมี 2 ส่วน คือ 1) ส่วนที่เป็นสาระคือความรู้ความเข้าใจ ทักษะและเจตคติเกี่ยวกับสาระที่เรียนรู้ 2) ส่วนที่เป็นกระบวนการเรียนรู้หรือวิธีการเรียนรู้อันเป็นเครื่องมือสำคัญในการเรียนรู้ต่อไป

การเรียนรู้เป็นผลลัพธ์อันเป็นเป้าหมายปลายทางและวิธีการที่นำไปสู่เป้าหมาย (means) ซึ่งลักษณะทั้งสองเป็นองค์ประกอบที่สัมพันธ์และส่งผลต่อกัน หากบุคคลมีกระบวนการแสวงหาความรู้ที่ดี มีประสิทธิภาพและเหมาะสมกับตน บุคคลนั้นก็ย่อมมีโอกาสที่จะเกิดความรู้ความเข้าใจในสาระหรือกระบวนการต่าง ๆ ได้อย่างกระจ่างถ่องแท้และลึกซึ้ง เกิดความรู้สึกรู้สึกหรือเจตคติไปในทางที่เหมาะสมและเกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านการกระทำหรือพฤติกรรมไปในทางที่พึงประสงค์

สรุปได้ว่า การเรียนรู้ คือ เรื่อง กระบวนการเรียนรู้ สาระการเรียนรู้ และผลการเรียนรู้ ซึ่งประกอบด้วยส่วนที่เป็นความรู้ ความเข้าใจ ทักษะและเจตคติเกี่ยวกับสาระที่เรียนรู้และส่วนที่เป็นกระบวนการหรือวิธีการในการเรียนรู้ (ทิตินา แซมมณี, 2545)

สิริลักษณ์ ยิ้มประสาทพร (2548) กล่าวว่า ผลของการเรียนรู้จะทำให้บุคคลเกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งภายในและภายนอก การเปลี่ยนแปลงภายนอก ได้แก่ พฤติกรรม ทักษะ ความชำนาญ ฯลฯ การเปลี่ยนแปลงภายใน ได้แก่ ปริมาณความรู้ ขบวนการความคิด จิตสำนึก ทศนคติ ค่านิยม ฯลฯ หากพิจารณาในระดับขั้นของการเปลี่ยนแปลงความคิดและพฤติกรรมจะเริ่มจากการทำตามสิ่งที่ถ่ายทอดมา (transmission) การเลือกนำความรู้ที่ได้รับมาประยุกต์ใช้ให้เข้าบริบทของตน (transaction) จนถึงการเรียนรู้แล้วเกิดการปรับเปลี่ยนรูปแบบความคิดและพฤติกรรมอย่างสิ้นเชิง (transformation)

ในการเรียนรู้ของมนุษย์เป็นการแสวงหาความรู้ความจริง ซึ่ง ความจริงโดยทั่วไปปรากฏอยู่ใน 2 ระดับ คือ ความจริงปรากฏ ที่รับรู้โดยประสาทสัมผัสคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ที่ทำให้มนุษย์รู้อารมณ์ รส กลิ่น เสียงและสัมผัส ความจริงปรากฏจึงเป็นความจริงที่เป็นจริงตามประสบการณ์และการตีความ ซึ่งถือว่ามีอยู่เพียงชั่วคราว เปลี่ยนแปลงไม่คงที่ ซึ่งในทางพุทธศาสนาเรียกว่า สมมุติสัจจะ คือจริงโดยสมมุติ เป็นไปตามความเชื่อหรือคุณค่าของสังคมนั้น ๆ เพื่อการอยู่ร่วมกัน ดังนั้นความจริงนี้ในแต่ละสังคมจึงแตกต่างกัน

ส่วนความจริงที่ไม่แบ่งแยกกายและจิต และเป็นนิรันดร์ คือความจริงแท้ เป็นความจริงเหนือประสาทสัมผัส ที่ไม่ได้ขึ้นอยู่กับความรู้สึกของมนุษย์ และข้อจำกัดในการรับรู้ของมนุษย์ ซึ่งในทางพุทธศาสนาเรียกว่าปรมาตสัจจะ คือความจริงตามความหมายขั้นสุดท้ายที่ตรงตามสภาวะคือรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ และสิ่งนี้ คือ กฎเกณฑ์ของธรรมชาติที่อยู่เหนือสรรพสิ่งใน

โลก ที่กำหนดให้มนุษย์ทำตาม เพื่อให้เกิดสมดุล และปกติภาวะในการดำรงอยู่ของโลก หากบุคคลได้รับรู้และเข้าใจชีวิตและโลกได้ใกล้เคียงกับสภาวะที่เป็นจริงและความจริง บุคคลนั้นย่อมมีการเปลี่ยนแปลงเจตคติและพฤติกรรมไปในทิศทางที่พึงประสงค์ คือมีแนวโน้มที่จะสร้างสรรค์สิ่งที่เป็นประโยชน์ทั้งต่อตนเองและผู้อื่น ตลอดจนโลกที่อาศัยอยู่

ดังนั้น การเรียนรู้ ในฐานะเครื่องมือในการพัฒนามนุษย์ จึงมุ่งหมายว่า บุคคลเมื่อผ่านกระบวนการเรียนรู้แล้ว จะเกิดความรู้ความเข้าใจต่อชีวิตและโลกได้ใกล้เคียงกับสภาวะที่เป็นจริงและความจริงมากที่สุด สามารถนำความรู้นั้นไปใช้เพื่อปรับปรุงเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของตนเอง รวมถึงกระทำการต่าง ๆ อันเป็นประโยชน์ต่อสังคม และคงไว้ซึ่งสัมพันธภาพอันดีระหว่างมนุษย์และโลก

2.1 กระบวนทัศน์ในการเรียนรู้ของมนุษย์

กระบวนทัศน์การเรียนรู้ของมนุษย์ เป็นการแสวงหาความรู้ความจริงของมนุษย์ โดยใช้ฐานการเรียนรู้ทางศาสนาและวิทยาศาสตร์ ซึ่งสามารถตอบคำถามพื้นฐานเกี่ยวกับมนุษย์และธรรมชาติด้วยโลกทัศน์ที่แตกต่างกัน สิริลักษณ์ ยิ้มประสาทพร (2548) กล่าวว่า ศาสนาทำงานภายใต้กระบวนทัศน์แบบองค์รวม ที่เชื่อว่าโลกมิได้ดำรงอยู่อย่างแยกส่วน หากแต่สรรพสิ่งในโลกทั้งวัตถุและจิตใจรวมกันอยู่อย่างหลากหลาย และเชื่อมโยงอาศัยซึ่งกันและกันมีความเป็นพลวัตในตัวเอง โลกจึงมิได้เป็นเพียงวัตถุที่รับรู้ได้โดยมนุษย์เท่านั้น หากแต่มีองค์ประกอบอื่น ๆ ที่ซับซ้อนอีกมากมายที่เกินการรับรู้ของอายตนะของมนุษย์ ในกระบวนทัศน์แบบองค์รวมนี้ เชื่อว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ “ชีวิต” จึงอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของธรรมชาติ หรือมีสภาวะแบบเดียวกับธรรมชาติ คือมีองค์ประกอบ หรือระบบหลากหลายรวมกันอยู่อย่างผสมกลมกลืน ทั้งกาย จิต ปัญญา และมีสภาวะสมดุลอยู่บนพื้นฐานเดิม มนุษย์ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของความเป็นทั้งหมดในกระบวนการเคลื่อนไหวของธรรมชาติในจักรวาล ในขณะที่เดียวกันจึงมีความเชื่อมโยงอย่างไม่อาจแยกได้จากส่วนอื่น ๆ ของธรรมชาติ ฉะนั้นการเปลี่ยนแปลงใด ๆ ที่เกิดขึ้นกับโลกและธรรมชาติ จึงมีความสัมพันธ์ส่งผลกระทบต่อเชื่อมโยงกับมนุษย์

ส่วนวิทยาศาสตร์แบบเดิมทำงานภายใต้กระบวนทัศน์ แบบลดส่วนกลไก เชื่อว่าธรรมชาติดำเนินไปอย่างต่อเนื่องด้วยกฎอันคงที่และทุกสิ่งทุกอย่างอยู่ในโลกของวัตถุ จึงสนใจศึกษาเฉพาะสิ่งที่สามารถวัดและหาปริมาณได้ สามารถพิสูจน์และสัมผัสได้ด้วยอายตนะของมนุษย์ ซึ่งกระบวนทัศน์แบบลดส่วนกลไกนี้เปลี่ยนแปลงความเชื่อในเรื่องจักรวาล โลก และธรรมชาติ วิถีวิทยาในการหาความรู้ ความจริง และระบบคิดของมนุษย์ไปจากเดิม และกลายเป็นกระบวนทัศน์กระแสหลักที่ทำให้มนุษย์จัดการกับชีวิต สังคม และ ธรรมชาติอย่างไม่สมดุล

การหาความจริงทั้งสองกระบวนทัศน์สามารถตอบคำถามได้ในระดับหนึ่งในปัจจุบันสถานะของโลกธรรมชาติเปลี่ยนแปลงอย่างซับซ้อนที่ท้าทายต่อการอยู่รอดของมนุษย์ แบ่งได้เป็น 2 ปัญหาใหญ่คือ ปัญหาสิ่งแวดล้อม และความขัดแย้งระหว่างชุมชน

ความรู้ทางฟิสิกส์ใหม่ ทำให้มนุษย์เข้าใจความเป็นไปและลักษณะการดำรงอยู่ของสรรพสิ่งและธรรมชาติมากขึ้น รวมทั้งเกิดทัศนคติใหม่ในการมอง ความจริง ที่แตกต่างไปจากความเข้าใจตามทฤษฎีของนิวตัน คือ โลกมิได้ดำรงอยู่อย่างแยกส่วนแบบเครื่องจักร แต่สรรพสิ่งในโลกธรรมชาติ มีความหลากหลาย และเชื่อมโยงพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน โยธรรมชาติของสรรพสิ่งมีการก่อกำเนิดขึ้น ดำรงอยู่และดับสลายไปเป็นวัฏจักร ความเป็นพลวัตในตัวเอง ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสอดคล้องกับปรัชญาตะวันออก และเป็นความรู้ที่อยู่ในวัฒนธรรมและในรูปแบบของศาสนา ซึ่งเป็นแกนหลักของระบบวัฒนธรรม วิถีชีวิต และระบบคิดแบบเดิมที่มุ่งเน้นวิถีชีวิตแบบกลมกลืนสอดคล้องระหว่างกายกับจิต ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์และมนุษย์กับธรรมชาติ

ดังนั้นการเรียนรู้หรือ กระบวนทัศน์ ในศตวรรษใหม่ เป็นการนำเสนอสถานะที่เป็นจริงของโลกในปัจจุบัน และสิ่งที่มนุษย์ควรจะเรียนรู้ทั้งต่อชีวิตและโลก ซึ่งเป็นการเรียนรู้เพื่อตระหนักรู้ ดังนั้นการประพฤติ ปฏิบัติของมนุษย์ต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของความสมดุลและสอดคล้องกับความจริงของธรรมชาติมากขึ้น ในยุคสมัยแห่งการเปลี่ยนแปลงและซับซ้อน มนุษย์จึงต้องมองหาการเรียนรู้ใหม่ ด้วยทัศนคติใหม่ ที่เป็นการเรียนรู้เพื่อให้เกิดปัญญา ที่เข้าถึงความจริงของสรรพสิ่งและการเรียนรู้เพื่อให้เกิด จิตวิญญาณความเป็นมนุษย์เพื่อเป็นไปในทางเกื้อกูลหนุนผู้อื่น สิ่งอื่นที่อยู่ในสังคมและจักรวาลเดียวกัน อันจะนำไปสู่การอยู่ร่วมกันอย่างสันติและผาสุก

วิวัฒนาการการเรียนรู้ของมนุษย์อาจแบ่งเป็น 3 ระดับ คือ หนึ่ง เป็นการเรียนรู้เพื่ออยู่รอด สองเป็นการเรียนรู้เพื่อรู้อย่างสร้างสรรค์ด้วยสติปัญญา หรือ "รู้ว่าตนรู้" และสาม เป็นการเรียนรู้ความหมาย ด้วยปัญญาระดับภาวนามยปัญญาหรือ "รู้แจ้ง" ที่จิตจะวิวัฒนาการสูงขึ้นไปจนกระทั่งถึงนิพพาน ในความเป็นจริงทั้งสามระดับทำงานเหลื่อมล้ำกันและกันซึ่งจะมากขึ้นอยู่กับโอกาส อารมณ์ที่เป็นเจตจำนงอิสระ ฯลฯ (ประสาน ต่างใจ, 2548) ซึ่งมนุษย์จะต้องเรียนรู้และเข้าใจสถานะที่เป็นจริงและความจริงของโลกให้เข้าใจอย่างถ่องแท้ เพื่อที่จะปฏิบัติต่อความจริงได้อย่างถูกต้อง ในโลกธรรมชาติ เป็นการอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ในระบบของสรรพสิ่งที่อยู่ภายใต้กฎของธรรมชาติ ที่พึ่งพิงอิงอาศัยกัน ดังนั้นท่าทีของการอยู่ร่วมกัน จะต้องอยู่บนพื้นฐานของความเมตตา เพื่อลดความเบียดเบียนและสร้างความเกื้อกูล ในการอยู่ร่วมกัน และปรารถนาจะเห็นประโยชน์สุขร่วมกัน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) (2542) กล่าวว่า ท่าทีต่อสรรพสิ่งที่อยู่ภายใต้กฎธรรมชาติเดียวกัน หรือท่าทีต่อสังขธรรม จะต้องอยู่บนพื้นฐานของการเรียนรู้และเข้าใจด้วยปัญญาและปฏิบัติต่อมันด้วยปัญญา เมื่อเรารู้จักและ

เข้าใจโลกและชีวิตอย่างถ่องแท้ หมายถึง เรารู้จักตนเองและเท่าทันความคิดของตนไปพร้อม ๆ กัน และพร้อมกำหนดรู้ตัวตน เข้าไปเกี่ยวข้องกับสรรพสิ่งทั้งปวงอย่างถูกต้องและตามความจริง สิริลักษณ์ ยิ้มประสาทพร, 2548)

การเรียนรู้ภายใต้มุมมองแบบวิทยาศาสตร์ใหม่ วิชา นฐานะวุฑฒิ (2548) กล่าวว่า ควรมี 5 องค์ประกอบดังนี้

1) ความเป็นปกติ เนื่องจากชีวิตในปัจจุบันไม่ค่อยปกติ ยังมีเรื่องราวที่อยู่ในสิ่งแวดล้อมเป็นสิ่งเร้าจากภายนอกเข้ามารบกวนชีวิต ความเป็นปกติในที่นี้หมายถึงการกลับมาอยู่กับปัจจุบันขณะ การดำรงตัวอยู่ในสภาวะแห่งความเป็นปกติ เป็นสภาวะที่คลื่นสมองเบต้า (ประมาณ 14-21 Hz) ซ้ำลงมาเป็นอัลฟา (ประมาณ 7-14 Hz) ซึ่งเป็นสภาวะแห่งความสุข

วิธีการเข้าสู่สภาวะแห่งความเป็นปกติ แบ่งเป็น 4 ช่องทางหลัก คือ ผ่านทางร่างกาย ผ่านทางความคิด ผ่านอารมณ์ และประสาทสัมผัส ซึ่งความเป็นปกติจะเอื้อต่อการเรียนรู้ทั้งระดับจิตสำนึก จิตใต้สำนึก และจิตเหนือสำนึก

2) การเปลี่ยนแปลงครั้งใหม่ คือ เมื่อเกิดการเรียนรู้แล้วจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงในการใช้ชีวิต หรือการเรียนรู้คือการเปลี่ยนแปลง

3) ความมีอิสระ-หลากหลาย มีความเป็นพลวัต คือ การเรียนรู้จะไม่มีสูตรตายตัว การเกิดกระบวนการเรียนรู้ของแต่ละคนจะไม่เหมือนกัน โดยจะมีความเฉพาะของตนเอง มีลักษณะพิเศษของแต่ละคน แต่ละภาค แต่ละพื้นที่ แต่ละวัฒนธรรม แต่ทั้งหมดก็สามารถเกิดการเรียนรู้ได้

4) การผุดบังเกิดหรือการโผล่ปรากฏ ในวิทยาศาสตร์ใหม่ การเรียนรู้เป็น “คลื่นพลังงาน” การเรียนรู้จึงต้องเป็นการสัมผัสและ “เหนี่ยวนำ” การผุดบังเกิดหรือการโผล่ปรากฏเป็นเรื่องของญาณทัศนะ ปัจจุบันมีทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ใหม่ที่สนับสนุนเรื่องนี้ เช่น เรื่องสมมุติฐานของรูเพริท เซลเดรก คือ การใช้การทำงานของสมองทั้งสี่ชั้นที่ประสานสอดคล้องกัน ทฤษฎีเซลล์ของบรูซ ลิปตัน และสามารถมองผ่านภูมิปัญญาทางด้านศาสนธรรมซึ่งจะเห็นว่าเป็นการใช้ภูมิปัญญาพร้อมของมนุษย์ ที่เรียกว่ามหาสมุทรแห่งปัญญา เป็นธรรมะจัดสรรที่พอดี พอเหมาะ พอควร

5) การก้าวออกจากบริเวณที่คุ้นชิน คือ การก้าวออกจากบริเวณที่ “คุ้นชิน” แบบเดิม ๆ ของเรา ไปสู่จุดที่ “หมิ่นเหม่” เพื่อการเรียนรู้

ในเรื่องการนำองค์ประกอบไปใช้ อาจมองได้เป็น 2 มิติ คือ มิติแรกในฐานะของปัจเจก คือ ในตัวคนแต่ละคนเป็นอย่างไร ตัวเรามีการเรียนรู้หรือไม่ และมีความเป็นพลวัต หรือมีการเปลี่ยนแปลงในตัวเองเมื่อมีการเรียนรู้หรือไม่ มิติที่สองในฐานะของชุมชน คือ นอกจากปัจเจกต้องเรียนรู้แล้ว ชุมชนก็ต้องเรียนรู้ด้วย เพราะจะเอื้อซึ่งกันและกัน คือการเรียนรู้ร่วมกัน หากเชื่อว่า

การเรียนรู้และฟังร่วมกัน เป็นเรื่องของการเรียนรู้เป็นคลื่น หรือผ่าน “สนามพลัง” เพราะฉะนั้น การที่ปัจเจกชนที่อยู่ในสภาวะปกติมาอยู่รวมกันเป็นกลุ่มหรือเป็นชุมชน ก็จะเอื้อให้เกิดการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน

ปัจจุบันการเรียนรู้ของมนุษย์ เป็นความรู้เกี่ยวกับเรื่องนอกตัว โดยแยกส่วนออกจาก การรู้ตัวเอง เมื่อไม่รู้ตัวเองก็ไม่เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในตัวเอง และไม่ได้รับผลดีจากการเรียนรู้ คือความสุขและอิสรภาพ ที่เกิดจากการเข้าถึงความจริงของธรรมชาติหรือธรรมชาติของสรรพสิ่งเป็นสิ่งสำคัญ ปัญหาการเรียนรู้ของมนุษย์ในปัจจุบัน คือ ปัญหาการรู้และคิดแบบแยกส่วน ทำให้มองไม่เห็นมิติของความงามและมิติทางจิตวิญญาณ (spiritual) หรือคุณค่าเมื่อมนุษย์อยู่กับธรรมชาติ ปัญหาการเรียนโดยเอาวิชาเป็นตัวตั้งทำให้เสียสมดุลและก่อให้เกิดวิกฤตการณ์ในส่วนอื่น ๆ ตามมา โดยเฉพาะเรื่องทางจิตใจ ครอบครัวยุคใหม่ ชุมชน วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม สุขภาพ เป็นต้น ปัญหาและวิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์ (แบบเก่า) ทำให้มนุษย์ขาดหรือบกพร่องมิติทางจิตวิญญาณหรือคุณค่า แต่เมื่อวิทยาศาสตร์ใหม่เริ่มมีการพัฒนาทฤษฎีสัมพัทธภาพ(Theory of Relativity) และทฤษฎีควอนตัม(Quantum Theory) ทำให้วิทยาศาสตร์กับศาสนาบรรจบกัน วิทยาศาสตร์ควรนำไปสู่ปัญญา(wisdom) ที่เข้าใจตัวเอง และพัฒนาตัวเองให้เป็นคนดีขึ้น (ประเวศ วะสี,2547: 7-10) ดังนั้นจึงควรมีการเรียนรู้ใหม่ที่การเรียนรู้ธรรมชาตินอกตัวมาพัฒนาธรรมชาติภายในให้สูงขึ้นตลอดเวลา อันนำไปสู่การบรรลุซึ่งความจริง ความงาม ความดี ความสุขและอิสรภาพ (ประเวศ วะสี 2547:11)

การบรรลุความจริงคือการเชื่อมโยงเป็นหนึ่งเดียวกัน บุคคลที่เข้าถึงความเป็นหนึ่งเดียวกันของสรรพสิ่งจะหลุดจากการติดอยู่ในความคับแคบในตัวเอง ความรู้สึกนึกคิดจะเปลี่ยนไป เพราะความเป็นอิสระ เกิดความสุขเกิดความรักอันไพศาลต่อมวลมนุษย์และสรรพสิ่ง เราต้องสัมผัสกับธรรมชาติรอบตัวตลอดเวลา เช่นสายลม แสงแดด อากาศ ต้นไม้ใบหญ้า ท้องฟ้า ดวงดาว ดวงอาทิตย์ ตลอดจนผู้คนทั้งหลาย จิตของเราจึงหลุดจากความคับแคบในตัวเองไปอยู่กับธรรมชาติซึ่งกว้างใหญ่อย่างไม่มีที่สิ้นสุด เมื่อเรียนรู้อะไรมาควรโยงหรือบูรณาการไปสู่องค์รวมหรือความเป็นทั้งหมดเสมอ และเข้าถึงความเป็นทั้งหมดหรือความเป็นหนึ่งเดียว ทำให้เราบรรลุอิสรภาพ คลายจากความยึดมั่นในตัวตน หรือเอาตนเองเป็นศูนย์กลางของสรรพสิ่ง ควรฝึกปฏิบัติให้เข้าถึงความจริงของธรรมชาติของสรรพสิ่งตลอดเวลา

การบรรลุความงาม ธรรมชาติของสรรพสิ่งมีความงาม เมื่อเห็นทะเล ภูเขา ป่าไม้ ท้องฟ้า มีความรู้สึกที่ช่างงามจับใจและให้ความรู้สึกลึกลับเหมือนเทพยสัมผัส ผ่อนคลาย สบายใจ ทั้งหมดนี้เพราะจิตหลุดจากความอึดอัดคับแคบไปเชื่อมกับความใหญ่ของธรรมชาติ ธรรมชาติอื่น ๆ ทุกอย่างก็มีความงาม ถ้าเราเห็นความเชื่อมโยง จนเห็นความเป็นทั้งหมด ก็จะได้เห็นความงาม จิตที่ปรกติ มีสติมีความสงบ สามารถรับรู้ธรรมชาติตามที่มันเป็นจริง จะเห็นความงามทุกหนทุกแห่ง การ

เรียนรู้ใด ๆ ควรฝึกให้เห็นธรรมชาติของความงามในสิ่งนั้นและฝึกให้สัมผัสกับความงามในธรรมชาติของสรรพสิ่งตลอดเวลา

การบรรลุความดี ความดีคือความถูกต้อง การคลายความยึดมั่นในตัวตนคือความดี ที่เรียกว่าพัฒนาการทางจิตวิญญาณ ความยึดมั่นในตัวตนยิ่งน้อยเท่าไรจิตวิญญาณยิ่งสูงขึ้น จิตที่ ออกจากความคับแคบในตัวตนไปอยู่กับความดี ไปอยู่กับคุณค่า ไปอยู่กับความว่าหรือนิพพานหรือ จิตไปเชื่อมโยงกับสิ่งสูงสุด ฉะนั้นการเรียนรู้ควรจะต้องทำให้ผู้เรียนบรรลุความดีเสมอ

การบรรลุความสุขและอิสรภาพ ความทุกข์คือความบีบคั้นหรือการถูกบีบคั้น ความสุขคือการหลุดพ้นจากความบีบคั้นเป็นอิสระ ความสุขกับอิสรภาพจึงควบคู่กัน ปกติมนุษย์รู้ เห็นโลกหรือธรรมชาติของสรรพสิ่งอย่างคับแคบ อย่างแยกเป็นส่วน ๆ เมื่อเห็นแยกส่วนก็คิดแยก ส่วน การคิดแยกส่วนก็จะคับแคบเข้าไปติดในความคับแคบอัดอึดบีบคั้น การคิดเอาตัวเองเป็น ศูนย์กลางของสรรพสิ่งคือการคิดแบบแยกส่วนอย่างหนึ่งที่พามนุษย์ไปติดในความคับแคบและบีบ คั้น ก่อทุกข์ให้ตนเองและผู้อื่น

การบรรลุความจริง ความงามและความดีล้วนนำไปสู่การหลุดพ้นจากความคับแคบ มีอิสรภาพและความสุข บุคคลสามารถเข้าถึงได้ทุกคนถ้ามีการเรียนรู้ที่ดี ที่เรียกว่ากระบวนการ ภายใน (internalization) หรือการเรียนรู้ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในจิตใจของผู้เรียน (ประเวศ วะสี 2547:12-14)

การเรียนรู้ที่ดีที่สุดจะต้องทำให้มนุษย์รู้เห็นเข้าถึงธรรมชาติตามความจริง หรือ ธรรมชาติความเป็นจริงของสรรพสิ่ง นั่นคือความเคลื่อนไหว เปลี่ยนแปลง หรืออนิจจัง สรรพสิ่งทั้ง ปวงล้วนเชื่อมโยงอย่างเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง (dynamic inter-connectedness) คำทางพุทธ เรียกว่าอิทัปปัจจยตา หมายถึงสภาพที่สรรพสิ่งทั้งหลายเป็นปัจจัยต่อกันและกันหรือเป็นกระแส ของเหตุปัจจัยอันหนุนเนื่องกันเป็นนิรันดร เพราะความยึดมั่นในตัวตนของเรา(อัตตา) ไปขัดกับ ธรรมชาติตามความจริงก็เกิดความขัดแย้งขึ้น ความขัดแย้งคือทุกข์ตา หรือความบีบคั้น

เนื่องจากการรู้เห็นธรรมชาติตามความจริงเรียกว่าปัญญา การมีปัญญาเข้าถึงความ จริงตามธรรมชาติจะทำให้หลุดพ้นจากความบีบคั้น เป็นอิสระ มีความสงบ มีความเป็นมิตรกับ สรรพสิ่ง บรรลุความงามตามความเป็นจริงและความสุขอันล้นเหลือ ดังนั้นปัจจัยที่ทำให้รู้เห็น ธรรมชาติตามความจริงจึงเป็นการรู้้อย่างเชื่อมโยงไม่ติดขัด การคิดอย่างเป็นกลาง อันนำไปสู่การ หลุดละความเห็นแก่ตัว หรือการเอาตัวเองเป็นศูนย์กลาง การคิดอย่างเป็นกลางทำให้เกิดปัญญา และความสุข เพราะมีอิสระ (free flow) ในการคิดและคิดเป็นกระบวนการที่เชื่อมโยงเป็นพลวัต ธรรม คือเป็นกระแสของเหตุปัจจัยที่หนุนเนื่องที่เรียกว่าอิทัปปัจจยตาหรือการคิดอย่างมีซิมิมาปฏิบัติ ถ้าพยายามฝึกให้เข้าใจก็จะเกิดการเปลี่ยนแปลงภายในตนเองอย่างถึงรากถึงโคนเปลี่ยนสภาพ

เป็นอยู่ด้วยปัญญา อิศรภาพ ความสงบ ประสบความงาม มิตรภาพ ความสุข และพลังสร้างสรรค์ อันไพศาล (ประเวศ ะสี 2547:15-23)

หลักอิทัปปัจจยตา กายกับจิตไม่ได้แยกจากกัน เป็นกระบวนการที่เชื่อมต่อกัน

“เพราะตา เห็นรูปจึงเกิดจักขุวิญญาณ ตาเป็นกาย เป็นของในตัว
รูปเป็นของนอกตัว จักขุวิญญาณคือการรู้ทางตา วิญญาณหรือการรู้เป็น
อาการอย่างหนึ่งของจิต เกิดขึ้นเมื่อตากระทบรูปเป็นปัจจัย จักขุวิญญาณ
ไม่ได้ดำรงอยู่เองโดยไม่มีเหตุปัจจัย เพราะตากระทบรูปเป็นปัจจัยจึงมีจักขุ
วิญญาณ เมื่อตาเห็นรูปและรู้รูป(วิญญาณ) ก็เกิดความรู้สึกว่าชอบหรือไม่
ชอบ ความรู้สึก (เวทนา) เป็นอาการอีกอย่างหนึ่งของจิต ชอบหรือไม่ชอบก็
เอาไปจำไว้ (สัญญา) การจำเป็นอีกอาการหนึ่งของจิตและก็เกิดการคิดปรุง
แต่ง (สังขาร) ประกอบด้วยเจตนา เป็นต้น การคิดก็เป็นอาการหนึ่งของจิต
ในกระบวนการของจิตที่ประกอบด้วยการรู้(วิญญาณ) ความรู้สึกสุข
ทุกข์ (เวทนา) ความจำ (สัญญา) การคิด (สังขาร) ก็เกี่ยวข้องกับอวัยวะรับ
สัมผัส ระบบประสาท ระบบสมอง อันประกอบด้วยสารต่าง ๆ เป็นจำนวน
มาก รวมเรียกว่ากายหรือรูป จิตจึงเป็นปรากฏการณ์หรือกระบวนการที่
เกิดขึ้นคราวหนึ่ง ๆ จากเหตุปัจจัยที่แล่นต่อ ๆ กัน ตั้งแต่รูปภายนอก
กระทบกายภายใน และเกิดกระบวนการของจิต จิตเป็นกระแสของเหตุปัจจัย
ที่หมุนเนื่องกันในแว็บหนึ่ง ๆ จิตเมื่ออยู่กับจิตขณะนั้นก็เป็นคนละดวงแล้ว
เพราะมีเหตุปัจจัยหรืออิทัปปัจจยตาต่างกัน” (ประเวศ ะสี 2547:25-26)

การคิดแบบอิทัปปัจจยตาว่าอะไรทำให้เกิดอะไร อะไรเป็นปัจจัยให้เกิดอะไร มี
ลักษณะเช่นเดียวกับการทำแผนที่ความคิด (mind mapping) นั่นคือพยายามคิดเชื่อมโยงกันให้
ครบทั้งระบบ อันก่อให้เกิดความแตกฉานทางปัญญา เพราะมองเห็นความเกี่ยวข้องกันของ
องค์ประกอบย่อยและปฏิสัมพันธ์ของการกระทำระหว่างกัน ถ้าอิทัปปัจจยตาได้รับการฝึกฝนเป็น
เนืองนิตย์ จะเกิดการเปลี่ยนแปลงในตัวเอง การที่มนุษย์ไม่สามารถเอาชนะความเกลียดได้ ก็
เพราะความยึดมั่น ไม่เห็นความเป็นอิทัปปัจจยตา การฝึกลักษณะนี้จะค่อย ๆ คลายความเกลียดซึ่ง
มีความเมตตาเข้ามาแทนที่ เมตตาหรือมิตรภาพต่อบุคคลและสรรพสิ่งเป็นสภาพของจิตใจที่ให้
ความปิติ ความงาม ความเป็นอิสระและความสุขอันล้ำลึก เมตตาเป็นหลักของศาสนาต่างๆ เพราะ
เป็นคุณค่าที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ อย่างเกื้อกูลกัน การปลุกความเมตตาจึงเป็นหน้าที่อย่างหนึ่ง
ของมนุษย์ การเข้าถึงอิทัปปัจจยตาเป็นเครื่องมือส่งเสริมความเมตตาเพราะทำให้หลุดพ้นจาก
ความบีบคั้นไปสู่ความเป็นอิสระ บุคคลเมื่อมีอิสรภาพจึงเมตตาได้ (ประเวศ ะสี 2547:26-28)

การรู้ตัวเอง หรือเรื่องของตัวเองมีวิธีการหลายอย่าง วิธีรู้เพื่อการปฏิบัติ และเพื่อการพัฒนาตัวเอง คือวิธีมองว่าชีวิตประกอบด้วยขั้น 5 หรือเบญจขั้น

“ มนุษย์ฝึกให้รู้ตัวเองได้ มนุษย์เป็นสัตว์ประเภทเดียวที่สามารถเห็นหรือรู้จิตตัวเองได้ คือรู้ตั้งแต่รู้เวทนา ว่ากำลังชอบหรือไม่ชอบ รู้ว่ากำลังคิดอะไรก็ได้ ปรกติเบญจขั้น คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เชื่อมต่อกันทันที ออกมาเป็นความชอบไม่ชอบ โกรธ เกลียด กลัว คำ ดี ชั่ว ปรากฏแก่เรา อย่างนั้น โดยเราไม่ทันรู้ตัวว่าอะไรเกิดขึ้น แต่ถ้าเราหัดพิจารณาตัวเองโดยแยกแยะว่าประกอบด้วยรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไว้ให้บ่อย ๆ ให้ชำนาญ เราก็จะเห็นตัวเองเป็นรูปมากขึ้น รู้เท่าทันมากขึ้น ให้ความรู้สึก (เวทนา) และฝึกให้รู้ความคิดได้ ตรงเวทนานั้นเหมือนประตูเราสามารถักประตูได้ คือเราเฝ้าตรงผัสสะหรือเฝ้าประตู หรืออินทรีย์สังวร คือเราสังวรหรือระวังระไวตรงอินทรีย์ 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เราก็ยับยั้งค้นหาและการกระทำตามอำนาจของค้นหาได้”

การเจริญสติคือการฝึกให้รู้ตัว การระลึกรู้ทั้งกายและจิตโดยธรรมชาติมนุษย์คิดอยู่ตลอดเวลาขณะที่คิดจะไม่วินิจฉัยและเมื่อรู้ตัวเข้ามาแทนที่จะหยุดคิด เมื่อหยุดคิดจะสงบคือสงบจากความคิดเกิดความสุขเพราะความทุกข์เกิดจากความคิด เกิดอริสราพคือการหลุดพ้นจากความบีบคั้นของจิต การเจริญสติคือเจริญสติให้รู้ กาย เวทนา จิต ธรรม ที่เรียกว่ามหาสติปัฏฐาน 4

การเจริญสติให้รู้กาย หมายถึง รู้ในกายทั้งปวง เช่นหายใจเข้า หายใจออก ย่างก้าว ยืน เดิน นั่ง นอน ที่นิยมใช้มาแต่โบราณคือ การฝึกให้รู้กายใน 2 เรื่องคือ ให้รู้ลมหายใจเข้าออก เรียกว่าอาณาปานสติ คือการฝึกเอาใจไปไว้ที่ลมหายใจ และรู้อาการของการเดินที่เรียกว่า เดินจงกรม คือการเดินเล่นโดยมีสติรู้อยู่กับการก้าวเดิน

การเจริญสติให้รู้เวทนา คือ เมื่อเกิดความรู้สึกใด ๆ ก็ ตามรู้ความรู้สึกนั้น ๆ สุขก็รู้ว่าสุข ทุกข์ก็รู้ว่าทุกข์ เฉย ๆ ก็รู้ว่าเฉย ๆ การรู้ทันความรู้สึก จะทำให้เวทนาไม่เชื่อมต่อกับค้นหา เมื่อรู้ทันก็รู้ว่าพอดี การมีสติรู้ทันเวทนาจึงเป็นรอยต่อที่สำคัญของมนุษย์ที่จะป้องกันไม่หลุดไปสู่ความไม่ดีหรืออกุศล

การเจริญสติให้รู้จิต หมายถึงสภาพจิตขณะที่กำหนดรู้ว่ามีราคะ มีโทสะ ไม่มีโทสะ มีโมหะ ไม่มีโมหะ มีสมาธิหรือฟุ้งซ่าน หลุดพ้นหรือไม่หลุดพ้น ก็ตามรู้จิตในขณะนั้น ๆ ว่าเป็นอย่างไร

การเจริญสติให้รู้ธรรม ธรรมในที่นี้หมายถึงหัวข้อธรรม เช่น นิรวรณ 5 ขั้น 5 อายตนะ โพชฌงค์ อริยสัจ ธรรมเหล่านี้ปรากฏอย่างไร ก็ตามรู้ธรรมนั้น ๆ

การฝึกเจริญสติไว้อะไร ๆ จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในตัวเองถึงรากฐาน ความรู้สึกนึกคิดจะเปลี่ยนไป ความหงุดหงิดรำคาญจะหายไป ทำให้เป็นสุขอย่างยิ่ง (ประเวศ วะสี 2547:29-37)

2.2 จิตสำนึกกับการเรียนรู้ของมนุษย์

มนุษย์ประกอบด้วยกายกับจิต จิตคือส่วนที่รู้ รู้สึก สุข ทุกข์ ขอบไม่ชอบ จำได้ หมายรู้ คิดมีเจตนา และบงการให้ร่างกายทำตามความปรารถนาของจิต จิตจึงมีอำนาจเหนือกาย กายเป็นวัตถุหรือรูป จิตไม่ใช่วัตถุเป็นนาม กายที่ไม่มีจิตก็ทำอะไรไม่ได้ ขณะเดียวกัน ถ้าร่างกายแตกดับจิตก็ตั้งอยู่ไม่ได้ เรียกว่าเป็นสภาพซึ่งอาศัยกันและกัน

ประเวศ วะสี (2547: 57-60) กล่าวว่าจิตวิญญาณหมายถึงมิติที่สูงส่งของจิต หรือการที่มีใจสูงความดีกุศลบุญ คุณค่า หรือจิตที่เจริญ จิตที่หลุดพ้น จิตที่เห็นแก่ตัวน้อย จิตที่เข้าถึงสิ่งสูงสุดในทางพุทธ จิตวิญญาณคือปัญญา จิตวิญญาณเป็นมิติที่ทำให้มนุษย์ต่างจากสัตว์ มนุษยธรรมคือธรรมชาติแห่งความเป็นมนุษย์อันต่างจากสัตว์ความเป็นมนุษย์จึงอยู่ที่การมีมนุษยธรรม มนุษย์สามารถพัฒนาจิตให้สูงจนหลุดพ้นจากความเห็นแก่ตัวโดยสิ้นเชิง สามารถออกจากความคับแคบในตัวเอง (self transcending) เป็นจิตที่เลยตัวเองออกไป ระดับของความเป็นมนุษย์ขึ้นอยู่กับระดับทางจิตวิญญาณ จิตวิญญาณสูงทำให้มีสุขภาวะ ยามใดที่เราไม่เห็นแก่ตัว จิตใจอ่อนกลายเป็นอิสระ มีความสุขในการทำความคิดรู้สึกมีความสุขทั้งเนื้อทั้งตัว ถ้าหมดความเห็นแก่ตัวก็มีแต่ความสุขสูงสุดคือความสุขจากการหลุดพ้น จิตวิญญาณสูงทำให้เป็นอิสระเบาสบาย สงบมีความสุข ความเป็นอิสระทำให้รักคนอื่นได้ คนที่ถูกบีบคั้นเห็นแก่ตัวรักคนอื่นได้ยากต่อเมื่อเป็นอิสระความรักผู้อื่นเกิดขึ้นมาในตัวเอง ทำให้การอยู่ร่วมกันหรือสังคมเป็นไปด้วยดี เกิดสุขภาวะทางสังคม และจิตวิญญาณเป็นธรรมชาติของมนุษย์ มนุษย์ที่อยู่ใกล้ชีวิตธรรมชาติรู้สึกขึ้นมาเองว่าแผ่นดินมีคุณและมีความศักดิ์สิทธิ์ การเข้าถึงสิ่งสูงสุดทำให้มนุษย์มีจิตวิญญาณสูง ในทางพุทธศาสนาส่งสูงสุดคือพระนิพพาน หรือการบรรลุดจากความเห็นแก่ตัวโดยสิ้นเชิง การบรรลุดพระนิพพานจึงเป็นการที่มีจิตวิญญาณสูงสุด

วิธีการพัฒนาจิตวิญญาณ ศาสนาใหญ่ ๆ ไม่ว่าจะอินดู พุทธ คริสต์ อิสลาม ก็ค้นพบวิถีทางพัฒนาทางจิตวิญญาณในทำนองคล้าย ๆ กัน ล้วนมุ่งการลดความมีตัวตน ประกอบด้วย

- 1) การอยู่ร่วมกันที่ดี ได้แก่การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ แบ่งปันและไม่เบียดเบียนกัน
- 2) การทำจิตใจให้สงบ การทำจิตให้สงบมีหลายวิธี เช่น อยู่ในที่สงบ การฟัง

พระเทศน์ การสวดมนต์ การเจริญสติ เมื่อจิตใจสงบก็เป็นอิสระจากความบีบคั้น มีความปิติ มีความสุข เป็นฐานที่ทำให้เกิดปัญญาได้ง่าย

3) ปัญญา หมายถึงการเข้าถึงความจริงของธรรมชาติ ในทางพุทธศาสนาถือว่าความจริงของธรรมชาติคือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา การเข้าถึงอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาก็ทำให้หลุดพ้นจากการยึดมั่นในตัวตน คือความว่าง

สันติกโรภิกขุ (2547:63) กล่าวว่า ตามธรรมชาติมนุษย์สามารถเรียนรู้สิ่งทั้งหลาย ตั้งแต่ระดับธรรมดาที่สุดเช่นวัตถุต่าง ๆ ที่พบเห็นในชีวิตประจำวัน หรือวัตถุที่ละเอียดที่ต้องใช้เครื่องมือเช่นกล้องจุลทรรศน์หรือเครื่องมือทางวิทยาศาสตร์ ช่วยให้มนุษย์เรียนรู้ระบบนิเวศวิทยา ระบบจักรวาล และในที่สุดเรียนรู้เกี่ยวกับตัวมนุษย์เอง

เมื่อมนุษย์เห็นแก่ตัว เพราะคิดถึงเรื่องตัวตน มนุษย์จะเผชิญหน้ากับโลกที่น่ากลัว และลำบากยิ่งทุกข ซึ่งทำให้วนเวียนอยู่ในห้วงแห่งความทุกข์ แต่มนุษย์มีศักยภาพคือการมองกลับมามากขึ้นใน เวลาที่มีปัญหาหรือเกิดอารมณ์ทุกข์ มนุษย์สามารถตั้งคำถามกับตนเองว่า เราเกิดมาเพื่อเป็นอยู่อย่างนี้หรือ เมื่อเริ่มตั้งคำถามไม่ต้องใช้ตรรกะ แค่มองเข้าไปในความรู้สึกนั้นก็จะได้คำตอบว่า ชีวิตไม่ได้อยู่เพื่อเครียด หรือเพื่อความเจ็บปวดหรือเพื่อทุกข์ ความหมายและคุณค่าของชีวิตไม่ได้อยู่ตรงนี้ แต่น่าจะอยู่ใน “สิ่งตรงกันข้าม” แต่เราไม่ชัดเจนในรายละเอียด เมื่อจิตเริ่มเห็นสิ่งนี้ เรียกว่าสัญชาตญาณแห่งการหลุดพ้น ที่จะหลุดพ้นจากความเห็นแก่ตัว หลุดพ้นจากอวิชชาความไม่รู้และหลุดพ้นจากความทุกข์ใจถ้าไม่มีสัญชาตญาณนี้มนุษย์จะเรียนรู้อะไรไม่ค่อยได้ สัญชาตญาณจะเพียงแสวงหาทางที่จะแก้ปัญหานั้นด้วยวิธีการต่าง ๆ หลายรูปแบบในการแก้ปัญหานี้ต้องพิจารณาให้ดีว่าปัญหาเป็นอย่างไร ปัญหาเกิดขึ้นอย่างไร หากฝึกเช่นนี้บ่อย ๆ จิตจะเริ่มแข็งแกร่งขึ้น เมื่อจิตมีความแน่วแน่นจะเกิดสมาธิและสงบ แต่ว่ามีพลังสูง เป็นพลังที่เจาะลึกเข้าไปในสิ่งที่กำลังศึกษาเฝ้าดูโดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาชีวิตทั้งหลาย เมื่อจิตรู้จักรวมกำลังเป็นจุดเดียว พุ่งลงไปในความจริงของชีวิต จะเกิดความรู้ขึ้นมาและเห็นสิ่งทั้งหลายตามที่เป็นจริง เมื่อเห็นด้วยตาภายใน ไม่ต้องใช้ตรรกะ จะพบว่าสรรพสิ่งล้วนเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา จากวินาทีหนึ่งไปสู่อีกวินาทีหนึ่งไม่หยุดนิ่ง (สันติกโรภิกขุ ,2547:74-77)

การเรียนรู้ของมนุษย์เป็นการเรียนรู้ผ่านจิตสำนึก เกียรติวรรณ อำนวยกุล (2542: 51-110) ได้อธิบายจิตสำนึก 3 ระดับ ดังนี้

1) จิตสำนึก (conscious mind) เป็นจิตระดับแรกสุด ทำหน้าที่เกี่ยวกับการรับรู้ความรู้สึกจากสิ่งเร้ารอบ ๆ ตัว ประสาทสัมผัสทั้ง ห้า (ตา หู จมูก ลิ้น ผิวหนัง) มีหน้าที่สำคัญ 3 ประการ คือ รับรู้ นึกคิด และสั่งการ ที่มีหน้าที่สำคัญในการควบคุมการทำงานของสัญชาตญาณ 4 ประการ คือ การกิน การนอน การขับถ่าย และการสืบพันธุ์ จิตสำนึกจึงมีหน้าที่หลักในการช่วยให้คนเรามีชีวิตรอดอยู่อย่างปลอดภัย

2) จิตใต้สำนึก (subconscious mind) เป็นจิตที่มีระดับการทำงานที่ละเอียดอ่อนซับซ้อน มีองค์ประกอบ 2 องค์ประกอบ คือ ความคิดที่ลึกซึ้ง และความทรงจำของ

มนุษย์ ความรู้ ความคิด ความฝันของคนเราส่วนใหญ่เกิดขึ้นที่จิตใต้สำนึก จิตจะติดอยู่กับปัญหาที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันและสังคม จิตจะพยายามรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ และนำข้อมูลมาไตร่ตรองอย่างลึกซึ้ง หน้าที่ที่สำคัญของจิตใต้สำนึก คือทำหน้าที่บันทึกและสะสมข้อมูลต่าง ๆ ที่ประสบมาในชีวิตและควบคุมระบบการทำงานของร่างกาย

จิตสำนึกจะทำการบันทึกและสะสมข้อมูลต่าง ๆ จากประสาทสัมผัสทั้งห้า เมื่อการสัมผัสต่าง ๆ ได้รับการกระตุ้นจากภายนอก ความรู้สึกต่างๆ จะถูกถ่ายทอดไปยังสมอง สมองจะแปลสัญญาณเหล่านี้โดยลำพังไม่ได้ การรับรู้เป็นหน้าที่ของจิตสำนึก ในขณะที่เราไม่รู้ตัว เช่น เวลานอนหลับตา หู ยังคงรับแสงและเสียงได้ แต่เราไม่รู้ตัวเลย ทั้งนี้เพราะจิตสำนึกไม่ทำงาน เมื่อจิตสำนึกรับสิ่งใดเข้ามา จะส่งไปยังจิตใต้สำนึกซึ่งเป็นที่เก็บข้อมูลต่าง ๆ ไว้ในอดีตมันจะไม่ลืมสิ่งใดแต่เราจะจำได้ต่อเมื่อเราดึงข้อมูลต่าง ๆ ออกมาจากจิตใต้สำนึกและนำเข้ามาสู่จิตสำนึก แต่จิตสำนึกมักไม่ว่างเพราะคิดอยู่ตลอดเวลา บางครั้งก็ว่า นวิตกกังวล ดังนั้นจึงไม่สามารถจะรับข้อมูลจากจิตใต้สำนึกได้ ถ้าเราทำให้จิตสำนึกสงบได้ เราก็จะสามารถรับข้อมูลจากจิตใต้สำนึกได้ (อาจอง ชุมสาย ณ อยุธยา, 2533) แต่จิตใต้สำนึกนั้นไม่สามารถแยกแยะข้อมูลที่ได้รับการบันทึกนั้นว่าถูกหรือผิด ดีหรือไม่ดี ดังนั้นถ้าบุคคลได้ยิน ได้เห็น ได้ฟังในสิ่งที่ดีสม่ำเสมอ จิตใต้สำนึกก็จะบันทึกและสะสมสิ่งที่ดีนั้นไว้ ผลักดันให้เราแสดงออกมา เป็นพฤติกรรมที่ดี เกี่ยวเนื่องกับข้อมูลที่จิตใต้สำนึกบันทึกไว้

จิตสำนึกของแต่ละคนจะมีการสั่งการที่แตกต่างกัน เนื่องจากจิตใต้สำนึก (subconscious mind) ซึ่งเป็นตัวกำหนดนิสัยใจคอ ทักษะคนดี และพฤติกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์ เช่น อ่อนโยน ก้าวร้าว เห็นแก่ตัว ชอบช่วยเหลือผู้อื่น มองโลกในแง่ดี มองโลกในแง่ร้าย จิตใต้สำนึกของคนเราแต่ละคนจะเป็นศูนย์บันทึกข้อมูลที่ยิ่งใหญ่ที่สุด ทุกอย่างที่ผ่านมาจิตสำนึกของเรา จะถูกบันทึกอยู่ในจิตใต้สำนึกของคนเราแต่ละคน จากการบันทึกข้อมูลที่สะสมมาตั้งแต่วัยเด็กเล็ก ๆ ที่แตกต่างกันทำให้คนเราแต่ละคนมีนิสัยใจคอที่แตกต่างกัน

จิตสำนึกของคนเราทำหน้าที่บันทึกข้อมูลต่าง ๆ ได้สูงสุดในวัยเด็กเล็กในช่วงอายุประมาณ 2-6 ปี ผู้ใดได้มีโอกาสอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดีมาตั้งแต่เล็ก จิตใต้สำนึกของคนผู้นั้นก็จะได้บันทึกข้อมูลด้านดีเอาไว้ส่งผลให้กลายเป็นคนมีพฤติกรรมด้านดี

จิตสำนึกของคนเรารับข้อมูลโดยผ่านประสาทสัมผัสทั้งห้า ในสัดส่วนโดยประมาณคือทางตาประมาณ 75-90 % ทางหู ประมาณ 10-15 % จมูก-ลิ้น-ผิวหนังประมาณ 2-5% ดังนั้นสิ่งที่เราได้ยินในวัยเด็กจึงมีอิทธิพลอย่างยิ่งต่ออารมณ์ ความรู้สึกและพฤติกรรมของคนเรา เช่น เด็กที่เติบโตขึ้นมาจากครอบครัวที่พูดจาไพเราะ ก็จะมีพูดจาไพเราะด้วย เด็กที่เห็นคนรอบข้างมีบุคลิกดี ก็จะมีบุคลิกดีด้วย พฤติกรรมของผู้ใหญ่ คือบทเรียนที่ดีที่สุดของผู้ใหญ่ ดังนั้นสิ่งแวดล้อมจึงมีอิทธิพลต่อจิตใต้สำนึกและพฤติกรรมของมนุษย์อย่างมากมาย

3) จิตเหนือสำนึก (superconscious mind) เป็นแหล่งของพลังงาน ความรอบรู้ สภาวะสร้างสรรค์ที่แสนจะมหัศจรรย์ของมนุษย์ ซึ่งผู้ที่เข้าถึงจิตเหนือสำนึกของตัวเองได้ จะเกิดการหยั่งรู้เอง (intuition) สภาวะสร้างสรรค์ที่ยิ่งใหญ่ (peak experience) และเกิดความปิติสุข (bliss) จากภายใน จิตเหนือสำนึกแบ่งเป็น 3 ระดับ

3.1) จิตเหนือสำนึกระดับแรก หมายถึงแหล่งความคิดสร้างสรรค์ของมนุษย์ ซึ่งเกิดจากการเชื่อมโยงความคิดต่าง ๆ ที่เดิมมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันเลย มารวมเข้าเป็นความคิดเดี่ยวที่แปลกใหม่ ซึ่งเรียกความคิดนี้ว่าความคิดเชิงเทียบเคียง (Metaphoric Thinking) การคิดเทียบเคียงเป็นความคิดที่ล้ำค่าของมนุษย์ มักจะเกิดขึ้นในขณะที่จิตของคนเราสงบหรือผ่อนคลายมากที่สุด ผู้ที่รู้จักผ่อนคลายจิตใจของตนเองมักจะเป็นผู้ที่มีความคิดสร้างสรรค์ที่แปลก ๆ ใหม่ ๆ อยู่เสมอ

3.2) จิตเหนือสำนึกระดับที่สอง หมายถึงการหยั่งรู้เอง การพัฒนาและนำจิตเหนือสำนึกมาใช้อย่างเต็มที่นั่นก็คือ การหยุดการทำงานของจิตสำนึกและจิตใต้สำนึกโดยใช้กระบวนการทำสมาธิ (Meditation) ซึ่งทำให้ความคิดที่วุ่นวายจากจิตใต้สำนึกสงบลง และพลังจิตอันมหาศาลที่เกิดจากจิตใจที่จดจ่อจะค่อย ๆ ยกจิตใจของผู้ทำสมาธิให้เข้าสู่จิตเหนือสำนึก

3.3) จิตเหนือสำนึกระดับที่สาม หมายถึงความรักความเมตตาที่ยิ่งใหญ่ การทำสมาธิ เป็นวิธีการที่มีประสิทธิภาพที่สุดสำหรับการพัฒนาความรู้สึกไม่แบ่งแยก สมาธิที่เข้าสู่จิตเหนือสำนึกระดับสูง มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน หลังจากผู้ทำสมาธิกลับมาเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ในสังคม เขาจะมองโลก มองผู้ร่วมงานด้วยสายตาแห่งความรักมากยิ่งขึ้น

การทำสมาธิจึงเป็นการพัฒนาทั้งจิตสำนึก จิตใต้สำนึก และจิตเหนือสำนึกไปพร้อม ๆ กัน ผู้ที่มีสติจึงหมายถึงผู้ที่สามารถควบคุมจิตใจของตนเองให้จดจ่ออยู่กับภารกิจที่ต้องทำในปัจจุบันได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งสามารถแบ่งได้ 3 ประเภท ตามระดับการควบคุมจิตสำนึกหรือความมีสติได้แก่

1) คนที่ควบคุมจิตสำนึกตัวเองไม่ค่อยได้ คนเหล่านี้มักจะควบคุมจิตใจตนเองไม่ค่อยได้ มีสติน้อย มีความรู้สึกตัวน้อย มีการเปลี่ยนแปลงอารมณ์ง่าย มีความสามารถในการควบคุมจิตใจของตนเองให้จดจ่อกับภารกิจในปัจจุบันได้น้อย มักปล่อยให้จิตใจให้ล่องลอยไปกับเรื่องของอดีตและอนาคตอยู่เสมอ สิ่งเร้ารอบตัวจึงมีอิทธิพลต่อจิตใจและอารมณ์ของคนประเภทนี้มากที่สุด

2) คนที่ควบคุมจิตใจของตัวเองได้ค่อนข้างดี มีสติค่อนข้างสูง มีความสามารถในการควบคุมจิตใจของตนเองให้จดจ่อกับภารกิจในปัจจุบันได้ค่อนข้างดี สามารถควบคุมความคิดของตนเองให้คิดในเรื่องที่ควรคิด (เรื่องที่จะทำให้จิตใจเบิกบาน สดใส) และเรื่องที่ไม่ควรคิด (เรื่องที่ทำให้จิตใจเศร้าหมอง) ได้เป็นอย่างดี

3) คนที่สามารถควบคุมจิตสำนึกของตัวเองได้อย่างยอดเยี่ยม หรือมีสติที่ค่อนข้างสมบูรณ์สามารถควบคุมจิตใจของตัวเองให้จดจ่อกับภารกิจในปัจจุบันได้อย่างยอดเยี่ยม และสามารถควบคุมจิตใจของตัวเองให้อยู่เหนือสิ่งเร้า สัญชาตญาณต่าง ๆ ของมนุษย์ได้อย่างดี

ความจริงคนเรามีสติด้วยกันทุกคน จะต่างกันก็แต่เพียงว่า บางคนมีสติสูง บางคนไม่ค่อยมีสติ คนที่มีสติสูงก็จะมีความรู้สึกร่างกายและทางจิตใจ มีความรู้สึกตัวในทุก ๆ อริยบทของชีวิต เช่น การนั่ง ยืน เดิน วิ่ง เคลื่อนไหว หายใจเข้าออก ฯลฯ บุคคลเหล่านี้จะสง่างามล้ำรวม เพราะสามารถควบคุมพฤติกรรมของชีวิตของตัวเองได้ สติจึงเปรียบเสมือนกับเป็นหางเสือที่คอยควบคุมชีวิตของคนเราให้เดินไปตามทิศทางที่เรามุ่งหมาย การฝึกสติหรือเจริญสติ จึงเป็นความจำเป็นพื้นฐานของการพัฒนาชีวิตของคนเรา

2.3 การเรียนรู้ของผู้ใหญ่

การเรียนรู้ตามปรัชญาการศึกษาผู้ใหญ่เชื่อว่าทุกคนมีศักยภาพ มีประสบการณ์มีภูมิปัญญาเดิมจากการเรียนรู้ตลอดชีวิตตั้งแต่เด็ก เป็นการส่งเสริมประสบการณ์ที่เป็นพื้นฐานสู่การเรียนรู้ตามความถนัดในการเรียนรู้ของแต่ละคนที่ช่วยให้การเรียนรู้นั้นมีประสิทธิภาพภายใต้เงื่อนไขของเวลา บุคคล สถานที่ ผู้เรียน ผู้สอน (อังคินันท์ อินทรกำแหง, 2545) ความเชื่อเบื้องต้นเกี่ยวกับการศึกษาผู้ใหญ่เชิงมนุษยปรัชญา ชัยฤทธิ์ โพธิสุวรรณ (2544:21-24) สรุปได้ดังนี้

- 1) มนุษย์นั้นมีธรรมชาติเป็นคนดี ภายใต้สิ่งแวดล้อมที่อบอุ่น รักใคร่ และมีเสรีภาพ
- 2) เสรีภาพและความเป็นตนเอง (Freedom and autonomy) พฤติกรรมเป็นผลจากการเลือกกระทำ แต่เป็นอิสระและเสรีภาพภายใต้ข้อจำกัดของพันธกรรม ประสบการณ์เดิม และสภาพแวดล้อม มนุษย์สามารถเป็นผู้เลือกกระทำและเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อม ปรับปรุงข้อจำกัดที่มีอยู่เพื่อชีวิตที่ดีกว่าทั้งของตนเองและมวลมนุษยชาติได้
- 3) ความเป็นปัจเจกชนและศักยภาพ มนุษยนิยมตระหนักในความสำคัญของความเป็นเอกลักษณ์ มนุษย์มีศักยภาพในการพัฒนาสู่ชีวิตที่มีคุณภาพ ศักยภาพในการแก้ปัญหาของตนเอง ศักยภาพที่จะพัฒนาตนเองให้ดีที่สุดเท่าที่ตนเป็นได้ โดยอาศัยความฉลาด ปัญญาและความรู้เหตุผล (Intelligence and reason) ร่วมกับความรู้คิดใคร่ครวญและอารมณ์ (intuition and emotion)
- 4) ตนและการรับรู้ตนเอง (Self-concept and the self) มนุษยนิยมให้ความสำคัญหมายของตนว่าเป็นผลรวมของทุกสิ่งที่ทำให้บุคคลหนึ่งแตกต่างจากบุคคลอื่น ส่วนการรับรู้ตนเอง เป็นการที่บุคคลประเมินตนเองตามความคิดของตนว่าตนเป็นใครและอย่างไร ที่สำคัญ การ

รับรู้ตนเองเป็นตัวกำหนดพฤติกรรม และสิ่งที่มีอิทธิพลอย่างสูงต่อความสามารถในการเจริญเติบโต และพัฒนาตนเอง

5) การเป็นจริงในสิ่งที่ตนสามารถเป็นได้(Self-actualization) คุณลักษณะภายในของมนุษย์คือความพยายามที่จะพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่องและตระหนักรู้ในศักยภาพที่แท้จริงและเป็นเอกลักษณ์ของตน

6) การรับรู้ (Perception) พฤติกรรมเป็นผลของการเลือกรับรู้ บุคคลเห็นและเข้าใจสิ่งรอบตัวตามการเลือกรับรู้ของบุคคลนั้น

7) ความรับผิดชอบและความเป็นมนุษย์ (Responsibility and humanity) มนุษย์ให้ความสำคัญแก่ตน บัณฑิตบุคคล และความเป็นตนเอง (Self, individual and the free autonomous) ที่มีความรับผิดชอบต่อตนเอง ผู้อื่นและสังคมในที่สุด มนุษยนิยมให้คุณค่าของเอกลักษณ์ของบุคคลแต่ในขณะเดียวกันมนุษยนิยมให้คุณค่าของความเป็นมนุษย์ที่มีความสัมพันธ์ การเรียนรู้ของผู้ใหญ่ ซึ่งเป็นการหาความรู้ใหม่โดยการวิเคราะห์ประสบการณ์และคิดทบทวนจนเกิดความรู้ใหม่ (Intuition) ของ Lindeman (อ้างถึงใน Knowles, 1978) สามารถสรุปประเด็นที่สำคัญได้ดังนี้

- 1) เมื่อผู้ใหญ่ตระหนักว่าการเรียนรู้สามารถตอบสนองความต้องการ และความสนใจของตนแสดงว่าผู้ใหญ่พร้อมที่จะเรียนรู้แล้ว
- 2) ผู้ใหญ่มุ่งให้การเรียนรู้เกิดประโยชน์กับชีวิตจริง (life-centered) ดังนั้นการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ผู้ใหญ่ควรใช้สถานการณ์จริงในชีวิตเป็นเนื้อหาของการเรียนรู้
- 3) แหล่งทรัพยากรการเรียนรู้ที่ดีที่สุดของผู้ใหญ่คือประสบการณ์ หมายความว่าวิธีหลักในการเรียนรู้ของผู้ใหญ่น่าจะเป็นการวิเคราะห์ การศึกษาประสบการณ์ของผู้ใหญ่เอง
- 4) ผู้ใหญ่มีความต้องการอย่างแรงกล้าที่จะชี้นำตนเอง (Self-directed) ดังนั้นบทบาทในการสอนผู้ใหญ่ควรจะเป็นการเข้าร่วมกระบวนการสืบค้นหา(Mutual inquiry) กับผู้เรียนผู้ใหญ่

5) ความแตกต่างระหว่างบุคคลของผู้ใหญ่เพิ่มมากขึ้นตามอายุ ดังนั้นการจัดการศึกษาให้แก่ผู้ใหญ่ควรให้ความสำคัญในการชดเชยในความแตกต่างของผู้เรียนผู้ใหญ่ ทั้งในด้านรูปแบบการเรียนรู้ ระยะเวลา สถานที่ และความเร็วช้าของกิจกรรมการเรียนรู้

อย่างไรก็ตาม Lindeman มิได้แยกการศึกษาผู้ใหญ่กับการศึกษาเด็ก โดยกล่าวว่าแนวคิดการศึกษาผู้ใหญ่ก็น่าจะเหมาะสมและช่วยให้เด็กเรียนรู้ได้ดี เมื่อความต้องการ ความสนใจ สถานการณ์ในชีวิต อัตมโนทัศน์ (self-concept) และความแตกต่างระหว่างผู้เรียน เป็นปัจจัยในการนำมาพิจารณา ร่วมกันในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ให้แก่เด็ก

กระแสนักจิตวิทยาากลุ่มมนุษยนิยมนำความสนใจการเรียนรู้ของผู้ใหญ่ไปสู่ "Andragogy : ศาสตร์และศิลป์ในการช่วยเหลือให้ผู้ใหญ่เรียนรู้" มาใช้เป็นรากฐานในการพัฒนาแนวคิดความเชื่อเชิงมนุษยนิยม ที่ว่า 1) บุคคลมีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง 2) โดยธรรมชาติคนต้องการพัฒนาไปในทางที่ดีตามศักยภาพ จนเป็นเอกลักษณ์ ตามที่เรียกตามคำของ Maslow คือ self - actualization 3) การเรียนรู้เป็นกระบวนการภายในของผู้เรียน บุคคลภายนอกเป็นเพียงผู้อำนวยการความสะดวกการเรียนรู้ ตัวผู้เรียนเป็นผู้รับผิดชอบกระบวนการเรียนรู้ 4) บุคคลต้องการชี้นำตนเอง หมายถึงการที่บุคคลสามารถบอกความต้องการของตนได้ว่า ต้องการเรียนรู้สิ่งใด เพื่อวัตถุประสงค์และการใช้ประโยชน์อย่างไร อยากเรียนรู้โดยวิธีใด ความเชื่อนี้นำไปสู่แนวคิดผู้เรียนเป็นศูนย์กลางของการเรียนรู้(Learning-centered approach) การเรียนรู้ของผู้ใหญ่ที่ต่างจากการศึกษาของเด็ก ตามแนวคิดนี้ตั้งอยู่บนรากฐาน หลักการ และความเชื่อ 4 ประการดังนี้ (Knowles,1980 อ้างถึงใน อังศิรินทร์ อินทรกำแหง, 2545)

- 1) ผู้ใหญ่มีมโนทัศน์รับรู้ต่อตนเองที่เปลี่ยนไปจากการพึ่งพาผู้อื่นไปสู่การชี้นำตนเอง
- 2) บทบาทของประสบการณ์ ผู้ใหญ่จะสะสมประสบการณ์ความรู้เพิ่มขึ้นและขยายฐานที่เชื่อมโยงกับประสบการณ์ความรู้ใหม่ เปิดกว้างที่จะเรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ เป็นประสบการณ์ที่มีต่อการเรียนรู้ของผู้ใหญ่หลายประการ คือ
  - 2.1) ผู้ใหญ่สามารถแลกเปลี่ยนความคิดและประสบการณ์กับผู้อื่น ขยายโลกทัศน์
  - 2.2) ผู้ใหญ่มีประสบการณ์เดิมเป็นพื้นฐานและสามารถนำประสบการณ์เดิมนั้นไปสัมพันธ์กับประสบการณ์ใหม่ จึงทำให้ประสบการณ์ใหม่มีความหมายมากขึ้น
- 3) ผู้ใหญ่มีความพร้อมที่จะเรียนรู้ เมื่อมีความต้องการนำไปแก้ปัญหาในชีวิตจริง ทั้งในครอบครัวและการทำงาน
- 4) ความมุ่งหมายของการเรียนรู้ ผู้ใหญ่มีแนวโน้มต่อการเรียนรู้เพื่อนำความรู้ไปใช้ทันทีโดยเร็วในชีวิตจริง มองเห็นคุณค่าของเวลา ยึดปัญหาเป็นศูนย์กลางของการเรียนรู้พร้อมทั้งลงมือปฏิบัติ

โดยสรุปการเรียนรู้ของผู้ใหญ่: Andragogy แสดงให้เห็นความสำคัญของการรับรู้ตนเองของผู้ใหญ่ที่รู้ว่าตนสามารถชี้นำตนเองในการเรียนรู้ได้ การจัดสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อคุณลักษณะนี้ย่อมทำให้เกิดการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพและคงทน จากคุณลักษณะเด่นนี้นำไปสู่แนวคิดการเรียนรู้ที่สอดคล้องกันคือการเรียนรู้โดยการชี้นำตนเอง

2.3.1 การเรียนรู้โดยการชี้นำตนเอง

Knowles (1975) ได้ให้ความหมายของการเรียนรู้โดยการชี้นำตนเอง (self-directed learning) ว่าเป็นกระบวนการที่บุคคลริเริ่มเองในการวินิจฉัยความต้องการในการเรียนรู้ กำหนดจุดหมาย เลือกวิธีการเรียนจนถึงการประเมินความก้าวหน้าในการเรียนรู้ ทั้งนี้โดยได้รับหรือไม่ได้รับความช่วยเหลือจากผู้อื่น Knowles (1975) ได้นำเสนอข้อสรุปตามแนวทฤษฎีมนุษยนิยมเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์กับการเรียนรู้ด้วยตนเอง 5 ประการดังต่อไปนี้

- 1) มนุษย์เติบโตด้วยความสามารถ และความต้องการที่จะชี้นำตนเอง
- 2) ประสบการณ์ของผู้เรียนเป็นแหล่งความรู้สำหรับการเรียนรู้
- 3) บุคคลแต่ละคนเรียนรู้ในสิ่งที่ต้องกระทำในชีวิตของแต่ละคน
- 4) ธรรมชาติการเรียนรู้ของผู้เรียนเป็นการเรียนรู้ที่มีปัญหาเป็นศูนย์กลาง
- 5) ผู้เรียนที่เรียนรู้ด้วยตนเองได้รับแรงจูงใจภายในหลาย ๆ ประการ เช่น

ความต้องการที่จะมีความภาคภูมิใจในตนเอง ความอยากรู้อยากเห็น ความปรารถนาที่จะประสบความสำเร็จและความพอใจในความสำเร็จ

หลักการและแนวคิดของการเรียนรู้โดยการชี้นำตนเองของ Knowles (1980) และ Tough (1979) มีลักษณะดังนี้

- 1) การยอมรับตนเอง คือ มีภาพพจน์ต่อตนเองในเชิงบวก เชื่อมั่นว่าตนเองเรียนได้พึ่งตนเองได้แก้ปัญหาได้ มีความคิดริเริ่ม รับผิดชอบต่อการเรียนรู้
- 2) การมีแรงจูงใจภายใน คือ อยากรู้อยากเห็น ต้องการแสดงความสามารถของตนในบางอย่างเพื่อพิสูจน์ความสามารถหรือศักยภาพของตนเองจึงเป็นแรงจูงใจ
- 3) การมีความรับผิดชอบในการควบคุมกำกับกับการเรียนรู้ด้วยตนเอง ถือเป็นปัจจัยภายในของบุคคล
- 4) ความสามารถในการบริหารจัดการด้วยตนเอง เป็นสถานการณ์ที่สามารถควบคุมภารกิจต่าง ๆ ได้ ซึ่งเกี่ยวข้องกับปัจจัยภายนอกของบุคคล
- 5) ความสามารถในการวางแผนการเรียนรู้ด้วยตนเอง โดยหาความจำเป็นของการเรียนรู้ ตั้งเป้าหมายแสวงหาแหล่งความรู้ เลือกวิธีการเรียนรู้ที่เหมาะสม วิธีการและประเมินผลการเรียนด้วยตนเอง หรือผู้อื่นช่วยประเมินการเรียนรู้ของตนเอง
- 6) การมีความพร้อมที่จะเรียนรู้ด้วยตนเอง ทั้งด้านสุขภาพจิต ร่างกาย แข็งแรง มีระดับความคิดยึดมั่นในความคิดเห็น และเชื่อมั่น เปิดกว้าง มีศีลธรรม มีความมุ่งมั่น รู้คุณค่า การดูแลสุขภาพและมีรูปแบบชีวิตที่ดี มีการพัฒนาทักษะด้านสมอง สร้างสรรค์ความคิด

7) การมีบรรยากาศและสภาพแวดล้อมที่เป็นประชาธิปไตย ให้เกียรติเคารพ ในกฎเกณฑ์ร่วมกันเน้นคุณค่าความเป็นมนุษย์ มีสภาพแวดล้อมทางกายภาพต่าง ๆ ที่เอื้อต่อการ เรียนรู้

นอกจากนี้ Brockett & Hiemstra (1991, อ้างถึงใน ชัยฤทธิ์ โภธิสุวรรณ, 2544) ได้สรุปแนวทางการเรียนรู้โดยการชี้นำตนเอง ไว้ดังนี้

- 1) การชี้นำตนเองเป็นคุณลักษณะที่มีอยู่ในทุกคน เพียงแต่จะมีมากหรือน้อย เท่านั้นขึ้นอยู่กับสถานการณ์การเรียนรู้
- 2) บทบาทของผู้เรียน คือมีความรับผิดชอบในการเรียนรู้เป็นหลัก และเป็นผู้ ตัดสินใจวางแผนและเลือกประสบการณ์การเรียนรู้ (Learning experience)
- 3) การเรียนรู้โดยการชี้นำตนเองจะเน้นความรับผิดชอบของผู้เรียนและเชื่อใน ศักยภาพที่ไม่สิ้นสุดของมนุษย์
- 4) การชี้นำตนเองในการเรียนรู้ก่อให้เกิดผลด้านบวกของการเรียนรู้ ผู้เรียน จดจำได้มากขึ้นเกิดความสนใจในการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง และสนใจในเนื้อหาวิชามากขึ้น มี ทศนคติที่เป็นบวกต่อผู้สอนมากขึ้น มั่นใจในความสามารถเรียนรู้ได้ของตนเองมากขึ้น
- 5) กิจกรรมการเรียนรู้โดยชี้นำตนเองมีหลากหลายรูปแบบ เช่น การอ่าน การ เขียน การเสาะหาความรู้โดยการสัมภาษณ์ การศึกษาเป็นกลุ่ม ทศนศึกษา การแลกเปลี่ยนความ คิดเห็นกับผู้เชี่ยวชาญหรือผู้สอน การหาความรู้โดยใช้คอมพิวเตอร์ หรือแม้กระทั่งการเรียนรู้จากสื่อ
- 6) ในการเรียนรู้โดยการชี้นำตนเองที่ประสบผลสำเร็จ ผู้อำนวยความสะดวก ต้องมีบทบาทในการร่วมปรึกษา แลกเปลี่ยนความคิด เป็นแหล่งความรู้ตามผู้เรียนต้องการ มี ความสัมพันธ์อันดีกับผู้เรียน มีส่วนร่วมในการถ่ายโอนบทบาทการเรียนการสอน และสนับสนุนให้ ผู้เรียนคิดอย่างแตกฉาน (Critical thinking)
- 7) การชี้นำตนเองเป็นสิ่งที่มีความสำคัญ เป็นวิธีที่ผู้เรียนมีอิสระในการแก้ปัญหา ซึ่งไม่จำกัดว่าจะเกิดขึ้นในสภาพแวดล้อมที่เป็นประชาธิปไตยเท่านั้น
- 8) การเรียนรู้โดยการชี้นำตนเองสามารถเกิดขึ้นได้ในประชาชนทุกหมู่เหล่า ไม่จำกัดเพียงกลุ่มใด เชื้อชาติใดเท่านั้น
- 9) หากผู้สอนให้ความไว้วางใจแก่ผู้เรียน ผู้เรียนส่วนใหญ่จะเรียนรู้อย่าง เต็มที่และทุ่มเทในการเรียนรู้เพื่อคุณภาพ
- 10) การเรียนรู้โดยการชี้นำตนเองไม่สามารถแก้ไขปัญหาในการเรียนรู้ได้ทุก ปัญหาในบางกรณีอาจมีข้อจำกัดบ้างเช่นในบางสังคมและวัฒนธรรม

2.3.2 การเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง

การเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง (Transformative learning) เป็นกระบวนการเชิงเหตุผลหรือการหยั่งรู้ Mezirow (1991) กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงการเรียนรู้คือการตีความหมายจากการรับรู้จากประสบการณ์ ความรู้สึก การกระทำที่ผ่านมา จากนั้นนำมาไตร่ตรองให้เหมาะสม นำมาประเมินค่า ยอมรับและรวบรวมเป็นประสบการณ์ที่เหมาะสมกับบุคคลนั้น บุคคลเมื่อมีประสบการณ์เช่นไรก็จะมองสิ่งเข้าหรือประสบการณ์ต่าง ๆ ตามประสบการณ์ของตน เป็นกรอบที่บุคคลใช้อ้างอิง (Frames of Reference) ในการตีความหมายและสร้างความเข้าใจปรากฏการณ์ต่าง ๆ และส่งผ่านถึงกรอบความคิดและการกระทำของบุคคลนั้น การเรียนรู้จะเกี่ยวข้องกับการตีความหมายจากการรับรู้ การสื่อสาร วิธีการแสดงออก แนวความคิดของบุคคล และสถานการณ์ที่เกิดขึ้นภายนอก

กระบวนการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง

กระบวนการเปลี่ยนแปลงการเรียนรู้ Mezirow (1991) เชื่อว่า เป็นผลมาจาก “สถานการณ์ที่ทำให้เกิดความสับสน” ซึ่งถูกกระตุ้นโดยวิกฤติของชีวิตหรือการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญของชีวิต Bateson ได้กล่าวถึงกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นซึ่งเป็นการรับรู้ผ่านสถานการณ์ (Transituation) และผ่าน Transcendent นั้นจะมีผลต่อการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง (Transformative learning) ของผู้ใหญ่ 4 รูปแบบสรุปได้ว่า

1) การเรียนรู้ผ่านแบบแผนของความหมาย เป็นการจัดระเบียบ การบรรจุ แต่งเติมมุมมองที่มีอยู่ ให้ประณีตขึ้น โดยสามารถค้นหาหลักฐานที่มาสสนับสนุนสิ่งที่มีอยู่ดั้งเดิมในใจใน และขยายความชัดเจนของมุมมองของตนเอง

2) การเรียนรู้ที่จะสร้างกรอบมุมมองใหม่ พบกับกลุ่มใหม่และสร้างแบบแผนความหมายใหม่ที่สำคัญต่อการรับรู้ที่มี

3) การเรียนรู้ที่ผ่านเปลี่ยนมุมมองของเรา มีผลมาจากความรู้สึกว่า ความรู้ความเข้าใจพื้นฐานของเราอย่างไม่เพียงพอเราสามารถมีประสบการณ์ในอีกวัฒนธรรมซึ่งเป็นผลจากการคิดไตร่ตรองต่อความเข้าใจที่ผิด ผลที่ได้เราจะเปลี่ยนมุมมองต่อกลุ่มที่มีส่วนร่วม

4) เราอาจเปลี่ยนจิตนิสัย (habit of mind) โดยมีความตระหนัก และการพิจารณาไตร่ตรองที่มีต่อการสรุปความคิดในมุมมองที่มีต่อกลุ่มมากกว่าต่อตนเอง

การเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เป็นกระบวนการเชิงเหตุผลภายใต้จิตสำนึกหรือโดยการหยั่งรู้ กระบวนการจินตนาการ Ross Keane (1985 cite in Mezirow, 1991: 177-180) รูปแบบของการเปลี่ยนแปลงทางประสาทสัมผัส ที่เกี่ยวข้องกับการค้นพบตนเอง เป็นการ

เปลี่ยนแปลงการรู้คิด อารมณ์ และจิตสำนึก การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเกี่ยวเนื่องกัน 4 ระยะเวลา สรุปได้ว่า

- 1) เริ่มต้นจากความวุ่นวายสับสน เกิดความไม่สมดุลภายใน มีผลต่อร่างกายและจิตใจ
- 2) ค้นหาว่าความหมายและความสงบคืออะไร โดยเริ่มต้นจากการค้นหาความหมายด้วยตนเอง ฟังตนเอง จากนั้นจึงขอความช่วยเหลือจากแหล่งอื่น ๆ แล้วนำความรู้ที่ได้มาเป็นการเรียนรู้ของตนเอง และเริ่มพิจารณาไตร่ตรอง ตั้งสมมุติฐานและมองหาว่าขอบเขตของปัญหาคืออะไร จากนั้น เริ่มมีความเชื่อว่าความสุขมาจากตนเองทั้งหมด ทำให้เกิดความเชื่อมั่นในตนเอง เข้าใจความรู้สึกและเท่าทันอารมณ์ของตนเอง ซึ่งจะนำไปสู่การเข้าใจในสิ่งอื่นมากขึ้น และเรียนรู้ว่าจะเรียนรู้ภาวะที่เกิดขึ้นได้อย่างมีประสิทธิภาพได้อย่างไร และจะแสดงออกถึงพฤติกรรมที่จะรับมือกับปัญหาได้อย่างไร เรียนรู้ที่จะปลดปล่อยอารมณ์ ความรู้สึกและเริ่มค้นหาศักยภาพด้านอื่น ของตนเอง ทำให้เกิดการเรียนรู้ใหม่และมองโลกในแง่ดี
- 3) รู้จักยอมรับสิ่งที่เป็นอย่างอยู่ การยอมรับตนเองเป็นประสบการณ์ภายใน ว่าสามารถยอมรับตนเองจากสิ่งที่เกิดขึ้นได้จริง จุดนี้เป็นจุดเปลี่ยนแปลงการเรียนรู้
- 4) การบูรณาการการเรียนรู้ คือ จัดเตรียมแบบแผนของความหมาย และสำรวจความเป็นไปได้ของความหมายใหม่ ๆ จากสิ่งที่คลุมเครือ สามารถมองกลับไปกลับมาได้ ทำให้เกิดความมั่นใจและมองให้แจ่มชัดขึ้น เมื่อมาถึงจุดนี้จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทัศนคติ ความคิด และการปฏิบัติใหม่ได้ดีที่สุด

รูปแบบการบูรณาการการเปลี่ยนแปลง

Braud และ Anderson (1998: 2423-245) กล่าวถึงรูปแบบการบูรณาการการเปลี่ยนแปลงซึ่งประกอบด้วยลักษณะ 5 ประการที่สัมพันธ์กันและดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง เป็นขั้นตอนของกระบวนการ ซึ่งนำไปสู่ความรู้ ปัญญาและการกระทำ ดังนี้

- 1) การมีจิตจดจ่อ (Mindfulness) กระบวนการของการมีใจจดจ่อเริ่มต้นจากการกระทำที่เต็มไปด้วยความตั้งใจ เป็นการเฝ้าดูอย่างตั้งใจ การเปิดรับสิ่งที่เข้ามาอย่างมีสติ การตื่นและการตระหนักรู้ ความมีจิตจดจ่อก่อให้เกิดการรับรู้ที่แจ่มชัดและเห็นสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง เป็นการตระหนักรู้อย่างมีเมตตา เมตตาทั้งในการกระทำ แรงจูงใจและความคิด เป็นความรู้สึกที่เข้ามาในชีวิตของตน ของผู้อื่น ตลอดจนทุกสิ่งในธรรมชาติ
- 2) ความสามารถในการเข้าใจ (Discernment) เมื่อมีจิตจดจ่อก็จะเกิดความสามารถในการเข้าใจการเห็นคุณค่า ซึ่งเป็นการเห็นหรือรับรู้ด้วยหัวใจไม่ใช่เพียงแต่เห็นจาก

หลักฐานที่แสดงเท่านั้น ซึ่งเป็นความเข้าใจอย่างถูกต้องแม่นยำ มองเห็นแก่นแท้ของสรรพสิ่ง การเคารพในแหล่งที่มา เห็นความสำคัญ เข้าใจรูปแบบ และแรงจูงใจ

3) การเห็นคุณค่าและความเข้าใจ (Appreciation and Understanding)

เมื่อมีจิตจดจ่อและความสามารถในการเข้าใจแล้ว ต่อมาคือการเห็นคุณค่าและความเข้าใจ เป็น การรู้ที่ไม่ได้เกิดจากเหตุผล แต่เป็นการรู้ด้วยหัวใจ ซึ่งมีความถูกต้องเป็นความดีและมีคุณธรรม เต็มไปด้วยความเข้าใจประสบการณ์ในบริบทอย่างสมบูรณ์ สามารถสร้างกรอบความคิดหรือการตีความประสบการณ์อย่างมีความหมาย

4) การเปลี่ยนแปลงตนเอง (Transformation of self) การเริ่มต้นการเรียนรู้

ด้วยหัวใจสู่ความคิดและการกระทำ เป็นบูรณาการหรือหลอมรวมการเรียนรู้หรือประสบการณ์เข้ามาในตนเอง ทำให้ความคิดเข้าสู่ความรู้สึก และลงสู่ประสบการณ์ของชีวิต คือการเปลี่ยนแปลงของตน ในฐานะผู้ค้นหา ผู้วิจัย และผู้ปฏิบัติ ที่เป็นการเปลี่ยนแปลงทางปัญญา

5) การเปลี่ยนแปลงผู้อื่น (Transformation of Others) ในขณะที่เราสื่อสาร

และแบ่งปัน ว่าอะไรที่เราเรียนรู้หรือ เรามีการเปลี่ยนแปลงอย่างไรกับผู้อื่น ผู้ที่เราแลกเปลี่ยนด้วย ก็จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเช่นกัน การแบ่งปัน การเปิดใจกว้าง การให้ เอื้อเฟื้อ เมตตา และการรับใช้ผู้อื่น สามารถเข้าใจทุกข์ของผู้อื่นและให้การช่วยเหลือ (compassionate abiding) สิ่งนี้เป็นจุดเริ่มที่สร้างสรรค์และยั่งยืนที่เป็นมิตรกับโลกที่เราอาศัย ไม่เพียงแต่การเปลี่ยนระดับบุคคลเท่านั้น แต่ ในกลุ่มเล็ก ๆ กลุ่มใหญ่ องค์กร สถาบัน สังคมและวัฒนธรรม แม้กระทั่งโลกก็อาจจะเปลี่ยนแปลงได้ นี่เป็นส่วนหนึ่งของการกระทำในสังคม-ส่วนหนึ่งของกฎ-ของกระบวนการ การสื่อสารและการแบ่งปันเรื่องราวสามารถที่จะขยายการเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นกับผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกคน รวมถึงผู้อ่านรายงานการวิจัย

การเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงจิตสำนึกใหม่

Brown (2001) ได้เสนอการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงจิตสำนึกใหม่ ไว้ 12 ขั้นตอน ดังนี้

- 1) จัดเวลาให้เหมาะสมและสอดคล้องกับธรรมชาติ ทั้งบรรยากาศภายในและภายนอก
- 2) การผ่อนคลายอย่างลึกซึ้ง เริ่มต้นจากการหลับตา การเงียบจากความคิด ความวิตกกังวล ให้มีจุดสนใจไปยังธรรมชาติ
- 3) การสะท้อนความคิด ด้วยการหลับตา ตั้งใจนึกถึงคำถาม หัวข้อ อย่างลึกซึ้ง เช่น ฉันเป็นใคร ทำไมจึงโกรธ ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น ถ้าเราจะทำโครงการอย่างนี้ทำให้สำเร็จได้อย่างไร ประมาณ 10 นาที และจดจำไว้ เราจะพบว่า รู้คำตอบได้อย่างไร

- 4) รู้เท่าทันระบบความคิด มีสติรู้ตัวทั่วพร้อมกับการคิด เปิดรับความคิดเพื่อพัฒนาความสมบูรณ์อย่างมีสติทั้งภายในและภายนอก
- 5) การรับรู้การมองอย่างเข้าใจ มองสิ่งภายนอกเพื่อการสังเกตการมองภายใน อย่างแน่วแน่และรู้ตัวทั่วพร้อม
- 6) จินตนาการภายใน เช่นนึกถึงภาพวงกลมอย่างจดจ่อแน่วแน่และให้เห็นภาพนั้นอย่างชัดเจน
- 7) วิเคราะห์อย่างมีเหตุผล อะไรคือสัญลักษณ์ของวงกลม อะไรคือความรู้สึกกับสิ่งนั้น สิ่งนั้นหมายถึงอะไร การวิเคราะห์อย่างมีเหตุผลช่วยพัฒนาความรู้สึกเข้าใจ
- 8) ความรู้สึกภายใน หลับตา กำหนดลมหายใจ รับรู้ถึงความสัมพันธ์ของระบบความคิดกับวงกลมดังกล่าว
- 9) สร้างจินตนาการภายใน โดยเชื่อมโยงระหว่างภายในกับจิต จินตนาการให้ เป็นไปโดยธรรมชาติ เรียนรู้จากประสบการณ์ที่เกิดความรู้สึกใหม่ ซึ่งเป็นความรู้สึกจากภายใน
- 10) นูรณการ ระหว่างการทำงาน วางแผนกลยุทธ์ การปรับความรู้สึกจากประสบการณ์ และผลการรับรู้ภายใน เพื่อจัดระบบความคิดให้ชัดเจน
- 11) แน่วแน่ นำไปใช้ในทุกระยะทำในกิจกรรมต่าง ๆ ทบทวน เชื่อมโยงระหว่างจิตได้สำนึกกับสิ่งที่เกิดขึ้นภายนอก
- 12) การแบ่งปัน แบ่งปันประสบการณ์กับคนที่ไว้วางใจ ด้วยความรัก ช่วยให้เกิดพัฒนาความหมายของความรู้สึกภายใน มีการพัฒนาเครือข่ายและสนับสนุนสิ่งต่าง ๆ ในอนาคต

2.3.3 พุทธธรรมกับการเรียนรู้ในการพัฒนาจิตสำนึกของคุณ

พระเทพวิสุทธิเมธี (พุทธทาสภิกขุ) (2546: 46-55) กล่าวว่า ครูเป็นผู้สร้างโลก

“ครูสร้างวิญญาณของเด็ก... ครูจึงอยู่ในฐานะ สร้างโลก โดยผ่านทางเด็ก.. ความมุ่งหมายของครู ก็คือสร้างเด็กให้เป็นคนดี แล้วเป็นผู้ใหญ่ที่เป็นคนดี... สอนให้เด็ก ๆ รู้จักรักษาคุ้มครองแผ่นดิน ไม่ทำลายทรัพยากรของธรรมชาติ โดยไม่จำเป็น... ถ้าครูจะสอนให้ทุกคนรู้จักถนอมทรัพยากรธรรมชาติ หรือทำให้มีการทดแทนกันได้เรื่อย ๆ มันก็เป็นการสร้างแผ่นดินโลกที่ดี ให้มีต้นไม้ที่ร่มรื่น แล้วแผ่นดินก็เป็นแผ่นดินที่ดี “

“ครูสร้างได้ทุกโลก... สร้างมาตั้งแต่อยู่ในครรภ์ เรื่องนี้คนโบราณเขาเชื่อ ครั้งพุทธกาลในอินเดียนี้เขาเชื่อว่า สามารถจะทำให้เด็กในครรภ์นั้นปลอดภัย ฉลาดอะไรได้ โดยทำให้ถูกกับเรื่อง ก็มีพิธีบริหารครรภ์ เรียกว่าคภพบริหาร

สวดมนต์ให้พรกันโดยพรหมณ์ แล้วมารดาก็ตั้งอยู่ในศีลอุโบสถจนกว่าจะ
คลอด... พอออกจากครรรค์ก็แวดล้อมให้ดีที่สุด ให้เกิดสัมมาทิฐิมากขึ้น”

ครูต้องมีธรรมเป็นชีวิต

“ครูต้องมีธรรมเป็นชีวิต ระบบธรรมชีวิ แปลว่า มีธรรมะเป็นชีวิตหรือมีเนื้อ
ตัวเป็นธรรม... ชีวิตนี้เติมธรรมะลงไปเรื่อย ๆ จนกว่าจะเต็ม คนนั้นก็พลอยได้
ชื่อว่าเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ มีธรรมะเป็นชีวิต มีชีวิตเป็นธรรมะ... ธรรมะ
แปลว่าหน้าที่เพื่อการดับทุกข์ ความประพฤตินั้นคือ การประพฤติถูกต้องทั้ง
ทางกาย ทางวาจา และทางใจ... ทางกาย ร่างกายและการบริหารร่างกายก็
ถูกต้อง ทางวาจา การพูดจา...ต้องถูกต้อง ทางจิต ก็คืออบรมจิตให้จิตมี
สมรรถภาพเต็มที่ที่ควรจะมี จะไปใช้ในทางไหนก็ได้ ทำให้จิตที่มีคุณสมบัติที่
เต็มตามที่ธรรมชาติกำหนดให้แล้วก็ตามวิธีที่ได้ค้นพบตามกฎของธรรมชาตินี้
เอง... แล้วก็ถูกต้องอันสุดท้ายทางปัญญา.. ”

ชีวิตต้องประพฤติถูกต้องเพื่อความรอด

“สิ่งมีชีวิตจะต้องทำกรรมหรือหน้าที่นั้น คือสิ่งซึ่งจะต้องทำสำหรับสิ่งมีชีวิต
...ชีวิตมันต้องประพฤติถูกต้องเพื่อความรอด... ความรอดนั้นมีอยู่ ๒ ชั้น.ชั้นที่
๑ รอดชีวิต หรือรอดปัญหาทางกาย ; แต่ว่ารอดชีวิตไม่มีปัญหาทางกาย แต่
จิตเป็นมิชฌาทิฐิก็ได้ มีกิเลสหนาแน่นก็ได้ ก็เลยต้องหาความรอดในทางจิต
ทางวิญญาณ อีกส่วนหนึ่ง. ฉะนั้นความรอดจึงมีอยู่ ๒ ชั้น: รอดชีวิต เพราะ
ปฏิบัติต่อชีวิตอย่างถูกต้อง, รอดจากความทุกข์ทั้งปวง ซึ่งเป็นเหตุให้เกิด
ความทุกข์เสียได้”

ชีวิตต้องมีความถูกต้อง

“ผู้ที่จะเป็นธรรมชีวิ ตรวจสอบตัวเองดูอย่างง่าย ๆ ว่ามันถูกต้องอยู่ทุกวินาที
... คำว่าถูกต้องนี้ขอให้ปรับปรุงให้มันมีได้จริง แล้วก็มีได้ตลอดเวลา แล้วเรา
ต้องไม่ชี้เกียจที่จะสังเกต การสังเกตอย่างนี้คือการ**ทำกัมมัญฐาน**อย่างดีเลิศ
อยู่ตลอดเวลา ทุกอิริยาบถทั้งหลับทั้งตื่น คอยเฝ้าดูความถูกต้อง...ถ้าครูจะ
ถือหลักอันนี้ คือการสร้างเด็ก ๆ นี้ให้มีระบบธรรมชีวิ มีชีวิตอยู่ด้วยความ
ถูกต้องก็ยิ่งดี มีความเข้าใจ แล้วครูก็ทำตนเป็นตัวอย่างแห่งบุคคลธรรมชีวินี้
อยู่ตลอดเวลา...เด็กเพียงแต่ทำตามครู ทำตามครูก็พอเสียแล้ว เพียงแต่ทำ
ตามครูนั้นก็พอเสียแล้ว ฉะนั้นครูจะต้องประพฤติให้เป็นตัวอย่างที่ดี ลูกศิษย์
ก็ทำตามครู ก็กลายเป็นคนดี...”

พระชายสาโร (Shaun Chiverton) (2546) กล่าวว่า ครูต้องเป็นผู้ให้ความรู้ และกัลยาณมิตร ส่งเสริมสิ่งที่ดีงามให้กับเด็ก ครูต้องตั้งใจทำสิ่งที่ตนเองกำลังทำอย่างดีและมี ความสุขในสิ่งนั้น ถ้าเด็กเห็นความจริงอย่างนี้ เด็กจะมีฉันทะเพิ่มขึ้นและลดตัณหาให้น้อยลง ถ้าครู สอนให้เด็กรู้ความจริงจากประสบการณ์ เมื่อเรียนรู้ความจริง เด็กจะมีปัญญา ถ้าเด็กรู้ความจริงว่า ตนเองไม่ต้องการความทุกข์ เด็กก็จะรู้ว่าคนอื่นก็ไม่ต้องการเป็นทุกข์ และต้องการมีความสุข เหมือนกัน เด็กควรได้เรียนรู้ว่า คนทุกคนเป็นเพื่อนกันด้วยธรรมชาติอันเดียวกัน ครูต้องเป็นตัวอย่าง ที่ดี เป็นกัลยาณมิตรอยู่ตลอดเวลา เด็กต้องการความรัก ความเมตตาที่สม่ำเสมอและไม่มีเงื่อนไข ครูจึงต้องมีขอบเขตที่ชัดเจนและตายตัว เด็กจึงจะมีความรู้ที่ปลอดภัย หัวใจแท้ของพุทธศาสนา คือปัญญา ต้องเรียนรู้ร่วมกันระหว่าง เด็ก ครู และผู้ปกครอง

เรื่องศักดิ์ ปิ่นประทีป (2547) ได้ศึกษากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้าง คุณธรรม จริยธรรมสำหรับเด็กปฐมวัย ได้ข้อค้นพบ ความเป็น “ครู” ที่สมบูรณ์แบบด้วยการค้นพบ ความถ่องแท้แห่งความหมายของคำว่า “ครู” ว่า ครูเป็นผู้ฟังที่ดี ครูเป็นผู้สร้างพฤติกรรม การฟัง การพูด การอ่าน และการเขียนที่ดี วิถีชีวิตของครูคือ วิถีหนึ่งของการเรียนรู้ของเด็ก ครูคือรูปแบบที่ เด็กพร้อมจะเลียนแบบ ครูคือผู้สร้างบรรยากาศการเรียนรู้ที่ดี ครูคือกำลังใจ ครูคือส่วนสำคัญของ การเรียนรู้ร่วมกับเด็ก ครูคือผู้สร้างกระบวนการเรียนรู้ให้เด็กรู้ถึงความสัมพันธ์ของมนุษย์ ครูคือผู้ หยั่งถึงโลกในใจเด็ก ครูจัดกระบวนการเรียนการสอนที่มีความสัมพันธ์ของสาระการเรียนรู้ กระบวนการเรียนรู้และการประเมินผลการเรียนรู้ตามศักยภาพของเด็กทุกคน

ในทางพุทธศาสนาถือว่าการพัฒนาตนเป็นระบบบูรณาการ การดำรงชีวิต และการดำเนินชีวิตของตานั้น มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ระหว่างพฤติกรรม จิตใจและ ปัญญา พระธรรมปิฎก (ป.อ. ประยุตโต) กล่าวว่า การพัฒนาตนนั้นเป็นการปฏิบัติการตาม ธรรมชาติ จากข้อเท็จจริงที่ว่าคนดำเนินชีวิตด้วยพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา ดังนั้นถ้าจะพัฒนา ตนจะต้องพัฒนาทั้ง 3 ด้านการฝึกตนต้องอาศัยผู้ฝึก และฝึกให้ตนเรียนรู้หลากหลายประเภท นับ แต่ธรรมชาติรอบตัวและตัวตนด้วยตนเอง เช่นทารกแรกเกิด พ่อแม่ปู่ย่าตายาย พี่น้องญาติต่าง ๆ ล้วนเป็นผู้ฝึกให้ทารกทั้งสิ้น และเป็นการฝึกที่ดี มีความเมตตา กรุณา มีความเป็นกัลยาณมิตร จึง ช่วยให้การเรียนรู้ของทารก สามารถเรียนรู้ได้รวดเร็วและเพิ่มมากขึ้น ยิ่งอยู่ในสภาพแวดล้อมที่เอื้อ ต่อการเรียนรู้ด้วยแล้ว ทารกนั้นจะยิ่งเรียนรู้ได้มากมาย และสามารถปฏิบัติจนเกิดความชำนาญ และพึงพาตนเองได้ มีชีวิตรอดได้อย่างดี

ประพนธ์ ธารักษ์ (2546: 85-86) ได้กล่าวถึงแนวทางการจัดการฝึก เพื่อช่วยให้ตนเกิดการเรียนรู้ คือ

1) พ่อแม่ ครูอาจารย์ ต้องเป็นต้นแบบและเป็นตัวอย่างที่ดี ทั้งในด้านพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา การฝึกให้ตนพัฒนานั้น ไม่ว่าจะกลวิธีการสอนจะมากมายและดีพิเศษเพียงใด เนื้อหาวิชาที่สอนนั้นจะเข้มข้น หรือทันสมัยเพียงใด หากพ่อแม่ ครูอาจารย์ไม่สามารถเป็นต้นแบบหรือตัวอย่างที่ดีในด้านพฤติกรรม จิตใจ และปัญญาให้กับผู้ที่ฝึกได้ การเป็นแบบอย่างจึงเป็นกระบวนการที่นำไปสู่การพัฒนาตนที่แท้จริง

2) สิ่งแวดล้อมทั้งภายในบ้าน โรงเรียน สังคมที่อาศัยต้องจัดสภาพให้เอื้อต่อการฝึก จึงจะเกิดการเรียนรู้อย่างอิสระ เสรีและกระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้เพิ่มขึ้น

3) การมีความสัมพันธ์ระหว่างตนด้วยกันอย่างเป็นกัลยาณมิตร ไม่ทำร้าย ไม่ทำลายกัน มีความหวังดี เอื้ออาทร มีบรรยากาศที่เอื้อให้เกิดการเรียนรู้ที่มีความสุข ปราศจากความกดดันทั้งปวง

4) ต้องได้รับการส่งเสริมสนับสนุนให้เรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ ในเชิงสร้างสรรค์อยู่ตลอดเวลา จึงต้องมีการลงมือปฏิบัติจริงและมีโอกาสได้ประสบการณ์ที่หลากหลาย และสำคัญที่สุด ควรส่งเสริมให้มีการพัฒนาตนเองมากกว่าแข่งขันกับผู้อื่น

พุทธศาสนาถือว่าบทบาทของผู้เลี้ยงดูมีความสำคัญมาก ไม่ว่าจะบิดามารดา หรือครู การเลี้ยงดูบุตรตามนัยแห่งพระพุทธศาสนานั้นมิใช่เพียงการเลี้ยงดูให้เติบโตเท่านั้น แต่พ่อแม่ต้องเลี้ยงดูด้วยรัก ปรานี ชี้นำ และช่วยเหลือด้วย (ทีศนา เขมมณี และคณะ, 2535) ที่เรียกว่ากัลยาณมิตร 7 ประการ (พระเทพเวที [ป.อ. ปยุตฺโต], 2532)

1) ปิโย น่ารัก ในฐานะที่สบายใจและสนิทสนม ชวนให้อยากเข้าไปปรึกษา

2) ครุ น่าเคารพ ในฐานะประพฤติสมควรแก่ฐานะ ให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นใจเป็นที่พึ่งได้และปลอดภัย

3) ภาวนีโย นำยกย่อง ในฐานะทรงคุณคือความรู้และภูมิปัญญาอย่างแท้จริง ทั้งเป็นผู้ฝึกอบรมและปรับปรุงตนอยู่เสมอ ควรเอาอย่าง ทำให้ระลึกและเอ่ยอ้างด้วยซาบซึ้งภูมิใจ

4) วัตตวา จ รู้จักพูดให้ได้ผล รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไรควรพูดอะไร อย่างไร คอยให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือนเป็นที่ปรึกษาที่ดี

5) วจนักขโม อุดหนุนต่อถ้อยคำ คือพร้อมที่จะรับฟังคำปรึกษาซักถาม เสนอแนะวิพากษ์วิจารณ์อดทน ฟังได้ไม่เบื่อ ไม่ฉุนเฉียว

6) คัมภีร์ญจะ ถก กัดตา แกล้งเรื่องล้าลึก สามารถอธิบายเรื่องยุ่งยาก ซับซ้อนให้เข้าใจและให้เรียนรู้เรื่องราวที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไป

7) โน จัฏฐาเน นิโยชเย ไม่แนะนำเรื่องเหลวไหลหรือชักจูงไปในเรื่องเสื่อมเสีย

อำไพ สุจริตกุล (2545) กล่าวว่าคุณธรรมของสังคมก็ต้องเริ่มต้นที่ใจ ใจของแต่ละคน ในโรงเรียนในสถาบันการศึกษาทั้งหลายก็เหมือนกัน ต้องเริ่มที่ใจของตัวเองก่อน แล้วค่อยสอนลูกศิษย์ เมื่อมีหลักของใจอันมั่นคง ก็คงจะแน่วแน่ในการทำคามดี... ที่สำคัญที่สุดคือ ครูเองต้องประพฤติตนเป็นตัวอย่างเด็กจึงจะทำตามตัวอย่างที่ดีของผู้สอนเพราะฉะนั้นไม่ว่าจะใช้เทคนิคใด ๆ นานาสารพัน ถ้าผู้สอนทำได้เองไม่ต้องมีสื่อหรืออุปกรณ์อะไรมากมาย การสอนของท่านก็จะประสบผลสำเร็จ เด็กก็จะเห็นคล้อยตามและทำตามด้วย

การทำหน้าที่ของครูที่สนองบทบาทของการศึกษา (พระธรรมปิฎก [ป.อ.ปยุตฺโต], 2539) กล่าวไว้ 2 ประการคือ

1) หน้าที่ของศิลปทายก หรือศิลปทายก คือ ผู้ถ่ายทอดศิลปวิทยาหรือถ่ายทอดวิชาการ ฝึกสอนความรู้ ความชำนาญชำนาญซึ่งมีผลต่อชีวิตของบุคคลและมีผลต่อสังคมโดยเป็นสื่อสำหรับถ่ายทอดวัฒนธรรมและรักษาส่งเสริมความเจริญของสังคม

2) หน้าที่ในการเป็นปัจจัยอุดหนุนเกื้อกูลให้บุคคลพัฒนาชีวิตของเขา หรือช่วยพัฒนาความเป็นมนุษย์ของเขา คือหน้าที่ของกัลยาณมิตรคือหน้าที่ช่วยให้คนพัฒนาคุณค่าที่แท้แห่งความเป็นมนุษย์ที่เขาเป็นคนที่บรรลุถึงความดีงามของชีวิต เป็นคนที่มีสติ ปัญญา ความสามารถ มีคุณธรรมต่าง ๆ จนสามารถดำเนินชีวิตด้วยปัญญา

คุณธรรมที่พึงประสงค์ของครูไทยนั้น อาจยึดปฏิบัติตามหลักธรรมที่สำคัญของศาสนาที่ตนนับถือก็ได้ สำหรับคุณธรรมของครูไทยตามแนวทางพุทธศาสนา ครูแต่ละคนควรศึกษาและปฏิบัติตามคำสอนเรื่องทางสายกลางที่เรียกว่า “มัชฌิมาปฏิปทา” ซึ่งแปลว่าทางสายกลางแห่งข้อปฏิบัติฝึกฝนใจในทางที่ชอบ คำว่าทางสายกลางนั้น หมายถึงทางดำเนินทางใจหรือข้อปฏิบัติบำเพ็ญทางใจที่ทำให้พ้นจากกิเลส ทางสายกลางในที่นี้คือ อริยมรรค คุณธรรมข้อนี้ถือว่าเป็นธรรมขั้นสูงในศาสนาพุทธ ได้แก่

1) สัมมาทิฐิ การเห็นชอบ หมายถึง การเห็นด้วยใจ ด้วยปัญญา เห็นถูก เห็นผิด ตลอดจนการเห็นในฝ่ายดีทั้งหลายที่เรียกว่า การเห็นชอบตามทำนองคลองธรรม พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ 2539 ; 30) กล่าวว่า สัมมาทิฐิเป็นรุ่งอรุณแห่งทางพ้นทุกข์ หรืออาจพูดว่า การเห็นชอบเป็นแสงสว่างส่องทางให้พ้นทุกข์ ครูทั้งหลายหากมีสัมมาทิฐิ และถือปฏิบัติอย่างดีย่อมเป็นครูที่มีความเป็นครู กล่าวคือ ผู้นั้นจะเป็นครูที่เข้าใจอาชีพครูอย่างถูกต้อง เห็นอุดมการณ์ของความเป็นครู ทำให้เลือกปฏิบัติได้ถูกต้องว่าจะเป็นคนรับจ้างสอนหนังสือหรือเป็นครูอุทิศบุคคลนั่นเอง

2) สัมมาสังกัปปะ การดำริชอบ หมายถึง การคิดอย่างฉลาดรอบคอบ รู้จักไตร่ตรอง เป็นผู้ที่มีวิจิตร รู้จักใช้ความคิดในทางที่ถูกต้องดีงามคิดในทางสร้างสรรค์และเป็นประโยชน์

ทั้งต่อตนเอง ต่อศิษย์ และต่อสังคม ครูผู้มีความคิดไม่เบียดเบียน ไม่มุ่งร้าย ไม่อาฆาตเคັน ย่อมเป็นครูที่มีความสมบูรณ์ในการปฏิบัติหน้าที่ครู

3) สัมมาวาจา การพูดจาชอบ หมายถึง การไม่พูดจาใส่ร้าย ไม่เพ้อเจ้อ ไม่พูดหยาบ และ ไม่พูดปด ไม่พูดเท็จ ครูต้องใช้คำพูดกับศิษย์อยู่ตลอดเวลาทั้งในห้องเรียน และนอกเวลาเรียน การพูดและวิธีพูดของครูมีผลต่อความรู้สึก และจิตใจของศิษย์เสมอ ครูพูดด้วยความจริงใจ อ่อนโยนไพเราะ ย่อม ทำให้ศิษย์มีความเคารพและรักนับถือ

4) สัมมากรรมันตะ การทำงานชอบ หมายถึง การกระทำกิจการต่าง ๆ ด้วยความเต็มใจและตั้งใจอย่างเต็มความสามารถ เพื่อให้เกิดผลดีต่อบุคคลที่เกี่ยวข้องทั้งหลาย การกระทำใด ๆ ด้วยความมุ่งมั่น อดทน ขยันขันแข็ง ซื่อสัตย์ และรอบคอบ ครูผู้มีธรรมข้อนี้ ย่อมเป็นครูผู้กล้าเผชิญกับกิจการงานทั้งปวง

5) สัมมาอาชีวะ การเลี้ยงชีวิตชอบ หมายถึง การทำงานอาชีพสุจริต และ ไม่ผิดกฎหมายทั้งหลาย ธรรมข้อนี้สำหรับครู หมายถึง ความพยายามเลี้ยงชีพตนเองและครอบครัวโดยวิธีการที่ถูกต้องชอบธรรม ไม่เบียดเบียนเวลาในการสอนหรือเวลาตามหน้าที่ครู ตลอดจนการใช้เวลาว่างเพื่อเลี้ยงดูตนเอง โดยแบ่งเป็นเวลาสำหรับการศึกษาค้นคว้าหาความรู้เพื่อใช้สอนศิษย์ การใช้เวลาว่างเพื่อพักผ่อนและสุขภาพ

6) สัมมาวายามะ การเพียรชอบ หมายถึง การมุ่งมั่นพยายามในทางฝ่ายดีทั้งหลาย ครูผู้มีความเพียร คือ ครูผู้พยายามศึกษาความรู้ที่อยู่เสมอ ครองธรรม มีความสม่ำเสมอในการปฏิบัติหน้าที่การงาน

7) สัมมาสติ การระลึกชอบ หมายถึง การพิจารณาไตร่ตรองสภาพ สิ่งแวดล้อมในทางที่ถูก การไตร่ตรองว่าสิ่งนั้นคืออะไร เป็นอย่างไร เพื่ออะไร และโดยวิธีใด ย่อมทำให้จิตใจผู้ไตร่ตรองสงบและเป็นสุข ทั้งสติปัญญา ก็จะยิ่งเฉียบแหลมรอบคอบในการผจญปัญหาใด ๆ ครูผู้ระลึกชอบ ย่อมเป็นครูผู้มีสติไม่เสียดสติและอยู่ในทำนองคลองธรรมและไม่ออกนอกกลุ่ นอกทาง

8) สัมมาสมาธิ ความตั้งใจมั่นชอบ หมายถึง การตั้งอยู่ในความสงบไม่วอกแวกโลเล ไม่ปล่อยใจให้เล็ดทั้งหลายมาหลอกล่อให้หลงผิด ครูผู้มีความตั้งใจมั่นชอบย่อมเป็นครูผู้ประสบความสำเร็จในการดำเนินอาชีพครูเพราะเป็นครูที่ไม่มีจิตใจฟุ้งไฝในทางอื่นที่มีใช้ทางแห่งวิชาชีพของตนไม่พยายามหาเลี้ยงชีพโดยวิธีอื่น ๆ ไม่คิด ไม่เห็นไม่นอกกลุ่ นอกทางของความเป็นครู

ข้อค้นพบที่สำคัญในงานวิจัยที่เกี่ยวกับการปฏิบัติตนของครูที่สอดคล้องกับแนวคิดทางพุทธศาสนา รุ่งลาวัลย์ ละอัมภา (2545) ได้ศึกษาการพัฒนาโปรแกรมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เกี่ยวกับการปรับใช้วัฒนธรรมพื้นบ้านของครูและผู้ทรงภูมิปัญญาเพื่อการจัดประสบการณ์

ระดับอนุบาล พบดัชนีการจัดประสบการณ์ระดับอนุบาล ด้านมุมมองของครูในการปรับใช้
 นวัตกรรม พบว่า ครูมีความสนใจเกี่ยวกับการปฏิบัติตนให้เป็นอยู่อย่างเรียบง่ายสอดคล้องกับ
 ธรรมชาติ ครูมีการพัฒนาตนให้เป็นผู้มีสมาธิ มีสติในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งสอดคล้องกับ
 งานวิจัยของ ธนวรรณ วิศุรตานันท์ (2545) ได้ศึกษาการพูดกับตนเองของเด็กวัยอนุบาลใน
 กิจกรรมการเล่นเสรี ในด้านแบบแผนคำพูดกับตนเองที่สัมพันธ์กับกระบวนการถ่ายทอดทางสังคม
 วัฒนธรรมที่สามารถยกระดับจิตสำนึกของเด็ก ได้ค้นพบที่น่าสนใจคือ สิ่งแวดล้อมทางสังคม
 วัฒนธรรมที่ช่วยยกระดับจิตสำนึกของเด็ก คือกรณีศึกษาที่ 1 เป็นชุมชนของผู้ปฏิบัติธรรมซึ่งใช้
 มรรคแปด เป็นหนทางในการดำเนินชีวิต มีสิ่งแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรมในด้านต่าง ๆ คือ ด้าน
 การกระทำ ได้แก่การกินอยู่อย่างไม่เบียดเบียน กตัญญู อยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูล ด้านจิตใจ ได้แก่
 การกล่อมเกลাজิตใจไปในทางดีละอกุศล การรักษาศีลใจให้สงบตั้งมั่น การใช้สติในการดำเนินชีวิต
 ด้านสติปัญญา ได้แก่การมองเหตุการณ์ตามความเป็นจริงในธรรมชาติ การตระหนักรู้เท่าทัน
 ความรู้สึกนึกคิดของตนเอง กรณีศึกษาโรงเรียนที่ 2 มีแบบแผนการดำเนินชีวิตอย่างมั่นคง สุขสงบ
 มีสิ่งแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรมในด้านต่าง ๆ คือ การกระทำ ได้แก่ การปฏิบัติกิจวัตรต่าง ๆ
 อย่างมีระเบียบวินัยและมีความรับผิดชอบ ด้านจิตใจ ได้แก่ ความมุ่งมั่นในทางบวก มีสติจดจ่อกับ
 การทำกิจกรรมที่มีแบบแผนชัดเจน การกล่อมเกลাজิตใจให้อ่อนโยนด้วยสุนทรียศาสตร์ ส่วนการ
 ถ่ายทอดสิ่งแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรมสู่จิตสำนึกของเด็กประกอบด้วยกระบวนการสองส่วน คือ
 1) การที่เด็กได้มีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมรอบตัวด้วยการใช้ชีวิตอยู่ท่ามกลางผู้ใหญ่ที่มี
 ปฏิสัมพันธ์กันอย่างเกื้อกูล การได้ทำงานในชีวิตประจำวันร่วมกับครู และ 2) การที่เด็กได้ถ่ายทอด
 ประสบการณ์ที่ได้รับจากปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมออกมาในการเล่น เพื่อนำประสบการณ์สู่
 กระบวนการคิดทั้งสามระดับที่เกิดขึ้นภายในตัวเด็ก จนสามารถพัฒนาจิตสำนึกขึ้น และงานวิจัย
 ของ Barbara (2006) ที่ศึกษาเกี่ยวกับการมองโลกของนักบริหารที่เป็นผู้ปฏิบัติวิปัสสนา เป็น
 ประจำทุกวันผ่านการนั่งสมาธิ พบว่ามีผลต่อการทำงาน คือ ใช้สติทำความเข้าใจตัวเองระหว่าง
 ทำงาน และสามารถอธิบายการรู้จากภายใน จากสมาธิ ได้แก่ เรื่องอนิจจัง ความเข้าใจเรื่อง
 ความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ การฝึกสติจะช่วยความสามารถในการอยู่กับปัจจุบันขณะได้
 สรุปได้ว่าหลักการสอนและหลักการพัฒนาผู้เรียนตามแนวพุทธนั้น ครูจะต้อง
 ฝึกฝนตนเองให้มีสมาธิ ฐิติ มีความถูกต้อง ไตร่ตรอง พิจารณา สังเกตความคิด ความรู้สึกและการ
 กระทำของตนเอง รวมทั้งการปฏิบัติสมาธิภาวนาตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ในการดำเนิน
 ชีวิต มีความเป็นกัลยาณมิตร มีความรัก ความเมตตา ตลอดจนสร้างสิ่งแวดล้อมที่เอื้อต่อการ
 เรียนรู้ เพื่อเป็นตัวช่วยให้เด็กได้เลียนแบบและซึมซับทั้งเนื้อทั้งตัวของครู

2.4 การเรียนรู้ของเด็ก

2.4.1 แนวคิดจากทฤษฎีพัฒนาการและการเรียนรู้ที่เกี่ยวข้องกับเด็กปฐมวัย

แนวคิดเกี่ยวกับทฤษฎีจิตวิทยาพัฒนาการและการเรียนรู้ ในการมองการเรียนรู้ในแง่กายและจิตเป็นพื้นฐานของการมองการเรียนรู้กับพัฒนาการซึ่งมีความหมายที่แยกแยะออกจากกันได้ง่าย การเรียนรู้หมายถึง การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมซึ่งเป็นผลมาจากประสบการณ์ต่าง ๆ ที่บุคคลได้รับไม่ใช่ผลจากวุฒิภาวะทางกาย และพัฒนาการหมายถึงกระบวนการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของพฤติกรรมที่ดำเนินไปอยู่ตลอดเวลาอย่างมีทิศทาง วุฒิภาวะและประสบการณ์เป็นปัจจัยสำคัญของพัฒนาการและการเรียนรู้ แนวคิดเกี่ยวกับทฤษฎีจิตวิทยาพัฒนาการและการเรียนรู้ที่เกี่ยวข้องกับเด็กปฐมวัย ประมวลได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่ ๆ ดังนี้ (บุษบง ต้นติวงศ์, 2537)

1) วุฒิภาวะนิยม (Maturationalist-nativist view) กลุ่มแนวคิดนี้เชื่อว่า พัฒนาการกับการเรียนรู้ไม่สัมพันธ์กัน พัฒนาการเกิดก่อนการเรียนรู้ การเรียนรู้เป็นกระบวนการภายนอกที่ไม่เกี่ยวกับพัฒนาการ ลำดับขั้นตอนของพัฒนาการกำหนดโดยวุฒิภาวะ ลักษณะของกระบวนการเรียนรู้มีรูปแบบที่กำหนดไว้แล้วตามธรรมชาติ

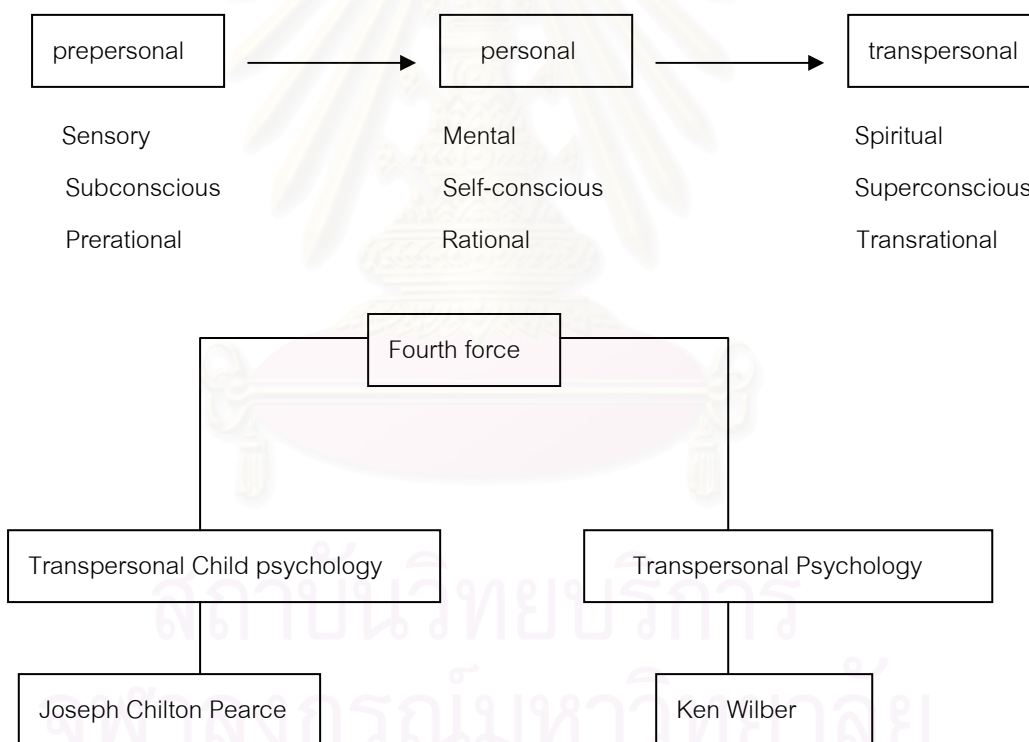
1) กลุ่มแนวคิดพฤติกรรมนิยม (Behavioral-environment view) พัฒนาการกับการเรียนรู้สัมพันธ์กันและเกิดขึ้นพร้อม ๆ กันไป พัฒนาการเป็นการเปลี่ยนแปลงการตอบสนองตามสิ่งแวดล้อมให้เป็นการตอบสนองที่ควบคุมด้วยจิตสำนึก การเรียนรู้คือการสะสมประมวลพฤติกรรมที่ซับซ้อนกว่าเดิมหรือพฤติกรรมที่เกิดขึ้นแทนพฤติกรรมตามสิ่งแวดล้อม ลำดับขั้นตอนของพัฒนาการของเด็กมีขั้นสูงสุดเทียบเท่าพัฒนาการของผู้ใหญ่ ลักษณะของกระบวนการเรียนรู้เป็นการเลียนแบบซึ่งเกิดจากการเสริมแรงและการลงโทษ

2) กลุ่มแนวคิดปฏิสัมพันธ์นิยม (Comprehensive-interaction view) กลุ่มแนวคิดนี้เชื่อว่าพัฒนาการสัมพันธ์กับการเรียนรู้ โดยให้ความสำคัญแก่ปฏิสัมพันธ์ระหว่างกายและจิต วุฒิภาวะและการเรียนรู้กระตุ้นให้พัฒนาการก้าวหน้าต่อไป พัฒนาการเกิดจากกระบวนการวุฒิภาวะและกระบวนการเรียนรู้ซึ่งมีอิทธิพลต่อกัน ลำดับขั้นตอนของพัฒนาการเป็นไปตามลักษณะและโครงสร้างพัฒนาการที่ระบุไว้ในทฤษฎี

กลุ่มแนวคิดปฏิสัมพันธ์นิยม แบ่งออกเป็น 2 กลุ่มทฤษฎี ได้แก่ 1) กลุ่มทฤษฎีพัฒนาการด้านจิตใจ อารมณ์ สังคมและบุคลิกภาพ กลุ่มแนวคิดนี้เชื่อว่าพัฒนาการเกิดจากแรงผลักดันในตัวเด็กที่จะปรับตัวให้ได้รับการยอมรับจากสังคม 2) กลุ่มทฤษฎีพัฒนาการทางสติปัญญาและจริยธรรม กลุ่มแนวคิดนี้เชื่อว่าพัฒนาการเกิดจากการปฏิสัมพันธ์ทางกายและทางความคิดกับสิ่งต่าง ๆ ในสิ่งแวดล้อมและการปฏิสัมพันธ์กับบุคคลต่าง ๆ

ต่อมาได้มีทฤษฎีทางจิตวิทยาของกลุ่ม Transpersonal Psychology ที่เริ่มมาจากแนวคิดของ Abraham Maslow ผู้ซึ่งมีความเชื่อพื้นฐานว่ามนุษย์เป็นคนดี และมีมนุษยธรรม มีความต้องการที่เป็นแรงจูงใจ (Motivational Needs) เพื่อพัฒนาไปสู่ความสมบูรณ์ของแต่ละคน คือไปถึงระดับ Self-actualization จนในปี 1968 Maslow เริ่มคำนึงถึงเอกลักษณ์ของปัจเจกบุคคล ที่น่าจะเป็นไปได้มากกว่าขั้น Self-actualization และความเป็นมนุษยชาติ จึงเกิดกลุ่มที่ศึกษา Psycho spiritual Development ที่ Maslow เรียกกลุ่มนี้ว่า พลังที่ 4 (Fourth Force)

กลุ่ม Fourth Force มองว่าการพัฒนามนุษย์ต้องพัฒนาทางด้าน spiritual การศึกษาจึงเป็นการศึกษาแบบผสมผสานด้าน Modern Academic Psychology กับแนว Traditional Spiritual Practice โดยมีฐานคิดด้านทฤษฎีพัฒนาการจาก Piaget กลุ่ม Transpersonal Psychology นี้ได้ศึกษาต่อจากหลักพัฒนาการของ Piaget และสรุปว่ามนุษย์มีการพัฒนาในลักษณะดังนี้

2.4.2 พัฒนาการและการเรียนรู้ของเด็ก

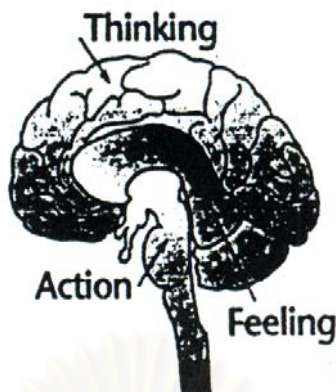
การเรียนรู้ของเด็กในระยะต้นเป็นการเรียนรู้จากสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัวเด็ก เด็กเรียนรู้จากการสัมผัสจากสิ่งแวดล้อมรอบตัว การเลียนแบบจึงเป็นสิ่งเดียวที่เด็กทำเพื่อพัฒนาตนเองการเลียนแบบของเด็กเป็นการเรียนรู้ที่มีพลังมหาศาล นอกจากการกระทำ

งานภายนอก ที่เขาได้เห็นผู้ใหญ่รอบตัวปฏิบัติ ซึ่งต่อมากจะกลายเป็นงานของเด็กในการเล่นแล้ว คุณภาพภายในการกระทำต่าง ๆ ในมิติด้านความหมาย อารมณ์ ก็ถ่ายทอดไปสู่ใจของเด็กอย่างตรงไปตรงมาเช่นเดียวกัน เด็ก ๆ สามารถรับรู้ถึงความสำคัญต่อความเกื้อกูลกันระหว่างสรรพสิ่งของชีวิต เมื่อผู้ใหญ่ได้ถ่ายทอดความสำคัญนั้นออกมาเป็นการปฏิบัติในวิถีชีวิต ก่อนรับประทาน อาหารเรามองเห็นความเกื้อกูลจากธรรมชาติทั้งหมดในงานข้าวไบน้อย ครูทำการขอบคุณอาหาร ไม่ใช่เพราะเป็นพิธีกรรมแต่ในการขอบคุณนี้เปี่ยมไปด้วยความสำคัญกับทุกถ้อยคำที่เปล่ง ความหมายออกมา ด้วยจิตสำนึกนั้นอยู่ในตัวครู การกราบไหว้พระพุทธรูป สิ่งบูชาด้วยใจน้อมรำลึกถึงพระคุณอันประเสริฐที่ชี้ทางแก่มวลมนุษย์ เป็นการกราบที่น้อมทั้งกายและใจไว้ด้วยกัน จึงเป็นการกราบที่เป็นสัญลักษณ์ที่แสดงออกถึงความรู้สึกภายในผ่านเป็นการกระทำทางกาย ภายนอก หากแต่คุณค่าล้ำลึกที่เด็กน้อมรับเข้าไปไว้ในใจ เป็นความรู้สึกนบ้น้อมบูชาจากภายในตัวครู (Steiner, 1975 อ้างถึงใน ธนวรรณ วิศรุตานันท์, 2545)

เด็กอายุแรกเกิดถึง 7 ปี เป็นวัยที่เรียนรู้จากการเลียนแบบ ซึ่งการเลียนแบบนี้ มิใช่เป็นการเลียนแบบอย่างผิวเผินเพียงแต่ท่าทางหรือคำพูด แต่เป็นการเลียนแบบลึกลงไปถึง อารมณ์ ความรู้สึกนึกคิด สิ่งที่เด็กเลียนแบบไปในช่วงนี้จะฝังลึกลงไปในตัวและจะหล่อหลอมทั้งกายและจิตวิญญาณ การเรียนรู้ของเด็กเป็นการเรียนรู้ผ่านจิตใต้สำนึก เพราะฉะนั้นสิ่งที่เด็กเรียนรู้ จะส่งผลต่อสุขภาพ กิริยาท่าทาง อารมณ์ ความรู้สึกนึกคิด โดยไม่รู้ตัว และจะฝังแน่นไปจนโต การจัดการศึกษาเพื่อเด็กจึงต้องคัดเลือกแต่สิ่งที่ดีงามให้แก่เด็ก และปกป้องเด็กจากสิ่งที่จะทำลาย ความบริสุทธิ์ไว้เดียงสา และความดีงามที่ติดตัวเด็กมา (บุษบง ต้นติวศ์, 2544)

Pearce (2002) ศึกษาการทำงานของสมองของเด็ก พบว่าการเติบโตของ สมองมีส่วนสัมพันธ์โดยตรงกับการมีปฏิสัมพันธ์กับโลกที่แวดล้อมรอบตัว ในระยะวัยเด็ก เด็กมีการพัฒนาทางด้านร่างกาย การพัฒนาประสาทสัมผัส ตามหลักของ Piaget ซึ่ง Pearce ได้ อธิบายทฤษฎีสมองสามส่วนของ Mclean, Pribram และ Penfield เพื่อทำความเข้าใจเรื่อง พัฒนาการทางสมองตามระดับความคิดออกเป็น 3 ส่วนดังนี้

สมองส่วนแรก คือ สมองส่วน Reptile Brain มีผลต่อการกระทำ (action) สมองส่วนที่สอง คือ Limbic System มีผลต่อความรู้สึก (feeling) และสมองส่วนที่สาม คือ Neocortex จะมีผลต่อความคิด (Thinking) สมองสามส่วนจะมีการพัฒนาไปตามลำดับขั้น โดยเริ่มพัฒนาจากประสาทสัมผัส (sensory world) จากนั้นจึงพัฒนาเกี่ยวกับอารมณ์ความรู้สึก

แผนภาพที่ 1 โครงสร้างการทำงานของสมอง

(ที่มา: Pearce, 2002)

สมองในส่วนที่พัฒนามาก่อนตั้งแต่แรกเกิดจนถึงอายุประมาณ 7 ขวบคือสมองส่วนหน้าหรือก้านสมอง (Brain stem) เป็นสมองของสัตว์เลื้อยคลาน ที่เป็นการทำงานของ R-System ซึ่งเป็นพฤติกรรมตามสัญชาตญาณ มีความชาญฉลาดของการใช้ประสาทสัมผัสของร่างกาย มีลักษณะการดำรงชีวิตตามแบบของสัญชาตญาณการดำรงชีพและใช้กลไกการป้องกันตัวด้วยประสาทอัตโนมัติ ตอบสนองแบบตรง ไม่ผ่านการคิด ไม่มีอารมณ์เข้ามาเกี่ยวข้อง เช่นถ้าหิวก็ร้องเมื่ออึดก็หยุดร้อง พออายุประมาณ 1 ปี จึงเกิดการพัฒนาสมองส่วนหน้า (Fore Brain) ซึ่งเป็นสมองของสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม เป็นการทำงานของ Limbic System เป็นความสามารถในการใช้ปัญญาเชื่อมโยงการมีปฏิสัมพันธ์ต่ออารมณ์และความรู้สึก สมองจะผลิตสารเคมีเมื่อเกิดอารมณ์ต่าง ๆ เช่น ดีใจ เสียใจ สมองจะกระตุ้นให้ร่างกายสร้างสารสุข หรือสารทุกข์ส่งไปทั่วร่างกาย และสารเคมีที่ก่อให้เกิดความรักความผูกพันในครอบครัว ทำให้สามารถจำตนเอง และจำหน้าของครอบครัวได้ จึงเกิดการแสดงอาการ คำพูดจากอารมณ์ความรู้สึกภายใน ในการตีความสิ่งที่รับรู้โดยใช้อารมณ์เป็นหลักในการตีความ สิ่งนี้ทำให้คนเรารู้จักปรับตัว ปรับพฤติกรรม เข้าใจผู้อื่น ซึ่งการพัฒนาในวัยนี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยด้านพันธุกรรมและปัจจัยด้านสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นกุญแจสำคัญของการพัฒนาทางด้านจิตวิญญาณ (Transpersonal หรือ Spiritual development) การจัดการเรียนรู้สำหรับเด็กวัยนี้จึงควรเป็นแบบ Emotional based Learning ส่วนเรื่องทักษะการคิดวิเคราะห์นั้นจะพัฒนาในขั้นต่อไป

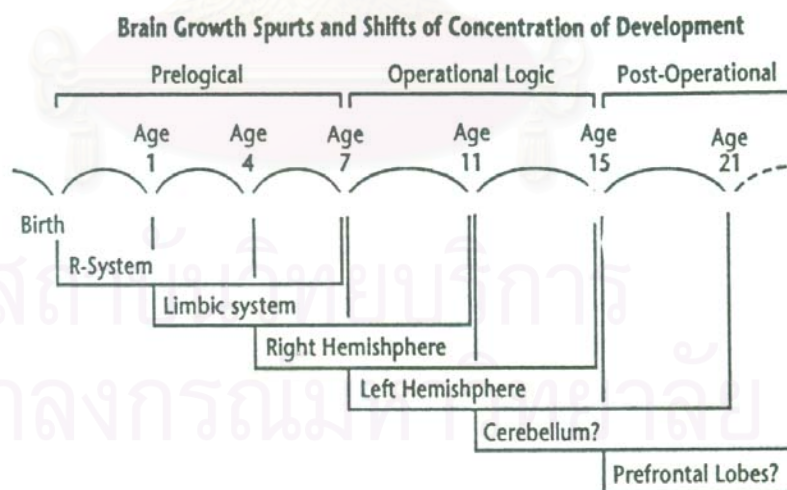
สมองส่วนที่สาม เป็นเปลือกหุ้มสมองอยู่รอบนอกซึ่งมีขนาดใหญ่มาก เรียกว่าสมองใหม่ (The Neomammalian Brain) อยู่ในสมองชั้นนอก (Neocortex) เป็นสมองส่วนที่มีพลังแห่งความอยากรู้ ต้องการเรียนรู้ มีศักยภาพที่จะจดจำได้สูง สามารถคิดประดิษฐ์ ความคิดสร้างสรรค์ วิเคราะห์ สังเคราะห์ ใช้วิจารณญาณ ตัดสินใจ ยับยั้งใจ แก้ปัญหา เรียนรู้ภาษา

สืบทอดความรู้ รวมถึงการเห็นอกเห็นใจผู้อื่น แต่สมองส่วนนี้จะพัฒนาต่อเมื่อสมองส่วนแรกได้รับการพัฒนาโดยสมบูรณ์แล้ว

Pearce (1993 อ้างถึงในบุษบง ตันติวงศ์, 2548) กล่าวว่าในวัยประมาณ 4 ปี สมองมีการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วมีการเชื่อมต่อของใยสมอง เพิ่มศักยภาพของพื้นที่ใยสมองมากขึ้น และในช่วงวัยนี้ สิ่งที่ต้องพัฒนาก็คือ จินตนาการและการตระหนักรู้ (intuition) ซึ่งเป็นความสามารถในการรับรู้ข้อมูลที่ไม่สามารถตระหนักได้ทางกาย

เชาว์ปัญญา (Intelligence) เป็นความสามารถในการตอบสนองต่อการอยู่รอด ส่วนการตระหนักรู้ เป็นเชาว์ปัญญาที่สูงกว่าซึ่งเชื่อมโยงกับความอยู่ดีมีสุขทางกาย และทางอารมณ์ การตระหนักรู้ เป็นการทำงานอย่างเป็นพลวัตระหว่างสมองส่วน Limbic กับ R-system การพัฒนาระบบสมองของสมองทั้ง 3 ส่วนของเด็กปฐมวัย ได้สิ้นสุดลงแล้ว 80 % และสามารถเก็บสะสมพลังงานเพื่อนำไปพัฒนาศักยภาพของสมองในระดับที่สูงขึ้น ในการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมนั้น เด็กใช้สมองส่วน Neo-cortex ระดับพื้นผิวรอบ ๆ เท่านั้น แต่สิ่งต่าง ๆ จะประทับรอยลงในส่วนสมอง Limbic กับ R-system ในวัยนี้ ความคิดจิตใจของเด็กทำงานอยู่ในสถานะที่เหมือนฝัน ด้วยสมองซีกขวา ซึ่งเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับความสุนทรีย์ ที่พัฒนาไปประสานเชื่อมต่อกับโครงสร้างของ Limbic มากกว่าซีกซ้าย ซึ่งเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับความคิดตรรกะ การตระหนักรู้จะลดลงหลังอายุประมาณ 7 ปี หากไม่ได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

แผนภูมิที่ 1 การเติบโตและการทำงานของสมองในแต่ละช่วงอายุ

(ที่มา: Pearce,2002)

ในวัยเด็กจินตนาการเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดในการเติบโตทางจิตใจ เพราะจินตนาการเป็นสิ่งที่เชื่อมต่อระหว่างโลกภายนอกกับโลกภายในจิตใจของเด็ก อีกทั้งเป็นเครื่องมือสำหรับการเรียนรู้ที่มีคุณภาพที่สุด เด็กที่ไม่มีจินตนาการนั้น ไม่เพียงแต่ไม่สามารถเรียนรู้ได้เท่านั้น หากแต่ยังขาดเป็นผู้ที่ขาดความหวังและแรงบันดาลใจอีกด้วย

เด็กจะเรียนรู้ได้ดีที่สุดโดยผ่านรูปธรรม การปฏิบัติและลงมือกระทำด้วยตนเอง การเรียนรู้โดยผ่านการกระทำเป็นการพัฒนาพลังเจตจำนงของเด็ก การได้ลงมือกระทำการต่าง ๆ อย่างสม่ำเสมอ จะนำไปสู่ความเคยชินในการปฏิบัติ ดังนั้นสิ่งแวดล้อมรอบตัวเด็ก จะต้องเป็นสิ่งแวดล้อมที่ดี เพราะจะส่งเสริมให้เด็กได้เป็นผู้ลงมือกระทำสิ่งต่าง ๆ ที่ดีงาม อันเป็นพื้นฐานสำคัญต่อการพัฒนาไปสู่ความเป็นมนุษย์ที่ดีงามในบั้นปลาย (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2543)

นอกจากนี้ Mendizza และ Pearce (2002) ได้กล่าวถึง สภาวะของจิตสำนึก (state of conscious) ของเด็กว่า เด็กเล็กเรียนรู้จากการซึมซับแบบหมดใจ ไม่มีคำถาม (unquestioned acceptance) เนื่องจากการทำงานของคลื่นสมอง เดลต้า ซึ่งเป็นการทำงานของสมองส่วนจิตใต้สำนึก เด็กจึงอยู่ในสภาวะเหมือนฝัน (sleep-like state) เมื่อเด็กอายุ 2-6 ปี เป็นการทำงานของคลื่นสมอง ธีต้า (Theta) เป็นช่วงของสภาวะกึ่งหลับกึ่งตื่น (half sleep half awake) และเมื่อเด็กอายุ 6 ปี จึงเข้าสู่การทำงานของคลื่นสมอง อัลฟา (Alpha)

ทีศนา แชมมณีและคณะ (2535) ได้สังเคราะห์หลักการทั่วไปเกี่ยวกับพัฒนาการและการเรียนรู้ของเด็กปฐมวัยไว้ดังนี้

1) ปฐมวัยเป็นช่วงวิกฤติของชีวิตมนุษย์ (critical period) เป็นระยะที่ระบบต่าง ๆ ของร่างกายมีการก่อตัวและเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว การอบรมเลี้ยงดูและประสบการณ์ต่าง ๆ ที่เด็กได้รับในช่วงนี้ จะส่งผลต่อพัฒนาการด้านต่าง ๆ ของเด็กไปจนตลอดชีวิต การได้รับการอบรมเลี้ยงดูที่เหมาะสมในวัยนี้ จึงเป็นสิ่งสำคัญมากต่อการวางรากฐานชีวิตของเด็ก

2) การเจริญเติบโตและพัฒนาการของเด็ก มีลักษณะต่อเนื่องเป็นขั้นตอน ซึ่งต้องอาศัยวุฒิภาวะ และความพร้อม พัฒนาการเป็นกระบวนการที่สัมพันธ์ทั้งกายและใจและส่งผลกระทบต่อกันและกัน การส่งเสริมพัฒนาการเด็กจึงต้องส่งเสริมพร้อม ๆ กันไปทุกด้านอย่างครอบคลุมทั้งทางด้านร่างกาย สติปัญญา อารมณ์ จิตใจบุคลิกภาพ และสังคม

3) พัฒนาการของเด็กทุกคนเป็นไปตามลำดับขั้นแห่งพัฒนาการเหมือน ๆ กัน แต่อาจพัฒนาเร็วช้าต่างกันตามความพร้อมและลักษณะเฉพาะของแต่ละคน และเมื่อเด็กวัยสูงขึ้น พัฒนาการก็จะสูงขึ้นตามวัย การเข้าใจพัฒนาการเด็กจะช่วยให้ผู้เลี้ยงดูเด็กปฏิบัติต่อเด็กอย่าง

เหมาะสมกับวัย และการตรวจสอบพัฒนาการเด็กกับตารางพัฒนาการของเด็กปกติจะช่วยให้ทราบลักษณะพัฒนาการของเด็กหากผิดปกติต้องรีบแก้ไข

4) เด็กที่ได้รับการสนองความต้องการทุกด้านจะมีพัฒนาการสมวัยมีการเรียนรู้ที่เป็นพื้นฐานของพัฒนาการในระดับสูงขึ้นไป และเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่มีสุขภาพสมบูรณ์และจิตใจแจ่มใสมั่นคง การอบรมเลี้ยงดูเด็กจึงต้องสนองความต้องการของเด็กอย่างครบถ้วนทั้งทางด้านร่างกาย สติปัญญา อารมณ์ จิตใจ สังคม และบุคลิกภาพ

5) ปฐมวัยเป็นวัยที่สำคัญยิ่งเพราะพัฒนาการหลายอย่างกำลังจะเริ่มต้นขึ้น คนและสิ่งแวดล้อมรอบตัวมีอิทธิพลทั้งทางบวกและทางลบต่อพัฒนาการของเด็ก การอบรมเลี้ยงดูเด็กจึงต้องเน้นให้เด็กมีประสบการณ์ที่ทำให้เกิดพัฒนาการซึ่งเริ่มต้นและเป็นลักษณะเด่นของวัยนี้

6) ปฐมวัยเป็นวัยวิกฤติของชีวิต ประสบการณ์ที่รุนแรงทั้งทางบวกและทางลบที่เกิดขึ้นในช่วงนี้ จะส่งผลต่อพัฒนาการของเด็กไปจนตลอดชีวิต การดูแลเอาใจใส่ไม่让孩子ได้รับความกระทบกระเทือนใจที่รุนแรงจะช่วยป้องกันไม่让孩子เกิดปัญหาที่จะแก้ไขได้ยาก

7) ความรัก ความบริสุทธิ์ใจ และความสัมพันธ์ที่อบอุ่นระหว่างเด็กกับพ่อแม่หรือผู้เลี้ยงดูหลัก เป็นปัจจัยสำคัญในการเจริญเติบโตของเด็ก โรงเรียนสำหรับเด็กปฐมวัยจึงควรมีบรรยากาศของความรัก ความบริสุทธิ์ใจและความอบอุ่น

8) การเรียนรู้เกิดขึ้นได้ทุกหนทุกแห่งไม่ใช่เฉพาะในห้องเรียน เด็กเรียนรู้จากประสบการณ์ต่าง ๆ ในชีวิต จากปฏิสัมพันธ์กับบุคคลและสิ่งแวดล้อมรอบตัว การจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาเด็กจึงต้องเน้นให้เด็กมีประสบการณ์อย่างกว้างขวาง และมีโอกาสปฏิสัมพันธ์กับบุคคลและสิ่งแวดล้อมรอบตัวให้มาก

9) เด็กเรียนรู้จากประสบการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างเป็นธรรมชาติในชีวิตประจำวัน และจากการสอนอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ลักษณะที่แตกต่างกันของประสบการณ์ในชีวิตจริงก่อให้เกิดการเรียนรู้ที่แตกต่างกัน การจัดการศึกษาสำหรับเด็กจึงต้องเปิดโอกาสให้เด็กได้มีประสบการณ์และวิธีการเรียนรู้ที่หลากหลายไม่น้อยกว่าในชีวิตประจำวัน

10) คนเราควรมีความรู้ทั้งที่ผ่านทางการรับรู้ของประสาทสัมผัสและที่สร้างสรรคขึ้นเองภายในตัว การ让孩子ได้เล่นสิ่งของจากธรรมชาติและเล่นท่ามกลางธรรมชาติจะช่วยให้เด็กหัดเลียนแบบธรรมชาติ ซึ่งมีคุณค่าและค้นคว้าสร้างสรรค์จากธรรมชาติ

11) การจัดประสบการณ์ที่ผู้เรียนคุ้นเคยหรือประสบการณ์ที่ใกล้ตัวไปหาประสบการณ์ที่ไกลตัว จะช่วยให้เด็กขยายการเรียนรู้ไปอย่างมีความหมาย

12) การเรียนรู้โดยการสังเกต หรือเลียนแบบจากตัวแบบ เป็นกระบวนการเรียนรู้ทางธรรมชาติซึ่งมีผลต่อการเรียนรู้และการกระทำของเด็ก การมีตัวแบบที่ดีจึงเป็นสิ่งสำคัญ

13) การจัดประสบการณ์การเรียนรู้ให้เด็ก ควรให้สัมพันธ์กับระดับพัฒนาการของเด็กโดยเริ่มต้นจากพัฒนาการขั้นที่เด็กเป็นอยู่ และกระตุ้นและส่งเสริมให้เด็กพัฒนาไปสู่ขั้นที่สูงขึ้น

14) การคำนึงถึงความต้องการพื้นฐานของเด็ก การให้เด็กได้รับอิสรภาพและเสรีภาพในการเรียนรู้ จะช่วยส่งเสริมให้เด็กได้เรียนรู้ที่จะรู้จักตนเอง ตรงตามสภาพความเป็นจริง ได้พัฒนาความเป็นเอกลักษณ์บุคคล และได้พัฒนาศักยภาพของตนอย่างเต็มที่

15) ในการเรียนรู้ควรเปิดโอกาสให้เด็กเป็นผู้ริเริ่มการเรียนรู้ นำการเรียนรู้และค้นพบการเรียนรู้ด้วยตนเอง เนื่องจากเด็กมีธรรมชาติที่ต้องการจะเรียนรู้และมีศักยภาพที่จะควบคุมกิจกรรมการเรียนรู้ของตนเองได้

16) การส่งเสริมให้เด็กได้เรียนรู้กระบวนการเรียนรู้ต่าง ๆ จะช่วยส่งเสริมให้เด็กสามารถพัฒนาตนเองไปตามศักยภาพของตนอย่างต่อเนื่อง เนื่องจากกระบวนการเรียนรู้เป็นเครื่องมือสำคัญในการแสวงหาความรู้

17) การจัดบรรยากาศที่เอื้อต่อการเรียนรู้ อันได้แก่ บรรยากาศที่ผ่อนคลาย เป็นอิสระ อบอุ่น ปลอดภัย ไม่น่ากลัว โดยมีผู้ใหญ่เป็นผู้อำนวยความสะดวก เป็นบรรยากาศของความไว้วางใจที่จะช่วยให้เด็กเกิดการเรียนรู้ได้ดี

18) แรงเสริมเป็นปัจจัยที่สำคัญที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม การให้การเสริมแรงแก่เด็กในการเรียนรู้จึงเป็นสิ่งจำเป็น

19) วิธีการ กระบวนการ และสื่อที่หลากหลาย เป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้เด็กเกิดการเรียนรู้ต่าง ๆ

20) การเล่นเป็นกิจกรรมตามธรรมชาติที่ส่งเสริมพัฒนาการทุกด้านของเด็ก ปฐมวัย พ่อแม่ ผู้เลี้ยงดู และครูจำเป็นต้องจัดเวลาสิ่งแวดล้อมและกิจกรรมที่เปิดโอกาสให้เด็กได้เรียนรู้จากการเล่น

21) เด็กปฐมวัยมีความสามารถในการสื่อสารทั้งด้านคำพูด ท่าทาง การขีดเขียนภาพและสัญลักษณ์ การสื่อสารจึงเป็นเครื่องมือสำคัญที่ช่วยให้เด็กขยายการเรียนรู้ การอบรมเลี้ยงดูเด็กทั้งที่บ้านและที่โรงเรียน จึงต้องเปิดโอกาสให้เด็กได้ใช้ศักยภาพในการสื่อสารให้มากที่สุด

2.4.3 พุทธธรรมกับการเรียนรู้ในการพัฒนาจิตสำนึกของเด็ก

ในทางพระพุทธศาสนการพัฒนามนุษย์ เป็นงานที่เป็นเป้าหมายสำคัญ ท่านพุทธทาสได้บรรยายถึงเหตุที่ต้องให้การศึกษาแก่เด็กไว้ว่า

“ทารกในครรภ์ก็มีสัญชาตญาณแห่งการมีตัวเตรียมพร้อม นี้พอคลอดจาก

ท้องแม่แล้ว ได้รับสิ่งแวดล้อมแล้วมันจะเดินไป ต่อไปจาก สัญชาตญาณแห่ง
 ความมีตัว กลายเป็นความรู้สึกเห็นแก่ตัว ซึ่งไม่ใช่สัญชาตญาณอันถูกต้อง
 แท้จริง ดังนั้นเราจะต้องมาแก้กันกระแสนี้แห่งสัญชาตญาณบริสุทธิ์ ที่มันจะเดิน
 ไปฝ่ายกิเลสนั้น อย่าให้มันเดินไป ให้มันเดินไป อย่างถูกต้อง ให้เดินไปทาง
 ฝ่ายสัญชาตญาณแห่งโพธิ มันมีจุดตั้งต้นที่เด็ก ๆ พอเริ่มเกิดขึ้นในโลก มันก็
 เริ่มเดินไปฝ่ายกิเลสยิ่งขึ้น ๆ ตามความเติบโตของเด็ก ๆ เพราะฉะนั้น เรา
 จะต้องปิดกั้นกระแสอันนี้ให้ถูกต้อง นี่คือเหตุผล เหตุผลข้อเดียวที่ว่าที่จะต้อง
 มีการศึกษาระบบอนุบาลเพื่อแก้กระแส สัญชาตญาณของทารก ของเด็ก ๆ
 นั้น ให้เดินไปถูกทางคือฝ่ายโพธิ อย่าเดินไปฝ่ายกิเลสเลย”

(พุทธทาสภิกขุ, 2543)

การกั้นกิเลสตามสัญชาตญาณเดิม จึงเป็นเป้าหมายในการพัฒนามนุษย์
 ให้เป็นผู้มีจิตใจสูง ให้มนุษย์พ้นจากการใช้ชีวิตอย่างอาศัยกิเลสไปสู่การใช้ชีวิตที่อยู่ด้วยปัญญา
 ในความหมายทางพุทธศาสนา ครูคือผู้ยกระดับจิตวิญญาณของสัตว์โลกอย่างที่ท่านพุทธทาสได้ให้
 ความหมาย”คำว่า “ครู” นี้อย่างน้อยก็เป็น spiritual guide คือเป็นมรรคบุรุษทางวิญญาณ ครูที่
 เป็นครูอย่างเต็มที่ อย่างถูกต้อง ก็คือผู้กวดวงวิญญาณของมนุษย์ให้สูงขึ้นมา ๆ โดยวิธีต่าง ๆ
 ตั้งแต่ต้นจนปลาย” ครูจึงเป็นผู้ชี้แนะทางไปสู่ความรู้สูงสุด ที่จะนำไปสู่หนทางอันประเสริฐ ในการ
 เข้าสู่การใช้ชีวิตอย่างผู้มีปัญญา

บรมธรรมสำหรับเด็กอนุบาล

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) (2545) ได้กล่าวถึงบรมธรรมสำหรับเด็กว่า

“...บรมธรรมเป็นสิ่งที่มิได้ไว้สำหรับมนุษย์ทุกคนและทุกระดับตั้งแต่เด็กทารก
 เป็นต้นไป...แม้ที่เป็นเด็กทารก ก็ต้องมีธรรมที่เป็นฝักฝ่ายของโลกุตตระ ที่
 เรียกว่า ปรมัตถธรรม คือธรรมที่มีเนื้อหาลึกซึ้ง หรือสูงสุดอย่างยิ่ง... เพื่อ
 เตรียมพื้นฐานของจิตใจของเขาไว้ให้ดี ๆ สำหรับจะเป็นมนุษย์ที่ถูกต้อง และ
 เต็มเปี่ยมสมบูรณ์ต่อไปข้างหน้า...เด็กอนุบาลควรได้รับการอบรมในกระแส
 หรือในคลองของสิ่งที่เรียกว่า บรมธรรม เป็นการปลูกฝังรกรากหรือเชื้อของสิ่ง
 สิ่งนี้ ลงไปในจิตใจ...”

ลักษณะของบรรพกรรมที่จะปลูกฝังลงในเด็กสรุปได้ดังนี้

1) เด็กควรจะรู้จักสิ่งที่เรียกว่า ธรรมชาติ หรือ ธรรมดา

“...เด็ก ๆ ของเราต้องไม่ร้องไห้ เมื่อตุ๊กตาตกแตก ต้องไม่โกรธในเมื่อตุ๊กตาตกแตกต้องไม่โทษคนอื่นในเมื่อตุ๊กตาตกแตก... เราต้องให้เขามีความรู้ ความเข้าใจ เท่าที่เขาจะเข้าใจได้ อย่างน้อยก็ว่า ไม่มีอะไรเป็นไปตามใจเรา มันเป็นไปตามธรรมชาติ ไม่เป็นไปตามใจเรา เด็ก ๆ ควรจะรู้อย่างนี้ แล้วก็ไม่ต้องร้องไห้ เพราะธรรมชาติของมันต้องเป็นอย่างนั้นแล้วความที่มันเป็น อย่างนั้นเราเรียกว่าธรรมดา...”

2) เด็ก ๆ จะต้องรู้เรื่องอนัตตา สุญญตา

“...ไม่มีอะไรจะเป็นไปตามธรรมชาติของเรา คือหลักอนัตตา เด็ก ๆ จะต้องรู้เรื่องอนัตตาสุญญตาซึ่งเป็นเรื่องหัวใจของพระพุทธศาสนาตามประสาเด็ก ว่ามันไม่มีอะไรที่จะเป็นไปตามความพอใจของเราได้ทุกอย่าง มันเป็นธรรมชาติธรรมดาของมันอย่างนั้นเอง...เด็ก ๆ ต้องไม่กลัวตาย ไม่กลัวความเจ็บไข้ ไม่กลัวความวิบัติ ไม่กลัวต่อกรที่จะเผชิญกับอันตราย หรืออุปสรรค ... เด็กทารกนี้ให้มันสัญชาตญาณหรือว่ามีเหตุผล ที่จะเผชิญกับธรรมชาติ หรือความจริงของธรรมชาติ ด้วยปัญญาด้วยความนึกคิด...”

3) เด็กจะต้องมีความเข้าใจที่ถูกต้อง

“...เด็ก ๆ ต้องไม่ถูกทำให้เกิดความสำคัญผิดว่า บิดามารดามีหน้าที่จะต้องรักเรา ช่วยเรา ตามใจเรา.. เด็ก ๆ ต้องมีความเข้าใจถูกต้องว่า บิดามารดาจะรักเราหรือไม่รักเรานั้นท่านถือเอาความถูกต้องเป็นใหญ่...เราจะต้องรู้ว่าเราอยู่ในฐานะที่จะต้องช่วยตัวเองมากขึ้นทุกที...”

3) เด็กจะต้องมีความรักความเมตตาต่อตนเองและผู้อื่น รู้จักเสียสละและ

ไม่เห็นแก่ตัว

“... เด็ก ๆ จะต้องรักผู้อื่น หรือรักสัตว์อื่น เท่ากับรักตัวเองเป็นอย่างน้อย... เพราะว่าเขาเป็นเพื่อนที่มีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตายเหมือนเรา ให้เด็กรู้จักว่านกลูก ๆ ผีเสื้อตัวเล็ก ๆ ลูกแมวตัวเล็ก ๆ มันเป็นเพื่อนเกิด แก่ เจ็บ ตายของเรา...เราจะต้องทำทุกอย่างให้เด็ก ๆ มีความสุขต่อเมื่อเห็นผู้อื่นมีความสุข...การเสียสละให้ผู้อื่นดีกว่ากินเอง เด็ก ๆ คงไม่ยอม... เราคง

ไม่ต้องทำถึงขนาดนั้น เอามาครึ่งหนึ่งไม่กินคนเดียว...การเห็นแก่ผู้อื่นนั้น
 แลหะความดี... ก่อนอื่นผู้ใหญ่จะต้องรู้ว่าไม่เห็นแก่ตัวนั้นแลหะเป็นความดี...
 ถ้าเด็ก ๆ มีความทุกข์ร้อนอะไรขึ้นมา ก็ต้องชี้ให้เห็นโทษของความเห็นแก่ตัว
 ..ความทุกข์ร้อนทุกอย่างมีรากฐานอยู่ที่ความเห็นแก่ตัว ... ”

5) เด็ก ๆ ต้องเรียนรู้เรื่องกรรม

“...ให้เด็ก ๆ ทำดีตามลำพังโดยไม่ต้องมีใครยุ... เพื่อให้เขาเข้าใจหลักของ
 พระพุทธเจ้าที่ว่า สัตว์ทั้งปวงมีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับผลแห่งกรรมนั้น จะ
 เป็นกรรมดีก็ตาม กรรมชั่วก็ตาม ทุกคนจะต้องรับผลแห่งกรรมนั้น
 เพราะฉะนั้น กรรมดี นี้ต้องเป็นสิ่งที่ต้องทำเอง ... เราจะต้องสอนเด็ก ๆ ให้รู้
 ว่า เราจะต้องทำดีชนิดที่เป็นความดีจริง ๆ เสมอไป ไม่ใช่ทำดีเพราะคนอื่น
 เขาว่าดี...”

6) เด็ก ๆ ต้องไม่มีความกลัว

“... เด็ก ๆ ต้องไม่กลัวผี บิดามารดา คนเลี้ยงโง่เขลาจนทำให้เด็กกลัวผี...
 กลัวได้เดือน จึงจก ตึกแก นี้ชื่อว่าทำพื้นฐานที่ดีอยู่ก่อนแล้วให้เสียไปเพราะ
 ความโง่ของคนเลี้ยงที่ไม่รู้จักบรรณาการ...เราต้องสอนให้เด็ก ๆ รู้เรื่องขึ้นไป
 จนกระทั่งรู้ว่า ทุกอย่างมันมีเหตุปัจจัย มีกฎเกณฑ์ของมันเอง ไม่ต้องเอาผี
 สางเทวดาเข้ามาเกี่ยวข้อง การกระทำ การเป็นอยู่ การเป็นไปในตัวเรา มันมี
 เหตุปัจจัยของมันเอง...กฎของธรรมชาติ หน้าที่ตามธรรมชาติ ผลตามหน้าที่
 ของธรรมชาติ...”

7) เด็ก ๆ ต้องทำงานในหน้าที่ให้ดี ทำความดีเพื่อความดี

“...ให้เด็กมองให้ชัดลงไปว่า เราต้องทำงานในหน้าที่ให้ดี เรามีหน้าที่จะทำ
 อะไรมีหน้าที่เล่าเรียน มีหน้าที่ช่วยพ่อแม่... เราจะต้องทำความดีเพื่อความดี
 จนเข้าใจหลักจริยธรรมสากลว่า บรรณธรรมนั้นคือทำงานเพื่องาน เด็ก ๆ ต้องทำ
 หน้าที่เพื่อทำหน้าที่ประจำวันก่อนนอน...”

ปัจจุสมุปบาทในเด็กอนุบาล

ปัจจุสมุปบาท เป็นธรรมะที่แสดงให้เห็นว่าทุกข์เกิดขึ้นมาอย่างไร และจะดับลงไปได้อย่างไร “ปัจจุ” แปลว่าอาศัย “สมุปบาท” แปลว่าเกิดขึ้นพร้อม ดังนั้นการเกิดและดับของทุกข์ตามความหมายนี้จึงเป็นเรื่องของสิ่งที่มีความอาศัยซึ่งกันและกันแล้วเกิดขึ้นพร้อมกัน เป็นพฤติกรรมของจิตที่มีความรวดเร็วในช่วงวิปัสสนา เป็นอาการที่เป็นไปเพื่อเกิดความทุกข์ เป็นเรื่องที่ต้องอาศัยกันเป็นทอดตลอดไม่ขาดสาย ถึงแม้ว่าเรื่องปัจจุสมุปบาทจะเป็นเรื่องที่ยาก แต่สามารถอธิบายมูลเหตุแห่งความทุกข์ที่เกิดขึ้นจริงในชีวิตประจำวันและหลาย ๆ รอบ ดังตัวอย่างที่ท่านพุทธทาสได้บรรยายไว้ ประกอบการทำความเข้าใจ ธรรมะที่ยากนี้ให้ง่ายขึ้นดังนี้

“...เด็กเล็ก ๆ คนหนึ่งร้องไห้จ้าขึ้นมาเพราะตุ๊กตาตกแตก นี่ก็ลองกำหนดไว้ให้ดี เดี่ยวจะอธิบายให้ฟังว่าเป็นปัจจุสมุปบาทอย่างไร

มีเด็กเล็ก ๆ คนหนึ่งร้องจ้าขึ้นมาเพราะตุ๊กตาตก

พอเขาเห็นตุ๊กตาตกแตกนี้เรียกว่า ตา กับรูปกระทบกันเกิดจักขุ วิญญาณ ขึ้นมารู้ว่าตุ๊กตาตกแตก ธรรมดาเด็กคนนี้จะประกอบอยู่ด้วยอวิชชาเพราะว่าเขาไม่เคยรู้ธรรมะอะไรเลย เมื่อตุ๊กตาตกแตกนั้นใจของเขาประกอบอยู่ด้วยอวิชชา อวิชชาจึงปรุงแต่งให้เกิดสังขารคืออำนาจ ชนิดหนึ่งที่จะให้เกิดความคิดความนึกอันหนึ่งที่จะเป็นวิญญาณ สิ่งนี้เรียกว่าวิญญาณก็คือเห็นตุ๊กตาตกแตก แล้วรู้ว่าตุ๊กตาตกแตก อันนี้เป็นวิญญาณทางตา เพราะอาศัยตาเห็นตุ๊กตาตกแตก แล้วมีอวิชชาอยู่ในนั้นคือไม่มีสติ เพราะที่ไม่มีความรู้เรื่องธรรมะเลย จึงเรียกว่าไม่มีสติและมีอวิชชาอยู่ ฉะนั้นจึงเกิดอำนาจปรุงแต่ง วิญญาณที่จะเห็นรูปนี้ไปในทางทุกข์ ความประจวบของตากับรูปคือตุ๊กตาแล้ววิญญาณที่รู้นี้รวมเรียกว่าผัสสะ เดี่ยวนี้ผัสสะทางตาได้เกิดขึ้นแก่เด็กคนนี้ แล้วจากผัสสะอันนี้ ถ้าจะพูดให้ละเอียดก็ว่าให้เกิด นามรูปคือร่างกายและใจของเด็กคนนี้ขึ้นมาชนิดที่พร้อมสำหรับที่จะทุกข์

นี่ขอให้รู้ว่าตามธรรมดาร่างกายจิตใจของเราไม่อยู่ในลักษณะที่จะเป็นทุกข์ จะต้องใช้อวิชชา หรือมีอะไรมาปรุงแต่งให้มันเปลี่ยนแปลงมาอยู่ในลักษณะที่มีน้อาจจะเป็นทุกข์ ดังนั้นจึงเรียกว่า นามรูปก็เพิ่งเกิดขึ้นเดี๋ยวนี้ เฉพาะกรณีนี้หมายความว่ามันปรุงแต่งวิญญาณด้วยอวิชชานี้ขึ้นมาแล้ว วิญญาณนี้ก็จะช่วยทำให้ร่างกายกับจิตใจนี้เปลี่ยนแปลงสภาพลุกขึ้นมาสำหรับทำหน้าที่พร้อมจะเป็นทุกข์ และในนามรูปชนิดนี้ขณะที่จะมีอายตนะอันพร้อมที่จะเป็นทุกข์ คือ ไม่หลับอยู่ตามปกติ แล้วมันก็มีผัสสะที่สมบุรณ์ที่พร้อมที่จะเป็นทุกข์ เฉพาะในกรณีนี้ กลัวมันก็มีเวทนา คือความรู้สึกเป็นทุกข์ แล้วเวทนาที่

เป็นความทุกข์นี้ทำให้เกิดค้นหา คือความอยากไปตามอำนาจของความทุกข์ นั้น อุปทานยึดมั่นเป็นความทุกข์ของกฎ มันเกิด "กฎ" ขึ้นมาเรียกว่าภพ แล้วเบิกบานเต็มทีเรียกว่าชาติ แล้วมีความทุกข์เรื่องตึกตาคแตกนี่คือร้องไห้ นั่นก็คือสิ่งที่เรียกว่าอุปายาสแปลว่าความเหี่ยวแห้งใจอย่างยิ่ง

ที่นี้เรื่องชาตินี้มันมีความหมายกว้าง คือรวมชรามรณะอะไรไว้เสีย ถ้าไม่มีอวิชชาจะไม่ถือว่าตึกตาคแตกหรือตึกตาคตาย หรืออะไรทำนองนั้น แล้วก็จะไม่มีทุกข์แต่อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นเลย เดียวนี้ทุกข์มันเกิดเต็มที่เพราะว่ามันเกิดอุปาทานว่าตัวกู แล้วตึกตาก็แตกแล้ว แล้วก็ทำอะไรไม่ถูกเพราะมีอวิชชา ดังนั้นจึงร้องไห้ การร้องไห้ก็คืออาการของความทุกข์ขึ้นสูงสุดเต็มที่ถึงที่สุดของปัจจุสมุปบาท (คัดลอกจาก ปฏิจจสมุปบาท พุทธทาสภิกขุ)

พระคุชฎี เมธังกูโร (อ้างถึงใน พระเทพวิสุทธิเมธี, 2546: 7) ได้กล่าวถึงคำปรารภของท่านพุทธทาส ภิกขุ ไว้ว่า “ครั้งหนึ่งท่านพุทธทาสเคยกล่าวเชิงปรารภว่า ไม่ต้องมีคอมพิวเตอร์ ไม่ต้องมีอาคารเรียนแฉ่ง ๆ แต่ขอเพียงเด็ก ๆ ที่กรรมพันธุ์ดี สุขภาพดีและแผ่นดินผืนหนึ่งที่เป็นธรรมชาติ ด้วยเรี่ยวแรงของสองมือ (Hand) หัวคิด (Head) และหัวใจ (Heart) อาศัยการเขียนหนังสือครึ่งวันเช้า ทำงานในสนามครึ่งวันบ่าย และภาวนากับการพักผ่อนอย่างละครึ่งในเวลาที่เหลือ เราก็สามารถทำให้เกิดเด็กที่มีพละนามัยที่ดีทั้งกายและใจ มีประโยชน์และความสุข และเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้”

พระชยสาโร (Shaun Chiverton) (2546) ได้กล่าวถึงการพัฒนาเด็กตามวิถีพุทธ สรุปได้ว่า ชีวิตของชาวพุทธเป็นชีวิตของการเรียนรู้ ทางพุทธศาสนาเรียกว่าไตรสิกขา เป็นระบบการศึกษาการพัฒนามนุษย์ที่เน้นการปฏิบัติ ที่เหมาะสำหรับเป็นการศึกษาของเด็ก เพื่อพัฒนาสัมมาทิฏฐิในระดับพื้นฐาน พัฒนาเด็กใน 4 ด้านคือ 1) พัฒนาด้านร่างกาย คือปฏิบัติให้ถูกต้องในสุขภาพของร่างกาย บัจฉัย 4 มีความสุขอยู่ในโลกของวัตถุที่ไม่เบียดเบียน รู้เท่าทันสื่อและเทคโนโลยี รู้คุณค่า เห็นคุณโทษ รู้วิธีปฏิบัติที่ไม่มีโทษ 2) พัฒนาด้านความสัมพันธ์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม 3) พัฒนาด้านสังคม คือการอยู่ในสังคมอย่างไม่เบียดเบียน รู้จักพูดฉลาดในการฟังและการเข้าใจผู้อื่น การพูดที่สุภาพ อ่อนโยน 4) พัฒนาปัญญา มีสติรู้เท่าทันอารมณ์ อุดหนุนต่ออารมณ์ที่สร้างความคิดร้อนให้คนอื่น มีคุณธรรมกตัญญู ละอายและเกรงกลัวต่อบาป รู้ว่าอะไรเหมาะสม รับผิดชอบ ตัวที่หนุนให้การพัฒนาทางจิตใจก้าวหน้าที่สุดคือ สติ รู้ตัวอยู่ในปัจจุบัน ไม่อยู่ในอดีต อนาคต การทำสมาธิคือการฝึกสติ ฝึกให้อยู่ในปัจจุบันอย่างเป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน เด็กที่อยู่ในสมาธิ หรือจิตอยู่ในความสงบระดับใดระดับหนึ่ง ทำให้เกิดความมั่นใจในตนเอง มีตนเป็นที่พึ่ง มองโลกในแง่ดี เชื่อมั่นในความสามารถของตนที่จะผ่านพ้นอุปสรรค เชื่อว่าถ้าเป็นทุกข์ก็ต้องรู้ว่าเป็นการคิดผิดของตนเอง ต้องคิดเป็น หรือที่เรียกว่าโยนิโสมนสิการ

2.4.4 แนวคิดทางพระพุทธศาสนาเพื่อจัดประสบการณ์สำหรับเด็กปฐมวัย

ทีศนา เขมมณีและคณะ (2535) ได้วิเคราะห์แนวคิดทางพระพุทธศาสนาที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาเด็กสรุปได้เป็นหลักการเพื่อเป็นพื้นฐานสำหรับการจัดประสบการณ์สำหรับเด็กปฐมวัยไว้ ดังนี้

- 1) มนุษย์ประกอบด้วยรูปและนาม การพัฒนาเด็กจึงต้องพัฒนาทั้งกายและจิตไปพร้อม ๆ กันอย่างสมดุลกัน จึงจะสามารถวางพื้นฐานที่ดีให้แก่เด็ก เพื่อนำไปสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์
- 2) มนุษย์แต่ละคนมีความแตกต่างกันมาแต่กำเนิดโดยผลแห่งกรรมแต่ทุกคนมีศักยภาพที่สามารถสร้างเสริมให้พัฒนาได้ โดยอาศัยเหตุปัจจัยที่มีผลต่อกันและกัน การจัดสิ่งแวดล้อมที่ดีเอื้อต่อการเรียนรู้ สามารถช่วยให้เด็กได้พัฒนาศักยภาพของตน
- 3) คุณธรรมเป็นพื้นฐานทางจิตใจอันนำไปสู่การกระทำ การปลูกฝังคุณธรรมอบรมบ่มนิสัยให้เด็กมีความคิดเห็นที่ถูกต้องจะนำเด็กไปสู่การกระทำที่ชอบธรรมและถูกต้อง
- 4) การปลูกฝังคุณธรรมให้แก่เด็กตั้งแต่เยาว์วัยโดยให้ปฏิบัติตามโอวาท 3 ประการ ได้แก่ การรักษาศีล การประพฤติธรรมและการทำจิตใจให้บริสุทธิ์ สะอาด จะช่วยให้เด็กพัฒนาคุณธรรมขึ้นในตนเองอย่างได้ผล
- 5) การปลูกฝังคุณธรรมในเรื่อง การมีวินัย มีสติ กตัญญู เมตตา ซื่อสัตย์ อดทน ประหยัดขยัน และไม่เห็นแก่ตัว เป็นการพัฒนาจิตให้มีคุณภาพมากขึ้น
- 6) สัปปริสธรรม 7 อันได้แก่ การรู้จักตน รู้จักคิด รู้จักเหตุ รู้จักผล รู้จักประมาณ รู้จักเวลา รู้จักบุคคล รู้จักชุมชนเป็นหลักธรรมที่ควรฝึกฝนให้เด็กเพื่อการปฏิบัติอย่างเหมาะสม
- 7) การปลูกฝังคุณธรรมแก่เด็ก จำเป็นต้องคำนึงถึงอุปนิสัยและพื้นฐานของผู้เรียนและใช้กลวิธีการสอนที่หลากหลายผสมผสานกัน เพื่อช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ได้ดี
- 8) การเป็นแบบอย่างที่ดีเป็นการสอนที่ได้ผลอย่างยิ่งในการปลูกฝังคุณธรรมแก่เด็ก ครูจึงจำเป็นต้องทำตนให้เป็นแบบอย่างที่ดีแก่เด็ก
- 9) การบริหารจัดการให้บริสุทธิ์ลดละอกุศล เป็นการเพิ่มสมรรถภาพของจิต การฝึกอบรมจิตให้มีความบริสุทธิ์จึงเป็นสิ่งที่จำเป็นในการพัฒนาเด็ก
- 10) ธรรมะ คือ หน้าที่ทุกคนต้องทำตามหน้าที่และรับผิดชอบตามบทบาทของตนเช่น บทบาทพ่อแม่ ลูก ผู้ดูแลเด็กและครู หลักธรรมว่าด้วยทศ 6 จะช่วยให้เด็กได้เรียนรู้ที่จะสัมพันธ์ กับบุคคลอื่นในฐานะที่ตนเป็นส่วนหนึ่งของสังคม

11) ความพอดีหรือทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) เป็นหลักธรรมที่ควรนำมาฝึกฝนและปฏิบัติ เพราะเป็นหลักธรรมที่ช่วยนำบุคคลให้ไปสู่ความสำเร็จอย่างพอดีพอดี

12) ปัญญาเกิดขึ้นได้จากการสดับตรับฟัง การศึกษาเล่าเรียน (สุตมยปัญญา) ในการพัฒนาเด็กจึงควรจัดประสบการณ์ตรงทางประสาทสัมผัส คือ ตา หู จมูก ลิ้น และส่วนต่าง ๆ ของร่างกายให้เด็กได้หัดสำรวจ สังเกต สัมผัส ด้วยตนเองโดยมีผู้ใหญ่คอยอบรมสั่งสอนด้วยความรักความเอาใจใส่

3. การศึกษาไทยตามแนวพุทธธรรม

3.1 การเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขา

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) (2545) ได้ให้ความหมาย ไตรสิกขาตามพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม ไว้ดังนี้

สิกขา 3 หรือไตรสิกขา (Sikkha) คือ ข้อที่จะต้องศึกษา ข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับศึกษา คือ ฝึกหัดอบรม กาย วาจา จิตใจ และปัญญา ให้ยิ่งขึ้น ไปจนบรรลุจุดหมายสูงสุดคือพระนิพพาน

- 1) อธิศีลสิกขา หมายถึง สิกขาคือศีลอันยิ่งใหญ่ ข้อปฏิบัติสำหรับการฝึกอบรมในทางความประพฤติอย่างสูง
- 2) อธิจิตตสิกขา หมายถึง สิกขา คือ จิตอันยิ่งใหญ่ ข้อปฏิบัติสำหรับการฝึกอบรมจิตเพื่อให้เกิดคุณธรรม เช่น สมาธิอย่างสูง
- 3) อธิปัญญาสิกขา หมายถึง สิกขาคือปัญญาอันยิ่งใหญ่ ข้อปฏิบัติสำหรับการฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความรู้แจ้งอย่างสูง เรียกกาย ๆ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา (morality, concentration, and wisdom)

การเรียนรู้โดยกระบวนการไตรสิกขา สุมน อมรวิวัฒน์ (2544) กล่าวว่า ไตรสิกขาเป็นกระบวนการพัฒนามนุษย์ทั้งกาย วาจา ความคิด จิตใจ อารมณ์ สติปัญญา ให้สามารถดำเนินชีวิตในสังคมอย่างสันติและมีอิสรภาพ เน้นการปฏิบัติฝึกหัดอบรมตนตามหลักศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นองค์รวมของมรรคมีองค์แปด ดังแผนภูมิ ได้แก่

- 1) การฝึกหัดอบรมตนให้มีศีล ด้วยสัมมาวาจา สัมมากรรมันตะ และ สัมมาอาชีวะ
- 2) การฝึกหัดอบรมตนให้มีสมาธิ ด้วยสัมมาวายามะ สัมมาสติ และ สัมมาสมาธิ
- 3) การฝึกฝนอบรมตนให้มีปัญญา ด้วยสัมมาทิฐิและสัมมาสังกัปปะ

แผนภูมิที่ 2 การอธิบายความเชื่อมโยงไตรสิกขากับอริยมรรคมีองค์ ๘

(ที่มา:สุมน อมรวิวัฒน์, 2530)

ลักษณะเด่นที่ใช้เป็นทฤษฎีจัดกระบวนการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขา สรุปได้ดังนี้

(สุมน อมรวิวัฒน์, 2544)

- 1) การฝึกหัดอบรมตนตามหลักไตรสิกขามีลักษณะบูรณาการและเป็นปัจจัย ยากการ ที่ว่ามีลักษณะบูรณาการนั้นเพราะทุกองค์ประกอบมีความผสมกลมกลืนกันได้อย่าง สัตว์ส่วนสมดุล สอดคล้องรองรับกันทั้งในด้านที่ต้องละเว้น และในด้านที่ต้องปฏิบัติยากที่จะแยก อย่างเดียว ๆ และยากที่จะตัดองค์ประกอบใด ทิ้งไป ส่วนที่ว่าเป็นปัจจัยยากการนั้นเพราะศีล สมาธิ ปัญญา เป็นองค์ประกอบที่ต่อเนื่องอิงอาศัยกันตลอด

2) การฝึกหัดตนตามหลักไตรสิกขา มีขั้นตอนสืบเนื่องจากรูปธรรมไปสู่นามธรรม เริ่มจากปฏิบัติง่ายไปสู่การปฏิบัติที่ยากขึ้นตามลำดับ ไม่สามารถรวบรัดหรือลัดขั้นตอน ดังเช่นการกำจัดกิเลสอย่างหยาบในใจไปสู่การกำจัดกิเลสที่ละเอียดฝังลึกในกมลสันดาน ผู้เรียนหลักไตรสิกขาจึงต้องเรียนรู้ด้วยตนเอง ประเมินตนเองอย่างพากเพียร อดทน ตั้งใจมั่น และใช้ปัญญา

3) การฝึกฝนอบรมตามหลักไตรสิกขาจะบรรลุผลได้ด้วยการกระทำ การปฏิบัติจริง การคิดการควบคุมพฤติกรรมของตน ศีล สมาธิ ปัญญา ยังไม่เกิดขึ้นได้เพียงการอ่าน และการฟังเท่านั้น แต่เน้นการภาวนาคือปฏิบัติจนสามารถเห็นผลได้ด้วยตนเอง

4) หลักไตรสิกขา เป็นระบบฝึกหัดอบรมให้บุคคลละเว้นสิ่งที่ควรละเว้น และเพิ่มพูนการปฏิบัติในสิ่งที่ควรปฏิบัติ ผู้เรียนจึงต้องมีกัลยาณมิตรที่คอยชี้แนะแนวทางให้รู้จักคิด ใช้ปัญญาฝึกฝนไปที่ละน้อยจนสามารถรู้จักผิดชอบชั่วดี

พระราชวรมณี (ป.อ.ปยุตโต, 2524) แบ่งการเรียนรู้ออกเป็น 3 ขั้นคือ ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ สามารถสรุปได้ดังนี้

1) ขั้นปริยัติ เป็นขั้นที่ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจการเล่าเรียนจดจำได้ ความรู้เหล่านี้จะได้จากภายนอกที่เรียกว่า “ ปรโตโมษะ ” ซึ่งแปลว่า เสียงจากที่อื่น จากการชักจูงภายนอกได้จากการแนะนำข่าวสาร การถ่ายทอดจากผู้รู้ เช่น พ่อแม่ ครู อาจารย์ เพื่อน หนังสือ ซึ่งความรู้ที่ได้ จะต้องเป็นความรู้ในทางที่ดี ไม่ผิดพลาดจึงจะเป็นประโยชน์ต่อผู้เรียน

2) ขั้นปฏิบัติ เป็นขั้นที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติจริงตามหลักไตรสิกขา ความรู้ขั้นนี้จะทำให้ผู้เรียนเกิดความคิดและเกิดปัญญา ซึ่งการฝึกให้คิดอย่างผู้มีปัญญานี้ จะต้องคิดอย่างโยนิโสมนสิการ หมายถึง การทำใจโดยแยบคายหรือคิดถูกวิธี หรือที่เรียกว่า รู้จักคิด หรือคิดเป็น นั่นคือ การคิดตามแนวของปัญญา คือ การรู้จักพิจารณาสิ่งทั้งหลายตามสภาวะ

3) ขั้นปฏิเวธ เป็นขั้นรู้จริงในสิ่งที่ศึกษาหรือ เรียกว่า “รู้แจ้ง” ในความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลายสามารถจัดความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งต่าง ๆ ได้

ในการจัดการศึกษาตามหลักไตรสิกขานั้นมีจุดหมายเพื่อให้ผู้มีการศึกษาสมบูรณ์ คือ เป็นผู้ที่มีภาวนา 4 ตามพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม (พระธรรมปิฎก, 2545) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ภาวนาหมายถึงความเจริญ การทำให้เป็นให้มีขึ้น ได้แก่

1) กายภาวนา หมายถึง การเจริญกาย พัฒนากาย การฝึกอบรมกาย ให้รู้จักติดต่อเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลายภายนอกทางอินทรีย์ทั้ง 5 ด้วยดี และปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้น

ในทางที่เป็นคุณมิให้เกิดโทษ ให้กุศลธรรมงอกงาม ให้กุศลเสื่อมสูญ การพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ

2) สีสภาวนา หมายถึง การเจริญสติ การพัฒนาสติ พัฒนาความประพฤติกการฝึกอบรมสติ ให้ตั้งอยู่ในระเบียบวินัย ไม่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหาย อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยดี เกื้อกูลแก่กัน

3) จิตตภาวนา หมายถึง การเจริญจิต การพัฒนาจิต การฝึกอบรมจิต ให้เข้มแข็งมั่นคง เจริญงอกงามด้วยคุณธรรมทั้งหลาย เช่น มีเมตตากรุณา มีฉันทะ ขยันหมั่นเพียรอดทน มีสมาธิ และสดชื่น เบิกบาน เป็นสุขผ่องใส เป็นต้น

4) ปัญญาภาวนา หมายถึง การเจริญปัญญา การพัฒนาปัญญา การฝึกอบรมปัญญา ให้รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้เท่าทันเห็นโลกและชีวิตตามสภาวะ สามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระ ทำตนให้บริสุทธิ์จากกิเลสและปลดปล่อยจากความทุกข์ แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญา

แนวคิดทางพระพุทธศาสนานั้นครอบคลุมกระบวนการจัดการศึกษาในทุก ๆ ด้าน ซึ่งปัจจุบันได้มีการนำแนวคิดทางพระพุทธศาสนาประยุกต์ใช้ในการจัดการศึกษาในสถานศึกษามากยิ่งขึ้นแต่ยังคงพบปัญหาในการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปสู่การปฏิบัติ ดังที่ ปิยวรรณ คงวัดใหม่ (2546) ได้ศึกษาสภาพและปัญหาการจัดการศึกษาตามแนวพุทธศาสนาในสถานศึกษาปฐมวัย ในศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ในวัดและโรงเรียนสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาเอกชนที่จัดการศึกษาตามแนวพระพุทธศาสนา พบปัญหาว่า ผู้บริหารไม่สามารถดำเนินการตามปรัชญาและเป้าหมายสถานศึกษาและนโยบายการจัดการศึกษาได้ทั้งหมด

พระมหาสมควร ธมมธีโร (2543) ได้ศึกษาเรื่องบทบาทผู้ปกครองในการอบรมศีลธรรมและจริยธรรมแก่เด็กเล็กก่อนเกณฑ์ของศูนย์พัฒนาเด็กเล็กก่อนเกณฑ์วัดสุวรรณสามัคคี เขตบางแค กรุงเทพมหานคร พบว่า ผู้ปกครองที่มีความเชื่อมั่นต่อหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่องเบญจศีล บุญกิริยาวัตถุ 10 และฆราวาสธรรม 4 แตกต่างกัน มีพฤติกรรมในการปฏิบัติกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาแก่เด็กเล็กแตกต่างกัน แต่ผู้ปกครองที่มีความเชื่อต่อหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในเรื่องเบญจธรรม และทศ 6 แตกต่างกัน มีพฤติกรรมในการปฏิบัติกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาแก่เด็กเล็กไม่แตกต่างกัน ส่วนผู้ปกครองที่มีความเชื่อต่อหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในเรื่องเบญจศีล เบญจธรรม บุญกิริยาวัตถุ 10 ทศ 6 และฆราวาสธรรม 4 แตกต่างกัน มีบทบาทในการอบรมศีลธรรมและจริยธรรมแก่เด็กเล็กแตกต่างกัน ส่วนปัญหาและอุปสรรค

พบว่า ผู้ปกครองส่วนใหญ่ไม่เข้าใจในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา และผู้ปกครองส่วนใหญ่ไม่ค่อยได้ให้ความสนใจในการปฏิบัติกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาแก่เด็กเล็ก เช่นพาไปวัด ทำบุญ ตักบาตร ฝึกให้ไหว้พระสวดมนต์ก่อนนอน หรือนั่งสมาธิ

ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของศิริศักดิ์ เขตตานุรักษ์ (2530) ได้ทำวิจัยเรื่อง การศึกษาเชิงวิจารณ์เรื่อง การพัฒนาค่านิยมทางศาสนาและจริยธรรมในเด็กก่อนวัยเรียน ศึกษาเฉพาะกรณีโรงเรียนยุวพุทธพิทยา ยุวพุทธศึกษสมาคมแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ พบว่า ความเป็นไปได้ที่จะพัฒนาค่านิยมทางศาสนาและจริยธรรมให้กับเด็กก่อนวัยเรียนในสังคมไทย และจากการศึกษาภาคสนามพบว่า ผู้ปกครองยังไม่ได้ให้ความร่วมมือในการพัฒนาค่านิยมทางศาสนาและจริยธรรมเท่าที่ควร ทั้งที่รู้ว่าควรจะทำอย่างไร แต่ไม่ได้กระทำให้ดูเป็นตัวอย่าง ด้วยเหตุนี้จึงสรุปได้ว่า หลังจากออกจากโรงเรียนไปแล้ว เด็กจะขาดการพัฒนาในด้านค่านิยมทางศาสนาและจริยธรรมไป เนื่องจากผู้ปกครองไม่ได้ปฏิบัติให้ดูเป็นตัวอย่าง การแก้ปัญหาที่เป็นไปได้ คือ ศาสนจักร อันมีพระสงฆ์ ควรเข้ากระชับความสัมพันธ์ระหว่างบ้าน วัด และโรงเรียนให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น อีกทั้งยังต้องทำการฝึกธรรมะให้กับครูและผู้ปกครอง ในด้านความรู้และความเชื่อทางศาสนา เพื่อจะได้เป็นตัวอย่างที่ดีของเด็กในวัยก่อนเรียนที่มีคุณสมบัติเทียบเคียงความรู้จากพฤติกรรมของผู้ใกล้ชิดมากกว่าเรียนรู้จากคำสั่งสอน

ไพรัช สูแสนสุข (2539) ได้ศึกษาหลักการและกระบวนการของการเรียนรู้และการสอนตามหลักพุทธศาสตร์: การวิเคราะห์พระไตรปิฎก เป็นการวิจัยเอกสารตามวิธีวิจัยเชิงพรรณนา เพื่อวิเคราะห์หลักการและกระบวนการของการเรียนรู้ของมนุษย์ และเพื่อวิเคราะห์หลักการและกระบวนการของการสอนตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ผลการวิจัยสรุปได้ ดังนี้

การเรียนรู้ คือ การเกิดประสบการณ์จากการเกิดผัสสะทางทวาร 6 ซึ่งมีวิญญาณเกิดขึ้น ทำหน้าที่หลักในการรู้สิ่งถูกรู้ต่าง ๆ กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นอธิบายได้ด้วยกระบวนการเกิดผัสสะและวิถิจิต ผลการเรียนรู้โดยตรงคือการเปลี่ยนแปลงภายในจิตใจ การเกิดการเรียนรู้จะเกิดทีละขณะ แต่เกิดอย่างรวดเร็วและซับซ้อนอย่างมาก โดยมีกระบวนการทางมโนทวารเป็นใหญ่ในการเรียนรู้ทั้งนี้การเกิดการเรียนรู้เกิดได้หลายระดับ โดยระดับสูงสุดคือการมีปัญญารู้สิ่งต่าง ๆ ได้ถูกต้องตามความเป็นจริง ทำให้สามารถจัดการแก้ปัญหาใด ๆ ได้ การเรียนรู้เป็นไปได้ด้วยดี ถ้าผู้เรียนตั้งใจ มีศรัทธา เพียรพยายาม มีสติ สมาธิ และปัญญาเป็นพื้นฐาน โดยแต่ละบุคคลมีวิธีการเรียนรู้ได้แตกต่างกัน ตามความแตกต่างของบุคคล สิ่งแวดล้อมที่ดีเช่นที่มีความเป็นสปปายะต่อ การภาวนาจะส่งผลดีต่อการเรียนรู้โดยเฉพาะสิ่งแวดล้อมที่เป็นกัลยาณมิตร ส่วนการประเมินผล ผู้เรียนตรวจสอบและประเมินตนเองมีโอกาสประเมินได้ตรงตามความเป็นจริง ถ้ามีระบบวิธีการที่ดี เพราะเป็นการตรวจสอบจากผลการเรียนรู้โดยตรงซึ่งอยู่ที่ภายในจิตใจ ส่วนการที่ผู้อื่นตรวจสอบและประเมินให้เกิดจากการตรวจสอบทางอ้อม

การสอนเป็นการจัดกิจกรรมอย่างมีขั้นตอน เพื่อให้ผู้เรียนเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ ได้ถูกต้องตามความเป็นจริง เพื่อให้มีการแสดงพฤติกรรมทางกาย วาจาได้เหมาะสม องค์ประกอบการสอนที่สำคัญกำหนดได้ 7 อย่าง คือ 1) ผู้สอนซึ่งมีบทบาทชี้แนะผู้เรียน ผู้สอนที่ดีควรมีพื้นฐานความรู้ดี มีศรัทธาต่อการสอน มีเมตตามุ่งให้ประโยชน์ผู้เรียน สอนตามลำดับ สอนอย่างมีเหตุผล 2) ผู้เรียนที่ดีควรมีความเพียร ศรัทธา และตั้งใจเรียน อย่างไรก็ตามผู้เรียนแต่ละคนจะแตกต่างกัน 3) ความมุ่งหมายการสอนเพื่อให้เกิดประโยชน์ ทั้งในปัจจุบันภายหน้า และประโยชน์สูงสุด ทั้งส่วนด้านร่างกาย คีล จิตใจ และด้านปัญญา 4) เนื้อหาจำเป็นต้องมีการคัดเลือกและจัดให้สอดคล้องกับความมุ่งหมายพุทธศาสตร์สามารถสรุปขอบเขตเนื้อหาทั้งหมดลงในอริยสัจ 4 ได้ 5) บริบทแวดล้อมต้องการความเป็นกัลยาณมิตร และส่วนที่เป็นสิ่งแวดล้อมทางวัตถุ จำเป็นต้องจัดการด้วยหลักสันโดษและการรู้ประมาณในการบริโภค 6) กระบวนการสอนควรจัดเป็นไปโดยลำดับ มีเหตุผล ยืดหยุ่น หลากหลาย โดยยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง 7) การประเมินผลยึดความมุ่งหมายเป็นเกณฑ์ โดยควรจะสนับสนุนให้ผู้เรียนประเมินตนเอง นอกจากนั้นหลักการสอนทั่วไปที่จัดอธิบายตามองค์ประกอบดังกล่าวแล้ว ยังสามารถกำหนดหลักการการสอนอื่นได้อีกคือ หลักการสอนปฏิบัติภาวนา ที่เน้นสอนแนวการฝึกปฏิบัติพัฒนาสมาธิและปัญญา

3.2 โรงเรียนวิถิปุทธ

ปัจจุบันสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ได้นำเสนอรูปแบบใหม่ในการพัฒนาโรงเรียน 5 รูปแบบ หนึ่งในนวัตกรรมได้แก่ โรงเรียนวิถิปุทธ ซึ่งกระทรวงศึกษาธิการ (2546) ได้กำหนดแนวทางการดำเนินงานโรงเรียนวิถิปุทธ ดังที่พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้สรุปความหมายของโรงเรียนวิถิปุทธ ไว้ว่า โรงเรียนวิถิปุทธ คือโรงเรียนระบบปกติที่นำหลักธรรมพระพุทธศาสนามาใช้ หรือประยุกต์ใช้ในการบริหารและการพัฒนา ผู้เรียนโดยรวมของสถานศึกษา เน้นกรอบการพัฒนาตามหลักไตรสิกขาอย่างบูรณาการ

รูปแบบโรงเรียนวิถิปุทธ มีจุดเน้นที่ โรงเรียนวิถิปุทธดำเนินการพัฒนาผู้เรียนโดยใช้หลักไตรสิกขา คือศีล สมาธิ ปัญญา อย่างบูรณาการ ผู้เรียนได้เรียนรู้ผ่านการพัฒนา “การกิน อยู่ ดู ฟัง เป็น” คือ มีปัญญาเข้าใจในทางคุณค่าแท้ใช้กระบวนการทางวัฒนธรรมแสงปัญญา และมีวัฒนธรรมเมตตา เป็นฐานการดำเนินชีวิตโดยมีผู้บริหารและคณะครูเป็นกัลยาณมิตรการพัฒนา

ลักษณะโรงเรียนวิถิปุทธ เน้นการจัดสภาพทุกด้านเพื่อสนับสนุนให้ผู้เรียนพัฒนาตามหลักพุทธธรรมอย่างบูรณาการ โดยส่งเสริมให้เกิดความเจริญงอกงามตามลักษณะแห่งปัญญาคุณธรรม 4 ประการคือ

- 1) สัมปยุตสังเสวะ หมายถึง การอยู่ใกล้คนดี ผู้รู้ ครูอาจารย์ดี ข้อมูล สื่อที่ดี
- 2) สัทธัมมัสสวณะ หมายถึง เอาใจใส่ศึกษาโดยมีหลักสูตร การเรียนการ

สอนที่ดี

3) โยนิโสมนสิการ หมายถึง มีกระบวนการคิดวิเคราะห์พิจารณาหาเหตุผล
ที่ดีและถูกวิธี

4) อัมมานุสัสมปฏิบัติ หมายถึง ความสามารถนำความรู้ไปใช้ในชีวิตได้
ถูกต้องเหมาะสม

การจัดสภาพของโรงเรียนวิถีพุทธ ประกอบด้วย ด้านกายภาพ คือ อาคารสถานที่
ห้องเรียน แหล่งเรียนรู้ สภาพแวดล้อม เป็นต้น ด้านกิจกรรมพื้นฐานวิถีชีวิต เช่น กิจกรรมประจำวัน
กิจกรรมวันสำคัญ กิจกรรมนักเรียนต่าง ๆ ด้านการเรียนการสอน เริ่มตั้งแต่การกำหนดหลักสูตร
สถานศึกษา การจัดหน่วยการเรียนรู้ แผนการจัดการเรียนรู้ จนถึงกระบวนการเรียนการสอน ด้าน
บรรยากาศและปฏิสัมพันธ์ ในการปฏิบัติต่อกันระหว่างครูกับนักเรียน นักเรียนกับนักเรียน หรือครู
กับครู เป็นต้น และด้านการบริหารจัดการ ตั้งแต่การกำหนดวิสัยทัศน์ จุดเน้น กำหนดแผนปฏิบัติการ
การสนับสนุน ติดตาม ประเมินผล และพัฒนาต่อเนื่อง ซึ่งการจัดสภาพในแต่ละด้านจะมุ่งเพื่อให้การ
พัฒนานักเรียนตามระบบไตรสิกขา ดำเนินได้อย่างชัดเจนมีประสิทธิภาพ ดังเช่น การจัดด้านกายภาพ
ควรเป็นธรรมชาติ สภาพแวดล้อมที่ชวนให้มีจิตใจสงบ ส่งเสริมปัญญา กระตุ้นการพัฒนาศรัทธาและ
ศีลธรรม กิจกรรมพื้นฐานวิถีชีวิต กระตุ้นให้การกิน อยู่ ดู ฟัง ดำเนินด้วยสติสัมปชัญญะเป็นไปตาม
คุณค่าแท้ ด้านการเรียนการสอนบูรณาการพุทธธรรมในการจัดการเรียนรู้ชัดเจน ด้านบรรยากาศและ
ปฏิสัมพันธ์ เอื้ออาทรเป็นกัลยาณมิตรต่อกัน ส่งเสริมทั้งวัฒนธรรมเมตตาและวัฒนธรรมแสวงปัญญา

การบริหารจัดการโรงเรียนวิถีพุทธ มีขั้นตอนสำคัญเช่น การเตรียมการ เตรียมทั้ง
บุคลากร ผู้เกี่ยวข้อง แผนงาน ทรัพยากร ที่มุ่งเน้นสร้างศรัทธาและฉันทะในการพัฒนา การดำเนินการ
จัดสภาพและองค์ประกอบ ต่าง ๆ ที่จัดเพื่อส่งเสริม ให้เกิดความงอกงามหรือปัญญาภูมิธรรม ในการ
พัฒนาผู้เรียน การดำเนินการพัฒนาทั้งผู้เรียนและบุคลากร ตามระบบไตรสิกขาอย่างต่อเนื่อง โดยใช้
สภาพและองค์ประกอบที่จัดไว้ข้างต้น ขึ้นต่อมาก็คือ การดูแลสนับสนุน ใกล้ชิด ด้วยทำที่ของความเป็น
กัลยาณมิตรต่อกัน ที่จะทำให้การพัฒนานักเรียนและงาน ดำเนินไปได้อย่างมีประสิทธิภาพต่อจากนั้น
มีการปรับปรุงและพัฒนาอย่างต่อเนื่องด้วยอิทธิบาท 4 และหลักอุปัฏฐาธรรม คือความไม่สันโดษ
ในกุศลธรรม และความไม่ระย่อในการพากเพียร เป็นต้น ขั้นสุดท้ายของกระบวนการบริหาร แต่เป็น
ฐานสู่การพัฒนาในลำดับต่อไปคือ ชั้นประเมินผลและเผยแพร่ผลการดำเนินงาน

ลักษณะการเกื้อกูลสัมพันธ์ โรงเรียนวิถีพุทธและชุมชน จะมีลักษณะของการร่วมมือ
ทั้งสถานศึกษา บ้าน วัด และสถาบันต่าง ๆ ในชุมชน ด้วยศรัทธาและฉันทะ ที่จะพัฒนาทั้งนักเรียน
และสังคม ตามวิถีแห่งพุทธธรรม เพื่อประโยชน์สุขร่วมกัน

การพัฒนาบุคลากรและคุณลักษณะบุคลากร การพัฒนาโรงเรียนวิถีพุทธ แม้จะยึด
ผู้เรียนเป็นสำคัญ แต่บุคลากรโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่จะเป็นปัจจัยให้ผู้เรียนพัฒนาได้ดี ทั้งเป็น

ผู้จัดการเรียนรู้ และการเป็นแบบอย่างที่ดีในวิถีชีวิตจริง ในลักษณะ สอนให้รู้ ทำให้ดู อยู่ให้เห็น การพัฒนาบุคลากรของสถานศึกษาจำเป็นต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่องของหลากหลายวิธีการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการส่งเสริมการปฏิบัติธรรมในชีวิตประจำวัน ทั้งนี้เพื่อให้บุคลากรมีคุณลักษณะที่ดีตามวิถีพุทธ เช่นศรัทธาในพระพุทธศาสนา และพัฒนาตนในการดำเนินชีวิตที่ดั่งม ละเอียด อบายมุข การถือศีล 5 เป็นนิจ ความเป็นกัลยาณมิตรต่อศิษย์ และการเป็นแบบอย่างที่ดี เป็นต้น

3.3 รูปแบบการจัดการศึกษาตามแนวพุทธธรรม

ปัจจุบันได้มีนักคิด นักการศึกษา และการศึกษาวิจัยในการนำแนวคิดทางพุทธศาสนา เข้ามาบูรณาการในการจัดการศึกษา ทั้งในแง่ของปรัชญา การจัดการศึกษา วิธีสอน ฯลฯ เป็นรูปแบบการจัดการศึกษาตามแนวพุทธธรรม ดังนี้

3.3.1 รูปแบบการจัดการศึกษาและวิธีสอนตามขั้นทั้ง 4 ของอริยสัจ 4 ของสาโรช บัวศรี

ศ. ดร. สาโรช บัวศรี ได้นำหัวข้อธรรมบางประการในพุทธศาสนามาประยุกต์จนเป็นระบบของความคิดในเรื่องการศึกษา ที่มีโครงสร้างและมีขั้นตอน ดังนี้ (สุนทร โคตรบรรเทา, 2544)

1) ความหมายของการศึกษา การให้ศึกษาแก่มนุษย์ ควรพิจารณาว่า "มนุษย์คืออะไร" และมีธรรมชาติอย่างไร" พุทธศาสนาได้กล่าวไว้ว่า มนุษย์ประกอบด้วย รูป และนาม มนุษย์ประกอบด้วย รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ รวม 5 ประการ เรียกว่า "เบญจขันธ์" ทั้ง 5 ประการนี้ย่อมแยกกันไม่ออก รวมอยู่เป็นกระบวนการเดียวกัน แต่สิ่งที่สำคัญยิ่ง ที่จะต้องสังเกตไว้เกี่ยวกับมนุษย์นี้ ก็คือว่าเมื่อเกิดเวทนา (ความรู้สึก) ที่เป็นสุข ที่สบาย ที่อร่อย ที่สนุกหรือที่ไพเราะแล้ว เราก็มักจะต้องให้เอามากอีก, ต้องการที่จะสัมผัสกับสิ่งนั้น ๆ อีก ขอให้เอามาก ๆ ยิ่งมากยิ่งดี เอามา เอามา เอามา เอามา อย่างไม่มีที่สิ้นสุด นี่ก็คือได้เกิดตัณหา หรือความโลภขึ้นนั่นเอง มนุษย์สร้าง ความโลภขึ้นเองแท้ ๆ

ในการทำงานเดียวกันเมื่อเกิดเวทนา (ความรู้สึก) ที่เป็นทุกข์เจ็บปวด ระทมใจ นำรำคาญรบกวนใจ ฯลฯ เราก็มักจะผลักดันสิ่งที่มาสัมผัสกับตัวเรานั้นออกไปเสีย เราอาจจะโกรธเกลียด เราอาจจะบันดาลโทสะ เราอาจจะผูกพยาบาท อย่างไม่มีที่สิ้นสุด นี่ก็คือ เกิดโทสะ หรือความโกรธ ขึ้นนั่นเอง มนุษย์เราได้สร้างโทสะขึ้นมาเอง

และเมื่อเกิดเวทนา (ความรู้สึก) ที่เฉย ๆ เฉื่อย ไม่รู้เรื่อง, ไม่เข้าใจ, ไม่รู้เรื่องมากเข้า ก็จะไม่เกิดความรู้หรือปัญญาขึ้น เราก็จะกลายเป็นคนโง่ เป็นคนไม่มีความรู้สึก

ซึ่ง เป็น คนหลงใหล หลงผิดไปในเรื่องต่าง ๆ ก็ได้เนี่ยก็เกิดความหลงผิดขึ้นนั่นเอง มนุษย์เราได้สร้าง ความหลงผิดขึ้นมาเอง

ดังนั้นจึงพูดได้ว่า ธรรมชาติของมนุษย์หรือของผู้ที่จะเข้ารับการศึกษานั้นก็คือคนเป็นผู้ที่มีปัญหาใหญ่ 3 ประการ ติดตัวอยู่เสมอ คือ ความโลภ ความโกรธ และความหลงผิด ซึ่งรวมเรียกว่า อกุศลมูลนั่นเอง

ผู้ที่ทำหน้าที่ให้การศึกษาก็ต้องรำลึกถึงเรื่องนี้อยู่ตลอดเวลาและจะต้องพยายามที่จะแก้ไขให้ความโลภ-โกรธ-หลงนี้ ได้เบาบางลงให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ดังนั้น การศึกษาคือการพัฒนาขั้น 5 เพื่อว่า โภคะ โทสะ โมหะ จะได้ลดน้อยถอยไปหรือว่าหมดไปในที่สุด และได้บรรลุชีวิตที่ดี

2) ความมุ่งหมายของการศึกษาตามแนวคิดของพุทธศาสนานั้น ชีวิตมนุษย์มีอยู่ 2 ระดับกล่าวคือชีวิตของผู้ที่ยังครองเรือนอยู่ระดับหนึ่ง และชีวิตของผู้ที่ไม่ครองเรือนอีกแล้ว อีกระดับหนึ่ง สำหรับในระดับของผู้ที่มุ่งมั่นจริง ๆ สละชีวิตการครองเรือนจริง ๆ และหวังเจริญรอยตามพระพุทธรองค์จริง ๆ ความมุ่งหมายในการศึกษาเล่าเรียนและการปฏิบัติธรรมทั้งปวง ก็เพื่อจะได้รับทุกข์เสียโดยสิ้นเชิง

ความมุ่งหมายของการศึกษาในระดับของฆราวาสหรือผู้ครองเรือนนั้นก็มุ่งจะดับหรือระงับ เช่นกันแต่เป็นการดับปัญหาของชีวิตให้ได้พอสมควร เพื่อว่าจะได้ประสบชีวิตที่ร่มเย็น หรือที่พอดีพอควร หรือตามควรแก่กรณีของผู้ที่ยังครองเรือนอยู่และพยายามดับหรือแก้ปัญหาดตรงสาเหตุของปัญหานั้น ๆ เหมือนกัน

ความมุ่งหมายของการศึกษาของบุคคลทั้งหลายในระดับของฆราวาส นั้นก็คือ บุรณการ การที่ผู้ครองเรือนจะได้ประสบชีวิตที่ร่มเย็น ที่ดีพอควร หรือที่เรียกว่า ชีวิตที่มีบุรณการนั้นก็คงจะต้องพยายามลดอกุศลมูลของตนอันเป็นสาเหตุพื้นฐานให้เหลือน้อยที่สุดเท่าที่จะทำได้อีกด้วย

ดังนั้น ความมุ่งหมายอันสูงสุดของการศึกษาในระดับของผู้ที่ยังครองเรือนอยู่ ได้แก่ บุรณการ ซึ่งก็เป็นการเอาความคิดเรื่องนิพพานมาประยุกต์นั่นเอง

แนวนโยบายหลักของการศึกษาในระดับฆราวาสหรือผู้ที่ยังครองเรือนอยู่ อาจกำหนดได้ 3 ประการ คือ ที่เรียกว่า แนวนโยบายทั้ง 3 ของการศึกษา ดังต่อไปนี้

1) ศึกษาให้รู้จักตนเอง อันประกอบด้วยสิ่งสำคัญ 2 ข้อ คือศึกษาเรื่องขั้น 5 ของตนเอง และศึกษาวิชาความรู้ต่าง ๆ หลายแขนงอย่างกว้างขวาง

2) ศึกษาให้รู้จักสังคมหรือสิ่งแวดล้อม เพื่อให้รู้จักว่าสังคมที่ตนอาศัยอยู่นั้น ประกอบด้วยโครงสร้างอะไรบ้าง และมีปัญหาสำคัญอย่างไรบ้าง

3) ศึกษาเรื่องจริยธรรม ศึกษาเล่าเรียนและปฏิบัติในเรื่องคุณธรรม ศีลธรรม อย่างกว้างขวาง และลึกซึ้งเพื่อจะได้ลดการเบียดเบียนกัน และทุจริตต่อกันลงไปเสีย รู้จักละอายต่อความชั่ว รู้จักประกอบความดี อันจะก่อให้เกิดสันติสุข และความร่มเย็นได้บ้าง ทั้งในตัวเอง และในสังคม

4) วิธีการของการศึกษา (หรือวิธีการสอน การอบรม อาจทำอย่างไร)

วิธีแก้ปัญหาของพระพุทธองค์นั้น เราอาจเห็นได้อย่างชัดเจนจาก ขั้นตอน ทั้งสี่ขั้นของธรรมะที่เรียกว่า อริยสัจ 4 พระพุทธองค์ได้ทรงคิดและทรงปฏิบัติเป็น 4 ขั้นตอนด้วยกันในการแก้ปัญหาของพระองค์ ซึ่งเรียกว่า เป็นขั้นทั้ง 4 ของอริยสัจ คือขั้นทุกข์ ขั้นสมุทัย ขั้นนิโรธ และขั้นมรรค อาจเอามาประยุกต์เป็น วิธีสอนแม่บท ดังตาราง

ตารางที่ 1 วิธีสอนตามขั้นทั้ง 4 ของอริยสัจ

ขั้นของอริยสัจ 4	กิจในอริยสัจ 4	วิธีสอนตามขั้นทั้ง 4 ของอริยสัจ
1. ทุกข์	1. ปริณญา	1. ขั้นกำหนดปัญหา (หรือขั้นทุกข์) ครูช่วยนักเรียนให้ได้ศึกษาพิจารณาดูปัญหาที่เกิดขึ้นด้วยตนเอง ด้วยความรอบคอบ และพยายามกำหนดขอบเขตของปัญหา ซึ่งนักเรียนจะต้องคิดแก้ไขให้จริงได้
2. สมุทัย	2. ปหานะ	2. ขั้นตั้งสมมุติฐาน (หรือขั้นสมุทัย) ก. ครูช่วยนักเรียนให้ได้พิจารณาด้วยตัวเองว่า สาเหตุของปัญหาที่ยกขึ้นมากล่าวในขั้น 1 นั้น มีอะไรบ้าง ข. ครูช่วยนักเรียนให้เกิดความเข้าใจว่าในการแก้ปัญหาใด ๆ นั้น จะต้องกำจัดหรือดับที่ต้นตอหรือแก้ที่สาเหตุของปัญหาเหล่านั้น ค. ครูช่วยนักเรียนให้คิดว่า ในการแก้ที่สาเหตุนั้น อาจจะกระทำอะไรได้บ้างคือ ให้กำหนดสิ่งที่จะกระทำนี้เป็นข้อ ๆ ไป

3. นิโรธ	3. สัจฉิกิริยา	<p>3. ขั้นการทดลองและเก็บข้อมูล (หรือขั้นนิโรธ)</p> <p>ก. สัจฉิกิริยา หมายถึงการทำให้แจ้ง หรือให้บรรลุ จุดหมายที่ต้องการทำอย่างไรจึงจะทำให้แจ้งได้ ถ้าเจริญตามรอยของพระพุทธองค์ก็ต้องกระทำด้วยตนเอง จะเห็นว่าพระพุทธองค์ทรงลงวิธีการต่าง ๆ ด้วยพระองค์เอง เช่น โยคะ ตบะ และทรงอดพระกระยาหาร เป็นต้น เมื่อทรงเห็นว่าไม่อาจบรรลุจุดหมายที่ต้องการได้ จึงทรงใช้วิธีการสมณะและวิปัสสนากรรมฐาน ดังนั้นในการสอนขั้นนี้ ครูต้องช่วยให้นักเรียนได้กระทำ หรือทำการทดลองด้วยตนเองตามหัวข้อต่าง ๆ ที่ได้กำหนดไว้ว่าจะกระทำดังในข้อที่ 2 ข้อ ค</p> <p>ข. เมื่อทดลองได้ผลประการใด ต้องบันทึกผลของการทดลองแต่ละอย่าง หรือที่เรียกว่า ข้อมูล ไว้เพื่อพิจารณาในขั้นต่อไป</p>
4. มรรค	4. ภาวนา	<p>4. ขั้นวิเคราะห์ข้อมูลและสรุปผล (หรือขั้นมรรค)</p> <p>ก. จากการทดลองกระทำด้วยตัวเองหลาย ๆ อย่าง นั้นย่อมจะได้ผลออกมาให้เห็นชัด ผลบางประการจะชี้ให้เห็นว่า แก้ปัญหาไม่ได้เลย ผลบางประการชี้ให้เห็นว่า แก้ปัญหา ได้บางประการ แต่ไม่ค่อยชัดเจนนัก ผลที่ถูกต้องจะชี้ให้เห็นว่า แก้ปัญหาได้แน่นอนแล้วและได้บรรลุจุดหมายแล้ว ได้แนวทางหรือข้อปฏิบัติที่เราต้องการแล้ว เหล่านี้หมายความว่า จะต้องวิเคราะห์และเปรียบเทียบ ข้อมูลที่ได้บันทึกไว้ในขั้นที่ 3 ข้อ ข. นั้น จนเห็นแจ่มแจ้งว่าทำอย่างไรจึงจะแก้ปัญหาก็กำหนดในขั้นที่ 1 ได้สำเร็จ</p> <p>ข. จากการวิเคราะห์ดังกล่าวนี้ จะทำให้เห็นว่า สิ่งใด แก้ปัญหาได้จริง ต่อไปก็ให้สรุปการกระทำที่ได้ผลนั้นไว้เป็นข้อ ๆ หรือเป็นแนวทางปฏิบัติแล้วให้ ลงมือกระทำ หรือปฏิบัติอย่างเต็มที่ ตามแนวทางนั้นโดยทั่วกัน</p>

จากปรัชญาการศึกษาดังกล่าวข้างต้นสามารถนำมาสรุปเป็นตารางได้ดังนี้

โครงสร้างของปรัชญาการศึกษา	หัวข้อธรรมะในพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้อง	ปรัชญาการศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์ (สำหรับผู้ครองเรือน)
1. ความหมายของการศึกษา	- ชั้น 5 - อกุศลมูล - ชีวิตที่ดีสูงสุด หรือนิพพาน	การศึกษา คือ การพัฒนาชั้น 5 เพื่อว่า อกุศลมูลจะได้ลดน้อยถอยไป และได้บรรลุชีวิตที่ร่มเย็นตามควรแก่ภพนี้
2. ความมุ่งหมายของการศึกษา	นิพพาน	บูรณการ (หรือชีวิตที่ร่มเย็น)
3. แนวนโยบายหลักของการศึกษา (หรือทำอย่างไรชีวิตจึงจะเป็นไปตามความหมายและความมุ่งหมายของการศึกษา)	มรรคมีองค์ 8 หรือ ซึ่งย่อลงได้เป็น 3 ข้อ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา	แนวนโยบายทั้ง 3 ประการ ของการศึกษา (ศึกษาตนเอง : ศึกษาสิ่งแวดล้อม : ศึกษาจริยธรรม จริยธรรมย่อมช่วยให้อันตรกิริยาระหว่างตัวเราเอง และกับสิ่งแวดล้อม เป็นไปในทางที่สงบและร่มเย็นกล่าวคือ จริยธรรมช่วยทำให้อกุศลมูลลดน้อยลงไป
4. วิธีการของการศึกษา	- อริยสัจ - กิจในอริยสัจ 4	เอาขั้นตอนทั้ง 4 ของ อริยสัจ และ กิจในอริยสัจมาประยุกต์ให้เป็นวิธีสอน เรียกว่า วิธีสอนตามขั้นทั้ง 4 ของ อริยสัจ

3.2.2 รูปแบบการเรียนรู้เพื่อรักและรักษาสีงแวดล้อมด้วยกระบวนการซึมซับของ สุมน อมรวิวัฒน์

กระบวนการเรียนรู้แบบซึมซับ เกิดขึ้นจากการที่อินทรีย์ทั้ง 6 ของมนุษย์ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ได้สัมผัสกับรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (ความกระทบทางกาย) และธรรมารมณ์ (ความกระทบทางใจ) แล้วเกิดความสัมพันธ์ปฏิกิริยาได้ตอบตามวิถีทางของสิ่งมีชีวิต

กระบวนการเรียนรู้แบบซึมซับถือเป็นแนวทางการพัฒนาองค์ประกอบทั้งห้าที่รวมกันเข้าเป็นชีวิตหรือขั้น 5 ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งอาจแปลให้เข้ากับศัพท์ทางการศึกษาว่าเป็นการพัฒนาพฤติกรรม ความรู้สึก การรับรู้ การคิดพิจารณา และส่วนที่เป็นความรู้แจ้งของมนุษย์

การสอนให้บุคคลเกิดความรักและรักษาสีงแวดล้อม คือ การเชื่อมโยงชีวิตกับธรรมชาติตนเอง ถึงแม้ว่าสีงแวดล้อมจะมีทั้งสีงแวดล้อมทางธรรมชาติ สีงแวดล้อมทางสังคม และสีงแวดล้อมทางเทคโนโลยี การเผชิญและการอิงอาศัยซึ่งกันและกันอาจมีความแตกต่างหลากหลาย แต่ถ้าการศึกษาสามารถสร้างกระบวนการเรียนรู้ ให้มนุษย์สามารถพัฒนาองค์ประกอบทั้งห้าของชีวิตให้เกิดการวิวัฒน์อย่างต่อเนื่องยาวนาน มนุษย์ย่อมสัมพันธ์กับสีงแวดล้อมได้สมดุลและกลมกลืน

สีงแวดล้อมถูกทำลายเพราะตณหา ความทะยานอยากอย่างไร้ขอบเขตของมนุษย์ กระบวนการเรียนรู้แบบซึมซับค่อย ๆ เปลี่ยน ปรับปรุงแก้ไขให้ตณหากลายเป็นฉันทะ คือ ความใฝ่ใจรักและปรารถนาจะทำให้เกิดผลดียิ่ง ๆ ขึ้นไป ผู้มีฉันทะคือผู้สร้างสรรค์ ส่วนตณหา นั้นคือ ตัวการของการทำลาย

กระบวนการเรียนรู้แบบซึมซับ เน้นการเรียนรู้ความจริงของชีวิตและสีงแวดล้อม โดยมุ่งให้ผู้เรียนได้สัมผัสและสัมพันธ์กับธรรมชาติ ได้รับรู้ลักษณะที่ตังงามและเลวร้ายของธรรมชาติ และของมนุษย์ ได้เผชิญสถานการณ์และปัญหา ได้ฝึกทักษะการคิดและการปฏิบัติ จนสามารถแก้ปัญหาเหล่านั้นได้ การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นตลอดเวลาทั้งในครอบครัว โรงเรียน และในชุมชน

กระบวนการเรียนรู้แบบซึมซับ เน้นความสัมพันธ์ระหว่างผู้สอน ผู้เรียนได้คิดพิจารณาสีงแวดล้อมที่ได้พบเห็นสัมผัสและสัมพันธ์ เน้นการคิดวิเคราะห์ที่มีหลักธรรมคือ ความไม่เห็นแก่ตัวเป็นพื้นฐาน

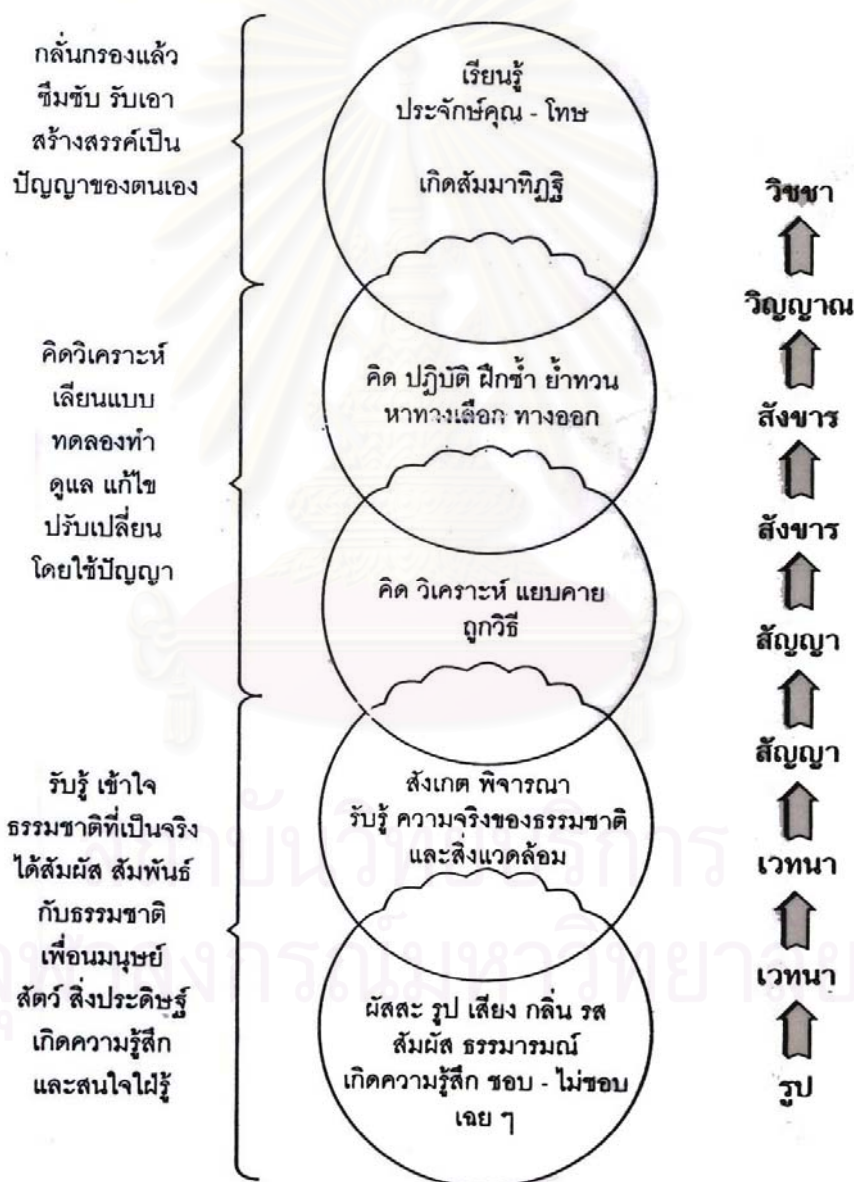
ความรู้ ความเข้าใจ เจตคติ ความตระหนัก และความสามารถที่เกิดขึ้นจากกระบวนการเรียนรู้แบบซึมซับเป็นคุณสมบัติที่เกิดขึ้นที่ละน้อย สะสม และซึมลึกลงเป็นนิสัยสันดาน และสัมมาทิฐิ เป็นความรู้ที่แจ่มชัดพร้อมที่จะฉายออกมาเป็นพฤติกรรมที่ดี พฤติกรรมที่เกิดขึ้นจากกระบวนการเรียนรู้แบบซึมซับต้องใช้สติและปัญญากำกับ

มนุษย์จะใช้สติและปัญญาได้อย่างชำนาญต่อเมื่อได้รับการฝึกซ้ำย้ำทวนอย่างสม่ำเสมอ การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่เน้นการสัมผัส สัมพันธ์ คิดวิเคราะห์และฝึกปฏิบัติท่ามกลางธรรมชาติแวดล้อม ผู้เรียนได้เผชิญสถานการณ์ในสังคมและฝึกตนไม่ให้ตกเป็นทาสของเทคโนโลยี จึงเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่สร้างความรักต่อสิ่งแวดล้อมทั้งหมด

เมื่อมนุษย์รักและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม สิ่งแวดล้อมก็อำนวยความสะดวกและความสุขแก่มนุษย์เช่นกัน

การเรียนรู้ที่แท้จริงจึงเป็นความสุขของชีวิต

การเรียนรู้ที่แท้จริงจึงเป็นความสุขของชีวิต

แผนภูมิที่ 3 กระบวนการเรียนรู้ด้วยกระบวนการซึมซับ

(ที่มา: สุমন อมรวีวัฒน์, 2537)

3.3.3 กระบวนการกัลยาณมิตร ของ สุมน อมรวิวัฒน์

สุมน อมรวิวัฒน์ (2536) ได้นำหลักพุทธธรรมหัวข้อ กัลยาณมิตรธรรม 7 มาประยุกต์ เป็นกระบวนการเรียนการสอน ซึ่งสามารถใช้ได้ในทุกระดับไม่ว่าจะเป็นระดับ การศึกษาปฐมวัย ระดับประถมศึกษา ระดับมัธยมศึกษา และระดับอุดมศึกษา กระบวนการ สอนนี้เรียกว่า กระบวนการกัลยาณมิตร เน้นวิธีการเรียนการสอนที่ครู นักเรียน เพื่อนนักเรียน พ่อแม่ เพื่อนบ้าน ผู้ใหญ่ในชุมชน ต่างก็มีจิตเมตตาต่อกันและกัน พร้อมทั้งจะทำงานร่วมกันตาม บทบาทหน้าที่ของตนและพร้อมตั้งใจช่วยเหลือกันเมื่อเกิดปัญหา

กระบวนการกัลยาณมิตร มีแนวคิดพื้นฐานที่ใช้หลักการทางครุศาสตร์ วิเคราะห์ได้ 5 ประการ คือ

- 1) สันติสุขของสังคมเกิดขึ้นจากการที่บุคคลมีน้ำใจช่วยเหลือเกื้อกูลกัน
- 2) การเรียนรู้เกิดขึ้นได้ทั้งโดยตนเองและการเรียนรู้จากผู้อื่น
- 3) การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การแนะนำ การชี้ประเด็นและการเสนอ

วิธีการของกลุ่มย่อยช่วยแก้ปัญหาได้ดีกว่าการคิดหรือการกระทำตามลำพัง

4) คุณธรรมเสริมสร้างได้ด้วยการเตือนตนเองบังคับตนเอง และการที่มี ผู้คอยเตือนชี้แนะ ช่วยเหลือ ย่อมทำให้บุคคลสามารถคิด ปฏิบัติได้ถูกต้องมากขึ้น

5) เมื่อบุคคลเผชิญปัญหา สถานการณ์ที่สับสน ความทุกข์ ความไม่ พึงพอใจ ความรัก ความโลภ ความโกรธ ความหลง ย่อมทำให้ขาดเหตุผล ขาดความรอบคอบ มือคดมีการมีผู้คอยชี้แนะด้วยหลักการที่ดีย่อมทำให้สามารถแก้ปัญหาได้ง่ายขึ้น และแก้ปัญหา อย่างถูกวิธี

กระบวนการกัลยาณมิตร คือ กระบวนการประสานสัมพันธ์ระหว่างบุคคล เพื่อจุดหมาย 2 ประการ คือ (1) ชี้นำบรรเทาทุกข์ (2) ชี้นำสุขเกษมสันต์ โดยทุกคนต่างมี เมตตาธรรมพร้อมจะชี้แนะและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน กระบวนการกัลยาณมิตรช่วยให้บุคคล สามารถแก้ปัญหาได้โดยการจัดขั้นตอนตามหลักอริยสัจ 4 ดัง แผนภูมิขั้นตอนการสอนตาม กระบวนการกัลยาณมิตร

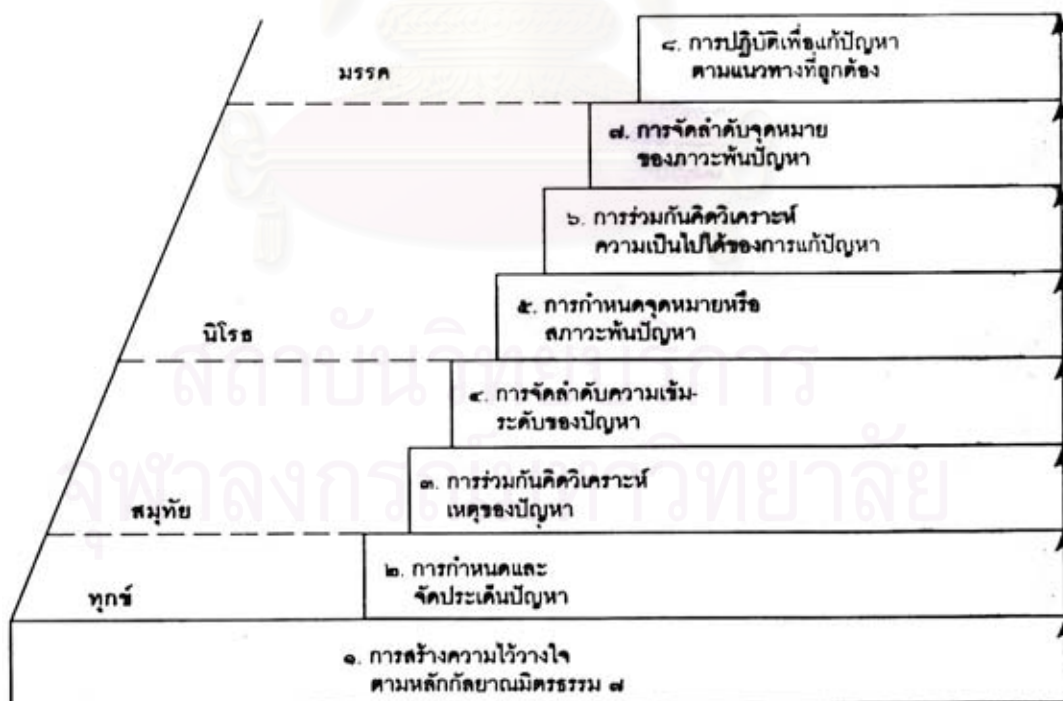
สาระสำคัญของกระบวนการกัลยาณมิตรประการแรก คือการสร้างพื้นฐาน ของความไว้วางใจซึ่งกันและกัน ระหว่างพ่อ-แม่-ลูก, ครู-ศิษย์, นักเรียน-เพื่อน, พระสงฆ์-อุบาสก อุบาสิกา การสร้างเสริมคุณธรรมนั้นเริ่มต้นที่ศรัทธา ดังนั้น ครูจึงต้องจัดกิจกรรมและใช้สื่อการ สอนที่สร้างศรัทธาและความไว้วางใจ

สาระประการที่ 2 คือ การนำหลักกัลยาณมิตรธรรมมาผสมผสานในกิจกรรม ทุกขั้นตอน

สาระประการที่ 3 คือ การจัดขั้นตอนการปฏิบัติไม่ว่าจะเป็นการปรึกษาหารือ การแนะนำการเรียนการสอน หรือการฝึกหัดอบรม ต้องเป็นไปตามหลักอริยสัจ เน้นความรู้จริง ในทุกข์ ค้นคว้า หาเหตุของทุกข์ มุ่งปฏิบัติตามแนวอริยมรรค เพื่อนำไปสู่ภาวะของการพ้นทุกข์

สาระประการที่ 4 ซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งคือความเมตตากรุณาและความจริงใจที่ทุกฝ่ายมีศรัทธาต่อกันร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมแก้ปัญหา ต่างฝ่ายต่างช่วยเหลือเรียนรู้จากกันและกัน มิได้หมายความว่า บุคคลจะขาดความมั่นใจในตนเอง หรือเป็นประเภทคอยพึ่งพาผู้อื่นแต่อย่างเดียว เราต้องสามารถผสมผสานวิธีการฝึกหัด อบรมตนเอง กับวิธีการพึ่งพา และการช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อื่นได้อย่างดีด้วย

แต่ขั้นตอนของกระบวนการกัลยาณมิตรล้วนต้องอาศัยทักษะการสื่อสารทำความเข้าใจกัน ต้องฝึกการคิดวิเคราะห์ร่วมกัน ช่วยกันหาข่าวสารข้อมูลแลกเปลี่ยนความคิดเห็นแย้งกันในการจัดลำดับปัญหาวิธีการและจุดหมายของภาวะพ้นปัญหา ขั้นตอนเหล่านี้ได้ช่วยผ่อนคลายความหวาดกลัวและลดอัตราของแต่ละคนได้โดยอัตโนมัติ เพราะได้รู้ซึ่งถึงความยากลำบากที่ได้เผชิญร่วมกัน อิมเอมกับความสำเร็จที่สามารถช่วยกันเผชิญปัญหาได้

แผนภูมิที่ 4 ขั้นตอนการสอนตามกระบวนการกัลยาณมิตร

(ที่มา:สุมน อมรวิวัฒน์, 2547)

3.3.4 หลักบูรณาการทางการศึกษาตามนัยแห่งพุทธธรรม ของ สุมน

อมรวิวัฒน์ (2544)

สังคมการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนานั้นหากนำวิธีคิดตามหลักการสร้างสังคมการเรียนรู้ (Learning society) ในปัจจุบัน จะเห็นได้ว่าพุทธวิธีสร้างสังคมการเรียนรู้นั้นมีลักษณะบูรณาการ องค์ประกอบต่าง ๆ ครอบคลุมสมบูรณ์ ดังจะวิเคราะห์โดยสังเขปต่อไปนี้

1) กระบวนการแสวงหาความรู้ (knowledge based learning society)

สังคมการเรียนรู้ต้องมีความรู้เป็นฐาน ซึ่งเรียกว่าฐานปัญญา พระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์เสด็จออกแสวงหาความรู้อย่างพากเพียร ทั้งด้วยการศึกษาจากเจ้าลัทธิต่าง ๆ และการค้นคว้าทดลองด้วยพระองค์เอง

2) การสร้างองค์ความรู้ พระพุทธเจ้าทรงตั้งจุดมุ่งหมายของการค้นคว้า

หาความรู้เพื่อชีวิตจะได้รอดพ้นจากความทุกข์ พุทธประวัติได้แสดงถึงปัจเจกและองค์ประกอบต่าง ๆ ที่เป็นความทุกข์ และพุทธองค์ทรงวางระบบคิดที่จะพิจารณาความทุกข์หาเหตุของทุกข์ ภาวะการดับทุกข์ และวิถีทางที่นำไปสู่การดับทุกข์ทั้งสิ้น พระองค์ทรงสร้างองค์ความรู้อย่างเป็นระบบ มีหัวใจขององค์ความรู้ คือ หลักจตุราริยสัจ ซึ่งอธิบายขยายความออกเป็นทฤษฎีของชีวิตได้มากมาย เช่น ปฏิจจสมุปบาท ไตรลักษณ์ ไตรสิกขา

3) การกำหนดวิธีการเรียนรู้ร่วมกัน ในสังคมการเรียนรู้นั้นจำเป็นที่ทุกฝ่าย

จะต้องเรียนรู้จากกันและกัน เป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่พระพุทธองค์ทรงวางวิธีการบำเพ็ญทาน ศีล ภาวนา และวางวิธีการพัฒนากาย จิต และปัญญา อย่างเป็นระบบ

4) การเผยแพร่ความรู้โดยสร้างเครือข่าย เมื่อพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัส

รู้แล้ว ทรงพิจารณาว่าพระสังฆธรรมที่ได้ตรัสรู้แล้วมีความลึกซึ้งยิ่งนัก หากด้วยพระกรุณาคุณต่อสรรพสัตว์จึงตัดสินพระทัยที่จะเผยแพร่พระสังฆธรรมเพื่อช่วยให้มนุษย์ได้พ้นทุกข์

5) ความเป็นกัลยาณมิตรในสังคมการเรียนรู้ การเผยแพร่พระพุทธศาสนานั้น

พระพุทธสาวกทั้งหลาย ให้ร่วมกันนำหลักธรรมไปเผยแพร่เพื่อนมนุษย์ ชี้นำ และช่วยเหลือด้วยเมตตาธรรม สังคมการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนาจึงเป็นการทำงานร่วมกันเป็นหมู่คณะ

6) การมุ่งสาระการเรียนรู้ที่มี “ชีวิต” เป็นศูนย์กลาง มนุษย์หรือสัตว์

ล้วนเป็นสิ่งมีชีวิตที่ไม่พอใจอยู่แต่เพียงการตอบสนองของสัญชาตญาณ แต่ต้องการเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น สังคมการเรียนรู้แนวพุทธจึงมุ่งพัฒนาชีวิต ศึกษาความเป็นไปของชีวิต และหมั่นฝึกฝนตนเองเพื่อพัฒนา กาย จิต ปัญญา จึงเชื่อมโยงไปสู่ประสบการณ์ชีวิตและสามารถเป็นกุญแจไขปัญหาของชีวิตได้ เน้นการปฏิบัติจริง เรียนรู้ได้ด้วยตนเอง และนำไปใช้ประโยชน์ได้จริงในทุกช่วงวัยและในทุกสถานการณ์

7) การสืบต่อเนื่ององค์ความรู้ พระพุทธองค์ทรงวางระบบการสืบพระศาสนาให้ต่อเนื่องยั่งยืนโดยมิได้ยึดติดอยู่กับพระองค์ หากให้ยึดถือพระธรรมคำสั่งสอนประดุจพระศาสนา

หลักบูรณาการสร้างทางเลือกแก่การศึกษา

1) หลักบูรณาการการศึกษามี “คนและชีวิต” เป็นศูนย์กลาง
2) หลักบูรณาการการศึกษาไม่จำกัด “อำนาจ” ในการจัดการศึกษา แต่กลับเชื่อมโยงส่งเสริมอำนาจของทุกฝ่าย

3) หลักบูรณาการการศึกษาสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่สมบูรณ์: วิเคราะห์แนวพระราชดำริ"ทฤษฎีใหม่" จะเห็นแนวพระราชดำริและพระปรีชาญาณว่าการที่จะให้เกิดการพัฒนาคนและพัฒนาชุมชนได้อย่างยั่งยืนนั้น จะต้องมีการปฏิวัติวิถีใหม่ จากวิถีชีวิตบริโภคนิยมมาสู่การพึ่งตนเอง จากการเป็นผู้ซื้อมาเป็นผู้ผลิต จากการผลิตเพื่อขายเป็นการผลิตเพื่อพอกินหากเหลือจึงขาย และจากการต่างคนต่างอยู่เป็นการรวมกลุ่มกัน

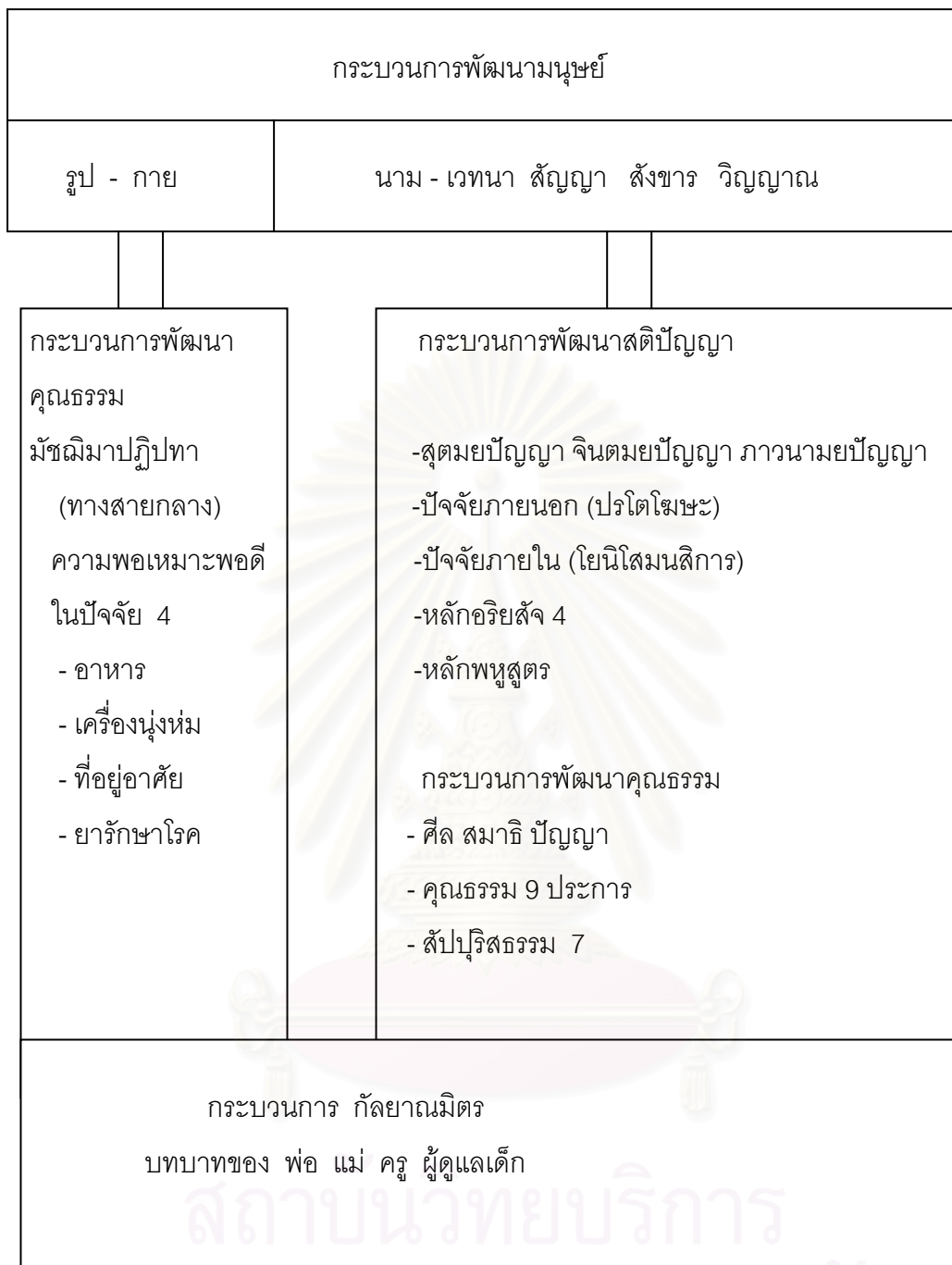
4) หลักบูรณาการการศึกษาไม่จำกัดเงื่อนไขเวลาและพรมแดน การบูรณาการการศึกษาต้องสามารถผสมผสานระหว่างการกลับไปสู่ฐานวัฒนธรรมดั้งเดิมของเราเองกับการก้าวไปข้างหน้าสู่การแข่งขันในสังคมโลก

5) หลักการบูรณาการการศึกษานเน้นความเชื่อมโยงสัมพันธ์ของภารกิจทุกคนทุกส่วนจึงมีความสำคัญ ตามนัยของพระพุทธศาสนา การมองตนและสรรพสิ่งเน้นที่ภารกิจที่มีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันทั้งรูปแบบ (form) และหน้าที่ (function) รูปกับนามซึ่งประกอบขึ้นเป็นคนแต่ละส่วนจึงมีความสำคัญแม้เพียงจะพิจารณาแยกย่อยลงที่กายคน อวัยวะส่วนต่าง ๆ ล้วนมีหน้าที่ประกอบค้ำกันเข้าทำให้ชีวิตดำรงอยู่ได้และพัฒนาเติบโตต่อไป

3.3.5 หลักการและรูปแบบการพัฒนาเด็กปฐมวัยตามวิถีชีวิตไทย

ทิศนา แชนมณีและคณะ (2535) ได้ศึกษาหลักการและรูปแบบการพัฒนาเด็กปฐมวัยตามวิถีชีวิตไทย โดยนำเสนอแนวคิดและหลักการทางพระพุทธศาสนามาใช้เพื่อการพัฒนาเด็กไทย ที่สำคัญ ๆ 4 ข้อดังแผนภูมิ คือ

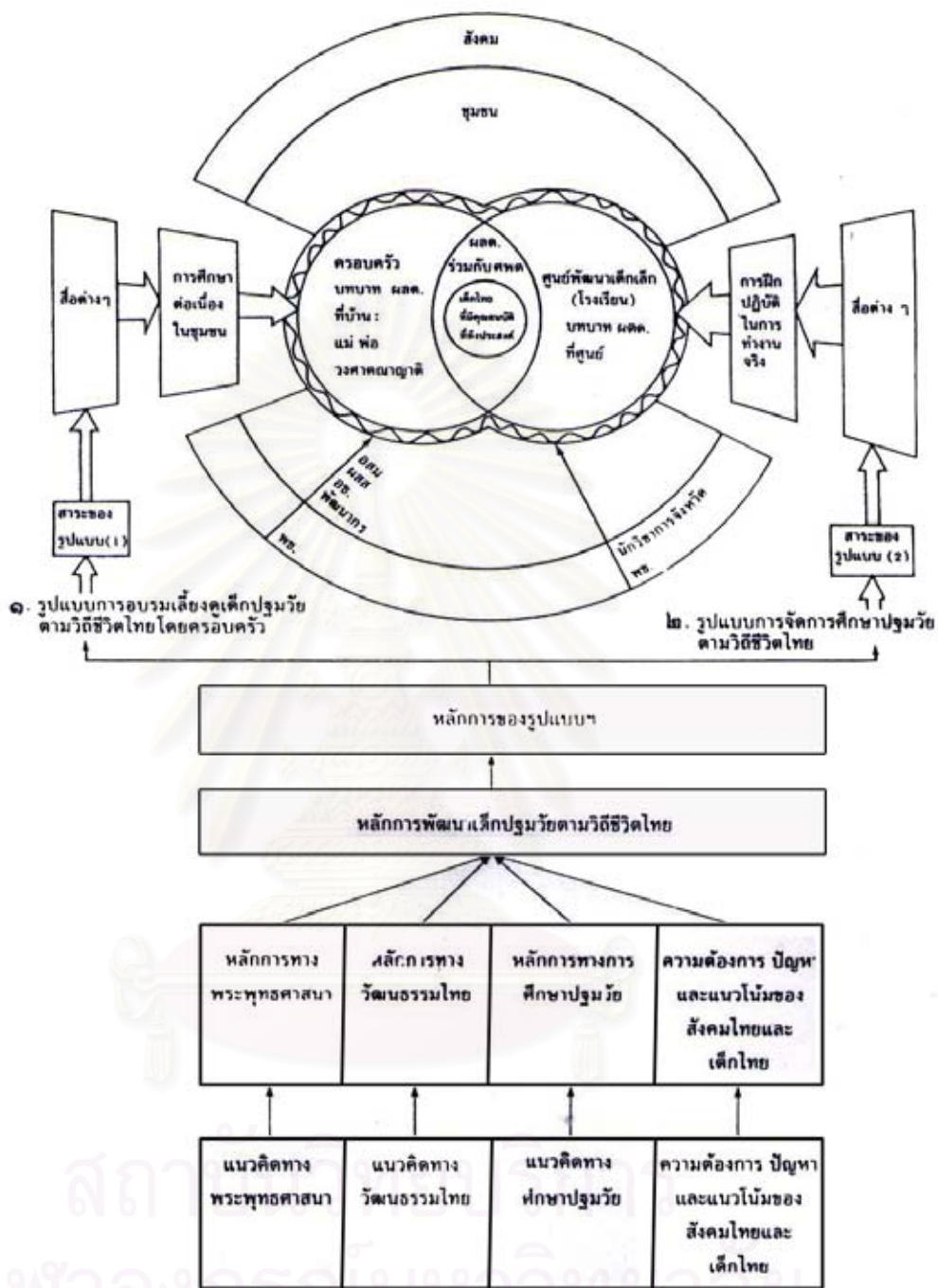
- 1) แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการพัฒนามนุษย์
- 2) แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการพัฒนาสติปัญญา
- 3) แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการพัฒนาคุณธรรม
- 4) แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการกัลยาณมิตร

แผนภูมิที่ 5 กระบวนการพัฒนามนุษย์ทางพระพุทธศาสนา

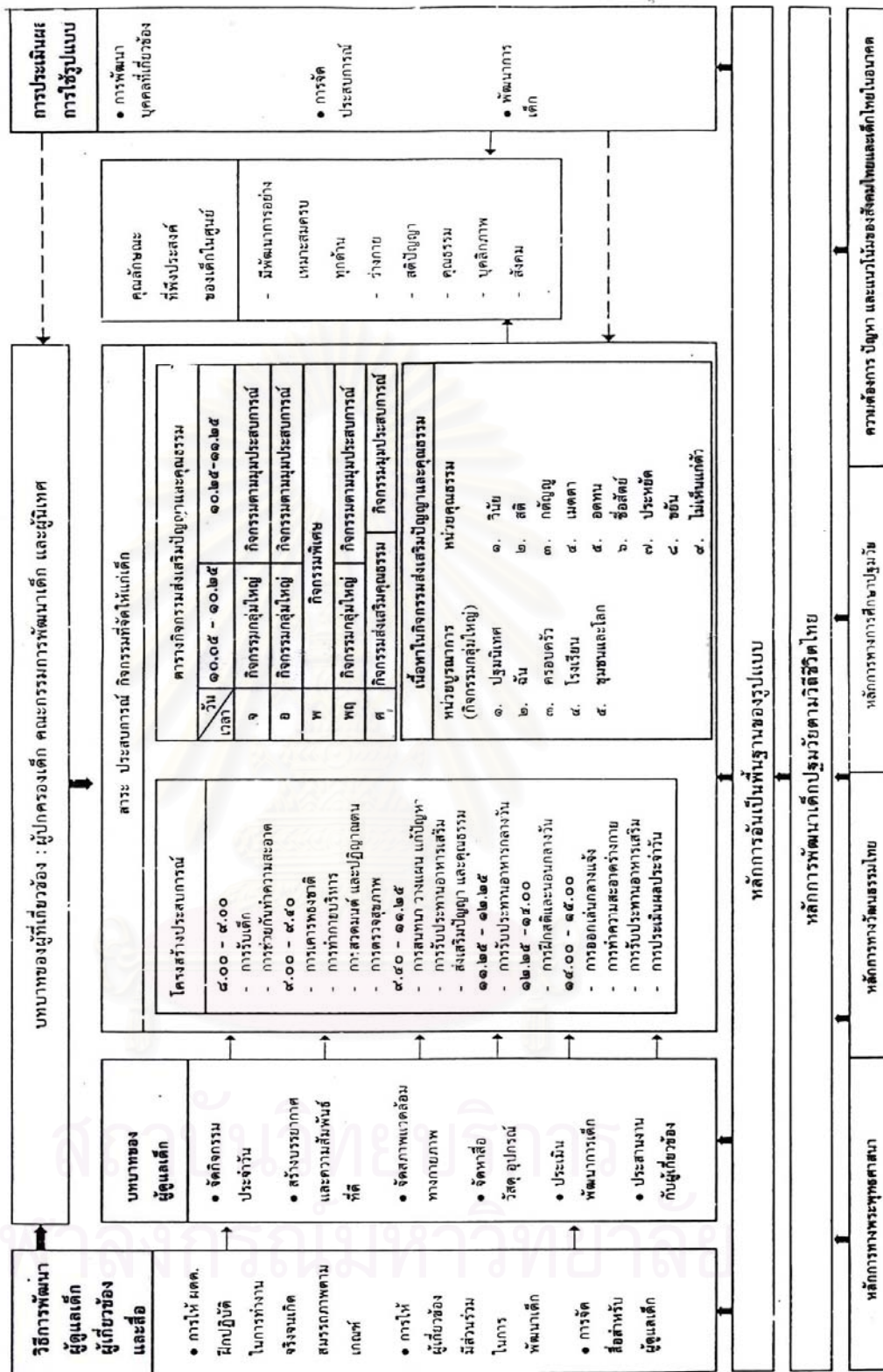
(ที่มา: ทิศนา เขมมณีและคณะ, 2535)

จากงานวิจัยในครั้งนี้ได้รูปแบบการอบรมเลี้ยงดูเด็กปฐมวัยตามวิถีชีวิตไทย โดยครอบครัว และรูปแบบการจัดการศึกษาปฐมวัยตามวิถีชีวิตไทย ดังแผนภูมิ

แผนภูมิที่ 6 รูปแบบการพัฒนาเด็กตามวิถีชีวิตไทย

(ที่มา: ทิศนา เขมมณีและคณะ, 2535)

แผนภูมิที่ 7 รูปแบบการจัดการศึกษาปฐมวัยตามวิถีชีวิตไทย

(ที่มา: ทิศนา แชมมณีนและคณะ, 2535)

3.3.6 รูปแบบการศึกษาปฐมวัยตามวิถีชีวิตไทย การศึกษาเพื่อชีวิตที่พอเพียง

บุษบง ต้นติวงค์ (2546) ได้ศึกษารูปแบบการศึกษาปฐมวัยตามวิถีชีวิตไทย: เพื่อชีวิตที่พอเพียง เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง “การติดตามและการปรับปรุงรูปแบบการศึกษาปฐมวัยตามวิถีชีวิต ซึ่งเป็นงานวิจัยย่อยที่ 7 ของโครงการวิจัยแม่บทเรื่อง “การอบรมเลี้ยงดูเด็กตามวิถีชีวิตไทย : รูปแบบสำหรับการศึกษาปฐมวัย” ได้พยายามทำให้เจตนารมณ์ของโครงการแม่บทในการพัฒนาคุณลักษณะที่พึงประสงค์ทั้งหมดโดยเฉพาะคุณธรรมสำคัญ 9 ประการของเด็ก มีแนวทางปฏิบัติที่ชัดเจนและสอดคล้องกับวิถีชีวิตชาวบ้านมากขึ้น นำพระราชดำรัส พระบรมราชาโชวาท พระราชนิพนธ์ และโครงการพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาเป็นแนวทางในการปรับปรุงรูปแบบฯ ฉบับปรับปรุง เพื่อที่นำพาให้คนไทยพัฒนากายและใจของตนให้มีความเป็นมนุษย์ที่เป็นอิสระจากความครอบงำของอวิชชาทั้งปวง และสามารถบรรลุเป้าหมายของชีวิตที่ไม่หลงพัวพันสิ่งเหนือธรรมชาติ หรือพัวพันวัตถุจนไม่พัวพันตนเอง

ลักษณะสำคัญ

รูปแบบฯ ฉบับปรับปรุงเป็นรูปแบบการศึกษาปฐมวัยสำหรับเด็กชนบทวัย 3 – 5 ปี ที่มุ่งค้นหาวิธีการพัฒนาเด็กที่เหมาะสมกับธรรมชาติของวัยและที่เป็นพื้นฐานของความเป็นมนุษย์ที่เป็นอิสระเพื่อให้เกิดการศึกษาที่ยั่งยืน ลักษณะของการจัดการจัดการเรียนสอนจึงเรียบง่าย เน้นการพึ่งตนเองของครอบครัวและชุมชนโดยการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นและภูมิปัญญาชาวบ้าน แต่ยังคงไว้ซึ่งประสิทธิภาพในการส่งเสริมพัฒนาการที่เด็กได้รับอย่างเต็มศักยภาพ

ครูและผู้อบรมเลี้ยงดูเด็กต้องพัฒนาตนเองให้เป็นผู้ที่ดำเนินชีวิตอย่างมีสติ และเปี่ยมด้วยความรัก เมตตา และมีทัศนคติการมองโลกแห่งวัตถุและโลกแห่งจิตวิญญาณอย่างสมดุล สาระและประสบการณ์ที่จำเป็นคือ ธรรมชาติและวัฒนธรรมเพื่อให้สามารถสอนได้ทั้งมีมิติของความจริง ความดีและความงาม

กิจกรรมประจำวันดำเนินไปตามกิจวัตรในการดำเนินชีวิตและเป็นส่วนของการสอนที่สัมพันธ์สอดคล้องกับวิถีชีวิตของเด็ก

บรรยากาศในการเรียนรู้เป็นองค์ประกอบที่จำเป็นมากของรูปแบบฯ ฉบับปรับปรุงโดยมีบรรยากาศที่อบอุ่นงดงามด้วยพลังความรัก ความเมตตาต่อสรรพสิ่งและกลมกลืนกับความจริงในธรรมชาติรอบตัว

ความมุ่งหมาย

ด้วยทัศนระว่าการพัฒนาเด็กเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาการตลอดชีวิตของปัจเจกชนและวิวัฒนาการของมนุษยชาติ ความมุ่งหมายของรูปแบบฯ ฉบับปรับปรุงในการส่งเสริมพัฒนาการทางกายและจิตใจให้สมดุลและเหมาะสมกับวัย จึงมีดังนี้

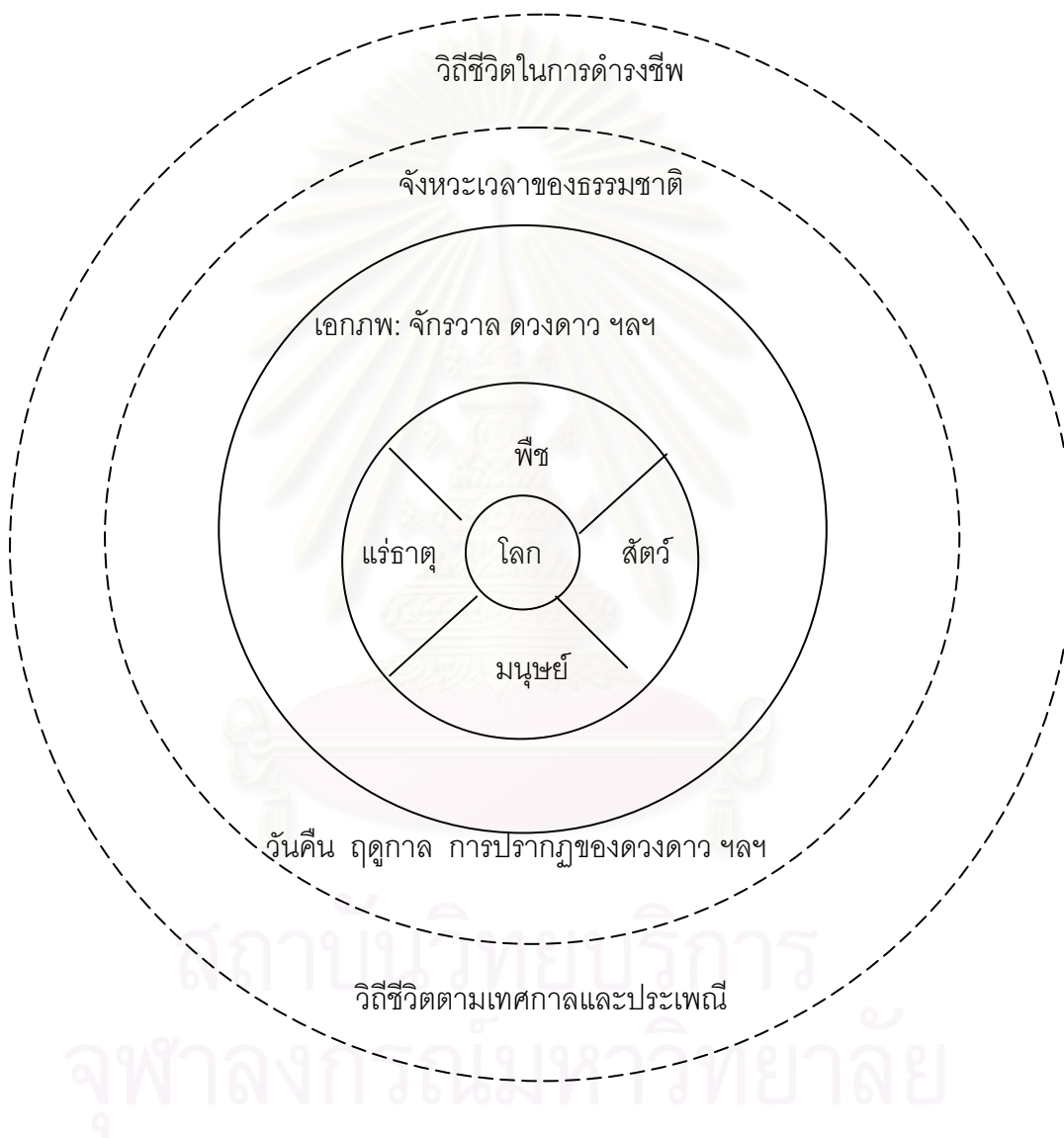
- 1) เพื่อพัฒนาความรู้สึกมั่นคงและความสงบภายในของเด็กโดยการเรียนรู้จากกิจกรรมในการดำรงชีวิตที่ทำอย่างสม่ำเสมอ ทั้งในกิจวัตรประจำวัน ประจำสัปดาห์ ประจำฤดูกาล ประจำ เทศกาล และประจำปี
- 2) เพื่อส่งเสริมให้เด็กได้สัมผัสกับโลกด้วยความตื่นตา ตื่นใจ สงสัยใคร่รู้ใฝ่เรียน และสนุกสนาน สามารถตอบสนองตนเอง ผู้อื่นและสิ่งรอบตัวได้อย่างเหมาะสม
- 3) เพื่อหล่อเลี้ยงความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับธรรมชาติและการเรียนรู้คุณของธรรมชาติและเพื่อนมนุษย์ที่เกื้อหนุนการดำรงชีวิตของตน
- 4) เพื่อพัฒนาความวิริยะอุตสาหะ และวินัยในตนเองจากการทำกิจวัตรประจำวันที่เป็นต่อความเป็นอยู่ในชีวิตจริง
- 5) เพื่อให้เด็กได้มีโอกาสพอเพียงในการเล่นอย่างสร้างสรรค์และถ่ายทอดความรู้สึกนึกคิดได้อย่างเสรี
- 6) เพื่อพัฒนาปัญญาควบคู่กับความละเอียดอ่อนของจิตใจโดยใช้ภาษาถิ่นและภาษากลางสื่อสารความจริงในธรรมชาติและภูมิปัญญาในวัฒนธรรมที่คุ้นเคย
- 7) เพื่อจัดสิ่งแวดล้อมที่หล่อเลี้ยงกายและใจของเด็กให้มีความเข้มแข็งและอ่อนโยนพร้อมที่จะเผชิญโลกในภายภาคหน้าได้อย่างอิสระและมีศักดิ์ศรี

สาระและประสบการณ์

กำหนดสาระการเรียนรู้ใน 2 มิติแรกคือ สาระที่เกี่ยวกับธรรมชาติและวัฒนธรรม ซึ่งเป็นแกนในการบูรณาการกับสาระในมิติที่สอง คือ สาระตามพัฒนาการด้านร่างกาย สติปัญญา คุณธรรม บุคลิกภาพและสังคมของเด็ก ถ้าพิจารณาในแง่ของหลักสูตร สาระดังกล่าวคือเนื้อหาในวิชาต่อไปนี้ ภาษา (ภาษาถิ่นและภาษาไทยกลาง) คณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี สังคมศึกษาและสิ่งแวดล้อมศึกษา คุณธรรม สุขศึกษาและพลศึกษา ศิลปะศึกษา ดนตรี

สาระเกี่ยวกับธรรมชาติและวัฒนธรรม เป็นสาระที่เป็นวิถีชีวิตครอบคลุมธรรมชาติที่อยู่รอบตัวและกิจกรรมของมนุษย์อันเป็นเหตุปัจจัยซึ่งกันและกัน ดังแผนภูมิต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 8 องค์ประกอบของสรรพสิ่งและความสัมพันธ์ระหว่างจังหวะเวลาในธรรมชาติ
กับวิถีชีวิตของมนุษย์

- องค์ประกอบของสรรพสิ่งในธรรมชาติ
- ความสัมพันธ์ระหว่างจังหวะเวลาในธรรมชาติ
กับวิถีชีวิตของมนุษย์

(ที่มา: บุญบง ตันตติวงศ์, 2546)

สาระและประสบการณ์ของรูปแบบฯ ฉบับปรับปรุงในส่วนที่สัมพันธ์กับวิถี ธรรมชาติ ชีวิตและภูมิปัญญาไทย สะท้อนให้เห็นสังขรณ์ที่เป็นผลเชื่อมโยงโลกแห่งวัตถุกับโลก แห่งจิตวิญญาณใช้เป็นแกนในการพัฒนาสาระตามพัฒนาการของเด็กและออกแบบการจัด ประสบการณ์ประจำวัน ประจำสัปดาห์ ตลอดจนประจำฤดูกาล งานประเพณีในท้องถิ่น ดัง ตัวอย่างของการจัดตารางกิจกรรมประจำวันในการประยุกต์ใช้รูปแบบฯ ฉบับปรับปรุง ทั้งนี้การ จัดตารางประจำวันแบบอื่นภายใต้กรอบแนวคิด หลักการ สาระและประสบการณ์ที่กำหนดให้ เหมาะสมกับบริบทของท้องถิ่นเป็นสิ่งที่ทำให้รูปแบบฯ ฉบับปรับปรุงนี้มีคุณค่าอย่างแท้จริง

3.6.7 รูปแบบการเรียนการสอนแบบบูรณาการคุณค่าของความเป็นมนุษย์

อาจง ชุมสาย ณ อยุธยา (2546) ได้ศึกษาการพัฒนาแบบการเรียน การสอนแบบบูรณาการคุณค่าของความเป็นมนุษย์โดยอิงแนวคิดการเรียนรู้จากการหยั่งรู้ด้วย ตนเอง ใช้การวิจัยแบบ ex post facto ในโรงเรียนสัตยาไส พบว่า สาเหตุที่ทำให้นักเรียนเกิดการ เปลี่ยนแปลงความคิดและพฤติกรรมมาจาก การสวดมนต์ภาวนา นั่งสมาธิทุกวัน ได้รับแรง บันดาลใจจากครู เพื่อน ๆ ในโรงเรียนและบรรยากาศของโรงเรียน

ผู้วิจัยจึงได้พัฒนารูปแบบการเรียนการสอนแบบบูรณาการคุณค่าความเป็น มนุษย์ขึ้นมา ซึ่งรูปแบบดังกล่าวประกอบด้วย ทฤษฎีและแนวคิดของรูปแบบ วัตถุประสงค์ และ กระบวนการเรียนการสอนที่สำคัญคือ 1. การสวดมนต์นั่งสมาธิแบบใช้แสงสว่าง 2. การสอน โดยสร้างแรงบันดาลใจให้กับผู้เรียน 3. การสร้างบรรยากาศที่ดีโดยครูต้องเป็นตัวอย่างที่ดี 4. การ ดึงคุณค่าความเป็นมนุษย์ออกมาจากภายในตัวผู้เรียน (Educare) 5. การบูรณาการคุณค่าความ เป็นมนุษย์ในรายวิชาและกิจกรรมต่าง ๆ 6. การจัดการเรียนรู้แบบร่วมมือ (Collaborative Learning) นอกจากนี้รูปแบบยังให้รายละเอียดเกี่ยวกับบทบาทที่จำเป็นสำหรับผู้บริหาร ผู้ปกครอง ชุมชนและรัฐ ในการพัฒนาเด็กด้วย ดังแผนภาพ

ผู้วิจัยได้นำเสนอรูปแบบการเรียนการสอนแบบบูรณาการคุณค่าความเป็น มนุษย์ ต่อครูและอาจารย์ในต่างประเทศ เช่น ประเทศคาซัคสถาน จีน อินโดนีเซียและหมู่เกาะ พิจิ ซึ่งเป็นที่ยอมรับของครูและอาจารย์ พร้อมกันนั้นได้มีการทดลองสอนรูปแบบนี้กับนักเรียน ระดับชั้นประถมศึกษาและนิสิตในระดับอุดมศึกษาในประเทศไทย ซึ่งพบว่าสามารถช่วยให้ผู้เรียน เกิดการเปลี่ยนแปลงความคิดและพฤติกรรมไปในทางที่พึงประสงค์

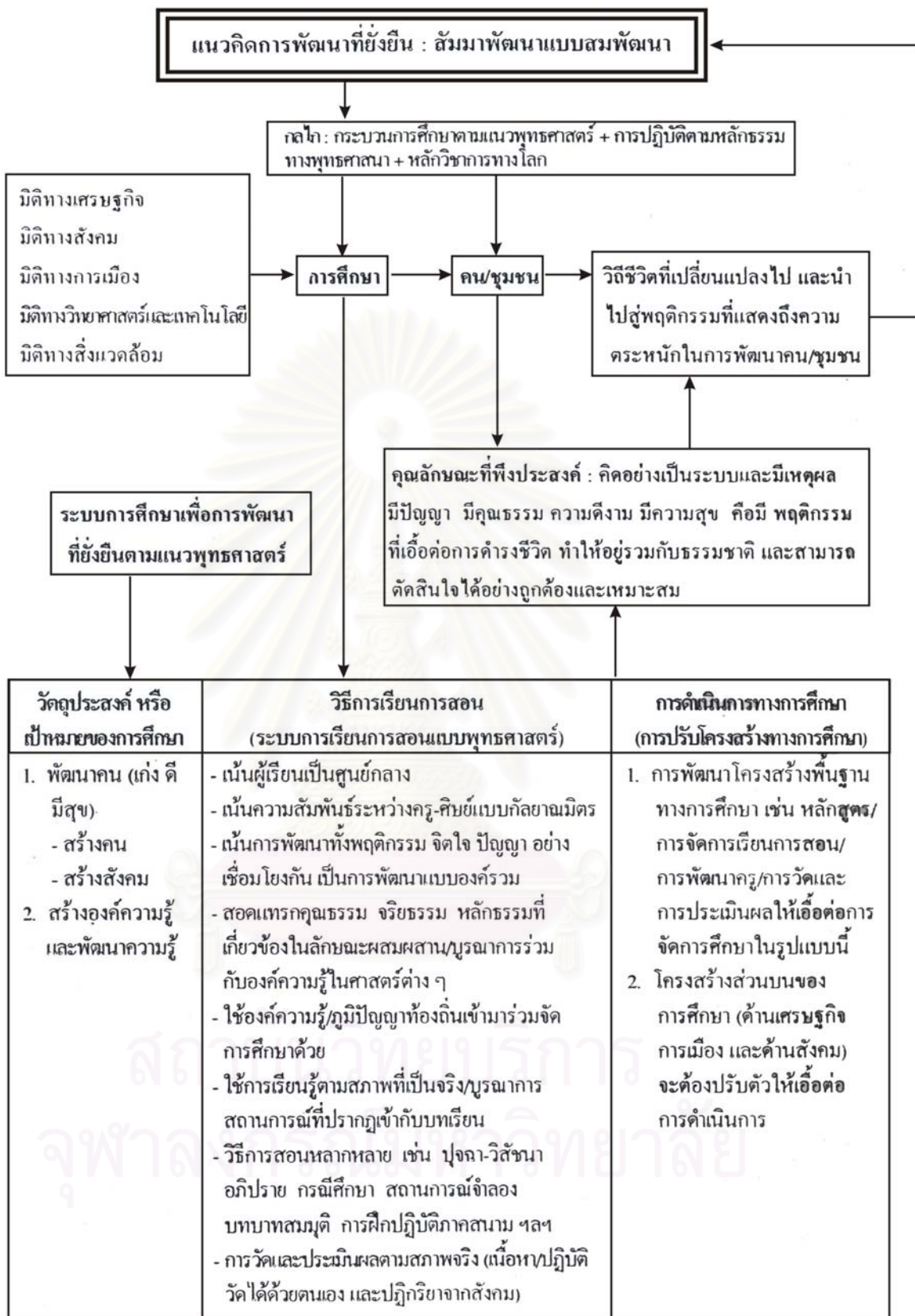

3.3.8 รูปแบบการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนตามแนวพุทธศาสตร์

ดลพัฒน์ ยศธร (2542) ได้ศึกษาการนำเสนอรูปแบบการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนตามแนวพุทธศาสตร์ โดยใช้งานวิจัยเชิงคุณภาพ ที่ใช้ในการวิจัยเอกสารและการสัมภาษณ์ เพื่อนำเสนอรูปแบบการศึกษา อันจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน โดยผู้วิจัยใช้องค์ความรู้ทางพุทธศาสตร์เพื่อให้บรรลุผลในการพัฒนา และเอกสารที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ เอกสารที่เกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืนตามแนวคิดขององค์การสหประชาชาติ แนวคิดขององค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (องค์การยูเนสโก) ศึกษาเอกสารและสัมภาษณ์พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) รวมทั้งศึกษาเอกสารข้อมูลอื่น ๆ ทางพระพุทธศาสนา พร้อมกับสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญทางพุทธศาสตร์ จำนวน 2 ท่าน เมื่อวิเคราะห์สาระสำคัญของแนวคิดทั้งหมดแล้ว ผู้วิจัยได้จัดเสวนาวิชาการในหมู่ผู้เชี่ยวชาญ เพื่อตรวจสอบและวิเคราะห์รูปแบบการศึกษาที่ผู้วิจัยสร้างขึ้น จากนั้น นำเสนอนักวิชาการและผู้ปฏิบัติงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อตรวจสอบความเป็นไปได้และความเหมาะสมในการนำไปปฏิบัติ

ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบของการศึกษานี้คือ การพัฒนาตามแนวพุทธศาสตร์ที่เป็นการพัฒนาที่ถูกต้อง (สัมมาพัฒนา) และการพัฒนาที่ได้สมดุล (สมพัฒนา) จะนำไปสู่ผลสำเร็จในการพัฒนาที่ยั่งยืนได้ด้วยการศึกษาแบบไตรสิกขา ที่พัฒนาคนทั้งด้านพฤติกรรม (ศีล) จิตใจ (สมาธิ) และปัญญา ซึ่งการศึกษา เช่น นี้ต้องศึกษาทั้งเนื้อหา (ปริยัติ) การลงมือปฏิบัติ (ปฏิบัติ) เพื่อให้เข้าใจปฏิจจสมุปบาท คือ กฎแห่งธรรมชาติหรือกฎของชีวิต อันจะนำไปสู่ผลสำเร็จ (ปฏิเวธ) ขณะเดียวกันก็ศึกษาวิชาการอื่น ๆ (วิชาการทางโลก) ไปด้วย นอกจากนี้ ในกระบวนการเรียนการสอนต้องประกอบไปด้วยความเป็นกัลยาณมิตรระหว่างผู้สอนและผู้เรียนด้วย

ตั้งแผนภูมิสรุปการนำเสนอรูปแบบการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนตามแนวพุทธศาสตร์ ซึ่งผลการวิจัยนี้เป็นเพียงการนำเสนอแนวคิดและปรัชญาเท่านั้น จะมีความเป็นไปได้ในทางปฏิบัติหรือไม่ ย่อมขึ้นอยู่กับการนำไปทดลองใช้ โดยอาศัยวิสัยทัศน์ของผู้บริหาร ตลอดจนความสามารถของผู้สอนประกอบกันด้วย

แผนภูมิที่ 10 สรุปการนำเสนอรูปแบบการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนตามแนวพุทธศาสตร์

(ที่มา: ดลพัฒน์ ยศธร, 2542)

บทที่ 3

วิธีการดำเนินการวิจัย

การเรียนรู้ของครูและเด็กวัยอนุบาล : กรณีศึกษาโรงเรียนวิถีพุทธ ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพแบบกรณีศึกษา มีวัตถุประสงค์เพื่ออธิบายการเรียนรู้ของครูและเด็กวัยอนุบาลโรงเรียนวิถีพุทธ ซึ่งผู้วิจัยมุ่งหาความจริงที่เกิดขึ้นภายใต้สภาพการณ์และบริบทเฉพาะ ในมุมมองตามความหมายและการรับรู้ของผู้คนในสนามวิจัย ที่เกิดขึ้นต่อเนื่องตลอดเวลา ผู้วิจัยดำเนินการวิจัยเป็น 3 ระยะดังรายละเอียดต่อไปนี้

ระยะที่ 1 การศึกษาก่อนลงภาคสนาม

- 1.1 การทบทวนองค์ความรู้
- 1.2 การเตรียมตัวและการเรียนรู้ของผู้วิจัย

ระยะที่ 2 การศึกษาภาคสนาม

- 2.1 การเลือกโรงเรียนกรณีศึกษาและการกำหนดผู้ให้ข้อมูล
- 2.2 การเข้าถึงข้อมูลและบทบาทของผู้วิจัย
- 2.3 การดำเนินการวิจัย
- 2.4 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย
- 2.5 การเก็บรวบรวมข้อมูล

ระยะที่ 3 การวิเคราะห์และการนำเสนอข้อมูล

- 3.1 ขั้นตอนและวิธีการวิเคราะห์ข้อมูล
- 3.2 การตรวจสอบความเชื่อถือได้ของข้อมูล
- 3.3 การนำเสนอข้อมูล

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ระยะที่ 1 การศึกษาก่อนลงภาคสนาม

1.1 การทบทวนองค์ความรู้

ผู้วิจัยศึกษาข้อมูลพื้นฐานจากเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่ศึกษา ได้แก่ แนวคิดทฤษฎีการเรียนรู้ของมนุษย์ การเรียนรู้ของผู้ใหญ่ การเรียนรู้ของเด็ก พุทธธรรมกับการเรียนรู้ในการพัฒนาจิตสำนึกของครูและเด็ก การศึกษาไทยตามแนวพุทธธรรม และระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งการศึกษาข้อมูลข้างต้น ช่วยให้ผู้วิจัยมองเห็นองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่ศึกษา จนสามารถตัดสินใจเลือกประเด็นปัญหาที่นำมาสู่คำถามการวิจัย และสังเคราะห์เป็นฐานแนวคิดสำหรับสร้างกรอบแนวคิดเบื้องต้นในการนำไปสู่การดำเนินการวิจัย เลือกรูปแบบการวิจัย และการวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อค้นหาคำตอบการเรียนรู้ของครูและเด็กวัยอนุบาลในโรงเรียนวิถีพุทธ

1.2 การเตรียมตัวและการเรียนรู้ของผู้วิจัย

ในงานวิจัยเชิงคุณภาพผู้วิจัยถือเป็นเครื่องมือสำคัญในการวิจัย ผู้วิจัยมีการเตรียมตัวและการเรียนรู้ดังนี้

1.2.1 การฝึกฝนและการพัฒนาการเรียนรู้ของผู้วิจัยก่อนการเก็บรวบรวมข้อมูล

1) เรียนรู้การทำงานวิจัยเชิงคุณภาพแบบการศึกษาเฉพาะกรณี โดยผู้วิจัยได้ศึกษาในรายวิชาที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยเชิงคุณภาพในระดับปริญญาเอก 2 ซึ่งผู้วิจัยได้ฝึกปฏิบัติ และเรียนรู้การทำงานการวิจัยเชิงคุณภาพแบบกรณีศึกษา ในวิชาการปฏิบัติการวิจัยทางการศึกษาปฐมวัย ด้วยการศึกษากับกระบวนการเรียนรู้ของเด็กในชุมชนมอญ โดยใช้การสังเกตกระบวนการเรียนการสอนในห้องเรียนควบคู่กับการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ ตลอดจนศึกษาบุคคลสำคัญในชุมชนที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการเรียนรู้ให้กับเด็กอนุบาล และในวิชาวิธีวิทยาการวิจัยทางพฤติกรรมศาสตร์ 2 ได้ศึกษากระบวนการปรับตัวของพ่อแม่ที่มีลูกเป็นเด็กที่มีความต้องการพิเศษ โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก เป็นหลักในการวิจัย

2) เรียนรู้การพัฒนาตนตามแนวพุทธธรรม ผู้วิจัยได้เข้ารับการฝึกปฏิบัติ วิปัสสนากรรมฐานแบบเข้ม ตามวิธีของดร.คุณแม่สิริ กรินชัย ณ วัดถ้ำสุมะโน จ. พัทลุง ในปีการศึกษา 2545 และในภาคปลายปีการศึกษา 2546 ได้ลงทะเบียนเรียนวิชาจิตวิทยาพุทธศาสตร์ของคณะจิตวิทยา เพื่อศึกษาทำความเข้าใจในทฤษฎีและฝึกปฏิบัติจิต ฝึกพัฒนาการเรียนรู้ตนเองตามแนวพุทธ และรวมทั้งเข้าร่วมกิจกรรม พุทธธรรมสัญจร ณ สวนโมกขพลาราม จ. สุราษฎร์ธานี การที่ผู้วิจัยได้ฝึกเจริญสติ สมาธิ พิจารณา ไคร่ครวญ ดังกล่าวแล้ว ผลที่ได้คือความเข้าใจและรู้เท่าทันสภาวะอารมณ์ และเข้าใจธรรมชาติของสรรพสิ่งที่เชื่อมโยงกันเป็นพลวัต

3) เรียนรู้การสังเกตตนเอง ผู้วิจัยเข้าร่วมโครงการครูนั้นสำคัญไฉน ณ อาคารวงศ์สนธิท จ. นครนายก ในวิชาคุณธรรมและค่านิยมในการปฏิบัติทางการศึกษาปฐมวัย ภาคต้นปีการศึกษา 2545 ผู้วิจัยได้ทำความเข้าใจความรู้สึกที่เกิดขึ้นกับตนเอง สะท้อนความคิดการเรียนรู้ จากการปฏิบัติตนตามหลักธรรมทางพุทธศาสนาและนำไปสู่มุมมองใหม่ในการดำเนินชีวิต

4) เรียนรู้การทำงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้วิถีพุทธจากการเป็นผู้ช่วยวิจัยเรื่องหลักการและรูปแบบการพัฒนาเด็กปฐมวัยตามวิถีชีวิตไทย (ทีศนา แคมมณีและคณะ, 2535) การเป็นผู้ช่วยวิจัยทำให้ผู้วิจัยเข้าใจบริบทสังคม วัฒนธรรมและวิถีชีวิตสังคมไทยที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดทางพระพุทธศาสนามากขึ้น

5) เรียนรู้การจัดการศึกษาในโรงเรียนวิถีพุทธ ของกระทรวงศึกษาธิการ โดยศึกษาดูงานในโรงเรียนต่าง ๆ ผู้วิจัยเข้าสังเกต สัมภาษณ์และร่วมกิจกรรมในโรงเรียนกับคณะครูอนุบาลโรงเรียนพุทธชาติ(นามสมมุติ) และได้ร่วมกับกิจกรรมนอกโรงเรียนกับคณะครู ได้แก่การเป็นผู้ช่วยจัดกิจกรรมวิถีพุทธให้กับเด็ก ที่เรียนพุทธศาสนวันอาทิตย์ของวัดสุทัศนเทพวราราม และเป็นผู้ช่วยคณะทำงานอบรมครูในโครงการโรงเรียนวิถีพุทธของกระทรวงศึกษาธิการ ให้กับได้แก่การอบรมครูวิถีพุทธกรุงเทพมหานครเขตพื้นที่การศึกษา 2 การอบรมการปฐมนิเทศโรงเรียนวิถีพุทธให้กับเขตพื้นที่การศึกษา 2 จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ทำให้ผู้วิจัยมองเห็นความสำคัญในการจัดการศึกษาวิถีพุทธมากขึ้น

1.2.2 การฝึกฝนและการพัฒนาตนเองของผู้วิจัยระหว่างการเก็บข้อมูล

1) เรียนรู้การปฏิบัติตนตามวิถีพุทธที่แตกต่างหลากหลาย ผู้วิจัยเข้าปฏิบัติธรรมในสถานปฏิบัติธรรม”เสถียรธรรมสถาน” เป็นเวลา 3 วัน ในเทศกาลเข้าพรรษา ซึ่งทำให้ผู้วิจัยเรียนรู้การใช้ชีวิตอยู่กับปัจจุบันขณะ และกิจกรรมการฝึกฝนเทคนิคเต้าเต๋อจิง ซึ่งเป็นเทคนิคการปฏิบัติธรรมแบบฟ่อน ครั้งละ 3 วัน และ 7 วัน ในเดือน กุมภาพันธ์ เมษายน และตุลาคม ปีการศึกษา 2549 ซึ่งทำให้ผู้วิจัยมีสภาพจิตใจที่อยู่ในสภาวะที่ผ่อนคลาย เบาสบาย

2) เรียนรู้ความหลากหลายของชนชาวพุทธ ผู้วิจัยได้เข้าร่วมประชุมวิชาการชาวพุทธนานาชาติ ในสัปดาห์วันวิสาขบูชา วันสากลของโลกครั้งที่ 3 (The Third International Buddhist Conference in conjunction with the Celebrations on the United Nations Day of Vesak 2006) ณ องค์การสหประชาชาติ ประเทศไทย ทำให้ผู้วิจัยได้เรียนรู้ความหลากหลายของพุทธศาสนา และมุมมองของพุทธศาสนากับการแก้ปัญหาเพื่อความยั่งยืนของโลก

3) เรียนรู้การจัดกิจกรรมเพื่อการพัฒนาภายในผ่านศิลปะ ในโครงการสู่อารามของวัดปัญญาภิรมย์นันทาราม ในเดือนตุลาคมซึ่งจัดเป็นประจำทุกปี เป็นระยะเวลา 3 วัน 2 คืน โดยเริ่มร่วมกิจกรรมตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2547 ถึงปัจจุบัน ผู้วิจัยได้มีโอกาสใช้ความรู้ความเข้าใจ

“วิถีพุทธ” ไปปรับใช้กับเด็กนักเรียนทุนเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว 72 พรรษา โดยใช้วิธีการทำงานภายนอกและการทำงานภายในไปพร้อม ๆ กัน

ระยะที่ 2 การศึกษาภาคสนาม

2.1 การเลือกโรงเรียนกรณีศึกษาและการกำหนดผู้ให้ข้อมูล

2.1.1 การเลือกโรงเรียนกรณีศึกษา

ผู้วิจัยเริ่มต้นศึกษาข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับโรงเรียนวิถีพุทธ จากสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ (2546) ทำให้ทราบว่า กระทรวงศึกษาธิการเปิดโอกาสให้โรงเรียนต่าง ๆ สมัครเข้าร่วมโครงการ รูปแบบใหม่ 5 รูปแบบ หนึ่งในนั้นคือโรงเรียนวิถีพุทธ พบว่า ในเวลาไม่ถึงปีมีโรงเรียนนับหมื่นโรงเรียนเข้าร่วมโครงการโรงเรียนวิถีพุทธ ซึ่งในการเข้าร่วมโครงการดังกล่าวมีเพียงการเข้ารับการปฐมนิเทศ การศึกษาดูงานในโรงเรียนนำร่อง และอาศัยเอกสารนำทางในการจัดการศึกษา ซึ่งเอกสารเหล่านั้นประกอบด้วย หนังสือต่าง ๆ อาทิเช่น การศึกษาฉบับง่าย โรงเรียนต้องช่วยสังคมไทย: อนุรักษ์ความเจริญทางจิตใจและก้าวไปในปัญญา สู่อารศึกษาแนวพุทธ แนวทางการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ เป็นต้น ข้อมูลโรงเรียนในโครงการนำร่องจำนวน 89 โรงเรียน ระบุว่า มี 15 โรงเรียนที่ทดลองนำร่องในภาคการศึกษาต้น ปีการศึกษา 2546 เมื่อครบ 1 ปีการศึกษาโรงเรียนวิถีพุทธ สำนักพัฒนานวัตกรรมการศึกษา สำนักร่วมมือโรงเรียนนำร่องที่มีความพร้อมเพื่อเป็นแหล่งศึกษาดูงาน ทั้งในส่วนของโรงเรียนสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาเอกชนและสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ ในระดับอนุบาลมีโรงเรียนทดลองนำร่องดีเด่นจำนวน 4 โรงเรียน

ผู้วิจัยติดตามการประชุม การนำเสนองาน การสำรวจเอกสารของโรงเรียน การพูดคุย รวมทั้งเข้าศึกษาดูงานโรงเรียนวิถีพุทธนำร่องระดับอนุบาล มีสิ่งที่เป็นอุปสรรคดังนี้

- 1) ช่วงระยะเวลาสั้นในการดำเนินการโรงเรียนวิถีพุทธ
- 2) มีการเข้าออกของครูสูง ทำให้การปรับเปลี่ยนเรียนรู้และการพัฒนาครูจำกัด
- 3) โรงเรียนยังมีความจำเป็นในการพัฒนาเด็กในเชิงวิชาการเพื่อตอบสนองความต้องการของผู้ปกครองทำให้ต้องมีการเตรียมเนื้อหาทำให้แนวทางปฏิบัติขาดความเชื่อมโยงกับแนวพุทธธรรม
- 4) โรงเรียนมีการวิจัยและพัฒนาอยู่แล้ว

ผู้วิจัยจึงเลือกเข้าศึกษาสังเกตและศึกษาโรงเรียนวิถีพุทธนำร่องระดับอนุบาลแห่งหนึ่ง เพื่อเป็นข้อมูลประกอบการทำโครงงานวิทยานิพนธ์ เป็นระยะเวลาประมาณ 3 เดือน (กรกฎาคม-กันยายน พ.ศ. 2547) ผู้วิจัยพบว่า โรงเรียนเริ่มพัฒนาเป็นโรงเรียนวิถีพุทธ เมื่อประมาณปีการศึกษา 2542 โดยผู้บริหารและครู เข้าศึกษาดูงานจากศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทองธรรมชาติ และนำมาประยุกต์ใช้ในการจัดการศึกษาโดยเริ่มในระดับอนุบาล ซึ่งมีห้องเรียนอนุบาลจำนวน 12 ห้อง ประกอบด้วยครูประจำการ 5 คน และครูพี่เลี้ยง 7 คน ซึ่งครูส่วนใหญ่ทำงานตามนโยบายของผู้บริหาร จากการศึกษาค้นคว้าเมื่อผู้บริหารเกษียณอายุราชการและผู้บริหารคนปัจจุบัน (ตุลาคม พ.ศ. 2547) ที่เข้าดำรงตำแหน่งแทนสนใจพัฒนาโรงเรียนไปในทิศทางอื่น มีครูจำนวนคนเดียวเท่านั้น ที่ทำงานด้วยฉันทะและพัฒนาตนเองตามวิถีพุทธต่อ ซึ่งครูคนนั้นเคยเป็นครูในศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทองธรรมชาติมาก่อน

ต้นเดือนมีนาคม พ.ศ. 2548 ผู้วิจัยได้รับคำชักชวนจากอาจารย์ใหญ่โรงเรียนเอกชนแห่งหนึ่งในต่างจังหวัด ไปเยี่ยมชมและติดต่อประสานงานเพื่อนำคณะครูเข้าศึกษาดูงานในศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทองธรรมชาติ ผู้วิจัยตอบตกลง ในวันนั้นผู้วิจัยได้พบและพูดคุยกับครูใหญ่ หลังจากนั้นจึงเข้าไปเยี่ยมชมสถานปฏิบัติธรรมภูมิรมย์ (นามสมมุติ) ซึ่งผู้วิจัยเคยเข้าไปศึกษาดูงานในรายวิชาหนึ่งในการศึกษาระดับปริญญาเอก ในปีการศึกษา 2545 และได้พูดคุยกับคุณยายตุน (นามสมมุติ) ผู้วิจัยได้เล่าเรื่องความสนใจในการทำวิทยานิพนธ์และขอเข้ามาเรียนรู้วิถีพุทธ ณ สถานปฏิบัติธรรม คุณยายตอบว่า “ถ้าอยาการู้วิถีพุทธก็ไปท่องเที่ยวให้ได้ก่อนว่าอริยมรรคมีอะไรบ้าง”

เมื่อผู้วิจัยทบทวนและไตร่ตรองเรื่องราวต่าง ๆ ที่ผ่านมาผู้วิจัยจึงสนใจและต้องการเข้าไปศึกษาในโรงเรียนดังกล่าว ผู้วิจัยจึงตัดสินใจเลือกเลือกศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทองธรรมเป็นโรงเรียนกรณีศึกษาดังคุณสมบัติดังนี้

- 1) โรงเรียนกรณีศึกษา อยู่ภายใต้การดูแลของแม่ชีผู้ซึ่งปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ทำงานช่วยเหลือสังคมเพื่อยกระดับจิตวิญญาณของมนุษย์ทุกวัย โดยเฉพาะเด็ก พ่อแม่ และเป็นที่ยอมรับทั้งในระดับชาติ และระดับสากล
- 2) โรงเรียนกรณีศึกษา นำหลักธรรมไตรสิกขามาใช้เป็นรากฐานในการจัดการศึกษา
- 3) เป็นกรณีศึกษาที่เป็นเอกเทศสมบูรณ์ในตัวเอง มีข้อมูลมากและครอบคลุมประเด็นที่ต้องการศึกษา ผู้วิจัยได้รับอนุญาตให้เข้าศึกษาและเก็บข้อมูลเชิงลึกในระยะเวลานาน

2.1.2 การกำหนดผู้ให้ข้อมูล

งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาโรงเรียนกรณีศึกษาแห่งหนึ่ง ชื่อที่ใช้ในงานวิจัยนี้เป็นนามสมมุติ การกำหนดผู้ให้ข้อมูล ผู้วิจัยได้แบ่งแหล่งข้อมูล ออกเป็น 3 แหล่ง ดังนี้

1) แหล่งข้อมูลจากบุคคล ผู้วิจัยแบ่งเป็น 2 กลุ่มคือ

- 1.1) กลุ่มครูผู้ให้ข้อมูลหลักเพื่อตอบคำถามในการวิจัย ได้แก่ ครูผู้สอนจำนวน 11 คน และผู้บริหาร 1 คน
- 1.2) กลุ่มที่เกี่ยวข้องกับครูผู้ให้ข้อมูลหลักได้แก่คณะผู้บริหาร ครูธุรการ และประสานงาน ผู้ปกครอง คนงานภารโรง เด็ก ผู้เชี่ยวชาญของโรงเรียน ผู้ศึกษาดูงาน

2) แหล่งข้อมูลจากเอกสาร ได้แก่ เอกสารของโรงเรียนและเอกสารจากแหล่งข้อมูลอื่นที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ นิตยสารหนังสือพิมพ์และโทรทัศน์ และเอกสารของโรงเรียน

3) แหล่งข้อมูลจากบริบท ได้แก่ บรรยากาศและสภาพแวดล้อม

2.2 การเข้าถึงข้อมูลและบทบาทของผู้วิจัย

ในช่วงกลางเดือนเมษายน พ.ศ. 2548 ผู้วิจัยเข้าไปขอความกรุณาในการศึกษาภาคสนามในศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทรงธรรม เมื่อผู้วิจัยบอกความประสงค์ขอเข้าทำวิจัย ครูใหญ่ยังไม่ตอบรับหรือปฏิเสธ เพียงแต่ตอบว่าต้องปรึกษากับคณะบริหารก่อน ตอนนั้นรู้สึกหวั่นไหว แต่เมื่อได้ยินคำพูดของครูใหญ่ซึ่งยังจำได้ดีว่า “ทำเหตุให้ดีแล้วปล่อยให้ผล” ในน้ำเสียงข้างเป็นคำพูดที่อ่อนโยนเต็มไปด้วยความเอื้ออาทรและเปี่ยมไปด้วยความหมาย หลังจากนั้นประมาณ 1 สัปดาห์ครูใหญ่ได้โทรศัพท์ไปบอกว่าจะมีการรดน้ำแม่ชีสารินี ที่สถานปฏิบัติธรรมภูมิธรรม ผู้วิจัยจึงได้รับอนุญาตให้ร่วมกิจกรรมในวันนั้นและวันต่อ ๆ มา

หลังจากนั้นผู้วิจัยจึงทำจดหมายขออนุญาตเข้าศึกษาศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทรงธรรมอย่างเป็นทางการ ผู้วิจัยเข้าศึกษาในลักษณะเปิดเผยสถานภาพ และเริ่มเก็บรวบรวมข้อมูลหลังจากเปิดภาคต้น ปีการศึกษา 2548 แล้วหนึ่งสัปดาห์ ตั้งแต่วันที่ 16 พฤษภาคม พ.ศ. 2548

ใน 2 สัปดาห์แรกเป็นระยะของการปรับตัว ผู้วิจัยต้องคอยมองดูว่าครูทำอะไรอย่างไร ผู้วิจัยค่อย ๆ เลียนแบบพฤติกรรมการทำงานของครู หลังจากเข้าไปปรับตัวเข้ากับสภาพของสนามได้มากขึ้น ผู้วิจัยพยายามใช้ทุก ๆ ประสาทสัมผัสในการเรียนรู้อย่างรู้ตัว ผู้วิจัยฝึกฝนตนเอง ตั้งมั่นและตั้งใจกับการทำงานพยายามมีสติระลึกรู้ทั้งภายในของตนและสิ่งที่เกิดขึ้นภายนอกอย่างผ่อนคลาย ทุก ๆ ครั้งที่อยู่ตัวผู้วิจัยจะกลับมาอยู่ทีลมหายใจเสมอ (ตามคำบอกเล่าของครู)

นอกจากนี้ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการต่าง ๆ ที่เป็นกิจกรรมศิลปะกับชีวิต (คำตอบเบื้องต้น) เพื่อดูแลสภาวะจิตของตนเองให้ควรแก่การงานและการกลับมาอยู่ในปัจจุบันขณะได้มากขึ้น

ผู้วิจัยเข้าสนามด้วยใจนอบน้อม ลดความเป็นตัวตนของตนมากที่สุด โดยใช้สภาวะจิตที่พร้อมต่อการเรียนรู้ โดยใช้การฟัง การมอง และการเข้าถึงประสบการณ์อย่างมากที่สุด เพื่อให้เห็นสิ่งที่เป็นจริง โดยการทำใจนิ่ง ๆ ว่าง ๆ อย่างปราศจากอคติ ผู้วิจัยเกิดการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ของตนเองที่เกิดขึ้นทีละเล็กทีละน้อย ทบทวนตนเอง สะท้อนความคิด เกิดความรู้สึกเป็นสุขและสงบภายใน จนทำให้คิดว่าสิ่งที่เกิดขึ้นเป็นวิถีพุทธที่เกิดขึ้นในเนื้อในตัวของผู้วิจัย และผู้วิจัยพยายาม "รักษา" อยู่ในสภาวะอารมณ์แบบนั้น เพื่อใช้ในการปฏิบัติในกิจกรรมต่าง ๆ ต่อไป บางครั้งผู้วิจัยรู้สึกสับสนว่า สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับผู้วิจัยนั้น เกิดขึ้นกับผู้วิจัยคนเดียว หรือเกิดขึ้นกับครูบางคน หรือทุกคน ซึ่งทำให้ผู้วิจัยศึกษาและหาคำตอบเพิ่มเติม ผู้วิจัยใช้เวลาหลังเลิกเรียนเกือบทุกวันพูดคุยและเล่าประสบการณ์ที่เกิดขึ้นให้ครูฟัง ครูแสดงสีหน้ายิ้มและมีความสุขกับสิ่งที่ผู้วิจัยเล่า และเต็มใจแบ่งปันประสบการณ์ให้ฟัง

ผู้วิจัยสร้างความสัมพันธ์เพื่อให้เกิดความคุ้นเคย ด้วยการแสดงออกทั้งความรู้สึก คำพูด และท่าทีที่เป็นมิตร แสดงความจริงใจ ขจัดอคติ พร้อมทั้งจะสังเกต รับฟังและรับรู้สิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง สร้างความไว้วางใจ ความเป็นกัลยาณมิตรต่อกัน

เหตุการณ์ดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยเกิดความเข้าใจ "วิถีพุทธ" เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมและเกิดคำถามที่แปลกไปจากเดิม จากนั้นจึงใช้คำถามสัมภาษณ์ครูอย่างไม่เป็นทางการและสัมภาษณ์เชิงลึกได้มากขึ้น

นอกจากนี้ผู้วิจัยยังต้องใช้ความรู้สึกที่ไวต่อการมีปฏิสัมพันธ์ของผู้ให้ข้อมูล พร้อมทั้งยอมรับนับถือในค่านิยมของสนามอย่างปราศจากอคติ และคำนึงถึงความเป็นมนุษย์ในภาวะอัตวิสัย พิทักษ์สิทธิ์และรักษาความลับของผู้ให้ข้อมูล ผู้วิจัยต้องใช้ความเข้าใจ เห็นอกเห็นใจ เห็นคุณค่าการกระทำของเพื่อนมนุษย์ตามเหตุและปัจจัยต่าง ๆ เพื่อให้สามารถอธิบายความซับซ้อนของปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น จนเกิดความเข้าใจอย่างถ่องแท้

2.3 การดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยเริ่มต้นจากการเข้าสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมในห้องเรียนอนุบาล และใช้ชีวิตอยู่ในสนามในฐานะ "ครูฝึกหัด" โดยเข้าศึกษาแต่ละห้องเรียนและทำกิจกรรมอื่น ๆ ในสนามเป็นส่วนหนึ่งของสนาม เช่นการประชุมครูประจำสัปดาห์ กิจกรรมวันสำคัญของสถานศึกษา กิจกรรมในสถานปฏิบัติธรรม ซึ่งทำให้ผู้วิจัยเรียนรู้วิถีชีวิตของผู้คนในสนาม ในการลงสนามแต่ละครั้งผู้วิจัยใช้วิธีการสังเกตอย่างมีส่วนร่วมและการสนทนาและการสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ ตลอดเวลาผู้วิจัยเก็บข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับบริบททั่วไปของสิ่งที่ศึกษา ได้แก่ สภาพทั่วไปของ

โรงเรียนการจัดสภาพแวดล้อมทั้งในและนอกห้องเรียน ข้อมูลทั่วไปของบุคลากร ตลอดจนสภาพการทำงานของคุณ ผู้ร่วมงาน ผู้บริหาร และเด็ก ฯลฯ ควบคู่ไปกับการเก็บข้อมูลในห้องเรียน

ผู้วิจัยเก็บข้อมูลในโรงเรียนกรณีศึกษาในตั้งแต่เดือน เมษายน พ.ศ.2548 - พฤษภาคม พ.ศ. 2550 เป็นระยะเวลาทั้งสิ้น 1 ปี 1 เดือน โดยแบ่งการเก็บรวบรวมข้อมูลเป็น 2 ช่วง ดังนี้

ช่วงที่ 1 กลางเดือนพฤษภาคม พ.ศ.2548 – ต้นเดือนตุลาคม พ.ศ.2548 สร้างความสัมพันธ์ เก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม วิเคราะห์ข้อมูล และสร้างข้อสรุปชั่วคราว

ผู้วิจัยมีแผนการทำงานที่สอดคล้องกับสนามและหยุดทบทวนตนเองเป็นระยะประมาณ 1 สัปดาห์เมื่อเปลี่ยนห้องเรียนดังนี้

ห้องเรียนที่ 1 ใช้เวลาประมาณ 6 สัปดาห์ สัปดาห์ละ 5 วัน เพื่อปรับตัว สร้างความสัมพันธ์ เรียนรู้กิจกรรมประจำวันของคุณและเด็ก สังเกตการทำงานของคุณและการเรียนรู้ของเด็ก การใช้ชีวิตในสนาม โครงสร้างและความสัมพันธ์ของบุคคลต่าง ๆ ในสนามวิจัย

ห้องเรียนที่ 2 ใช้เวลาประมาณ 3 สัปดาห์ สัปดาห์ละ 4 วัน เพื่อเรียนรู้การจัดกิจกรรมประจำวันของคุณห้องที่ 2 ผู้วิจัยทำความเข้าใจ ความแตกต่างและความเหมือนของพฤติกรรมและการทำงานของคุณและเด็ก

ห้องวิชาการและห้องเรียนที่ 3 ใช้เวลาประมาณ 4 สัปดาห์ สัปดาห์ละ 4 วัน เพื่อเรียนรู้บทบาทหน้าที่ของผู้บริหารฝ่ายวิชาการ การฝึกฝนการเป็นครูของคุณฝึกหัด การทำงานกับผู้ปกครอง สภาพปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นและการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า ข้อมูลและรายงานต่าง ๆ เอกสารหลักสูตร แผนการเรียนรู้ประจำปี ความหมายที่แฝงอยู่ในกิจกรรมประจำวัน

ห้องเรียนที่ 4 ใช้เวลาประมาณ 3 สัปดาห์ สัปดาห์ละ 4 วัน เรียนรู้รายละเอียดของการทำงานของคุณและเด็ก เริ่มต้นหาความหมายของการจัดกิจกรรม ผู้วิจัยเริ่มจำแนกข้อมูลเปรียบเทียบข้อมูล และหาความสัมพันธ์ของแบบแผนของพฤติกรรม และทำการจัดกลุ่มข้อมูล ซึ่งนำมาสู่คำตอบเบื้องต้นของการวิจัย (ดังแผนผังในภาคผนวก ง)

ช่วงเดือนตุลาคม พ.ศ. 2548 ผู้วิจัยเริ่มหาความสัมพันธ์ของแบบแผนของพฤติกรรม และทำการจัดกลุ่มข้อมูล และสร้างข้อสรุปชั่วคราว

ช่วงที่ 2 เดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2549 – กลางเดือนมีนาคม พ.ศ. 2549 ในภาคปลาย ปีการศึกษา 2548 ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูล โดยผู้วิจัยเข้าสนามโดยการเข้าห้องเรียนเพื่อเก็บข้อมูลเพิ่มเติมในประเด็นที่ยังไม่สมบูรณ์ วิเคราะห์และตรวจสอบข้อมูล รวมทั้งการประชุมกลุ่มแบบ focus group 2-3 ครั้งแบบไม่เป็นทางการ และสัมภาษณ์ ความคิดเห็น ทศนคติเกี่ยวกับการเรียนรู้ของคุณและเด็ก เพื่อทำความเข้าใจในประเด็นต่าง ๆ ของคำถามการวิจัย และใช้การสัมภาษณ์แบบเจาะลึกและศึกษาประวัติชีวิตของคุณที่ผู้วิจัยเลือกเป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก ดังนี้

ห้องผู้บริหารและห้องวิชาการ ประมาณ 2 สัปดาห์ เพื่อเรียนรู้การทำงานของ คณะบริหาร และความคิดเห็นของผู้บริหารที่มีต่อครู และศึกษาเอกสารต่าง ๆ ของโรงเรียน

ห้องเรียนที่ 5-10 ใช้เวลาประมาณสัปดาห์ละ 3-4 วัน เพื่อเก็บข้อมูลเพิ่มเติมและ ตรวจสอบข้อมูล

ตลอดระยะเวลาในสนามวิจัยนอกเหนือจากการสังเกตการเรียนการสอนในห้องเรียน ผู้วิจัยเข้าร่วมกิจกรรมพิเศษต่าง ๆ ของโรงเรียนทุกกิจกรรมและเมื่อมีการประชุมทุกวัน อังคาร ผู้วิจัยก็เข้าร่วมประชุมด้วย และนอกเหนือจากวันประชุมผู้วิจัยจะใช้เวลาในช่วงเย็นหลังเลิก เรียนสัมภาษณ์และพูดคุยกับครูอย่างไม่เป็นทางการเกี่ยวกับประเด็นที่ศึกษา

เมื่อมีการอบรมคณะครูก่อนเปิดภาคเรียนในช่วงเดือนเมษายน ซึ่งจะเป็น การอบรม 2-3 วันในช่วงก่อนเปิดภาคเรียนที่หนึ่ง และภาคเรียนภาคที่สอง หรือการอบรมช่วงที่เปิด ทำการเรียนการสอน ผู้วิจัยได้มีส่วนร่วมในการเข้าอบรมด้วย ซึ่งสถานที่ในการอบรมจะเป็นทั้งที่ ศูนย์เด็ก ๆ และสถานปฏิบัติธรรมภูมิรมย์ ในการอบรมคณะครูก่อนเปิดภาคเรียนจุดประสงค์หลัก เป็นการอบรมปฏิบัติธรรม เพื่อการพัฒนาภายใน และ “จิตวิญญาณความเป็นครู” โดยแม่ชีสารินี และเรื่องธรรมชาติพัฒนาการของเด็กตามแนวมุขยปรัชญา และการทำนิทานสำหรับเด็กฝีมือครู กิจกรรมการทำบทเคลื่อนไหวสำหรับเด็กและการเคลื่อนไหวจินตลีลา ซึ่งเป็นศิลปะการเคลื่อนไหว ร่างกายที่ช่วยจัดระเบียบและความกลมกลืนของกายและจิต จากเชี่ยวชาญของศูนย์เด็ก ๆ นอกจากนี้ระหว่างเปิดภาคเรียนเมื่อครูมีข้อสงสัยหรือต้องการการอบรมเพิ่มเติมก็เชิญผู้เชี่ยวชาญ มาให้ความรู้และนิเทศการสอนเพิ่มเติมด้วย

นอกจากการเข้าศึกษาสังเกตในศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทรงธรรมแล้วผู้วิจัย ยังเข้าร่วมเป็นอาสาสมัครและทำกิจกรรมเพื่อบริการชุมชนในสถานปฏิบัติธรรมภูมิรมย์ในวันหยุด ร่วมกับครู ได้แก่ กิจกรรมโรงเรียนครูคนแรกของลูก กิจกรรมในครอบครัวแห่งสติ กิจกรรมวันเด็ก วันแม่ และกิจกรรมวันเข้าพรรษา วันวิสาขบูชา วันสำคัญทางศาสนา และกิจกรรมพิเศษอื่น ๆ ของสถาน ปฏิบัติธรรมภูมิรมย์ นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมเฉพาะสมาชิกใน “บ้าน” ซึ่งผู้วิจัยได้รับอนุญาตให้เป็น สมาชิกคนหนึ่งในบ้านด้วย ได้แก่ กิจกรรมบ้านของเรา กิจกรรมวันครอบครัว”ภูมิรมย์” กิจกรรม แสดงมุทิตาจิตแม่ชีสารินี เป็นต้น

ตารางที่ 2 สรุปการเข้าร่วมกิจกรรมที่ผู้วิจัยเข้าร่วมศึกษาสังเกต

ประเด็นที่เข้าร่วมสังเกต	กิจกรรมและเวลา	สถานที่
1. ลักษณะของกิจกรรมประจำวัน 2. การจัดการเรียนรู้และการดำเนินกิจกรรมของครูในแต่ละห้องเรียน 3. พฤติกรรมการสอนและพฤติกรรมการเรียนรู้ของเด็กในแต่ละห้องเรียน	กิจกรรมประจำวันในห้องเรียน ห้องเรียนที่ 1 สัปดาห์ละ 5 วัน วันที่ 16 พฤษภาคม - 24 มิถุนายน 2548 ห้องเรียนที่ 2 3 และ 4 สัปดาห์ละ 4 วัน วันที่ 6 กรกฎาคม - 24 กันยายน 2548 ห้องเรียนที่ 5-10 สัปดาห์ละ 2 - 3 วัน วันที่ 12 ธันวาคม - 17 กุมภาพันธ์ 2549	ศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทรงธรรม
4. เรียนรู้การทำงานของผู้บริหาร	ในเดือน กรกฎาคม พฤศจิกายน 2548 มกราคม และ กุมภาพันธ์ 2549 เป็น ระยะเวลา 4 สัปดาห์	ศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทรงธรรม และสถานปฏิบัติธรรมภูมิรมย์
5. เรียนรู้การแสดงความคิดเห็นและ พฤติกรรมต่าง ๆ ในการประชุมครู 6. เรียนรู้เนื้อหาในการประชุมครูประจำ ภาคเรียน	ทุกวันอังคาร ตลอด 1 ปีการศึกษา ช่วงก่อนเปิดภาคเรียน ภาคเรียนละ 1 ครั้ง เป็นระยะเวลา 2-3 วัน	ศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทรงธรรม และสถานปฏิบัติธรรมภูมิรมย์
5. เรียนรู้การทำงานและพฤติกรรมของผู้นำ นโยบาย ผู้บริหาร และครู ในการทำงานกับ ผู้ปกครอง	ในกิจกรรมวันสำคัญของโรงเรียน ได้แก่ กิจกรรมปฐมนิเทศ กิจกรรมค่ายนกน้อย กิจกรรมผ้าป่าการศึกษาและกิจกรรมปิด ภาคเรียน	ศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทรงธรรม
6. เรียนรู้การทำงาน พฤติกรรม ของครู ผู้บริหาร และผู้นำนโยบาย ในการทำงาน กับบุคคลทั่วไป ในชุมชน	1. กิจกรรมรับใช้สังคม ได้แก่ กิจกรรมครู คนแรกของลูก ทุกสัปดาห์ที่ 2 ของเดือน กิจกรรมในครรภ์แห่งสติ ทุกสัปดาห์ที่ 1 ของเดือน 2. กิจกรรมวันสำคัญทางศาสนา ได้แก่ กิจกรรมเนื่องในวันเข้าพรรษา กิจกรรมวันมูทิตาจิตผู้ก่อตั้งวัดทรงธรรม กิจกรรมฝังลูกนิมิต 3. กิจกรรม"เฉพาะสมาชิกในบ้าน"ของ สถานปฏิบัติธรรมภูมิรมย์ ได้แก่ กิจกรรม บ้านของเรา กิจกรรมครอบครัวภูมิรมย์	ศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทรงธรรม สถานปฏิบัติธรรมภูมิรมย์ และ วัดทรงธรรม

ผู้วิจัยออกจากสนามวิจัยเมื่อข้อมูลอิ่มตัว ปลายเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2549

2.4 เครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ดังนี้

2.4.1 แบบบันทึกย่อ เป็นแบบบันทึกที่ใช้เขียนข้อความ เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นโดยบันทึกเฉพาะข้อความที่สำคัญ ๆ ผู้วิจัยใช้คำย่อ และเขียนแผนผังโครงข่ายของเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเพื่อป้องกันการลืมและช่วยรื้อฟื้นความจำ แต่ในสถานการณ์ที่ผู้วิจัยอยู่ในห้องเรียนหรือดำเนินกิจกรรมกับเด็ก ผู้วิจัยไม่สามารถจดบันทึกขณะการสังเกต เนื่องจากเป็นระเบียบของทางโรงเรียน แต่ผู้วิจัยจะใช้วิธีการจดบันทึกย่อหลังจากที่เด็กเข้านอนกลางวันแล้ว

2.4.2 แบบบันทึกภาคสนาม เป็นแบบบันทึกที่ใช้เขียนขยายความข้อความต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในแต่ละวัน โดยการนำบันทึกย่อที่เขียนไว้มาเรียบเรียง เป็นบันทึกภาคสนามโดยจดรายละเอียดตามกรอบการสังเกตของผู้วิจัย ในประเด็น วิธีการทำงานของครู วิธีการเรียนรู้ของเด็ก พฤติกรรมต่าง ๆ ของครูและเด็ก ความสัมพันธ์ของครูและเด็ก ท่าทีและการปฏิบัติต่อเด็ก วิถีชีวิตของครูเป็นต้น แบบบันทึกภาคสนามเป็นเครื่องมือที่ใช้บันทึกข้อมูลจากการสังเกตซึ่งแบ่งเป็น 3 ส่วนดังนี้

ส่วนที่ 1 เป็นส่วนที่บันทึกรายละเอียดตามความเป็นจริงจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น

ส่วนที่ 2 เป็นส่วนที่ตีความเบื้องต้น โดยใช้แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ของครูและเด็ก มาช่วยในการตีความ เน้นการตีความและการแสดงความคิดเห็นของผู้วิจัย และสร้างสมมุติฐานชั่วคราว ซึ่งต้องใช้ข้อมูลหลายครั้ง จึงสามารถสรุปเป็นส่วนที่ 2 ได้

ส่วนที่ 3 เป็นส่วนที่กล่าวถึงวิธีการเก็บข้อมูลและข้อมูลที่ระลึกได้ รวมถึงวิธีการเก็บข้อมูลที่ใช้เก็บข้อมูลได้ประสบความสำเร็จหรือบกพร่อง ตลอดจนข้อมูลที่ตกหล่น บันทึกส่วนนี้เพื่อช่วยเหลือเตือนความจำและช่วยประเมินคุณภาพของข้อมูล

บางครั้งในช่วงเช้าระหว่างขับรถมายังสนามวิจัย ผู้วิจัยจะ"ปิ้ง" คำถามหรือประเด็นสำคัญ ๆ ผู้วิจัยจะเรียบจัด"คำ"นั้น ๆ ไว้ เพื่อเป็นข้อมูลในการสังเกตหรือเป็นข้อมูลในการซักถามผู้ให้ข้อมูลรวมทั้งการบันทึกข้อมูลเพิ่มเติม

ในระหว่างการทำงานภาคสนามผู้วิจัย ฟังและอ่านหนังสือที่เกี่ยวกับ"การพัฒนาภายใน" ผู้วิจัยได้ยินหรือเห็น คำที่เกี่ยวข้องกับการทำวิจัย ผู้วิจัยสามารถนึกถึงประเด็นและเหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ ที่พบในสนาม แต่ผู้วิจัยยังไม่ได้บันทึกถึงเหตุการณ์นั้น ผู้วิจัยก็ย้อนกลับมาบันทึกสถานการณ์นั้นอีกครั้ง

2.4.3 แบบบันทึกการสัมภาษณ์ เป็นแบบบันทึกที่ใช้จดบันทึกการสัมภาษณ์แบบเป็นทางการ และการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ ในการสัมภาษณ์แบบเป็นทางการผู้วิจัยจดบันทึกข้อมูลระหว่างการสัมภาษณ์และถอดเทปบันทึกการสัมภาษณ์ เมื่อสิ้นสุดการสัมภาษณ์

ในแต่ละครั้ง ผู้วิจัยจัดบันทึกรายละเอียดของข้อมูลลงในแบบบันทึกการสัมภาษณ์ และถ้ามีประเด็นที่น่าสนใจผู้วิจัยก็บันทึกลงไปด้วย ในการสนทนาแบบไม่เป็นทางการบางครั้งผู้วิจัยจัดบันทึกลงในแบบบันทึกการสัมภาษณ์ด้วย แบบบันทึกการสัมภาษณ์แบ่งเป็น 4 ส่วน คือ

ส่วนที่ 1 ส่วนนำ เป็นการจดบันทึกชื่อของผู้ให้สัมภาษณ์ ประเด็นที่สัมภาษณ์ เวลาเริ่มและสิ้นสุดการสัมภาษณ์ วัน เดือน ปี และสถานที่สัมภาษณ์

ส่วนที่ 2 การจดบันทึกข้อมูลจากการสัมภาษณ์ตามความเป็นจริง เป็นการจดยละเอียดที่ได้จากการสัมภาษณ์หรือการนำเทปที่ใช้บันทึกเสียงในขณะที่ใช้สัมภาษณ์มาถอดความ

ส่วนที่ 3 การตีความเบื้องต้นจากข้อมูลที่ได้ เป็นการนำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์มาตีความตามแนวทฤษฎีประกอบการแสดงความคิดเห็นของผู้วิจัย

ส่วนที่ 4 การประเมินการสัมภาษณ์ เป็นการจดบันทึกการวิธีการที่ใช้ในการสัมภาษณ์ รวมทั้งประเมินความสำเร็จหรือความล้มเหลวโดยใช้ความรู้สึกของผู้วิจัย

2.4.4 แบบวิเคราะห์ข้อมูลเอกสาร เป็นแบบวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสาร ผู้วิจัยใช้การจำแนกประเภทของข้อมูลตามเนื้อหาของเอกสารได้แก่ คู่มือผู้ปกครอง แผนการเรียนรู้ประจำปี แผนการสอนของครู เอกสารความรู้ด้านการจัดการเรียนการสอน และข้อมูลการเขียนบันทึกส่วนตัวของครูลงในแบบบันทึกข้อมูลเอกสาร

2.4.5 แบบบันทึกข้อมูลจากการสังเกตสภาพแวดล้อมทางกายภาพ ผู้วิจัยใช้บันทึกการสังเกตสภาพแวดล้อมภายในศูนย์ ทั้งภายในและภายนอกห้องเรียน รวมถึงสถานปฏิบัติธรรมุณิมรย์ที่ครูใช้ทำกิจกรรมต่าง โดยแบ่งแบบบันทึกออกเป็น 2 ส่วนคือ

ส่วนที่ 1 ข้อมูลที่เป็นแผนภาพ ซึ่งแสดงตำแหน่งที่ตั้งรวมถึงองค์ประกอบต่าง ๆ ของสิ่งแวดล้อมภายในศูนย์ ห้องเรียนและสื่ออุปกรณ์ต่าง ๆ

ส่วนที่ 2 ข้อมูลบรรยาย เป็นการบรรยายถึงสภาพแวดล้อมของศูนย์เด็ก ๆ ห้องเรียน สถานที่ต่าง ๆ ของศูนย์เด็ก ๆ และสถานปฏิบัติธรรมุณิมรย์

นอกจากนี้ผู้วิจัยยังใช้อุปกรณ์การเก็บข้อมูลร่วมกับเครื่องมือต่าง ๆ ดังกล่าว เพื่อให้ได้ข้อมูลที่สมบูรณ์ครบถ้วน โดยใช้เครื่องบันทึกเสียง กล้องถ่ายภาพในการบันทึกเหตุการณ์

2.5 การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยนำตนเองเข้าสู่สนามวิจัยเพื่อการเรียนรู้ถึงทฤษฎีและแนวทางด้วยความเข้าใจอย่างถ่องแท้และบริสุทธิ์ ด้วยความมุ่งมั่น ตั้งใจและปฏิบัติตนตามแบบอย่างการปฏิบัติของครู โดยการจดจ่อกับการทำงาน ซึ่งในช่วงต้นประมาณ 2 สัปดาห์แรก ผู้วิจัยยังอยู่ในระยะของการปรับตัวและทำความคุ้นเคยกับบริบทใหม่ แต่หลังจากที่ผู้วิจัยตั้ง "สติ" ได้จึงสามารถ มอง

ปรากฏการณ์และซึมซับข้อมูล “อย่างเต็ม ๆ” โดยปราศจากการตีความได้ดียิ่งขึ้น จนสามารถจำภาพสถานการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้อย่างชัดเจน ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีการที่หลากหลายและผสมผสานวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ตรงและจริงที่สุด จากการสังเกตอย่างมีส่วนร่วม (participation observation) การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (in-depth interview) และการรวบรวมเอกสารเป็นหลัก

2.5.1 การสังเกต ผู้วิจัยใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม

1) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม เป็นการสังเกตที่ผู้วิจัยเข้าไปใช้ชีวิตร่วมกับครูในฐานะครูฝึกหัดคนหนึ่งในห้องเรียน และร่วมทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกับครู เช่น การทำกิจกรรมในห้องเรียน การทำตุ๊กตา การปักผ้าคลุมอาหาร การซ่อมแซมเล่นสำหรับเด็ก และกิจกรรมอื่น ๆ สำหรับเด็ก การใช้ชีวิตและการปฏิบัติตนใกล้เคียงกับการปฏิบัติของครู ขณะที่ผู้วิจัยเป็นครูในห้องเรียน ผู้วิจัยใช้การสังเกตการทำงานของครู พฤติกรรมการเล่นการทำงานของเด็ก และการสังเกตปฏิสัมพันธ์ระหว่างครูกับเด็ก ควบคู่กันไปด้วย เป็นต้น นอกจากนี้ผู้วิจัยยังใช้การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ และการพูดคุยประกอบการสังเกตแบบมีส่วนร่วมเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ละเอียดลึกซึ้งตามปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น

ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลจาก ครูผู้สอน ผู้นำนโยบาย ผู้บริหาร ครูธุรการ และประสานงาน ผู้เชี่ยวชาญของโรงเรียน เด็ก ผู้ปกครอง แม่ครัวและภารโรง ผู้ศึกษาดูงาน

2) การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม เป็นการสังเกตที่ผู้วิจัยเฝ้าสังเกตอยู่วงนอกโดยไม่เข้าไปร่วมทำกิจกรรมของกลุ่ม เช่น กิจกรรมการปฐมนิเทศผู้ปกครองซึ่งโรงเรียนจัด กิจกรรมปฐมนิเทศผู้ปกครองออกเป็น 4 กลุ่มและจัดในห้องเรียน ผู้วิจัยไม่ได้เข้าร่วมกิจกรรมในห้องเรียน แต่ผู้วิจัยสังเกตอยู่วงนอก กิจกรรมการประชุมตอบข้อซักถามของผู้ศึกษาดูงาน บางครั้งผู้วิจัยก็เข้าไปร่วมนั่งฟังการถามตอบเท่านั้น หรือการร่วมฟังธรรมในกิจกรรมการบรรยายธรรมของแม่ชีสารินี

ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลจาก ครูผู้สอน ผู้นำนโยบาย ผู้บริหาร ครูธุรการ เด็ก ผู้ปกครอง แม่ครัวและภารโรง ผู้ศึกษาดูงาน

2.5.2 การสัมภาษณ์ ผู้วิจัยใช้การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ และการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก

1) การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ เป็นการให้คำถามปลายเปิด หรือกึ่งมีโครงสร้าง (Semi-structured) เป็นคำถามแบบไม่เป็นทางการ ที่จะอธิบายแนวคิดของตนเองไปเรื่อย ๆ ให้ผู้ให้ข้อมูลตอบคำถามอย่างอิสระ มีแนวคำถามเป็นกรอบคร่าว ๆ ซึ่งในทุกวันตลอดระยะเวลาในการเก็บรวบรวมข้อมูลผู้วิจัยจะซักถามถึงเรื่องราวและข้อสงสัยต่าง ๆ กับครู

ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลจาก ครูผู้สอน ผู้บริหาร ครูธุรการและ
ประสานงาน

2) การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก ซึ่งผู้วิจัยใช้สัมภาษณ์ครูในประเด็นที่เป็น
จุดสนใจเฉพาะ เพื่อทำความเข้าใจความหมายของการเรียนรู้วิถีพุทธของครูและเด็กอนุบาลตาม
มุมมองและการรับรู้ของ “คนใน” เลือกสัมภาษณ์เฉพาะจุดที่ต้องการ และใช้เทคนิคการตะล่อม
กล่อมเกลา (Probe) หมายถึงการซักถามที่ล้วงเอาส่วนลึกของความคิดออกมา ได้แก่ ความหมาย
ของการทำความเคารพด้วยการไหว้และพูดคำว่า “ขอบคุณ” สิ่งของต่าง ๆ ในห้องเรียน เมื่อ
ปฏิบัติงานแล้วครูเห็นผลของสภาวะอารมณ์จากปฏิบัติอย่างไร เมื่อครูได้รับผลจากการปฏิบัติแล้ว
ครูปฏิบัติตนอย่างไร และเมื่อครูเข้าใจการปฏิบัติสภาวะอารมณ์ที่ควรแก่การทำงานนั้น ส่งผลดีต่อ
ตนเอง เด็ก และเพื่อนร่วมงานอย่างไร เป็นต้น เมื่อเห็นว่าผู้ถูกสัมภาษณ์พูดนอกเรื่องจากจุดที่
สนใจ ก็พยายามโยนเข้าสู่ประเด็นที่ต้องการเพื่อสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก จะทำให้ได้ข้อมูลที่ดี
ลึกซึ้ง กว้างขวาง ผู้วิจัยใช้เวลาหลังเลิกเรียนสัมภาษณ์ครูสอน

ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลจาก ครูผู้สอน ผู้นำนโยบาย ผู้บริหาร

2.5.3 การศึกษาเอกสาร ผู้วิจัยรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ ได้แก่ ข้อมูลบุคลากร
ตารางการปฏิบัติงานแผนงานประจำปี สรุปผลการทำงานของครู เอกสารความรู้ในการพัฒนาครู
แผนการจัดการเรียนรู้ของครู เอกสารการประเมินครูฝึกหัด จดหมายสื่อสารถึงผู้ปกครอง คู่มือ
ผู้ปกครอง แบบบันทึกบ้านและโรงเรียน แฟ้มสะสมงานเด็ก แบบประเมินพัฒนาการ สถิติการมา
เรียน เป็นต้น นอกจากนี้ผู้วิจัยรวบรวมข้อมูลการเขียนรายงานเขียน (Writing Journals) การเขียน
บันทึกการเรียนรู้ (Learning Logs) และการเขียนสมมุติเหตุการณ์ (Simulated Journals)
(Hoskisson และ Tompkins, 1987) ซึ่งเป็นบันทึกที่ครูเขียน อยู่ในชีวิตจริง ได้แก่ การเขียนร่าง
กิจกรรม การจดย่อ การบันทึกการเรียนรู้จากการเข้าประชุม การอบรม ตลอดจนการเขียน
บันทึกส่วนตัว ที่เป็นความรู้สึกและความคิดเห็นของครู

นอกจากนี้ผู้วิจัยยังใช้เทคนิคอื่น ๆ เสริม เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ดีและหลากหลาย
ได้แก่

2.5.4 การศึกษาประวัติชีวิต (life histories) เหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในชีวิต
บุคคลซึ่งทำให้ผู้อ่านงานวิจัยได้เห็นมุมมองของผู้ให้ข้อมูลนั้น (Insider's view) การวิเคราะห์
ประวัติชีวิต (Historical analysis) เพื่ออธิบายให้เห็นถึงความรู้เดิมของผู้ให้ข้อมูล เพื่อหาคำอธิบาย
ว่าทำไมถึงคิดเช่นนั้น ทำให้ผู้วิจัยเข้าใจความคิดของครูกับบริบทวัฒนธรรมนี้ เป็นการวัดสิ่งที่มอง
ไม่เห็น (unobtrusive measures) การศึกษาประวัติชีวิตผู้วิจัยใช้ข้อมูลจากหลายแหล่ง ได้แก่
บุคคลในครอบครัว เพื่อนครู เป็นต้น แต่ข้อมูลที่สำคัญที่สุดจะได้มาจากเจ้าของข้อมูล ซึ่งผู้วิจัยใช้
การสัมภาษณ์และจากบันทึกเล่าประวัติชีวิตที่ผู้ให้ข้อมูลเขียนเอง

ผู้วิจัยสัมภาษณ์ ครูผู้สอนจำนวน 3 คนและผู้บริหารจำนวน 1 คน

2.5.5 การสนทนาแบบไม่เป็นทางการ เป็นการพูดคุยเรื่องราวต่าง ๆ ทั้งที่เกี่ยวข้องและไม่เกี่ยวข้องกับคำถามวิจัย เพื่อให้เข้าใจวิถีคิด ทักษะคติ ความรู้สึกและมุมมองต่าง ๆ ของผู้ให้ข้อมูลดียิ่งขึ้นผู้วิจัยสามารถพูดคุยกับครูผู้ให้ข้อมูลหลักอย่างไม่เป็นทางการตลอดเวลาทั้งในและนอกโรงเรียน รวมทั้งการมีโอกาสดูร่วมทำกิจกรรมอื่น ๆ นอกเหนือจากในโรงเรียน ซึ่งในหลายครั้งใช้การโทรศัพท์พูดคุย

ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลจาก ครูผู้สอน ผู้นำนโยบาย ผู้บริหาร ครูธุรการ และประสานงาน ผู้เชี่ยวชาญของโรงเรียน เด็ก ผู้ปกครอง แม่ครัวและภารโรง และผู้ศึกษาดูงาน

ในการเก็บรวบรวมข้อมูลผู้วิจัยใช้เทปบันทึกเสียง กล้องถ่ายรูปแบบในกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อทบทวนและให้มีความตรงของข้อมูลด้วย จากการเก็บรวบรวมข้อมูลดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยสรุปดังตาราง

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ระยะที่ 3 การวิเคราะห์และการนำเสนอข้อมูล

การใช้หลักการของการวิจัยเชิงคุณภาพในการวิเคราะห์ข้อมูล คือการมองภาพองค์รวม การอธิบายบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของปรากฏการณ์และการนำเอาทัศนะของคนในมาอธิบายปรากฏการณ์ การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพจะให้ความสำคัญต่อการจำแนกแยกแยะปรากฏการณ์เพื่อทำความเข้าใจกับความหลากหลายของปรากฏการณ์หรือเหตุการณ์จากทัศนะของผู้ที่อยู่ในปรากฏการณ์หรือที่แวดล้อมเหตุการณ์ซึ่งมีส่วนกำหนดและตีความหมายปรากฏการณ์หรือเหตุการณ์นั้นด้วย (ชยันต์ วรรณะภูมิ, 2546) จากหลักการดังกล่าวผู้วิจัยใช้ขั้นตอนในการวิเคราะห์ข้อมูลและวิธีการในการวิเคราะห์ดังต่อไปนี้

3.1 ขั้นตอนและวิธีการวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยใช้ขั้นตอนในการวิเคราะห์ข้อมูลตามขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูลโดยปรับมาจาก สุภางค์ จันทวานิช (2545) และชาย โปธิสิตา (2547) ดังต่อไปนี้

3.1.1 สร้างกรอบแนวคิด ทฤษฎีสำหรับการวิเคราะห์

ผู้วิจัยสร้างกรอบแนวคิด ทฤษฎีกว้าง ๆ เกี่ยวกับการเรียนรู้ของครูและเด็กวัยอนุบาลตามแนววิถีพุทธ เมื่อผู้วิจัยเข้าไปเก็บรวบรวมข้อมูลในสนาม และพบประเด็นของข้อมูลที่นอกเหนือจากกรอบแนวคิดที่วางไว้ ผู้วิจัยสร้างกรอบแนวคิดใหม่ที่สอดคล้องกับข้อมูลจริง และเข้าใจความหลากหลายของมุมมองของทฤษฎีเพื่อใช้เป็นกรอบแนวคิดในการวิเคราะห์ข้อมูล ในขณะที่จัดทำโครงร่างวิทยานิพนธ์ ผู้วิจัยสร้างคำถามวิจัยเพื่อเป็นแนวทางในการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

- 1) ครูอนุบาลดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกับการเรียนรู้วิถีพุทธอย่างไร
- 2) ครูอนุบาลมีกระบวนการในการพัฒนาการเรียนรู้วิถีพุทธของตนเองอย่างไร
- 3) ครูอนุบาลมีมุมมองเกี่ยวกับการเรียนรู้ระดับอนุบาลวิถีพุทธอย่างไร
- 4) ครูอนุบาลนำการเรียนรู้วิถีพุทธสู่การสอนเด็กอนุบาลอย่างไร
- 5) เด็กอนุบาลเกิดการเรียนรู้วิถีพุทธจากการมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมภายนอกอย่างไร

เมื่อผู้วิจัยเข้าไปเก็บรวบรวมข้อมูลจริงในสนาม ผู้วิจัยได้คำตอบเบื้องต้น (ดังแสดงในภาคผนวก ง) พบว่า กิจกรรมประจำวันมีส่วนทำให้ครูมีสมาธิ การได้ใช้ชีวิตอยู่ในชุมชนและอยู่สิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมเอื้อต่อการปฏิบัติสมาธิของครู ผู้วิจัยพบว่าคำตอบที่ได้เป็นเพียงข้อมูลที่มองเห็นเฉพาะในส่วนของข้อมูลภายนอก ยังไม่สามารถอธิบายความหมายเบื้องหลังของการกระทำต่าง ๆ ของผู้ให้ข้อมูล และทำให้ผู้วิจัยเกิดคำถามใหม่ว่า กิจกรรมประจำวัน

ส่งผลต่อการดำเนินชีวิตอย่างไร มีสติอย่างไร ครูแต่ละคนที่ทำงานตามกิจวัตรประจำวัน และอยู่ในชุมชนและสิ่งแวดล้อมที่เหมือนกันแต่ทำไมครูแต่ละคนจึงมีการแสดงออกทางกรกระทำ ความคิด และเบิกบานต่างกัน ดังนั้น ผู้วิจัยจึงปรับคำถามวิจัยที่เหมาะสมกับข้อมูลจริง ดังนี้

- 1) การจัดสภาพแวดล้อมเพื่อการเรียนรู้วิถีพุทธของครูและเด็กอย่างไร
- 2) กิจกรรมวิถีชีวิตแห่งสติมีผลต่อการเรียนรู้วิถีพุทธของครูและเด็ก

อนุบาลอย่างไร

- 3) ครูเรียนรู้และพัฒนาวิถีพุทธผ่านวิถีชีวิตแห่งการภาวนาอย่างไร
- 4) เด็กอนุบาลเรียนรู้วิถีพุทธผ่านกิจกรรมวิถีชีวิตแห่งสติอย่างไร

นอกจากนี้ผู้วิจัยยังเกิดคำถามวิจัยใหม่ว่า สภาพภาวะอารมณ์ของครูกับพฤติกรรมที่ครูปฏิบัติต่อเด็กเป็นอย่างไร และครูมีวิธีการปฏิบัติที่ควรแก่การทำงานกับเด็กอย่างไร หลังจากที่เก็บข้อมูลเพิ่มเติมในระยะสุดท้ายช่วงข้อมูลอิ่มตัวแล้ว ผู้วิจัยทบทวนข้อมูลจริง จากการสร้างดัชนี เปรียบเทียบข้อมูล จำแนกประเภทของข้อมูล เชื่อมโยงข้อค้นพบและเริ่มข้อสรุปข้อมูล ผู้วิจัยพบว่า ผู้วิจัยได้ข้อค้นพบที่นำไปสู่การปรับคำถามวิจัยที่สอดคล้องกับข้อมูลจริงดังคำถามวิจัย ดังนี้

- 1) การเรียนรู้ของครูและเด็กวัยอนุบาลโรงเรียนวิถีพุทธเป็นอย่างไร
  - 1.1) วิถีพุทธหมายความว่าอย่างไร
  - 1.2) กระบวนการเรียนรู้วิถีพุทธของครูและเด็กวัยอนุบาลเป็นอย่างไร
- 2) ปัจจัยเกื้อหนุนให้เกิดการเรียนรู้วิถีพุทธคืออะไร

3.1.2 การสร้างดัชนีข้อมูล (notetaking and indexing)

เมื่อผู้วิจัยเข้าไปในสนามและเห็นเหตุการณ์ต่าง ๆ ผู้วิจัยจะทำการจดบันทึกย่อในขณะที่กำลังเก็บข้อมูล โดยจดเฉพาะถ้อยคำสำคัญ หัวข้อหรือตัวเลขและร่างแผนผังคร่าว ๆ หลังจากนั้นผู้วิจัยก็นำบันทึกย่อมาเรียบเรียงให้เป็นบันทึกฉบับสมบูรณ์โดยไม่ทิ้งระยะเวลาและทำการบันทึกให้เสร็จก่อนการเก็บข้อมูลครั้งใหม่ ขณะที่ผู้วิจัยตรวจสอบข้อมูลและหลังการตรวจสอบข้อมูล ผู้วิจัยเริ่มสร้างดัชนีข้อมูล

การทำดัชนี (indexing) วิธีการนี้เรียกว่าการลงรหัส (coding) เพื่อใช้ในการจัดหมวดหมู่ข้อมูล อาจจะเป็นคำ ประโยค แนวคิด หัวข้อ สมมุติฐาน หรือคำถาม ก็ได้ อาจจะทำดัชนีได้เป็น 3 ชนิด คือ

- ก. ดัชนีเชิงบรรยาย (descriptive index) ได้แก่ คำหรือข้อความที่สร้างขึ้นเพื่อใช้จัดหมวดหมู่ข้อมูลที่เป็นการบรรยายพรรณนา

- ข. ดัชนีเชิงตีความ (interpretive index) ได้แก่ คำ หรือข้อความที่มีลักษณะซับซ้อนขึ้นจากการพยายามทำความเข้าใจหรือตีความ เหตุการณ์ให้ละเอียดกว่าเดิม
- ค. ดัชนีเชิงอธิบาย (explanatory index) ได้แก่คำหรือข้อความที่แสดงแบบแผนของเหตุการณ์แสดงความเชื่อมโยงหรือความสัมพันธ์ ตลอดจนคำอธิบายเหตุการณ์

3.1.3 การวิเคราะห์ข้อมูลโดยการจำแนกประเภทข้อมูล การเปรียบเทียบข้อมูล และการสร้างข้อสรุปแบบอุปนัย

ผู้วิจัยใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่ การจำแนกประเภทข้อมูล การเปรียบเทียบข้อมูลและการสร้างข้อสรุปแบบอุปนัย โดยใช้วิธีร่วมกันในการวิเคราะห์ข้อมูลดังนี้ (สุภาวงศ์ จันทวานิช, 2545)

1) การวิเคราะห์โดยการจำแนกประเภทข้อมูล (typological analysis) คือการจัดข้อมูลเป็นหมวดหมู่หรือประเภทโดยใช้เกณฑ์บางอย่างตามคุณลักษณะที่ข้อมูลนั้นมีอยู่ร่วมกันเป็นตัวจำแนก อาจแบ่งเป็น ฉากหรือบริบท คำนิยามเหตุการณ์ (definition of situation) มุมมอง (perspectives) วิธีคิดเกี่ยวกับคนและสิ่งของ กระบวนการ แบบแผนของพฤติกรรมหรือกิจกรรม เหตุการณ์ กลยุทธ์ (strategies) ความสัมพันธ์หรือโครงสร้างสังคม วิธีการ โดยใช้และไม่ใช้กรอบแนวคิดทฤษฎี มากำหนดเป็นหน่วยการวิเคราะห์

2) การวิเคราะห์โดยการเปรียบเทียบข้อมูล (constant comparison) นำข้อมูลที่จำแนกชนิดของข้อมูลแล้วมาเปรียบเทียบกันโดยทำเป็นตารางหาความสัมพันธ์ ขึ้นตอนในการวิเคราะห์แบบเปรียบเทียบ มี 3 ขั้นตอน

ก. เปรียบเทียบเหตุการณ์ (incidents) ประเภทต่าง ๆ เมื่อลงรหัสแยกประเภทเหตุการณ์หนึ่งๆ แล้ว ให้เปรียบเทียบเหตุการณ์เหล่านั้นกับเหตุการณ์ก่อน ๆ ที่เกิดขึ้นกับคนกลุ่มเดิม หรือกลุ่มอื่นที่ใช้ระบบจำแนกประเภทระบบเดียวกัน เมื่อจำแนกประเภทข้อมูลในเหตุการณ์แล้ว ผู้วิจัยเขียนบันทึกข้อค้นพบ เพื่อสรุปความคิด

ข. ประมวลประเภทของข้อมูลและคุณลักษณะ (properties) ของประเภทเข้าด้วยกัน จากการเปรียบเทียบประเภทของข้อมูลและคุณลักษณะของประเภทแล้ว ผู้วิจัยเริ่มเชื่อมโยงข้อมูลต่าง ๆ เข้าด้วยกัน และแสดงความสัมพันธ์ของข้อมูลได้ชัดเจนขึ้น เป็นข้อสรุปที่เริ่มมีลักษณะเป็นกรอบแนวคิด

ค. ขยายวงของการเปรียบเทียบแล้วเลือกเฟ้นเหตุการณ์ที่เป็นกุญแจสำคัญผู้วิจัยใช้กรอบแนวคิดที่ได้จากการสรุปลักษณะความสัมพันธ์ของข้อมูลในเหตุการณ์ต่าง ๆ มาพิจารณาเหตุการณ์อื่น ๆ ที่อยู่ในปรากฏการณ์สังคม จะพบคุณลักษณะที่คล้ายคลึงและ

แตกต่างกันของข้อมูลก็จะมีมีความชัดเจนมากขึ้น ซึ่งผู้วิจัยบางอย่างที่เป็นนามธรรมเกี่ยวกับเหตุการณ์เหล่านั้น ซึ่งเป็นกฎเกณฑ์ไปสู่ความเข้าใจความสัมพันธ์ทางสังคม เมื่อผู้วิจัยได้เปรียบเทียบคุณลักษณะของข้อมูลในเหตุการณ์จนข้อมูลอิ่มตัวแล้ว ผู้วิจัยจึงทำการตัดทอน คุณลักษณะของข้อมูล จนเหลือแต่คุณลักษณะร่วมที่มีความหมาย

จากการเปรียบเทียบข้อมูลการสังเกตและการสัมภาษณ์ครูในสถานการณที่ต่างกัน ดังตาราง

ตารางที่ 4 ตัวอย่างการวิเคราะห์เปรียบเทียบข้อมูลจากการสังเกตและการสัมภาษณ์ครู

ข้อมูลจากการสังเกต	ข้อมูลจากการสัมภาษณ์
<p>การสังเกตขณะทำกิจกรรมกับเด็ก</p> <p>...ในขณะที่แม่ครูจันทร์กำลังจะเข้าห้องเรียนในกิจกรรมเล่นอิสระ พอดีมีเสียงโทรศัพท์ ครูรีบเดินออกไปนอกห้องและรับโทรศัพท์ (โดยปกติระหว่างกิจวัตรประจำวันของเด็กครูจะไม่รับโทรศัพท์) แม่ครูเดินไปเดินมาอยู่บริเวณ โรงอาหารของเด็ก ผู้วิจัยมองเห็นสีหน้าของครูซีด และรอยยิ้มน้อย ๆ บนใบหน้าหายไป เมื่อเข้าห้องเรียนแม่ครูทำกิจกรรมกับเด็กต่อไป.....เมื่อถึงเวลาที่เด็กกำลังเข้าแถวและเดินไปโรงอาหาร ครูจึงหันมาคุยกับผู้วิจัยว่า “ทางบ้านโทรมาบอกว่าแม่ป่วย ปกติแม่เป็นคนแข็งแรง นี่คงอาการหนัก เดี่ยวเย็น ๆ จะโทรไปถามใหม่”</p> <p>การสังเกตขณะทำกิจกรรมกับเด็ก</p> <p>..... ในขณะที่ครูดูแลห้องเรียนอาหารในช่วงเช้า น้องโมซึ่งเป็นเด็กนักเรียนใหม่ เดินมาหยิบจาน แล้ววิ่งเล่นกับเพื่อน ...ครูหันมามอง สีหน้าดูตึงกว่าปกติ และพูดขึ้นว่า “ช่วยครูหน่อย ทำแบบนี้ครูชุนม้วนนะ” (แบบบันทึกการสังเกต)</p> <p>การสังเกตขณะหลังเลิกเรียน</p> <p>..... ในช่วงเย็นหลังจากเด็กกลับบ้านหมดแล้ว สิ่งที่ผู้วิจัยเห็นบ่อย ๆ คือ ครูนั่งอยู่ในห้องริมหน้าต่าง แล้วมองออกไปนอกหน้าต่างไกล ๆ .....มีอีกสิ่งหนึ่งที่เห็นอย่างสม่ำเสมอคือ ครูทำเทียนสำหรับใช้ในห้องเรียนและเทียนสำหรับบูชาพระในสถานปฏิบัติธรรมภูมิธรรม.....(แบบบันทึกความคิดของผู้วิจัย).....</p>	<p>ผู้วิจัย: ในวันที่ทำงานกับเด็กครูดูแลใจของตนเองอย่างไร</p> <p>ครูจันทร์: เดินออกมาจากห้องเรียนแล้วรีบจัดการอารมณ์ตรงนั้นอย่างรวดเร็ว ๆ หายใจเข้าลึก ๆ และจับอารมณ์ให้ทัน</p> <p>... อาจารย์บอกว่าให้กลับบ้านบ่อย ๆ ... โดยปกติจะเป็นคนที่หายใจเข้า ถ้ามีอะไรจะรับได้ทัน แต่บางทีก็ชุน ๆ อยู่ข้างใน...มีอาการไม่ยอม..</p> <p>ครูกุหลาบ: ทำใจให้สงบ นั่งทบทวน แล้วค่อย ๆ หาสาเหตุของทุกซีไปตามลำดับ..... บำบัดตัวเองด้วยงานศิลปะ.....ชอบทำเทียน.....ดูจิตให้สงบแล้วนำมาเป็นบทเรียนปรับเปลี่ยนตนเองให้ทำงานอย่างมีความสุข</p> <p>....แม่ชีสารินี เคยบอก (ชื่อครู) ว่า (เลียนแบบน้ำเสียงและท่าทางของแม่ชี) “วันนี้เธอคงอารมณ์ดี เธอทำเทียนดอกกุหลาบได้งาม ฉันสังเกตนะ ถ้าเธอไม่ชุนม้วน เธอทำได้งามมาก”</p>

ตารางที่ 5 ตัวอย่างการวิเคราะห์การเปรียบเทียบข้อสรุปย่อยจากการสัมภาษณ์เพื่อสร้างข้อสรุปย่อยและข้อสรุปรวม

ดัชนี	ผู้นำนโยบาย	ผู้บริหาร	ครู
<p>การปฏิบัติ</p> <p>ตนของครู</p> <p>ครูพัฒนาตนเองผ่านการเจริญสติ</p>	<p>....ครูต้องเจริญสติระลึกถึงเท่าทันการกระทบ ..ถ้าครูไม่ปฏิบัติ ครูคนนั้นก็ไม่สามารถมาสอนคนได้ ...ครูต้องทันสมัย สุข ทันทุกข์ ทันกาย ทันใจ... ขาดสติก็รู้ว่าขาดสติ รู้ในปัจจุบัน มันก็แข็งแกร่งขึ้น... มั่นใจในสิ่งที่เป็นผลแล้วก็ทำ ...สิ่งที่ทำยากที่สุดคือ ทำอย่างสม่ำเสมอ</p>	<p>...ภาวนาตามกันไปถ้าไม่ใส่ใจ...ก็ไม่เกิดประโยชน์ ใจยังขุ่นมัวอยู่... ...รู้เท่าทันอารมณ์ ความรู้สึกที่ไม่ขุ่นมัว มีความสุขและสนุกกับสิ่งที่ทำ...</p>	<p>....ครูต้องระมัดระวังตนเองเตือนตัวเองให้มีสติอยู่เสมอไม่ว่าจะเป็นการกระทำทั้งกาย วาจา ใจ.... ...เรียนรู้จากการลงมือทำ... เราจะได้คำตอบจากการปฏิบัติและเฝ้าสังเกต อย่างมีความสุข...</p>
<p>การปฏิบัติ</p> <p>ตนของครู</p> <p>ต่อเด็ก</p> <p>ครูเป็นแบบอย่างการกระทำทั้งกาย วาจา ใจ</p>	<p>...กิจต่อมรรค คือภาวนา ต้องมีความสุขสม่ำเสมอในวิถีชีวิต โดยการลงมือทำ ...คนหนึ่งที่เปลี่ยนแปลงตนเองได้ คนหนึ่งคนที่ยืน ทำครบครบถ้วนและสังคมเย็น...ครูเป็นแม่แบบ ต้นแบบ...here and now ในทุกการกระทำ ทั้งกายกรรม มโนกรรม วจีกรรม สร้างเด็กให้เป็น อริยะ...เด็กเรียนรู้ที่จะเปลี่ยนแปลงตนเองไม่ให้มีทุกข์เกิด คือภาวนา.... ....กระแสของอริยะ คือตาดูหูฟัง จมูกได้กลิ่น ลิ้นลิ้มรส กายกระทบ ถ้ารู้เท่าทัน...เจริญในมรรค เราจะไม่หลงรัก หลงชัง จิตจะคงไว้ซึ่งความเป็นปกติที่เป็นมรรคจิต ...อยู่ในกระแสของอริยะ</p>	<p>...ต้องฝึกความเคยชินที่ดีงาม...เด็กจะซึมซับพฤติกรรมของคนที่อยู่ใกล้ตัว ... เมื่อครูเกิดภาวะจิตที่พร้อม ตื่นรู้ เบิกบาน ตระหนักรู้ของการกระทำ....เด็กจะเรียนรู้ด้วยจิตที่เบิกบาน แจ่มใส ตระหนักรู้ในทุกเรื่องของการกระทำ.... ...สังเกตตัวเองจากข้างนอกและข้างใน...เฝ้าสังเกตอาการของจิต ในสภาวะนิ่งๆ และปกติกับอาการของจิตที่มีผัสสะมากระทบ...</p>	<p>...ครูต้องดูแลใจของตัวเองให้มีความสุขและพร้อมที่จะทำหน้าที่ของตนอย่างเต็มที่... ...ต้องจับสิ่งที่ขุ่นมัวออกจากใจให้หมดก่อนเข้าห้องเรียน ... ...เด็กเรียนรู้จากการเลียนแบบ... ครูต้องเฝ้าสังเกต เรียนรู้จากเด็ก..เด็กสอนให้เราอยู่กับปัจจุบัน เพราะเด็ก..ไม่ติดกับอดีตและอนาคต.ครูเป็นอย่างไรเด็กเป็นอย่างนั้น... ....ดูแลใจให้มีความสุข มีความรักในหน้าที่ (ครูรุ่น)...ดูแลใจไม่ให้ขุ่นมัว จะส่งผลต่อเด็ก...</p>

ตารางที่ 6 ตัวอย่างการวิเคราะห์ที่เปรียบเทียบข้อมูลการสัมภาษณ์ครูและผู้บริหารเพื่อสร้างดัชนีและข้อสรุปย่อย

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์	ดัชนีและข้อสรุปย่อย	ดัชนี
<p>...การทบทวนตัวเองเป็นสิ่งที่(ชื่อครู)ได้ทำเป็นประจำทุกวันอยู่แล้ว การทำงานกับเด็กถือว่าเราได้เรียนรู้ไป กับเด็กด้วย ต้องลงมือปฏิบัติเองจึงจะรู้ว่าเป็นอย่างไร ทุกวันก็จะมีปัญหา มาท้าทายอารมณ์และสติปัญญา วิธีการแก้ เราจะต้องรักษาอารมณ์ให้ได้ ไม่ขุ่นมัว เป็นการฝึกอย่างดี เด็กก็ไม่ขุ่นมัว ถ้าได้ผลก็ถือว่าสำเร็จ ก็เป็นกำลังใจต่อไป บางทีครูก็แสดงบทบาทเขาจริงแต่ไม่ขุ่นมัวอยู่บนฐานความรักและเมตตา....(ครูผู้สอน)</p> <p>....การทบทวนงานก่อนกลับบ้านเป็นสิ่งจำเป็นมากเพื่อการสำรวจตนเอง นำมาพัฒนางานในวันใหม่ (ครูใหญ่)</p> <p>....เฝ้าสังเกตอาการของจิต กับสภาวะนี้ๆ และปกติกับอาการของจิตที่ผัสสะมากระทบ...หยุดตนเองให้หนึ่ง ทันทที่ระลึกทัน หายใจเข้าจิตผ่อนคลาย หายใจออกให้สบาย จนกว่าจะเข้าสู่สภาวะปกติ (ผู้บริหารฝ่ายดูแลชุมชนและการเงิน)</p> <p>...ดูที่จิตของครูว่าตอนนั้นจิตของครูเป็นอย่างไร ถ้าครูรู้ตัวเองทัน....อยู่ที่การฝึกจิตของครู...อยู่ที่ความสม่ำเสมอในวิถีชีวิตของครู ถ้าครูสม่ำเสมอ ก็ให้เห็น คือเฝ้ามองก็จะเห็น (ครูประสานงาน)</p>	<p>ดัชนี: การรักษาอารมณ์ไม่ให้ขุ่นมัว</p> <p>ข้อสรุปย่อย: การทบทวนตนเองและการรักษาอารมณ์ไม่ให้ขุ่นมัวเป็นลักษณะสำคัญประการหนึ่งในการทำงานกับเด็ก</p> <p>ข้อสรุปย่อย: ผลของการปฏิบัติทำให้มีกำลังใจในการปฏิบัติครั้งต่อไป</p> <p>ดัชนี: การเฝ้าสังเกตจิต</p> <p>ข้อสรุปย่อย: การหายใจเข้าออก เป็นการดูแลสภาวะจิตให้ปกติ</p> <p>ข้อสรุปย่อย: ถ้าครูดูแลฝึกฝนจิตของตนอย่างสม่ำเสมอ ครูจะรู้ทันตนเอง</p>	<p>การปฏิบัติตนด้วยความเพียรอย่างสงบ</p>

3) การวิเคราะห์แบบอุปนัย (analytic induction)

การวิเคราะห์ข้อมูลแบบอุปนัยคือวิธีสร้างข้อสรุปชั่วคราวทั่วไปที่แสดงความเชื่อมโยงระหว่างตัวแปรตั้งแต่ สองตัวขึ้นไป โดยใช้กรณีศึกษาหรือแหล่งข้อมูลเฉพาะจำนวนหนึ่งเป็นหลัก เป็นวิธีการตีความสร้างข้อสรุปจากปรากฏการณ์ที่มองเห็น เมื่อผู้วิจัยเห็นเหตุการณ์หลาย ๆ เหตุการณ์ ผู้วิจัยทำการสร้างข้อสรุปตลอดเวลาที่สัมผัสกับปรากฏการณ์ ซึ่งเป็นข้อสรุปที่เป็นสมมุติฐานชั่วคราว (working hypothesis) เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้น จากข้อมูลระดับต่าง ๆ 3 ระดับ คือ ข้อมูลจากบันทึก ข้อมูลที่ได้ทำดัชนีหรือจำแนกประเภทแล้ว และข้อมูลที่ได้เปรียบเทียบแล้ว

3.1.3 การทำข้อสรุปชั่วคราวและการลดทอนข้อมูล (memoing and data reduction)

หลังจากผู้วิจัยทำดัชนีข้อมูล ผู้วิจัยทำข้อสรุปชั่วคราว คือนำความคิดที่ผู้วิจัยประมวลได้จากการทำดัชนีข้อมูลแล้ว และเชื่อมโยงดัชนีนั้นเข้าด้วยกันแล้วลงมือเขียนเป็นประโยคหรือข้อความเชิงแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับลักษณะของดัชนีหรือข้อมูลที่ศึกษาและเชื่อมโยงของดัชนี ในการทำข้อสรุปชั่วคราว ผู้วิจัยเริ่มด้วยการจัดหมวดหมู่ดัชนีเป็นกลุ่มของแนวคิดแล้วอ่านข้อมูลในกลุ่มดัชนีเดียวกันเพื่อหาว่าข้อมูลเหล่านั้นเกี่ยวข้องกับกันอย่างไร หลังจากที่เก็บข้อมูลภาคสนามในเรื่องใดเรื่องหนึ่งจบ ผู้วิจัยควรทำข้อสรุปชั่วคราวทันทีหลังจากที่ทำดัชนีเสร็จ เพื่อตรวจสอบว่าได้ข้อมูลครบถ้วนหรือไม่ ถ้ายังไม่ครบถ้วนผู้วิจัยก็เก็บข้อมูลเพิ่มเติม ส่วนข้อมูลที่เป็นข้อมูลที่ไม่ต้องการ ผู้วิจัยทำการลดขนาดข้อมูลและกำจัดข้อมูลที่ไม่ต้องการออก

3.1.5 การสร้างบทสรุปและพิสูจน์บทสรุป (drawing and verifying conclusion)

ในขั้นตอนนี้ผู้วิจัยได้ข้อค้นพบเบื้องต้น จากข้อสรุปที่ตรวจสอบความน่าเชื่อถือแล้ว ตลอดจนมีการตัดทอนข้อมูลที่ไม่เกี่ยวข้องออก ผู้วิจัยนำข้อสรุปย่อย ๆ เหล่านี้มาเชื่อมโยงความสัมพันธ์ ใช้ความรู้ที่หลากหลายเกี่ยวกับแนวคิดทฤษฎีต่าง ๆ ที่จะใช้ในการวิเคราะห์ มาเชื่อมโยงข้อค้นพบที่ได้สู่การอธิบาย ความหมาย และทำความเข้าใจข้อค้นพบเหล่านั้น

3.2 การตรวจสอบความเชื่อถือได้ของข้อมูล

การตรวจสอบข้อมูล เพื่อให้เกิดความมั่นใจในความเชื่อถือได้ของข้อมูลที่ต้องการตามความเป็นจริง มีความตรงของข้อมูล ข้อมูลมีความครบถ้วนเพียงพอ และตอบปัญหาของการวิจัย เมื่อผู้วิจัยใช้วิธีการ ดังนี้

3.2.1 การตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (triangulation)

1) การตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล (data triangulation) ผู้วิจัยตรวจสอบข้อมูลจากแหล่งข้อมูลที่ต่างกัน โดยการสัมภาษณ์พูดคุยกับบุคคลต่าง ๆ ที่ทำหน้าที่เป็นผู้สอนนโยบาย คณะบริหาร ครูแต่ละห้องเรียน และในสถานที่แตกต่างกัน ได้แก่ ในโรงเรียน ในสถานปฏิบัติธรรม ทั้งในเวลาที่อยู่กับเด็กและเวลาที่อยู่กับกลุ่มครูและเวลาส่วนตัวของคุณ

2) การตรวจสอบสามเส้าด้านวิธีการรวบรวมข้อมูล (methodological triangulation) ผู้วิจัยใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลในลักษณะที่แตกต่างกัน เพื่อรวบรวมข้อมูลเรื่องเดียวกัน เช่น ใช้วิธีการสังเกตอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ใช้วิธีการสังเกตควบคู่กับการซักถามและศึกษาข้อมูลจากเอกสารประกอบ

3) การตรวจสอบข้อมูลด้านสถานการณ์ (phenomenal triangulation) ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลในสถานการณ์ที่แตกต่างกัน ในข้อมูลเรื่องเดียวกัน ได้แก่ เก็บรวบรวมข้อมูลจากกิจวัตรประจำวัน กิจกรรมพิเศษ วันหยุดหรือวันสำคัญต่าง ๆ

3.2.2 การสังเกตเป็นระยะเวลานานและสังเกตซ้ำ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่มีคุณภาพ และถูกต้องตรงตามความเป็นจริง ผู้วิจัยใช้เวลาในการรวบรวมข้อมูลเป็นระยะเวลา 1 ปีการศึกษา และในประเด็นเดียวกันผู้วิจัยใช้การสังเกตซ้ำ

3.2.3 การตรวจสอบระหว่างผู้ร่วมวิจัย (peer examination) ได้แก่ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม อาจารย์ในสาขาการศึกษาปฐมวัยจำนวน 1 คน และนิสิตปริญญาเอกสาขาการศึกษาปฐมวัยจำนวน 3 คน เพื่อร่วมวิเคราะห์ ให้คำปรึกษาและร่วมตรวจสอบ

3.2.4 วิธีการให้ผู้ให้ข้อมูลเป็นผู้ตรวจสอบ (member checks) เพื่อเป็นการยืนยันว่าการตีความข้อมูลของผู้วิจัยถูกต้อง ตรงตามความหมายของผู้ให้ข้อมูล สอดคล้องกับความเห็นจริงหรือมุมมองของผู้ให้ข้อมูล (Marshall และ Rossman, 1994)

3.3 การนำเสนอข้อมูล

ผู้วิจัยนำเสนอผลการวิเคราะห์ การเรียนรู้ของครูและเด็กอนุบาลตามแนววิถีพุทธ โดยใช้วิธีเขียนพรรณนา (thick descriptive) ที่มีการวิเคราะห์เชื่อมโยงให้เห็นความสัมพันธ์และนำเสนอภาพในเชิงเปรียบเทียบสะท้อนความคิดให้เห็นทัศนะของคนภายในและคนภายนอก

ผู้วิจัยนำเสนอผลการวิเคราะห์ที่ได้จากการศึกษาข้อมูลในโรงเรียนกรณีศึกษา เรื่องการเรียนรู้ของครูและเด็กวัยอนุบาล: กรณีศึกษาโรงเรียนวิถีพุทธ แบ่งออกเป็น 2 บท ดังนี้คือ

1) บทที่ 4 ศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทรงธรรม : บริบทของวิถีชีวิตแห่งการ
ภาวนา เป็นการนำเสนอบริบทในโรงเรียนกรณีศึกษา

2) บทที่ 5 ผลการวิเคราะห์การเรียนรู้วิถีพุทธของครูและเด็กวัยอนุบาล
เป็นการนำเสนอผลการวิจัยเพื่อตอบคำถามการวิจัยข้อที่ 1 คือ การเรียนรู้ของครูและเด็กวัย
อนุบาลโรงเรียนวิถีพุทธเป็นอย่างไร และ คำถามวิจัยข้อที่ 2 คือ ปัจจัยเกื้อหนุนให้เกิดการเรียนรู้วิถี
พุทธคืออะไร

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 4

ศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทรงธรรม : บริบทของวิถีชีวิตแห่งการภาวนา

ในบทนี้ผู้วิจัยนำเสนอบริบทของสนามวิจัย เพื่อให้มองเห็นความเป็นมา สภาพแวดล้อม และบรรยากาศ และวิถีชีวิตของโรงเรียนซึ่งผู้วิจัยได้แบ่งการนำเสนอเป็น 3 หัวข้อดังนี้

1. ความเป็นมา
2. สภาพแวดล้อมและบรรยากาศ
3. บุคลากรและบทบาทหน้าที่

1. ความเป็นมา

ศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทรงธรรมเกิดขึ้นในวัดทรงธรรม เมื่อพ.ศ. 2518 โดยเจ้าอาวาส “หลวงพ่อรูปปั้น” ในขณะนั้น เป็นผู้จัดให้มีการเรียนการสอนโดยใช้ศาลาวัดเป็นห้องเรียน เป็นการจัดการศึกษาในวัด โดยกรมการศาสนาตามนโยบายของกระทรวงศึกษาธิการ ในระยะแรกเปิดสอนในระดับประถมศึกษา โดยมีพระเป็นครูสอนและนำสวดมนต์ภาวนา มีฆราวาสเป็นครูพี่เลี้ยง คอยดูแลเด็ก เมื่อชาวบ้านในชุมชนและละแวกใกล้เคียงส่งบุตรหลานเข้ามาเรียนเป็นจำนวนมาก จึงได้ก่อสร้างอาคารเรียนในวัดขึ้นและได้ขยายการรับเด็กในระดับอนุบาล ต่อมาเมื่อกองทัพบกต้องการพื้นที่ในวัดเพื่อขยายอาคารฝึกบินฝึกยิง อาาคารเรียนจึงถูกรื้อถอนและต้องหยุดการเรียนการสอนไประยะหนึ่ง แต่โชคดีที่ในขณะนั้นมีผู้ใหญ่ท่านหนึ่งได้มอบที่ดินเปล่าหน้าวัดจำนวน 2 ไร่ และคุณตาทูศลได้บริจาคทุนทรัพย์ร่วมกับชาวบ้านก่อสร้างอาคารเรียน โดยมีแม่ชีสารินีซึ่งบวชอยู่ที่วัดทรงธรรมเป็นธุระดูแลตั้งแต่เริ่มก่อสร้างอาคาร ศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทรงธรรมสามารถเปิดทำการสอนได้ในปี 2535 โดยมีแม่ชีสารินีเป็นผู้ดูแลบริหารโรงเรียน ศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทรงธรรมยังคงสังกัดกรมการศาสนา ซึ่งเปิดทำการสอนระดับชั้นก่อนประถมศึกษา และชั้นประถมศึกษา ต่อมาเมื่อขาดแคลนบุคลากรทางประถมศึกษาโดยตรงประกอบกับมีนักเรียนในระดับประถมศึกษาจำนวนน้อย โรงเรียนจึงเลิกสอนในระดับประถมศึกษาในปี พ.ศ. 2546 ปัจจุบันศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทรงธรรมเข้ามาอยู่ในสังกัดของกรุงเทพมหานคร เปิดสอนเฉพาะระดับอนุบาล รับเด็กนักเรียนตั้งแต่อายุ 2 ½ - 6 ปี ปัจจุบันมีนักเรียนระดับชั้นอนุบาลทั้งหมด 265 คน จำนวน 10 ห้องเรียน ห้องเรียนละ 25-30 คน โดยจัดห้องเรียนแบบคละอายุประมาณ 5-6 ปี ก่อนที่จะสร้างอาคารเรียนของศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทรงธรรมแห่งใหม่ เมื่อหลวงพ่อรูปปั้นสิ้นใจ แม่ชีสารินีจึงออกมาก่อสร้างสถานปฏิบัติธรรมภูมิรมย์ซึ่งตั้งอยู่ไม่ไกล

ห่างจากวัดวัดประมาณ 2 กิโลเมตร และทำหน้าที่บริหารสถานปฏิบัติธรรมภูมิธรรม และเมื่อสร้างศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทองธรรม แม่ชีสารินีจึงทำหน้าที่เป็นผู้นำ ดูแลและบริหารทั้งสองสถานควบคู่กันไป

ในสถานปฏิบัติธรรมภูมิธรรมแม่ชีสารินีมีแนวคิดที่จะใช้เป็นที่สำหรับปฏิบัติธรรมรับใช้พระพุทธศาสนา ในขณะนั้นแม่ชีได้ไปสอน เด็กนักเรียนในโรงเรียนหนึ่ง ท่านได้พบเด็กผู้หญิงที่มีความประสงค์จะบวชชี แม่ชีจึงตอบไปว่า “การเป็นนักบวชไม่ใช่เรื่องง่าย...” แต่ทำให้แม่ชีได้คิดว่าควรจะจัดโอกาสให้เด็กผู้หญิงได้เข้ามาปฏิบัติธรรม “...หากเด็กสนใจเรียนรู้อะไรชีวิตของการรักษาศีล การปฏิบัติธรรมว่าเป็นอย่างไร เราควรจัดโอกาสให้เด็กผู้หญิงเหล่านั้นมาเรียนรู้อะไรด้วยกันในชุมชนแห่งการเรียนรู้แห่งนี้...” ประกอบกับมีพระรูปหนึ่งเดินทางผ่านมาจึงแวะเยี่ยมและพูดคุยกับแม่ชีว่า ที่ที่น่าจะเป็นที่อบรมปฏิบัติธรรมสำหรับเด็ก พระรูปนี้มีความสามารถและทำงานด้านการอบรมธรรมะอยู่และยินดีทำงานร่วมกัน แม่ชีจึงเริ่มต้นทำงานกับเด็กและเยาวชนโดยเปิดเป็นค่ายอบรมพุทธบุตร ต่อมาเมื่อแม่ชีสารินีได้พบกับเจ้าหน้าที่กรมระชาสงเคราะห์ซึ่งเป็นผู้ที่ดูแลเยาวชนที่มีปัญหา รวมทั้งเยาวชนที่ตั้งครรภ์โดยไม่พึงประสงค์ ซึ่งเจ้าหน้าที่พบปัญหาในการช่วยเหลือเยาวชนไม่สามารถแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นเยาวชนได้ จึงปรึกษากับแม่ชีเพื่อหาทางช่วยเหลือเยาวชนดังกล่าว แม่ชีสารินีจึงรับอุปการะเลี้ยงดู และก่อตั้งเป็นโครงการผูกพันสายใย แม่ชีสารินีใช้แนวทางวิถีชีวิตการเป็นนักบวชและสามารถผ่านพ้นทุกข์ของตนมาเป็นแนวทางในการดูแลเด็กและเยาวชน พร้อมทั้งศึกษาหนังสือของท่านพุทธทาส และลงมือทำงานผ่านการลองผิดลองถูก และเมื่อมีโอกาสพบจึงขอคำแนะนำการทำงานจากท่านพุทธทาส ซึ่งท่านพุทธทาสก็ให้ข้อคิดว่า

“ให้เด็กมีตัวเองเป็นเพื่อน ให้มีลมหายใจเป็นเพื่อน สอนให้ใช้เทคนิคอานาปานสติภาวนา เพราะลมหายใจจะเป็นอาวุธอันศักดิ์สิทธิ์ที่ทำให้เด็กไม่เหงา ถ้าเราเจริญสติในทุกลมหายใจก็จะสามารถส่งเสริมและยับยั้งตัวเองได้ว่า อะไรควรทำอะไร ควรหยุด”

การทำงานกับเยาวชนทำให้แม่ชีสารินีมีความมั่นใจในแนวทางการทำงานเรื่องเด็กและเยาวชนมากยิ่งขึ้น แต่แม่ชีสารินีก็เป็นผู้นำ ผู้บริหาร ทำงานและเรียนรู้ไปพร้อม ๆ กับครูในศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทองธรรม เมื่อมีผู้เชี่ยวชาญทางด้านการศึกษาเข้ามาปฏิบัติธรรมและอาสาเข้ามาช่วยเหลือศูนย์เด็ก แม่ชีสารินีก็ยินดีรับความช่วยเหลือ บุคคลที่มีส่วนในการปรับเปลี่ยนห้องเรียนและการจัดการเรียนการสอนที่สำคัญได้แก่อาจารย์สุดา ป้าน้อยและครูกลุ่ม

อาจารย์สุดา ซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญทางด้านจัดการเรียนการสอนโดยจัดมุมประสบการณ์ มาให้การอบรมและปรับเปลี่ยนห้องเรียนเป็นมุมประสบการณ์ และในขณะเดียวกันบ้าน้อยผู้ที่เคยทำงานในองค์การ Unicef และมีประสบการณ์ทางด้านการศึกษาจากการศึกษาทำงานและการทำงานกับโรงเรียนต่าง ๆ ประกอบกับการได้มีโอกาสปฏิบัติธรรมจึงทำให้บ้าน้อยเข้าถึงการทำงานกับเด็กที่เน้นการพัฒนาจิตใจภายในสอดคล้องกับการสร้างเด็กให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น และผู้เบิกบาน ดังแนวคิดของแม่ชีสารินี บ้าน้อยจึงเป็นแบบอย่างการปฏิบัติตนสู่คนละครู่ ด้วยการ ทำให้ดู อยู่ให้เห็น ทั้งทางกาย วาจา ใจ ที่มีความอ่อนโยน นุ่มนวล และการใช้ชีวิตของเด็ก และการจัดบรรยากาศของห้องเรียน ถึงแม้ว่าปัจจุบันนี้ไม่มี บ้าน้อยอยู่แล้ว แต่ก็ยังมีความเป็นบ้าน้อยอยู่ในหัวใจและวิถีการปฏิบัติของครูทุกคน และในปัจจุบันครูกลุ่มซึ่งมีความรู้ในเรื่องการจัดการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับพัฒนาการเด็ก จึงอาสาช่วยพัฒนาอบรมครูในเรื่องพัฒนาการและกิจกรรมที่เหมาะสมกับเด็กวัยอนุบาล

การจัดการศึกษา เมื่อเริ่มจัดตั้งศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทรงธรรม จัดการศึกษาตามนโยบายของกระทรวงศึกษาธิการที่เป็นระบบ “บวร” คือ บ้าน วัด โรงเรียน จัดการเรียนการสอนโดยอาศัยคู่มือการอบรมศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์ในวัด เน้นการอ่านออกเขียนได้ ให้เด็กได้คลุกคลีและคุ้นเคยกับวัฒนธรรมและประเพณีต่าง ๆ ในวัด การทัศนศึกษาในชุมชน ส่องนก ลุยทุ่งนา และกิจกรรมนาฏศิลป์ ดนตรี ในสมัยนั้นมีครูใหญ่ชื่อ “หลวงพี่พาน” และครูนาถ ซึ่งมีความสามารถด้านนาฏศิลป์ ช่วยกันดูแลให้ความรู้แก่เด็ก ในขณะนั้นแม่ชีสารินีซึ่งบวชอยู่ในวัดทรงธรรม ได้มีโอกาสเข้ามาดูแลเด็กบ้าง แต่เมื่อแม่ชีสารินีเข้ามาบริหารโรงเรียนอย่างจริงจัง แม่ชีสารินีได้ปรับการจัดการศึกษาที่นำแนวคิดทางพุทธศาสนามาใช้มากขึ้น

การทำงานกับเด็กตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งปัจจุบัน แม่ชีสารินีผลักดันและวางนโยบายในการจัดการเรียนการสอน โดยใช้ ธรรมวิธี ใช้หลักอริยสัจ ๔ และอริยมรรคมีองค์ ๘ มาเป็นแนวทางในการจัดหลักสูตร ที่มีปรัชญาการศึกษาที่มีรากฐานมาจากพุทธปรัชญา ที่มุ่งเน้นการใช้ชีวิตอยู่บนหนทางของอริยมรรคมีองค์แปด โดยน้อมนำหลักคำสอนของท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุ มาใช้ในการพัฒนาเด็กดังอุดมคติของอนุบาลที่ว่า

“จงสร้างเด็กให้ดีเหมาะสมที่จะสร้างโลกในทางที่ถูกต้องงดงาม ให้เด็กทุกคนเตรียมตัวสำหรับเป็น “พุทธะ” คือ ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน รู้สิ่งที่ควรรู้ ตื่นจากความหลับหลง และเบิกบานอยู่ด้วยความสุข ถ้าทำได้อย่างนี้แล้ว การศึกษาอนุบาลก็จะมีคุณค่าสูงสุดเพื่อจะควบคุม หรือสกัดกั้นกระแสแห่งสัญชาตญาณของเด็ก อย่าเดินไปในทางเห็นแก่ตัว เป็นกิเลสแต่ให้เดินทางไปในทาง”โพธิ” ไม่มีกิเลส นี่เป็นเหตุผลอยู่ลึกแต่ก็จำเป็นที่สุดที่ต้องมีเหตุผลอย่างนี้”

ปัจจุบันการจัดการเรียนรู้ของศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทองธรรม จึงมีจุดหมายของการเรียนรู้ เพื่อให้เกิดศิลปะการดำรงชีวิตตามวิถีไทยโดยมีพุทธธรรมเป็นรากฐานมีจังหวะชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติ รักษาสุขภาพทางจิตวิญญาณของความอ่อนโยนเบิกบานและการตื่นตัวอยู่เสมอให้เด็กพร้อมที่จะพัฒนาศักยภาพของความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ และสติปัญญา (เอกสารคู่มือผู้ปกครอง ประจำปีการศึกษา 2548)

ประสบการณ์ที่ผ่านมาจนกระทั่งปัจจุบันเมื่อแม่ชีสารินีสังเกตเห็นการทำงานกับเด็กนั้นเป็นการทำงานที่ปลายเหตุ แม่ชีสารินีจึงเริ่มทำงานที่ต้นเหตุมากขึ้น ด้วยการทำงานกับครอบครัวซึ่งในปัจจุบันมีงานสร้างโลกผ่านมือเด็ก ซึ่งได้แก่โครงการบ้านเรียนแห่งรักและเบิกบาน (นามสมมุติ) ในศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทองธรรม ที่มีการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกันอย่างสันติสำหรับพ่อแม่ลูกวัย 2 ½- 6 ปี และอีก 3 โครงการหลัก ในสถานปฏิบัติธรรมภูมิรมย์ ได้แก่

1) โครงการในครรภ์แห่งสติ สำหรับพ่อแม่ที่เตรียมตัวหรือกำลังตั้งครรภ์ ทุกวันอาทิตย์แรกของเดือน 2) โครงการครุคนแรกของลูก คือ การจัดการกับอารมณ์ของพ่อแม่ เพื่อสร้างบ้านหลังในเพื่อใจที่แข็งแรงให้ลูกสำหรับครอบครัวที่มีลูกวัยแรกเกิด- 6 ปี ทุกวันอาทิตย์ที่ 2 ของเดือน 3) โครงการครอบครัวประภัสสร ให้เด็กมีบุญที่อยู่ในครอบครัวที่ผู้ใหญ่มีสัมมาทิฐิสำหรับทุกเพศทุกวัยได้ใช้ชีวิตที่เบิกบานร่วมกันในวันหยุดเสาร์-อาทิตย์

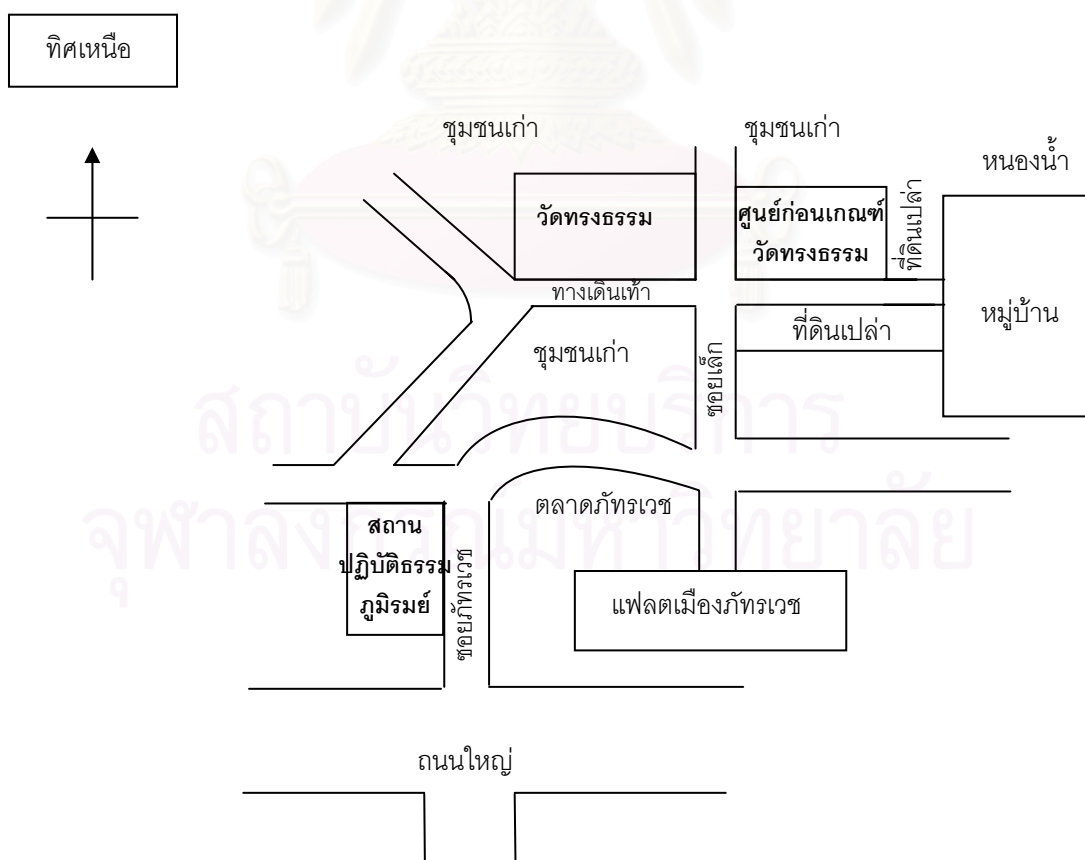
“...การทำงานที่ต้นเหตุ คือการสร้างโลกโดยผ่านเด็ก ‘ปั้นเด็กให้เป็นมนุษย์ตามโครงการ ‘ในครรภ์แห่งสติ’ อันเป็นการประคับประคองจิตใจให้สมาชิกในครอบครัว ที่ฝึกให้เด็ก ๆ รู้จักการดูจิตรู้จิตให้ติดต่อกันและรู้จักการกระทำกิจต่ออริยสัจซึ่งเป็นกิจที่พระผู้พระภาคเจ้าทรงดำริว่า พ่อแม่มีหน้าที่ต้องสอนลูกตั้งแต่ยังเป็นทารก...”

โครงการทั้ง 4 โครงการเป็นการทำงานที่เชื่อมโยงกัน เพื่อการทำงานกับเด็กอย่างมีประสิทธิภาพ ในการทำงานของศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทองธรรม นอกเหนือจากวิถีชีวิตของเด็กในโรงเรียนแล้ว ในวันหยุดสุดสัปดาห์และในวันหยุดนักขัตฤกษ์ พ่อแม่ และผู้ที่เกี่ยวข้องกับเด็ก ก็เข้าไปเรียนรู้ในสถานปฏิบัติธรรมด้วย ซึ่งเป็นแหล่งเรียนรู้ชีวิตอย่างมีความสุขและการปฏิบัติตนในการใช้ชีวิตอย่างรู้เท่าทัน เพื่อการฟื้นฟูทุกชีวิตร่วมกัน

จะเห็นได้ว่า การทำงานเพื่อการพัฒนาเด็ก และการจัดการศึกษานั้นจะต้องอาศัยความร่วมมือกันของทุกฝ่ายในการพัฒนาเด็กตั้งแต่ พ่อแม่ ครู สังคมและผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ซึ่งสอดคล้องกับปรัชญาในการจัดการศึกษาปฐมวัยที่กล่าวถึง การอบรมเลี้ยงดูเด็ก ภายใต้บริบทสังคมวัฒนธรรมที่เด็กอาศัยอยู่ด้วยความรัก ความเอื้ออาทร และความเข้าใจของทุกคน เพื่อสร้างรากฐานคุณภาพชีวิตให้เด็กพัฒนาไปสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์เกิดคุณค่าต่อตนเองและสังคม

2. สภาพแวดล้อมและบรรยากาศ

ศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทรงธรรมตั้งอยู่ในเขตชานเมืองของกรุงเทพมหานคร ปัจจุบันนับว่าเป็นเมืองใหญ่ที่มีประชากรอยู่หนาแน่นและมีความเจริญทางด้านต่าง ๆ ศูนย์เด็กฯ ไม่ได้ตั้งอยู่บนถนนสายหลัก แต่ตั้งอยู่ในซอยภัทรเวชซึ่งเป็นซอยที่ผู้คนส่วนใหญ่รู้จัก ว่าเป็นที่ตั้งของสถานปฏิบัติธรรมภูมิธรรมย์ ถัดเข้ามาจากซอยภัทรเวชมีซอยเล็ก ๆ ฝั่งตรงข้ามกับตลาดภัทรเวช จากซอยเล็กตรงเข้ามาประมาณ 500 เมตร ทางด้านขวามือ เป็นที่ตั้งศูนย์เด็กฯ ซ้ายมือเป็นวัดทรงธรรม ถึงแม้ว่าละแวกนี้จะเป็นเมืองแต่ศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทรงธรรมก็อยู่ท่ามกลางชุมชนเก่า จะมีก็เพียงทางทิศตะวันออกที่เป็นหมู่บ้านสร้างใหม่เข้ากับสมัยนิยม ที่ตั้งของศูนย์เด็กดูเป็นธรรมชาติ เพราะไม่แวดล้อมไปด้วยตึกที่ทันสมัย แต่อยู่ติดกับที่ดินเปล่า คือด้านหน้าติดกับถนน ทางทิศเหนือติดกับบ้านไม้ของชาวชุมชน ทิศตะวันออกติดกับที่ดินเปล่าที่มีการขุดหน้าดินไปใช้ ทำให้มีน้ำขังเหมือนสระน้ำ เต็มไปด้วยต้นกกและพืชน้ำ ทางทิศใต้ ติดกับถนนเข้าหมู่บ้าน ถัดไปเป็นที่ดินเปล่าซึ่งเต็มไปด้วยต้นโสนเมื่อเช้าหน้าฝนจะออกดอกเหลืองอร่ามซึ่งชาวชุมชนจะเก็บไปทำอาหาร ชาวชุมชนเก่าละแวกนี้มีอาชีพรับจ้าง ผู้ปกครองส่วนใหญ่ฐานะยากจน เด็กที่เข้าเรียนที่นี่มาจากบริเวณรอบ ๆ ศูนย์เด็กฯ ไม่เกิน 5 กิโลเมตร

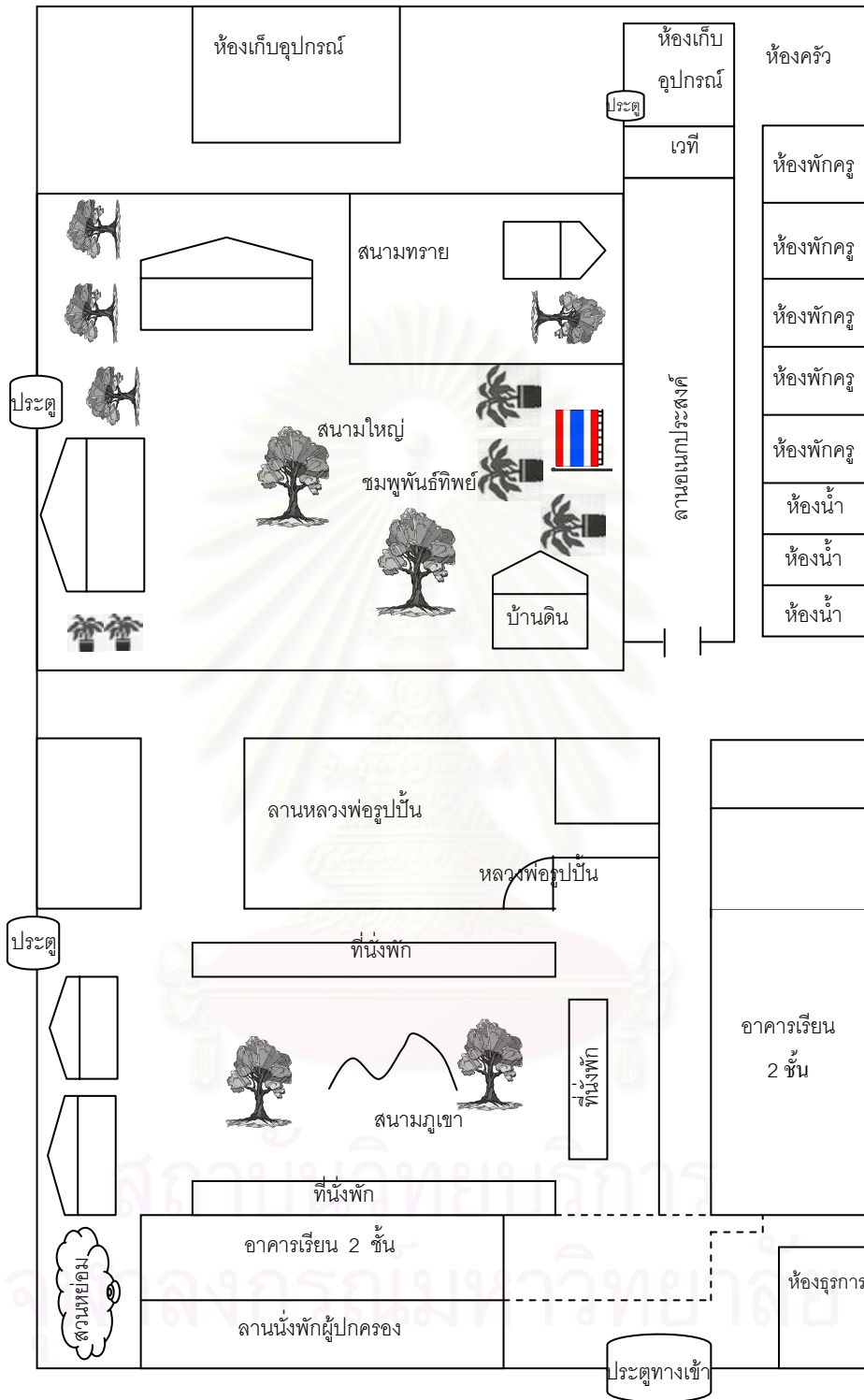
แผนผังที่ 1 ที่ตั้งศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทรงธรรม

2.1 สภาพแวดล้อมและบรรยากาศภายในบริเวณศูนย์ฯ

ศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทรงธรรม มีเนื้อที่ 2 ไร่ ประกอบด้วยอาคารเรียนสองชั้น จำนวน 1 หลังและอาคารอเนกประสงค์ชั้นเดียว 1 หลัง มีการจัดแบ่งพื้นที่เป็นห้องต่าง ๆ ดังรายละเอียดในตาราง

ตารางที่ 7 จำนวนอาคารเรียนและห้องเรียนของศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทรงธรรม

อาคาร/ห้อง	จำนวน
1. อาคารเรียนสองชั้น	1 หลัง
ห้องเรียนอนุบาล	10 ห้อง
ห้องธุรการ	1 ห้อง
ห้องคณะกรรมการ	1 ห้อง
ห้องวิชาการ	1 ห้อง
ห้องประชุมอเนกประสงค์	1 ห้อง
ห้องเก็บอุปกรณ์	1 ห้อง
ลานหลวงพ่อรูปปั้น	1 ลาน
2. อาคารอเนกประสงค์ชั้นเดียว	1 หลัง
ห้องครัว	1 ห้อง
ห้องเก็บอุปกรณ์ครัว	2 ห้อง
บ้านพักครู	4 ห้อง
บ้านพักภารโรง	1 ห้อง
โรงอุปกรณ์	1 โรง
ลานอเนกประสงค์	1 ลาน

แผนผังที่ 2 แผนผังศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทรงธรรม

สภาพแวดล้อมและบรรยากาศภายในศูนย์ เป็นส่วนหนึ่งที่ส่งผลต่อการเรียนรู้ของเด็ก ผู้วิจัยเลือกอธิบายสถานที่ที่เด็กและครูใช้เป็นส่วนหนึ่งของการทำกิจกรรมดังรายละเอียดดังนี้

อาคารเรียนสองชั้น

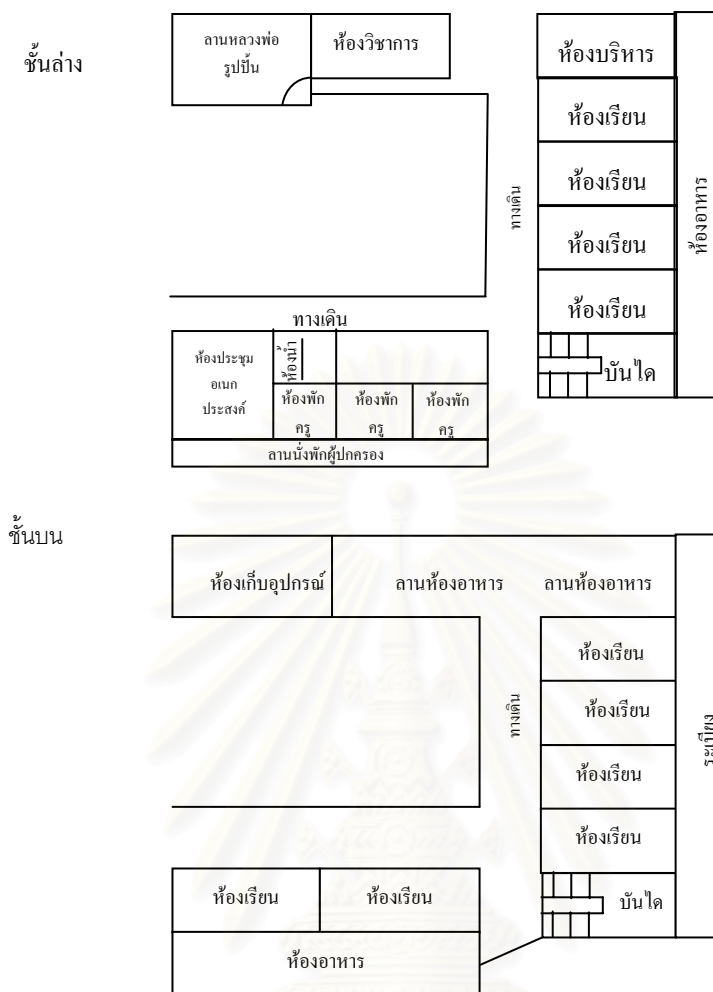
จากประตูทางเข้า มองตรงไปด้านหน้า มีประตูรั้วเหล็กโปร่ง แบ่งระหว่างบริเวณรับ-ส่งกับบริเวณอาคารเรียน เปิดประตูเข้าไปเป็นพื้นทางเดินปูด้วยกระเบื้องสีแดง ที่ยกพื้นสูงจากพื้นด้านหน้าประมาณหนึ่งฟุต “พื้นสีแดง” เป็นคำที่เด็ก ๆ พ่อครูและครูเข้าใจตรงกันว่าเป็นบริเวณนอกห้องเรียนที่วิ่งไม่ได้ใช้สำหรับเดินเท่านั้น ถ้ามองตรงไป เป็นทางเดินโค้งมองเห็นโถงอเนก ประสงค์ใหญ่ของอาคารเอนกประสงค์ ขวามือเป็นบันไดทางขึ้นชั้นบน เมื่อก้าวเข้ามาประมาณ 5 – 6 ก้าว จะมีบานกระจกบานใหญ่อยู่ที่ผนังด้านซ้ายมือซึ่งตกแต่งด้วยอ่างลอยดอกไม้ ขนาดพอเหมาะกับกระจกและมีต้นไม้ตกแต่งพองาม ถัดจากบานกระจกมีทางแยกซ้าย

อาคารเรียนสองชั้นประกอบด้วย ห้องเรียน ห้องอาหารของเด็ก ห้องคณะกรรมการ ห้องวิชาการ ห้องประชุมเอนกประสงค์ ห้องเก็บอุปกรณ์ บ้านพักครูและลานหลวงพ่อรูปปั้น

ถ้าเดินตรงไปด้านขวามือเป็นห้องเรียนชั้นล่าง ได้แก่ “ห้องดอกดาวเรือง” ถัดมาเป็นห้อง “ห้องดอกรัก” “ห้องดอกกราชชาติ” และ “ห้องดอกปีป” “ห้องคณะกรรมการ” ส่วนซ้ายมือ เป็นทางเดินไปยังลานหลวงพ่อรูปปั้น และห้องวิชาการซึ่งอยู่ตรงข้ามห้องคณะกรรมการ หน้าห้องเรียนแต่ละห้องตกแต่งด้วยต้นไม้ ดอกไม้ วางบนโต๊ะเล็ก ๆ มีผ้าปู และมีเสื่อวางอยู่ข้าง ๆ สำหรับผู้ปกครองลงชื่อรับ - ส่ง เด็ก ๆ ทางซ้ายมือ เป็นที่นั่งริมอาคาร และถัดไปเป็น “สนามภูเขา”

ถ้าเลี้ยวซ้ายแล้วมองตรงไปจะเห็นรั้วติดกับถนนใหญ่ ถ้ามองมาทางด้านซ้ายมือ เห็นประตูทางเข้าห้อง 2 ประตูแรกเป็น ห้องอุปกรณ์ ส่วนประตูถัดไปเป็นห้องน้ำ และ อีก 2 ประตู เป็นประตูห้องประชุมเอนกประสงค์ เมื่อมองมาทางขวามือจะมองเห็นสนามภูเขาและ “ลานหลวงพ่อรูปปั้น” อยู่ถัดไป ในห้องเก็บอุปกรณ์ แบ่งพื้นที่ออกเป็น 2 ส่วน เมื่อเปิดประตูเข้าไปเป็นส่วนที่เก็บอุปกรณ์นาฬิกาศิลป์และดนตรี ผนังด้านหนึ่งติดกระจก ส่วนพื้นที่อีกส่วนหนึ่งแบ่งเป็น 2 ห้องใช้เป็นห้องบ้านพักของครู

เมื่อเดินขึ้นบันไดไปชั้นบน ตรงทางเดินเป็นพื้นสีแดง ถ้าเดินตรงไปเป็นห้องเรียน ได้แก่ “ห้องดอกบานชื่น” “ห้องดอกเข็ม” “ห้องดอกสุพรรณิภา” “ห้องดอกแก้ว” ถัดจากห้องดอกแก้ว เป็นโถงโรงอาหารของเด็ก ๆ ที่ใช้ร่วมกัน 3 ห้องเรียน และทางซ้ายมือเป็นห้องเก็บของห้องใหญ่ 1 ห้อง ถ้าขึ้นบันไดเดินตรงไป 2-3 ก้าวแล้วเลี้ยวซ้ายจะเป็น “ห้องดอกลาดวัลย์” และ “ห้องดอกฝ้าย” ด้านหลังของห้องเรียนทั้งสองห้องเป็นโถงห้องอาหารของเด็ก ที่ใช้ร่วมกัน 3 ห้องเรียน

แผนผังที่ 3 รายละเอียดห้องในอาคารเรียน 2 ชั้น

ห้องประชุมนอกประสงค์แบ่งพื้นที่เป็น 3 ส่วนคือ ครึ่งห้อง เป็นพื้นที่ว่างโล่งใช้เป็นห้องประชุมซึ่งใช้ประชุมในวันอังคารเวลา 15.00 น. และทำกิจกรรมอื่น ๆ ส่วนอีกครึ่งหนึ่งของห้องแบ่งเป็น 2 ส่วนคือ พื้นที่อ่านหนังสือนิทานของเด็ก มีชั้นวางหนังสือนิทานที่เป็นเสมือนห้องสมุดของเด็ก ๆ ครูจัดเวลาพาเด็ก ๆ เข้ามาอ่านนิทานเป็นครั้งคราวในช่วงกิจกรรมภาวนากับการเล่นกลางแจ้ง (10.30-11.00 น.) อีกส่วนหนึ่งเป็นพื้นที่สำหรับทำตุ๊กตาและงานประดิษฐ์ของครูและผู้ปกครองที่เข้ามาช่วยทำของเล่นสำหรับเด็ก มีตะกร้าใส่ผ้า และชั้นวางอุปกรณ์เกี่ยวกับทำตุ๊กตาและงานประดิษฐ์

“ลานหลวงพ่อรูปปั้น” เป็นลานพื้นที่ปูนซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของอาคารเรียนซึ่งอยู่ถัดจากห้องวิชาการ ระหว่างสนามหญ้าและสนามใหญ่ ก่อนถึงรั้วมีรั้วมีร่มเงาโปร่ง ๆ ของไม้เลื้อยและทางลาดพื้นปูน จุดเด่นของลานนี้คือ รูปปั้นของหลวงพ่อรูปปั้นองค์สีดำครึ่งตัวตั้งอยู่บนฐานไม้และมีดอกไม้ไม้บูชาวางอยู่เสมอ เมื่อถึงพิธีแสดงมุทิตาจิตที่สำคัญ ๆ เช่น วันไหว้ครู หรือวันอำลา

อาลัยก็จะทำกันที่ลานนี้ ลานหลวงพ่อรูปปั้นใช้สำหรับนั่งพักผ่อนและทำกิจกรรมต่าง ๆ และในช่วงเย็นเด็กที่กลับบ้านด้วยรถของศูนย์ ฯ จะรอกลับบ้านในบริเวณนี้ซึ่งจะใช้ทางออกโดยใช้ประตูรั้วเล็ก

อาคารอเนกประสงค์

ถัดจากอาคารเรียน มีทางเดินปูนเชื่อมต่อกับอาคารอเนกประสงค์ ทางซ้ายมือมีต้นมะพร้าวต้นใหญ่ 1 ต้น ใบให้ร่มเงา เมื่อมะพร้าวออกลูกจะออกลูกตก จากลูกสีเขียวจนกระทั่งเปลี่ยนเป็นสีเหลืองนำรับประทานในช่วงใกล้ปิดภาคเรียนใหญ่ประมาณกลางเดือนมีนาคม ถัดไปเป็นทางเดินไปยังห้องน้ำผู้ใหญ่ ระหว่างทางเดินตรงมุมอาคารมีอ่างสำหรับล้างจานของผู้ใหญ่ ในอาคารอเนกประสงค์ ประกอบด้วย ลานอเนกประสงค์ ห้องครัว ห้องเก็บอุปกรณ์ครัว ห้องอุปกรณ์ ห้องที่เป็นบ้านพักครูและบ้านพักภารโรง

ลานอเนกประสงค์เป็นลานพื้นปูนกว้าง ครูและเด็ก ๆ จะใช้บริเวณนี้เล่นเกม กายบริหารและการละเล่นต่าง ๆ ด้านหน้าเป็นเวทีไม้กระดานยกพื้นสูงประมาณ 30 เซนติเมตร ตรงบริเวณฝาผนังของเวทีระบายสีน้ำเขียนแบบแสงธรรมชาติ และวาดภาพนกเกาะบนกิ่งไม้ ใช้ทำกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การแสดงในวันปิดภาคเรียน ทำพิธีกรรมทางศาสนาทำบุญเลี้ยงพระ ในวันธรรมดาที่ไม่มีกิจกรรมพิเศษ พื้นเวทีใช้เป็นที่วางหม้อใส่กับข้าวของเด็ก ๆ และช่วงเย็นใช้เป็นที่นั่งเล่นรับประทานอาหารเย็นร่วมกันของครูและคุณปู่ จากอาคารอเนกประสงค์มองออกมาทางด้านริมถนน เรียกว่า “สนามใหญ่”

สนามเด็กเล่นและลานเล่น

สนามเด็กเล่นและลานเล่นของเด็ก ๆ ของโรงเรียนได้แก่ สนามภูเขา สนามใหญ่ ลานอเนกประสงค์ และลานหลวงพ่อรูปปั้น ซึ่งเป็นสถานที่ที่เด็ก ๆ ได้วิ่งเล่น ปีนป่ายและเรียนรู้ธรรมชาติอย่างสนุกสนาน

“สนามภูเขา” เป็นเนินเขาเตี้ย ๆ มีทั้งพื้นที่ราบ สูง ต่ำ ลดหลั่นกันทั้งสนาม สนามภูเขาปกคลุมด้วยดินเหนียวปนทรายละเอียดและรากไม้ที่โผล่พื้นดินของต้นกาสะลอง หรือ ต้นปีบ ที่มีลำต้นผอม สูง มีใบเล็ก ๆ ให้ร่มเงา เมื่อแสงแดดส่องลงมาจะเห็นเงาของ กิ่ง ก้านและใบของต้นปีบทาบลงบนพื้นดิน นอกจากนี้บริเวณริมอาคารเรียนยังปลูกไม้เลื้อยที่มีใบเขียวชอุ่มตลอดปีและเมื่อออกดอกจะมีกลิ่นหอมอ่อน ๆ นอกจากจะเป็นร่มเงาแล้วยังเป็นที่อยู่อาศัยของนก และกระรอกอีกด้วย ตรงพื้นดินบริเวณที่ขนานกับรั้วมีศาลาไม้ยาววางเรียงกัน 2 ศาลาไว้สำหรับเป็นที่วิ่งเล่นและทำกิจกรรมของเด็ก ตรงมุมอาคารต่อจากลานนั่งพักผู้ปกครองติดกับรั้วจัดเป็นสวนหย่อมและต้นไม้ประดับเล็ก ๆ ดูสวยงาม

“สนามใหญ่” เป็นสนามทรายกว้างขวาง แบ่งพื้นที่เป็นบริเวณขอบสนาม และพื้นที่โล่งกลางสนามซึ่งเป็นพื้นทรายและมีหญ้าขึ้นอยู่ประปราย บริเวณขอบสนาม ซึ่งประกอบด้วย เสาธง สนามทราย บ้านต้นไม้ขนาดใหญ่ ศาลาไม้ยาวริมรั้ว เขื่อกป็นปายใต้ต้นชมพูพันธุ์ทิพย์ และบ้านดิน ถ้ามองจากด้านหน้าลานอเนกประสงค์ออกมาถึงสนามใหญ่ จะมองเห็นเสาธงเป็นสวนหย่อมเดี่ยว ๆ ทางขวามือเป็นสนามทราย ถัดไปปลูกต้นลิ้นทมเฒ่าซึ่งมีอายุหลายสิบปีและศาลายกพื้น ซึ่งให้ร่มเงา เด็ก ๆ ชอบป็นปาย นั่งเล่น บนกิ่งลิ้นทมที่มีลักษณะเป็นเหมือนที่นั่งหลังม้า ต่อจากสนามทรายเป็นบ้านต้นไม้ขนาดใหญ่ที่สร้างอยู่ชิดกับต้นหางนกยูง เด็กสามารถเดินขึ้นบันไดขึ้นบ้าน และเดินทรงตัวไปบนทางลาดชันของบ้านต้นไม้ เมื่อเดินไปยังจุดสูงสุดของบ้านต้นไม้ เด็ก ๆ สามารถลิ้นกระดานลื่นลงบนไปยังสนามทราย ส่วนทางลงอีกด้านหนึ่งของบ้านต้นไม้เป็นทางลงใต้ดินพิบูล มีแคร่ไม้สำหรับนั่งเล่น

ถัดมาทางซ้ายมือของเสาธงคือบ้านดิน ซึ่งคณะครู ผู้ปกครอง และเด็ก ได้ช่วยกันใช้สองมือ สองเท้าสร้างขึ้น บ้านดินปลูกบริเวณมุมสนาม ซึ่งด้านข้างมีต้นไม้หลายชนิด ได้แก่ต้นกล้วย เพ็ชร์ฟ้า ต้นป๊อบ ถัดมาได้ต้นชมพูพันธุ์ทิพย์ มีซุ้มไม้เลื้อย ต้นเพ็ชร์ฟ้าอยู่ริมรั้วเล็ก ๆ ซึ่งกั้นระหว่างสนามกับทางเดินขอบอาคารเรียนที่เป็นลานหลวงพ่อรูปปั้น ถัดจากชมพูพันธุ์ทิพย์ เป็นศาลาไม้ยาวขนานกับต้นไม้ขนานาชนิดริมรั้ว มีต้นไม้ใหญ่ที่ตกแต่งล้อมรอบด้วยต้นไม้ประดับเล็ก ๆ ต้นไม้ต้นนี้เป็นอีกต้นหนึ่งที่เด็ก ๆ ชอบป็นปาย ถัดไปเป็นประตูรั้วใหญ่ ซึ่งโดยปกติจะปิดตลอดเวลา

ศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทรงธรรม มีประตูทางเข้าออก 3 ทาง คือประตูที่รับส่งเด็ก เป็นประตูติดกับอาคารเรียน 2 ชั้น ส่วนใหญ่ประตูรั้วใหญ่ที่อยู่กลางสนาม รถเข้าออกได้มักจะไม่ค่อยเปิดใช้ จะใช้เฉพาะการขนถ่ายสิ่งของเท่านั้น และประตูรั้วเล็กที่อยู่ริมรั้วบริเวณลานหลวงพ่อรูปปั้นจะเปิดใช้เฉพาะ เมื่อครูพาเด็ก ๆ ไปทำบุญที่วัด หรือกิจกรรมพิเศษอื่น ๆ ซึ่งจะมีครูใหญ่ คุณป้าหรือครูคอยดูแลเปิด ปิดประตู

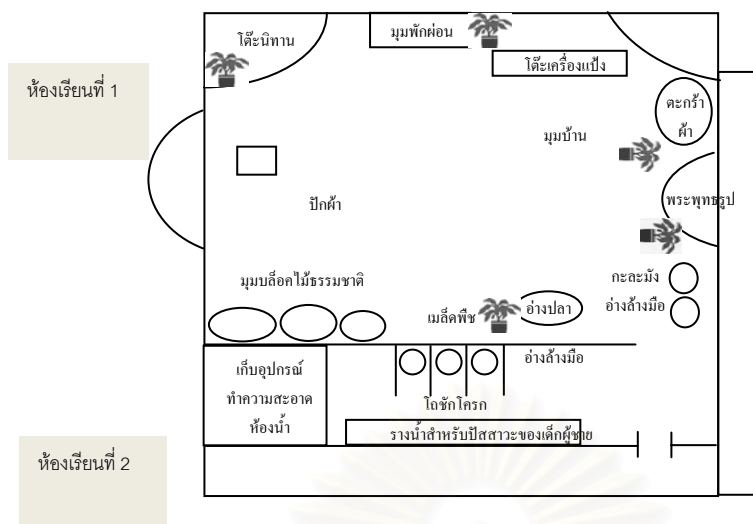
2.2 สภาพแวดล้อมและบรรยากาศภายในห้องเรียน

ศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทรงธรรมมีห้องเรียนที่เรียกว่า บ้านเรียน จำนวน 10 ห้องเรียนในแต่ละห้องเรียนจะมีการจัดห้องเรียนที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันในโครงสร้างใหญ่ ๆ ซึ่งได้แก่หน้าบ้านนำมอง การใช้ผ้าม่าน พระพุทธรูป มุมของเล่นธรรมชาติ มุมสงบ โต๊ะนิทาน บริเวณภาวนากับศิลปะแห่งชีวิต เป็นต้น ส่วนรายละเอียดและลักษณะการจัดห้องจะขึ้นอยู่กับครูแต่ละคน ซึ่งผู้วิจัยขอยกตัวอย่าง 1 ห้องเรียนดังนี้

แสงแดดช่วงเช้าและสายลมอ่อน ๆ ที่พัดผ่านผ้าม่านหน้าต่างสีชมพูลึบบัวพลัว ไหว ทำให้ผนังโดยรอบของห้องเรียนเห็นเป็นลายเส้นโค้งเล็ก ๆ ของผีแปร่ง โทงสีเป็นสีชมพู ส้ม เหลืองอ่อนที่ดูกลมกลืนกับแสงสีของแสงสว่างในธรรมชาติ ห้องเรียนเป็นห้องเรียนโล่งโปร่งตา มีหน้าต่างตลอดแนวของผนังจำนวน 8 บานอยู่ฝั่งตรงข้ามกับประตูทางเข้า บริเวณกลางห้องเป็นที่ว่างโล่ง พื้นห้องปูด้วยเสื่อน้ำมันอย่างหนา สีขาวนวลผืนใหญ่ ทางเข้า-ออกหน้าต่างเป็นประตู 2 บาน สิ่งที่มองเห็นเด่นชัดตั้งอยู่ติดผนังบริเวณเสาริมหน้าต่างกึ่งกลางห้อง คือ พระพุทธรูป ที่วางไว้อย่างเป็นระเบียบบนผ้าสาหลูสีฟ้าล้อมด้วยสีธรรมชาติใช้การโยงผ้าเป็นฉากหลังและพันไปมา ด้วยต้นพลูด่าง ผ้าสาหลูสีฟ้าวางพาดหลดหลั่นเป็นชั้นเหมือนน้ำตกไหลลงมาจนถึงพื้นห้อง ชั้นบนใช้วางพระพุทธรูป ชั้นถัดมาเป็นกระปุกออมสินแม่สีน้อย และชั้นที่กว้างที่สุด วางพานเทียนดอกไม้เทียนแท่งป้อม ๆ สีขาวและมีรูปดอกไม้และตุ๊กตาปั้นเป็นภาพปูนปั้นตัวอยู่รอบ ๆ กลักไม้ขีดที่ห่อหุ้มด้วยไหมพรมถักสีเหลือง ชายอีกด้านหนึ่งของผ้าสาหลูลาดปูลงมาบนพื้นห้อง มีระฆังคว่ำพร้อมไม้เชิญระฆัง แจกันดอกไม้ที่เป็นก้านมะพร้าวเสียบด้วยดอกกลั่นทมและไม้สำหรับดับเทียนวางอยู่

ริมผนังด้านในระหว่างประตูทางเข้า-ออกทั้งสองด้าน เป็นบริเวณที่ครูมักใช้ทำกิจกรรมปักผ้า ปั่นดิน มีชั้นวางอุปกรณ์สำหรับเด็กของครู แฟ้มรายชื่อเด็ก กระดาษ เอ 4 อุปกรณ์การปักผ้า โต๊ะญี่ปุ่นขนาดใหญ่ปูด้วยผ้าลายหมากรุกเล็ก ๆ สีม่วงและมีตะกร้าหวายทรงเตี้ยใบเล็กใส่สีเทียนแท่งขนาดกลาง

มองไปรอบ ๆ ห้องชิดกับผนังรายล้อมไปด้วยของเล่นธรรมชาติแบ่งเป็นมุม ได้แก่ มุมบล็อกไม้ธรรมชาติ มุมธรรมชาติ มุมบ้าน และโต๊ะนิทาน มุมบล็อกไม้ธรรมชาติ เป็นมุมที่อยู่ถัดจากไม้กระถางตรงประตูทางเข้า เป็นบล็อกไม้ธรรมชาติที่ตัดมาจากลำต้นของต้นป๊อบในศูนย์เด็ก ๆ และสถานปฏิบัติธรรมภูมิรมย์ วางอยู่ในตะกร้าหวายทรงกลมมีหูจำนวน 3 ใบ บล็อกไม้มีหลากหลายขนาดทั้งใหญ่ กลาง เล็ก ยาวบ้าง สั้นบ้าง ส่วนใหญ่จะเป็นทรงกระบอก พื้นผิวเกลี้ยง น้ำหนักเบา ประมาณ 40-50 ชิ้น ส่วนอีกตะกร้าหนึ่งเป็นตะกร้าทรงสูงใบใหญ่ 1 ใบข้างในมีบล็อกไม้ธรรมชาติที่เป็นไม้ไผ่กรวงตัดเป็นท่อนรูปทรงกระบอกหลากหลายขนาดเช่นกัน ใกล้เคียง ๆ กับมุมบล็อกไม้ธรรมชาติเป็นโต๊ะเตี้ย ๆ ปูด้วยผ้าสาหลู ใช้สำหรับวางถาดเมล็ดพืชซึ่งได้แก่เมล็ดมะค่า ลูกจาก เมล็ดพืชเล็ก ๆ ที่เก็บมาจากสถานปฏิบัติธรรม ๆ ผักสะบ้าและลูกสะบ้าหมวกที่สานด้วยใบมะพร้าวที่ตอนนี้กลายเป็นสีน้ำตาล ถัดมาเป็นชั้นวางตะกร้าเปลือกหอย ตะกร้าก้อนหิน ตะกร้าสีเหลี่ยมใส่ตะเกียบ ด้านหลังชั้นวางตะกร้าเปลือกหอยเป็นอ่างดินขนาดกลางเลี้ยงปลาหางนกยูงและพืชน้ำ มีเม็ดอาหารปลาและกระถางต้นไม้ 2 กระถางวางอยู่ใกล้กัน ซึ่งมุมนี้เรียกว่ามุมธรรมชาติ

แผนผังที่ 4 รายละเอียดของห้องเรียน

ถัดจากต้นไม้ตรงประตูทางเข้าอีกด้านหนึ่งของห้องเรียนเป็นโต๊ะนิทาน โต๊ะนิทานมีลักษณะเป็นโต๊ะเตี้ยรูปร่างโค้งรี กว้างประมาณ 2 ฟุต ยาวประมาณ 1 เมตรสูงจากพื้นประมาณ 1 ฟุต โดยปกติโต๊ะนิทานจะมีผ้าสาหลูสีชมพูวางคลุมโต๊ะนิทานไว้ ส่วนใหญ่จะเปิดผ้าออกตอนที่ครูเล่านิทานเท่านั้น โต๊ะนิทานใช้จัดวางฉากนิทานเรื่องต่าง ๆ ใช้ผ้าสาหลูหลากสีตามเนื้อเรื่องในนิทานเป็นพื้นฉาก ใช้บล็อกไม้ธรรมชาติวางไว้ใต้ผ้าเพื่อให้เกิดเป็นฉากสูง ๆ ต่ำ ๆ ส่วนด้านบนใช้จัดวางหุ่นตุ๊กตา ก้อนหิน เปลือกหอย เศษไม้ของเล่นธรรมชาติสำหรับประกอบการเล่านิทาน ถัดจากโต๊ะนิทาน เป็นมุมพักก่อนมีเบาะรองนอนและมีหมอนสี่เหลี่ยมแบน ๆ นุ่ม ๆ 4 ใบ ปลอกหมอนทำด้วยผ้าสาหลูสีม่วง ผ้าปูที่นอนทำด้วยผ้าฝ้ายเนื้อหนาสีม่วง เด็กสามารถใช้เป็นที่นั่งและนอนเล่นได้ ใกล้เคียง ๆ กันมีกระถางต้นไม้ที่มีใบเขียวชุ่มวางอยู่ ถัดไปเป็นมุมบ้านอยู่ตรงมุมติดกับหน้าต่างมีกระถางปลูกต้นไม้วางกันระหว่างมุมบ้านและพระพุทธรูป มุมบ้านมีजूหลังคาเป็นผ้าฝ้ายสีชมพูอมส้ม น้ำหนักของผ้าทำให้ทั้งสองด้านของजूมีลักษณะโค้งอ่อนโยนแต่มั่นคง พื้นมุมบ้านปูด้วยเสื่อกก มุมนี้เต็มไปด้วยตุ๊กตาฝีมือครูชนิดต่าง ๆ ผ้าสาหลูและผ้าฝ้ายหลากสี มีโต๊ะเครื่องแป้งเตี้ย ๆ ทำด้วยไม้ พร้อมบานกระจกและลิ้นชักใส่หวี ถัดมาเป็นเปลผ้าของน้องตุ๊กตา ชั้นวางเครื่องใช้ในครัวซึ่งเป็นของเล่นที่ทำด้วยไม้ ตะกร้าใส่ตุ๊กตา 2 ใบใหญ่ ๆ ใบแรกใส่ตุ๊กตาตัวใหญ่เหมาะสำหรับอุ้ม ส่วนใบที่สองใส่ตุ๊กตา ขนาดกลางและขนาดเล็กหลายแบบ ตุ๊กตาส่วนใหญ่ข้างในเป็นนุ่น ทำด้วยผ้าและไหมพรม ถัดไปเป็นตะกร้าหวายทรงเตี้ย ข้างในใส่ผ้าฝ้ายเนื้อหนาคละสีพับม้วนขดเหมือนดูสวยและแปลกตา อีกตะกร้าหนึ่งเป็นตะกร้าหวายทรงสูงข้างในมีผ้าสาหลูหลากสีพับวางไว้ และตรงขอบตะกร้าก็มีผ้าสาหลูหลากสีที่พับและวางพาดตลอดแนวของขอบตะกร้า

ผ้าที่ใช้ในห้องเรียนทั้งหมดเป็นผ้าฝ้ายและผ้าสาหลูที่ครูช่วยกันย้อมด้วยสีจากผลไม้ เปลือกไม้ธรรมชาติ แต่บางครั้งจะใช้สีเคมีผสมด้วยเพื่อให้สีอยู่ติดคงทน ส่วนใหญ่ครูใช้เวลาในช่วงปิดภาคเรียนเป็นช่วงที่ซ่อมแซม สีและอุปกรณ์ของเล่นสำหรับเด็ก การย้อมผ้า การระบายสีและตกแต่งห้อง นอกจากนี้ยังใช้ช่วงเวลาตอนเช้าในช่วงก่อนกิจกรรมภาวนากับศิลปะแห่งชีวิตในการซ่อมแซมของเล่น และในช่วงที่เด็ก ๆ ลงสนามกับกิจกรรมภาวนากับการเล่นกลางแจ้งเป็นช่วงที่ครูดูแลเด็กและทำของเล่นสำหรับเด็กหรือเสียบล็อกไม้เข้าห้องเรียนโดยมีเด็ก ๆ เป็นผู้ช่วย

เสื้อและผ้าปูพื้น เมื่อครูมาโรงเรียนและดูแลห้องเรียนในช่วงเช้า ครูจะนำเสื้อและผ้าปูพื้นมาปู ปูเสื่อบริเวณมุมของเล่นธรรมชาติและบริเวณภาวนากับศิลปะแห่งชีวิต และปูผ้าบริเวณมุมมบล็อกไม้ธรรมชาติ มีผ้าอีกชนิดหนึ่งซึ่งเป็นผ้าสาหลูใช้ใช้สำหรับคลุมโต๊ะนิทาน และคลุมของเล่นเมื่อเล่นเสร็จหรือคลุมอุปกรณ์ต่าง ๆ เพื่อเป็นการบอกเด็ก ๆ ว่า “ตอนนี้ยังเล่นไม่ได้” เมื่อเสร็จจากกิจกรรมการเล่นอิสระเด็กและครูช่วยกันม้วนเสื้อและพับผ้าเก็บไว้ตรงมุมในห้องเรียน

ต้นไม้ประดับ ต้นไม้สีเขียวในกระถางดินที่ครูนำมาจัดวางไว้ในมุมต่าง ๆ เพื่อตกแต่งห้องเรียน เมื่อใบไม้แก่และค่อย ๆ เปลี่ยนเป็นสีเหลือง ครูจะไม่เด็ดดอก แต่จะปล่อยให้จนกระทั่งเหี่ยวและแห้งจึงดูแลเด็ดออก เพื่อให้เด็กได้เรียนรู้ การเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ เด็ก ๆ และครูจะช่วยกันดูแลรดน้ำในช่วงเช้า และในวันศุกร์ครูจะยกกระถางต้นไม้ไปวางไว้นอกชานคาเพื่อให้น้ำต้นไม้ได้โดนแสงแดดและน้ำฝนและนำกลับเข้ามาในห้องเรียนในวันจันทร์โดยจัดวางต้นไม้ไว้ในตำแหน่งเดิม

นอกจากมุมต่าง ๆ แล้วยังมีของใช้ประจำตัวเด็กได้แก่ชั้นวางแปรงสีฟันและผ้าเช็ดมือ อ่างล้างมือ ซึ่งอยู่ใกล้ ๆ กับประตูทางเดินเข้าห้องน้ำ-ส้วมระหว่างห้องเรียน ซึ่งจะเชื่อมต่อกันและใช้ร่วมกัน 2 ห้องเรียน อ่างล้างมือเป็นกะละมังพลาสติกสีชมพู 2 ใบ และมีสบู่ก้อนเล็ก ๆ พร้อมด้วยผ้าเช็ดมือสีส้ม 1 ผืนที่พับวางไว้บนกะละมัง กะละมังพลาสติกใบหนึ่งใช้สำหรับล้างมือหลังจากฟอกสบู่แล้ว อีกใบหนึ่งใช้สำหรับล้างน้ำเปล่า

ห้องอาหารของเด็ก

ห้องอาหารเป็นห้องที่แยกมาจากห้องเรียน ห้องอาหารของห้องเรียนชั้นล่างและห้องเรียนชั้นบนสองห้องอยู่ด้านหลังของห้องเรียน ส่วนห้องเรียนชั้นบนอีก 4 ห้องเรียน ห้องอาหารอยู่ตรงลานห้องอาหารถัดจากห้องเรียน (ดังแผนผังที่ 3) ลักษณะการจัดห้องอาหารขึ้นอยู่กับครูและพื้นที่ใช้สอย ส่วนใหญ่ในห้องอาหารชั้นล่างมักจัดเป็นแถวยาว แถวเดียวโดยเด็กหันหน้าเข้าหากัน ส่วนห้องอาหารชั้นบนจัดเป็นครึ่งวงกลมและเด็กหันหน้าเข้าหากัน

สิ่งที่สะดุดตาบนโต๊ะอาหารของเด็กคือ แจกันดอกไม้สดเล็ก ๆ หรือต้นพุดต่าง พร้อมทั้งผ้ารองจานและแก้ว ที่จัดวางเรียงเป็นระเบียบสวยงาม อยู่บนโต๊ะที่ปูด้วยผ้าลายดอกไม้เล็ก ๆ สีชมพูและสีฟ้า ในทุกๆ เช้า ครูและเด็ก ๆ ช่วยกันโต๊ะอาหารร่วมกัน บนโต๊ะอาหารของครูซึ่ง

อยู่ในระดับเดียวกับเด็กมีผ้าคลุมอาหารคลุมเหยือกน้ำ เหยือกน้ำสมุนไพร เหยือกนม จานใส่ผลไม้ ของว่าง จานของว่าง จานข้าว ตะกร้าขนมปัง

ชั้นวางจานและที่คว่ำจาน วางอยู่ใกล้กับกะละมังล้างจาน ที่ครูเตรียมน้ำล้าง จานไว้สำหรับให้เด็ก ๆ ได้ดูแลตนเองหลังรับประทานอาหารว่างและอาหารกลางวัน

3. บุคลากรและบทบาทหน้าที่

3.1 จำนวนบุคลากรและข้อมูลพื้นฐาน

จำนวนบุคลากรในศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทรงธรรม สามารถแจกแจง รายละเอียด ดังรายชื่อตามสมมติ ดังนี้

1) ผู้นำนโยบาย จำนวน 1 คนคือ แม่ชีสารินี
 2) ผู้บริหาร จำนวน 5 คน ได้แก่ ผู้บริหารดูแลการปฏิบัติงานตามนโยบาย 1 คน คือคุณยายตุน ผู้บริหารเป็นครูใหญ่ 1 คน คือครูใหญ่ ผู้บริหารฝ่ายดูแลชุมชนและการเงิน 1 คน คือ ครูเกื้อ ผู้บริหารฝ่ายวิชาการ 1 คน คือครูวาด และผู้บริหารฝ่ายธุรการและดูแลทั่วไป 1 คน คือ พ่อครูเพิ่ม

3) ครูผู้สอน จำนวน 13 คน แบ่งเป็นครูผู้สอน 11 คนและครูฝึกหัด 2 คน ได้แก่ ครูจันทร์ ครูกุลลาภ ครูนา ครูไม้ ครูพิน ครูฝน ครูพุด ครูเอื้อง ครูรื่น ครูซ้อน ครูบัว และครูฝึกหัด ได้แก่ ครูพลุและครูนวล

4) ครูธุรการและครูประสานงาน จำนวน 2 คน ได้แก่ครูธุรการ 1 คน คือ ครูอบ และครูประสานงานฝ่ายศิลปกรรม คือ ครูเฟื่อง

5) แม่ครัวและภารโรง จำนวน 6 คน ได้แก่ แม่ครัวดูแลอาหาร 3 คน คือ ป้าจอม ป้ามา ป้าคำปริง ภารโรงดูแลความสะอาด 2 คน คือ ป้านอม ป้าตูก และภารโรงดูแลสวน คือ น้า นัย

นอกจากนี้ยังมีผู้เชี่ยวชาญ คือ ครูกล่อม เข้ามาดูแลครูบ้างประมาณภาคเรียน ละ 1 ครั้ง และช่วยให้การอบรมครูในวาระต่าง ๆ เป็นครั้งคราว ผู้ปกครองที่เข้ามาช่วยงานของ โรงเรียนเป็นประจำได้แก่แม่ผู้ปกครองนักเรียนเก่าช่วยงานสอน 1 คน คือ ครูหวาน ผู้ปกครอง นักเรียนปัจจุบันซึ่งเป็นอาสาสมัครของสถานปฏิบัติธรรมภูมิมิรมย์ 1 คน คือแม่ซ้อย และผู้ปกครอง นักเรียนปัจจุบันอาสาสมัครช่วยงานในศูนย์ 3 คน คือ แม่ตุ๊ก แม่น้อย แม่อิม

ตารางที่ 8 จำนวนบุคลากรของศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทรงธรรม

บุคลากร	จำนวน
1. ผู้นำนโยบาย	1
2. ผู้บริหาร	5
3. ครูผู้สอน	
ครูผู้สอน	11
ครูฝึกหัด	2
4. ครูธุรการและ ประสานงาน	2
5. แม่ครัวและภารโรง	6
รวม	27

ข้อมูลพื้นฐานของบุคลากร ผู้วิจัยสรุปข้อมูลประวัติการศึกษา อายุ ประสบการณ์การบริหาร และประสบการณ์การสอนในศูนย์ก่อนเกณฑ์วัดทรงธรรมของผู้นำนโยบาย ผู้บริหาร และครู

ประวัติการศึกษาของบุคลากรศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทรงธรรม ครูส่วนใหญ่ไม่ได้มีวุฒิการศึกษาปริญญาตรีทางการศึกษาปฐมวัย แต่ทุกคนที่นี้สามารถเป็นครูประจำชั้นทำการสอนและรับผิดชอบงานในหน้าที่ประจำชั้นได้ เนื่องจากทุกคนที่จะเข้ามาเป็นจะต้องผ่านการฝึกหัดการทำหน้าที่ครูจากครูผู้สอนรุ่นพี่ ถึงแม้ว่าครูจะไม่มีวุฒิทางการศึกษาปฐมวัยแต่ครูได้รับการอบรมจากผู้เชี่ยวชาญของทางโรงเรียนและการอบรมที่เกี่ยวข้องกับการทำงานกับเด็ก เป็นระยะ ๆ ผู้บริหารและครูบางคนเข้ารับการอบรมหลักสูตรการศึกษาได้ระดับอนุบาลตามแนวมนุษยปรัชญา ซึ่งใช้ระยะเวลาในการศึกษาทั้งหมด 6 ภาคเรียน ภาคเรียนละ 10 วัน และการอบรมดังกล่าวมีการจัดทำรายงานหรือโครงการที่ได้จากการปฏิบัติงานจริงในห้องเรียน ผู้บริหารและครูจำนวน 7 คนเข้ารับการอบรมดังกล่าวได้แก่ ครูวาด(ผู้บริหาร) ครูจันทร์ ครูเอื้อง ครูพุด ครูกุหลาบ ครูซัน และครูหวาน (ผู้ปกครอง)

อายุของบุคลากรส่วนใหญ่อยู่ในช่วงอายุ ช่วงอายุ 28-35 ผู้บริหารส่วนใหญ่มีอายุ 42 ปีขึ้นไป แต่มีผู้บริหารหนึ่งท่านที่มีอายุอยู่ในช่วง 28-35 ปี เนื่องจากครูวิชาการคนเก่าลาออก ผู้บริหารท่านนี้จึงได้รับเลือกให้เป็นผู้บริหารด้านวิชาการ ผู้บริหารและครูเห็นว่า มีความสามารถเป็นครูผู้สอนที่มีความอ่อนโยน นุ่มนวล จัดกิจกรรมสำหรับเด็กได้สอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของการจัดการศึกษาที่นี้และประกอบกับจบการศึกษาระดับปริญญาตรีทางการศึกษาปฐมวัย

ตารางที่ 9 บุคลากรจำแนกตามข้อมูลพื้นฐาน

ข้อมูลพื้นฐาน	บุคลากร	ผู้นำ นโยบาย	ผู้บริหาร	ครูผู้สอน	ครูธุรการ
ประวัติการศึกษา					
ไม่ได้เข้ารับการศึกษาระบบ				1	
ประถมศึกษาปีที่ 6 หรือเทียบเท่า				1	
มัธยมศึกษาปีที่ 3				2	
มัธยมศึกษาปีที่ 6				4	1
อนุปริญญาสาขาอื่น				1	
กำลังศึกษาปริญญาตรีปฐมวัย				1	
ปริญญาตรีปฐมวัย			2		
ปริญญาตรีสาขาอื่น	1		3	3	1
อายุ (ปี)					
14 – 21				1	
21 - 28				2	
28 – 35			1	5	1
35 – 42				4	1
42 – 49			3	1	
49 - 56	1		1		
ประสบการณ์การสอน					
ไม่มีประสบการณ์	1		1	2	1
1 – 5 ปี				1	
5 – 10 ปี			4	5	
11 – 15 ปี				4	1
15 – 20 ปี				1	
ประสบการณ์การเป็นผู้บริหาร					
1 – 5 ปี			1		
5 – 10 ปี			1		
11 – 15 ปี	1		3		

ผู้บริหาร ครูตลอดจนแม่บ้านและภารโรง มีความผูกพันกับศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์ วัดทรงธรรมและสถานปฏิบัติธรรมภูมิธรรม์มายาวนานโดยเฉลี่ยมากกว่า 10 ปี บุคคลากรหลายท่านเคยสอนเด็กตั้งแต่ศูนย์เด็ก ๆ ตั้งอยู่ในวัด และ/หรือสถานปฏิบัติธรรมภูมิธรรม์มาก่อนที่จะเข้ามาเป็นครู สามารถแบ่งครูและผู้บริหารได้เป็น 4 กลุ่มดังนี้

1) ครูที่มาจากโครงการบ้านผูกพันสายใยจำนวน 5 คน เมื่อลูกถึงวัยอนุบาลก็เข้ามาสอน ครูกลุ่มนี้มีประสบการณ์การสอน 12-13 ปี ยกเว้นครู 2 คน ที่เพิ่งเข้ามาช่วยงาน ประมาณ 6-7 ปี เนื่องจากในระยะแรกยังไม่พร้อมที่จะช่วยงานของศูนย์จึงช่วยงานอยู่ในสถานปฏิบัติธรรมภูมิธรรม์

2) ครูและผู้บริหารที่เป็นผู้ปกครองนักเรียนเก่า จำนวน 5 คน เมื่อลูกถึงวัยอนุบาลก็เข้ามาสอน ผู้บริหาร 1 คนที่เป็นผู้ปกครองมีความคุ้นเคยกับที่นี่มากกว่า 30 ปี เคยสอนเด็กตั้งแต่เป็นแม่ชีในวัดทรงธรรมจากนั้นสึกเป็นฆราวาส แล้วไปทำงานที่อื่นระยะหนึ่งก่อนจึงกลับมาสอนเด็กในศูนย์ฯ และเมื่อมีลูกจึงให้เข้าเรียนที่นี่ ส่วนครูผู้ปกครอง 2 คน มีประสบการณ์การสอน 17 ปีเคยทำงานในศูนย์เด็กตั้งแต่วัด เมื่อแต่งงานจึงให้ลูกเรียนที่นี่ และครูอีก 2 คนมีประสบการณ์การสอนพร้อมกับที่ลูกเข้าเรียน คือ 12 ปีและ 6 ปี

3) ครูผู้ปกครองนักเรียนปัจจุบัน จำนวน 3 คน ซึ่งเป็นครูที่เคยสอนที่นี่พร้อมกับลูกเข้าเรียนและยังไม่มีประสบการณ์การสอนที่อื่นจำนวน 2 คน ส่วนครูอีก 1 คนบ้านอยู่ใกล้ศูนย์ฯ เคยมีประสบการณ์การสอนที่นี่ประมาณ 2 ปี จากนั้นออกไปแต่งงาน และเมื่อย้ายกลับมาลูกถึงวัยเข้าเรียนจึงกลับมาสอน

4) ครูที่ไม่ใช่ผู้ปกครอง จำนวน 6 คน ได้แก่ ผู้บริหาร 1 คน ครู 5 คน ผู้บริหารมีความผูกพันกับศูนย์เด็กตั้งแต่วัด ปัจจุบันเป็นครูใหญ่ ครูใหญ่มีความผูกพันกับศูนย์ฯ เนื่องจากครูเคยเป็นนักศึกษาฝึกสอนที่นี่มาก่อนและเมื่อสำเร็จการศึกษาก็เข้ามาทำงานที่นี่ ส่วนครูที่ไม่ใช่ผู้ปกครองแต่เคยสอนเด็กในศูนย์วัดอื่นมาก่อน จำนวน 2 คน มีประสบการณ์การสอนที่อื่น 3 ปีและ 4 ปีและมีประสบการณ์การสอนที่นี่ 8 ปีและ 10 ปีตามลำดับ ครูคนแรกเคยบวชชีในวัดต่างจังหวัด 6 ปี และบวชชีในสถานปฏิบัติธรรมภูมิธรรม์ 2 เดือน คนที่ 2 เคยบวชชีในสถานปฏิบัติธรรมภูมิธรรม์ 3 เดือน ส่วนครูอีก 2 คนไม่เคยมีประสบการณ์ในการสอนเด็กที่อื่นเลย คนแรกเคยบวชชีในสถาบันแม่ชีไทยประมาณ 1 ปี และเข้ามาอยู่ในสถานปฏิบัติธรรมในฐานะแม่ชีอีกประมาณปีเศษจึงสึกมาสอนมีประสบการณ์การสอน 8 ปี ส่วนคนที่ 2 เคยเป็นเด็กในอุปถัมภ์ของกรมประชาสัมพันธ์ และเมื่อพบกับแม่ชี จึงขอบวชชีอยู่ในสถานปฏิบัติธรรมภูมิธรรม์ ประมาณ 3 เดือนจึงออกมาเป็นครู มีประสบการณ์การสอน 6 ปี

3.2 คุณลักษณะและบทบาทหน้าที่ของคุณครู

ครูในศุนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทรงธรรม มีความรักใคร่ปรองดองกันเหมือนพี่น้อง ดูแลทุกข์สุขซึ่งกันและกัน บทบาทหน้าที่ในการทำงานถึงแม้ว่าได้จัดแบ่งโครงสร้างการบริหารงานแต่ทุกคนสามารถแสดงความคิดเห็นหรือแสดงความสามารถที่ตนถนัดได้ คุณลักษณะและบทบาทหน้าที่ของคุณครูมีดังนี้

การแต่งกายของคุณครูและเด็ก

ในวันที่มีการสอนปกติ ครูแต่งกายด้วยเสื้อ ผ้าขึ้นหรือกระโปรงที่เรียบง่าย ส่วนใหญ่เป็นผ้าฝ้าย เลือกลงใช้ผ้าที่เป็นสีโทนเย็น ซึ่งทางโรงเรียนมีสวัสดิการให้ เด็กแต่งชุดนักเรียน เสื้อสีขาว กางเกง/กระโปรงสีม่วง และจะมีชุดพละสำรองมาในกระเป๋าทุกวัน ในวันพระ ครูแต่งกายด้วยเสื้อสีขาวและกระโปรงหรือผ้าขึ้นสีดำ เด็กแต่งชุดขาว เสื้อ กางเกง /กระโปรงสีขาว และในวันศุกร์แต่งกายด้วยชุดพละ คือ ครูแต่งกายด้วยกางเกงวอร์มขายาวสีดำหรือน้ำเงิน และเสื้อยืดคอกลมสีขาวส่วนใหญ่จะเป็นเสื้อที่มีสัญลักษณ์ของสถานปฏิบัติธรรมภูมิธรรมย์ ส่วนเด็กใส่เสื้อคอกลมของทางโรงเรียนสีขาวกางเกงวอร์มขาสั้นสีน้ำเงิน

ลักษณะเด่นอย่างหนึ่งของบุคลากรในศุนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทรงธรรม คือ ครูที่เป็นแม่ชีสามารถเข้ามาทำงานในศุนย์และทำหน้าที่ครูได้ ในปีนี้ครูใหญ่บวชพระในวัดทรงธรรมเพื่อทดแทนคุณบิดาเนื่องในงานศพเป็นระยะเวลา 1 เดือนเศษ ขณะที่เป็นพระ ก็เข้ามาทำหน้าที่ในศุนย์ ๙ เหมือนเดิม ครูและเด็กได้มีโอกาสถวายภัตตาหาร นอกจากนี้เมื่อหลายปีก่อน ครูบวชซึ่งเป็นแม่ชี ก็เข้ามาดูแลเด็กเป็นครั้งคราว และเมื่อประมาณ 3 ปีที่ผ่านมา ครูวาดซึ่งบวชเป็นแม่ชีก็กลับมาทำหน้าที่ครูผู้สอน 1 เดือนก่อนสึกด้วย

บทบาทหน้าที่ของคุณครูผู้สอน

ครูประจำชั้นแต่ละห้อง มีบทบาทหน้าที่ในการดูแลห้องเรียนทั้งหมด เริ่มตั้งแต่การจัดเตรียมห้องเรียน การจัดห้องอาหาร การประดิษฐ์ของเล่น การเตรียมการสอนและกิจกรรม การประเมินพัฒนาการเด็ก การดูแลเด็ก การพูดคุยกับผู้ปกครอง การดูแลจัดเก็บห้องเรียน

เนื่องจากครูพักอยู่ในศุนย์ ๙ หรือพักอยู่นอกศุนย์ ๙ แต่อยู่ใกล้ศุนย์ ๙ มาก จึงเข้าดูแลห้องเรียนของตนได้ตั้งแต่เช้า ส่วนใหญ่จะดูแลเปิดหน้าต่างห้องเรียน ดูแลความเรียบร้อยจัดเตรียมห้องเรียนเสร็จก่อนเวลา 7.00 น. จากนั้นจึงทำกิจกรรมต่าง ๆ ตามตารางกิจวัตรประจำวัน

ครูทุกคนสามารถจัดกิจกรรมประจำวันได้ครบถ้วนตามตาราง ซึ่งเป็นกิจกรรมที่เหมือนกันทุกห้องเรียน ยกเว้นในรายละเอียดของเนื้อหา อาทิ ในวันที่เป็นงานหัตถกรรมมีการ ถัก ทอ ร้อยสาน บางห้องอาจเป็นการทำเชือก การปักผ้า หรือการสาน หรือในช่วงอาหารอร่อย...เมื่อ

น้อยช่วยกันทำ และในช่วงที่เป็นการขยายประสบการณ์การสอนจากการพูดคุยในห้องเรียนช่วง วงกลมแห่งรัก ซึ่งครูจะวางแผนการสอนล่วงหน้าส่งผู้บริหารฝ่ายวิชาการก่อนทำการสอนทุก สัปดาห์

ครูต้องใช้เวลาตลอดทั้งวันในการดูแลและสังเกตเด็กโดยเฉพาะในช่วงที่เด็กเล่น อิสระ เพื่อบันทึกพัฒนาการสื่อสารกับผู้ปกครองภาคเรียนละ 2 ครั้ง พร้อมทั้งเก็บผลงานของเด็กไว้ ตลอดภาคเรียนเพื่อใช้ประเมินพัฒนาการและหาทางแก้ไข

ครูประจำชั้นเป็นผู้ดูแลห้องเรียนห้องเดิมและอยู่กับเด็กตั้งแต่แรกเข้าจนกระทั่ง จบการศึกษา ถ้าเด็กเข้าเรียนตอนอายุ 3 ปี เด็กได้อยู่กับครูคนเดิมเป็นระยะเวลา 3 ปี ในหนึ่ง ห้องเรียนจะประกอบด้วยพี่คนโตอายุ 5-6 ปี ประมาณ 8-10 คนพี่คนกลางอายุ 4-5 ปี ประมาณ 8-10 คนน้องคนเล็กอายุประมาณ 3-4 ปี ประมาณ 8-10 คน แต่ส่วนใหญ่เมื่อเด็กอายุถึงเกณฑ์ สามารถเข้าโรงเรียนในสังกัดสำนักงานการศึกษาขั้นพื้นฐานเด็กก็จะลาออก ดังนั้นจึงเหลือพี่คนโต ที่เรียนครบ 3 ปี ประมาณ 5-6 คนเท่านั้น และเมื่อก่อนเริ่มปีการศึกษาใหม่ทางโรงเรียนมีการรับ เด็กเข้าเรียนใหม่เป็นน้องคนเล็กทุกปี

ครูทุกคนในศูนย์ไม่ว่าจะอยู่ในฝ่ายใดก็สามารถหมุนเวียนกันเป็นครูสอนแทนกันได้ ดังเช่นในภาคเรียนต้น ปีการศึกษา 2548 มีครูประจำชั้น 2 ท่านป่วย คือครูพูดผ่าตัดไส้ติ่ง กะทันหัน ครูพินเป็นโรคความดันสูงไม่สามารถมาสอนได้ ครูฝนจึงดูแลห้องเรียนของครูพูดแทน และเมื่อครูพูดเริ่มมาสอนได้แต่ยังไม่หายดีครูฝนก็ยังช่วยงานต่อ ส่วนห้องครูพินซึ่งในช่วง 2 เดือน แรกของการเปิดภาคเรียนไม่สามารถมาสอนได้ ครูเฟื่องซึ่งเป็นครูฝ่ายประสานงานจึงทำหน้าที่ เตรียมห้องเรียนและเป็นครูประจำชั้นแทน นอกจากนี้เมื่อมีเหตุการณ์ที่ครูขาด ครูวาดซึ่งเป็น ผู้บริหารฝ่ายวิชาการวิชาการ และครูเกื้อซึ่งเป็นผู้บริหารฝ่ายดูแลชุมชนและการเงินก็เข้าสอนแทน สำหรับผู้บริหารฝ่ายวิชาการจะคอยช่วยเหลือครู โดยการสอนเป็นตัวอย่างในกิจกรรมต่าง ๆ ที่ครู ต้องการความช่วยเหลือ เช่น กิจกรรมการเล่านิทาน

ครูที่นี้สามารถปรับเปลี่ยนหน้าที่ได้ตามความสามารถและข้อจำกัด ดังเช่นครูนา ซึ่งทำงานมานาน 13 ปี แต่ปัจจุบัน มีปัญหาเรื่องการมองเห็นและการได้ยิน ที่มีประสิทธิภาพลดลง แต่ยังคงมีความประสงค์ที่จะช่วยดูแลเด็กเพื่อแบ่งเบาภาระของครู ผู้บริหารจึงจัดหน้าที่หมุนเวียนให้ ช่วยห้องเรียนต่าง ๆ ภาคเรียนละ 1 ห้อง ตามความเหมาะสม ภาคเรียนต้น ปีการศึกษา 2548 ช่วย ห้องครูบัวเนื่องจากครูมีภาระเรื่องการเรียนนอกเวลาราชการ ภาคเรียนปลาย ปีการศึกษา 2548 ช่วยห้องครูกุหลาบ เนื่องจากในภาคเรียนนี้ครูมีภาระงานมากเรื่องการจัดกิจกรรมนาฏศิลป์และ การแสดงของเด็ก ภาคเรียนต้น ปีการศึกษา 2549 ช่วยห้องครูซุ๊นเพื่อแบ่งเบาภาระและแสดงความกตัญญู เนื่องจากเป็นครูที่ทำงานมานานและมีอายุมากกว่าครูคนอื่น

บทบาทหน้าที่ของครูฝึกหัด

ครูฝึกหัด ส่วนใหญ่เป็นครูใหม่ที่ไม่เคยมีประสบการณ์ในการสอนเด็กที่นี้มาก่อน การเริ่มงานของครูฝึกหัดใหม่ทุกคนจะต้องเริ่มงานจากในครีวก่อน ดังที่ป่าตุนเล่าให้ฟังว่า “การทำงานกับเด็กจะต้องรู้ก่อนว่าเด็กทานอะไร เด็กกินอยู่อย่างไร ได้รู้จักความเหนื่อยยากของทุกคน คนทุกคน สำคัญแม้กระทั่งคุณป้า” และผู้บริหารฝ่ายวิชาการกล่าวว่า “...กฎเกณฑ์นี้มีมานานแล้วตั้งแต่แม่वादมาทำงานใหม่ ๆ แม่वादก็ทำอย่างนี้แหละ ได้เรียนรู้เรื่องอาหารและได้รู้จักป้า ๆ...” การทำงานในครีว ครูฝึกหัดจะได้เรียนรู้ว่าอะไรอยู่ตรงไหน ใครทำอะไรกันอย่างไร กฎระเบียบที่นี้เป็นอย่างไร และที่สำคัญคือการลดตัวตน ไม่ใช่เข้ามาทำงานเป็นครู จะเป็นได้แค่เป็นครูในห้องเรียนเท่านั้น แต่การเป็นครูจะต้องทำได้ทุกอย่าง และเรียนรู้ “การไม่ดูถูก” และ “เห็นความสำคัญ” ของคนทุกคน และงานทุกอย่าง เมื่อทำงานในครีวครบ 1 เดือนจึงหมุนเวียนเข้าเป็นครูผู้ช่วยครูผู้สอนในทุกห้องเรียน และจัดบันทึกการทำกิจกรรมรวมทั้งข้อสงสัยต่าง ๆ เมื่อครบ 1 สัปดาห์ ก็จะใช้เวลาในช่วงเย็นหลังเลิกเรียนเพื่อพูดคุยกับผู้บริหารฝ่ายวิชาการ ครูฝึกหัดต้องเรียนรู้ห้องเรียนให้ครบทุกห้องตามที่วางระเบียบไว้ แต่เนื่องจากในภาคปลาย มีครูลาออก 1 คนเพื่อบรรจุเข้ารับราชการจึงมีการปรับให้ พี่ฝนเป็นครูประจำชั้นและ ครูฝึกหัด(ครูพลุ)เป็นครูผู้ช่วย และในปีการศึกษาหน้าครูช้อนจะลาออก เพราะย้ายที่อยู่ตามสามี จึงให้ครูฝึกหัด (ครูนวล) ไปเรียนรู้งานจากพี่ใหญ่

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 5

ผลการวิเคราะห์การเรียนรู้วิถีพุทธของครูและเด็กวัยอนุบาล

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลในงานวิจัยเรื่อง การเรียนรู้ของครูและเด็กวัยอนุบาล: กรณีศึกษา โรงเรียนวิถีพุทธ ผู้วิจัยต้องการตอบคำถามวิจัยดังต่อไปนี้

1. การเรียนรู้ของครูและเด็กวัยอนุบาลโรงเรียนวิถีพุทธเป็นอย่างไร
  - 1.1 วิถีพุทธหมายความว่าอย่างไร
  - 1.2 กระบวนการเรียนรู้วิถีพุทธของครูและเด็กวัยอนุบาลเป็นอย่างไร
2. ปัจจัยเกื้อหนุนให้เกิดการเรียนรู้วิถีพุทธคืออะไร

1. การเรียนรู้ของครูและเด็กวัยอนุบาลโรงเรียนวิถีพุทธเป็นอย่างไร

1.1 วิถีพุทธหมายความว่าอย่างไร

วิถีพุทธที่นำมาใช้ในการจัดการศึกษาให้แก่เด็กปฐมวัย ในศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์ทรงธรรม ข้อมูลจากการสัมภาษณ์และผู้บริหาร เรื่องวิถีพุทธ ครูและผู้บริหารได้ให้ความหมายวิถีพุทธตามความเข้าใจ ซึ่งผู้วิจัยจัดได้เป็น 3 กลุ่มคือ การเรียนรู้วิถีพุทธที่เป็นวิถีชีวิตตามธรรมชาติ และการเรียนรู้วิถีพุทธตามหลักไตรสิกขา

“การเรียนรู้ที่จะรักษาความเบิกบานและเป็นประภัสสรแห่งจิต”

(ผู้บริหาร: 28 เมษายน 2549)

“การไม่เพ่งโทษ”

(ครูประสานงาน: 17 กุมภาพันธ์ 2549)

“เรียนรู้อยู่กับธรรมชาติรอบตัว ตามความจริงของธรรมชาติที่อยู่ร่วมกันอย่างพึ่งพิงอาศัยกัน เกื้อกูลซึ่งกันและกัน ตามวงจรของธรรมชาติ การศึกษาตามแนวธรรมชาติ เด็กได้เรียนรู้กับธรรมชาติรอบตัวแล้ว ธรรมชาติของเด็กภายในที่มีฐานของความเบิกบานแจ่มใส พร้อมในการเรียนรู้ การจัดการศึกษาจะสอดคล้องกับธรรมชาติ เด็กจะเรียนรู้ผ่านการจัดวิถีชีวิต จังหวะของแต่ละวัน เดือน ปี และลงมือกระทำ”

(ครู: 24 เมษายน 2549)

“วิถีธรรมชาติตามความเป็นจริงของมนุษย์ เป็นการเรียนการสอนแนวธรรมชาติกับสิ่งที่อยู่รอบตัวและสิ่งแวดล้อม เรียนรู้อย่างมีความสุข คือเป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน การเกื้อกูลกัน การอยู่ร่วมกัน การแบ่งปัน การไม่เบียดเบียนผู้อื่น การเรียนรู้อย่างมีความสุขด้วยตัวเอง คือปัญญาญาณ

(ครู: 12 พฤษภาคม 2549)

“การเรียนรู้ทั้งผู้เรียนและผู้สอน ควรมีแนวทางเป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน รู้ขณะจิตที่กระทำแต่ละกิจกรรม ตื่นจากสิ่งที่เราไม่รู้ในกิจกรรมที่เราทำอยู่ เบิกบานได้เมื่อเห็นผลสำเร็จจากการลงมือกระทำ”

(ครู: 28 เมษายน 2549) “อริยมรรค มีองค์ 8 คือ การใช้วิถี

ชีวิตประจำวันอย่างมีความสุข ไม่เบียดเบียน โดยมีศีล สมาธิ ปัญญา ศีล ก็จะเป็นเรื่องของการไม่เบียดเบียน ในการอยู่ร่วมกันของเด็ก ๆ และครู เรา จะมีความเมตตาต่อกัน การช่วยเหลือเกื้อกูลกับการแบ่งปัน และความอ่อนโยน ความกตัญญู”

(ครู: 20 เมษายน 2549)

“การใช้ชีวิตอย่างมีความสุข ตามคำสอนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในหลักโอวาทปาฏิโมกข์ คือ

- 1) การไม่ทำบาปทั้งปวง คือรักษาศีล 5
- 2) การทำกุศลให้ถึงพร้อม คือ คิดดี พูดดี ทำดี ในสิ่งที่เป็นกุศล
- 3) การทำจิตให้ขาวรอบ คือรักษาจิตของเราให้สะอาด มีภาวนาเป็นตัวนำ เพื่อพัฒนาการและรู้จักนำมาใช้ในชีวิตประจำวัน

(ครู: 24 เมษายน 2549)

“การดำเนินชีวิตในปัจจุบันขณะให้เป็นไปตามคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มาจนถึงพวกเราทุกวันนี้ โดยง่าย ๆ สำหรับปุถุชนทั่ว ๆ ไป คือ การรักษาศีล 5 ซึ่งก็ยากแก่การปฏิบัติ”

(ครูธรรมาจารย์: 24 เมษายน 2549)

“การศึกษาวិถีพุทธ หมายถึง การจัดการเรียนการสอนเพื่อให้เกิดในตัวผู้เรียนอย่างเหมาะสมกับวัยโดยใช้หลักวิถีแห่งศีล สมาธิ ปัญญา”

(ผู้บริหาร: 24 เมษายน 2549)

“เป็นการเรียนรู้ที่สอนให้เด็กมีจิตใจอ่อนโยน เมตตา กรุณา มีสมาธิ มีความรักให้กับผู้อื่น เชื่อมโยงระหว่างบ้านและโรงเรียน วัด”

(ครู: 13 พฤษภาคม 2549)

เมื่อผู้วิจัยเข้าศึกษาสังเกต พบว่าวิถีการปฏิบัติของครูและเด็กใช้มรรคมืดองค์ 8 ในการดำเนินชีวิตทั้งชีวิตส่วนตัวและชีวิตการทำงานกับเด็ก ครูใช้การภาวนาเป็นวิถีชีวิต “ใช้การทำงานเป็นฐานแห่งการภาวนา” และแบบอย่างการทำหน้าที่และการใช้ชีวิตที่ตีงามด้วยการ “ทำให้ดู อยู่ให้เห็น” นำวิถีพุทธสู่การจัดการสอนเด็ก โดยการจัดสภาพแวดล้อมและบรรยากาศที่ดี อบอุ่น เป็นมิตร ใกล้ชิดธรรมชาติ และออกแบบกิจวัตรประจำวันที่มีความสมดุล เป็นจังหวะสม่ำเสมอ และสอดคล้องกับการใช้ชีวิตที่เป็นปกติสุขของเด็ก มีจัดเนื้อหาที่สอดคล้องกับฤดูกาลและสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติที่เป็นวัฏจักรในรอบปี ให้เด็กเรียนรู้การสร้างคุณภาพชีวิตที่ตีงามผ่านกิจวัตรประจำวันด้วยการมีจิตจดจ่ออยู่กับการทำงานในปัจจุบันขณะ และพัฒนาจิตให้มีความสุขอยู่ในทุก ๆ การกระทำ มีจิตที่สงบ เบิกบาน มีจิตไม่ขุ่นมัว เรียนรู้การทำงานที่ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่นรวมทั้งการกตัญญู เกื้อกูลต่อทุกสรรพสิ่ง ผ่านการเล่น และการทำหน้าที่

จากข้อมูลดังกล่าว สะท้อนให้เห็นถึงการนำแนวคิดทางพุทธศาสนาเข้ามาประยุกต์ใช้เป็นแนวคิดและหลักการสำคัญในการทำงาน รวมถึงจัดการศึกษาสำหรับเด็ก เพื่อช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ให้พ้นทุกข์ร่วมกัน

จากการศึกษาพบว่าการทำงานของศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทรงธรรม อยู่ภายใต้การทำงานของสถานปฏิบัติธรรมภูมิรมย์ซึ่งมีลักษณะการทำงานที่เป็นสังฆะ ซึ่งเป็นการทำงานที่ไม่ได้แยกส่วนระหว่างการทำงานในชีวิตกับการศึกษา และสอดคล้องกับหลัก บวร ซึ่งเป็นการทำงานร่วมกันระหว่างบ้าน วัด โรงเรียน ซึ่งแม่ชีสารินีเล็งเห็นว่าการทำงานกับเด็กนั้นเป็นการทำงานที่ปลายเหตุ จึงเริ่มทำงานที่ต้นเหตุมากขึ้น เพื่อเป็นการสร้างโลกผ่านมือเด็ก ด้วยการทำงานกับพ่อแม่ว่า พ่อแม่มีหน้าที่ต้องสอนลูกตั้งแต่ยังเป็นทารก...” ที่เป็นการประคับประคองจิตของสมาชิกในครอบครัว ให้พร้อมที่จะฝึกเด็กให้รู้จักการดูจิตให้ติดต่อกับการกระทำกิจต่ออริยสัจจ ซึ่งในปัจจุบันมีงานสร้างโลกผ่านมือเด็ก 4 โครงการหลักได้แก่

1) โครงการในครรภ์แห่งสติ สำหรับพ่อแม่ที่เตรียมตัวหรือกำลังตั้งครรภ์ เพื่อให้แม่มีฐานจิตที่เบิกบานมีภาวะของความแจ่มใส เยือกเย็น ซึ่งส่งผลต่อภาวะความรู้ตื่นและเบิกบานตั้งแต่ลูกอยู่ในครรภ์ จัดทุกวันอาทิตย์แรกของเดือนในสถานปฏิบัติธรรมภูมิรมย์

2) โครงการครูคนแรกของลูก เป็นกิจกรรมสำหรับเด็กแรกเกิด-6 ปีเพื่อเป็นการสร้างใจที่แข็งแรงให้กับเด็ก และการจัดการอารมณ์ของพ่อแม่เพื่อสร้างความเข้มแข็งของจิตในการดูแลลูก จัดทุกวันอาทิตย์ที่ 2 ของเดือน ในสถานปฏิบัติธรรมภูมิรมย์

3) โครงการครอบครัวประภัสสร เป็นกิจกรรมสำหรับสำหรับทุกเพศทุกวัย เพื่อให้เด็กได้ใช้ชีวิตที่เบิกบานอยู่ในครอบครัวที่ผู้ใหญ่มีสัมมาทิฐิ จิตใจที่เข้มแข็งและสงบ จัดทุกวันเสาร์-อาทิตย์ ในสถานปฏิบัติธรรมภูมิรมย์

4) โครงการบ้านเรียนแห่งรักและเบิกบาน เป็นโรงเรียนอนุบาลสำหรับเด็กวัย 2 ½- 6 ปี ที่มีการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ในศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทองธรรม

โครงการทั้ง 4 โครงการเป็นการทำงานที่เชื่อมโยงกัน เพื่อการทำงานกับเด็กที่มีประสิทธิภาพ นอกเหนือจากวิถีชีวิตของเด็กในศูนย์ ฯ แล้ว ในวันหยุดสุดสัปดาห์และในวันหยุดนักขัตฤกษ์ พ่อแม่ และผู้ที่เกี่ยวข้องกับเด็ก พาเข้าไปเรียนรู้ในสถานปฏิบัติธรรมด้วย

จะเห็นได้ว่า การทำงานเพื่อการพัฒนาเด็ก และการจัดการศึกษานั้นจะต้องอาศัยความร่วมมือกันของทุกฝ่ายในการพัฒนาเด็กตั้งแต่ พ่อแม่ ครู สังคมและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกฝ่าย ซึ่งสอดคล้องกับปรัชญาในการจัดการศึกษาปฐมวัยที่กล่าวถึง การอบรมเลี้ยงดูเด็ก ภายใต้บริบทสังคม-วัฒนธรรมที่เด็กอาศัยอยู่ด้วยความรัก ความเอื้ออาทร และความเข้าใจของทุกคน เพื่อสร้างรากฐานคุณภาพชีวิตให้เด็กพัฒนาไปสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์เกิดคุณค่าต่อตนเองและสังคม

แม่ชีสารินีนำหลักการอบรมเด็กและแนวความคิดการทำงานของท่านพุทธทาสมาเป็นแนวคิดและหลักการในการทำงานกับครูและเด็ก ซึ่งค่อยๆ ศึกษาเรียนรู้การทำงาน ลงมือทำงานผ่านการลองผิดลองถูก มาจนกระทั่งปัจจุบัน แม่ชีสารินีได้วางนโยบายและผลักดันให้จัดการเรียนการสอน ที่มีปรัชญาการศึกษาที่มีรากฐานมาจากพุทธปรัชญา ที่มุ่งเน้นการใช้ชีวิตอยู่บนหนทางของอริยมรรคมีองค์แปด โดยน้อมนำหลักคำสอนของท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุมาใช้ในการพัฒนาเด็กดังอุดมคติของอนุบาลที่ว่าในเอกสารคู่มือผู้ปกครองประจำปีการศึกษา 2548

“จงสร้างเด็กให้ดีเหมาะสมที่จะสร้างโลกในทางที่ถูกต้องงดงาม ให้เด็กทุกคนเตรียมตัวสำหรับเป็น “พุทธะ” คือ ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน รู้สิ่งที่ควรรู้ตื่นจากความหลับหลง และเบิกบานอยู่ด้วยความสุข ถ้าทำได้อย่างนี้แล้ว การศึกษาอนุบาลก็จะมีคุณค่าสูงสุดเพื่อจะควบคุม หรือสกัดกั้นกระแสแห่งสัญชาตญาณของเด็ก อย่าเดินไปในทางเห็นแก่ตัวเป็นกิเลสแต่ให้เดินทางไปในทาง“โพธิ” ไม่มีกิเลส นี่เป็นเหตุผลอยู่ลึกแต่ก็จำเป็นที่สุดที่ต้องมีเหตุผลอย่างนี้”

ในเอกสารคู่มือผู้ปกครองประจำปีการศึกษา 2548 ยังระบุถึงการจัดการเรียนรู้ของ ศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทองธรรม “มีจุดหมายของการเรียนรู้ เพื่อให้เกิดศิลปะการดำรงชีวิตตามวิถี ไทยโดยมีพุทธธรรมเป็นรากฐานมีจังหวะชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติ รักษาสุขภาพทางจิต วิญญาณของความปลอดภัยบนเบิกบานและการตื่นตัวอยู่เสมอให้เด็กพร้อมที่จะพัฒนาศักยภาพของ ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ และสติปัญญา”

จากเอกสารดังกล่าวข้างต้น ในเด็กวัยอนุบาล การจะสกัดกั้นกระแสแห่ง สัญชาตญาณของเด็ก ไม่ให้เดินไปในทางที่เห็นแก่ตัวนั้น จำเป็นต้องมีการฝึกฝนด้วยลักษณะของ กิจกรรมที่อยู่ในวิถีชีวิต เด็กได้ทำซ้ำ ๆ เป็นจังหวะ อย่างสม่ำเสมอ ให้เด็กได้พัฒนาปัญญาทาง กายอย่างเต็มที่ ซึ่งจะช่วยพัฒนาการทำงานของสมองในส่วนของ Limbic system เพราะการ ทำงานส่วนนี้เป็นความสามารถในการใช้ปัญญาทางกายที่พัฒนาไปสู่การใช้ปัญญาทางใจ เพื่อ ป้องกันไม่让孩子เติบโตไปตามกระแสของกิเลส เด็กวัยนี้เรียนรู้ผ่านการชิมชั๊บ และตีความสิ่งที่รับรู้ โดยใช้อารมณ์เป็นหลัก แต่ถ้ามีครูที่เป็นแบบอย่างที่ดีทั้งทางกาย วาจา และใจ เด็กจะเรียนรู้ผ่าน การเลียนแบบ ซึ่งนำไปสู่การพัฒนาจิตใจ ให้มีความอ่อนโยนเบิกบานและตื่นตัวอยู่เสมอ

เมื่อจุดมุ่งหมายของการเรียนรู้ของเด็กเป็นไปเพื่อสกัดกั้นกระแสของกิเลส ดังนั้นครูจึง เป็นผู้ที่พัฒนาตนเพื่อยกระดับจิตวิญญาณของเด็กด้วย ด้วยดังที่ท่านพุทธทาส (2543) กล่าวว่า ครูคือผู้ยกระดับจิตวิญญาณของสัตว์โลกให้พ้นจากการใช้ชีวิตอย่างอาศัยกิเลสไปสู่การใช้ชีวิต ด้วยปัญญา

จากข้อมูลการสังเกตผู้วิจัยพบว่าศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทองธรรม มีนักเรียน อนุบาลทั้งหมด 265 คน ประกอบด้วยห้องเรียนระดับอนุบาลจำนวน 10 ห้องเรียน ผู้ปกครอง นักเรียนส่วนใหญ่มีอาชีพรับจ้าง ฐานะยากจน อาคารเรียนประกอบด้วยห้องต่าง ๆ ส่วนใหญ่ใช้ เป็นห้องเรียน อุปกรณ์การเรียนการสอนได้จากการบริจาคและครูเป็นผู้ประดิษฐ์ขึ้น ครูที่ ต้องการโต๊ะเตี้ย ๆ สำหรับใช้ทำกิจกรรมในห้องเรียนจะต่อใช้เองโดยใช้แผ่นไม้เก่านำมาดัดแปลง ศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทองธรรมไม่ได้มีอุปกรณ์สิ่งของต่าง ๆ ไว้ใช้มากมาย แต่สามารถดัดแปลงสิ่ง ต่าง ๆ ไว้ใช้งานได้ ในโรงเรียนมีเก้าอี้สำหรับนั่งน้อย แต่มีเสื่ออเนกประสงค์ ซึ่งจะใช้ปูสำหรับนั่งนั่ง รอลูบบาตร ปูนั่งประชุมผู้ปกครอง ปูนั่งรับประทานอาหาร สามารถม้วนเก็บและนำมาใช้งานได้ ง่าย เมื่อครูและเด็ก 25-30 คนไปสถานปฏิบัติธรรมก็อาศัยรถตู้เก่า ๆ หนึ่งคัน

ลักษณะห้องเรียนมีหน้าต่างเปิดโล่ง ไม่มีเครื่องปรับอากาศ มีผ้าม่านบังตาเมื่อมี แสงจ้า ให้น้ำไฟอย่างประหยัด ลักษณะการจัดห้องเรียนดูโล่งโปร่ง แสงแดดที่ส่งเข้ามาใน ห้องเรียนเพียงพอสำหรับทำกิจกรรม ลักษณะการจัดห้องเรียนแบบนี้ ซึ่งเป็นสิ่งที่ช่วยให้เด็กเรียนรู้ โดยไม่ต้องอาศัยสิ่งเร้าที่เกินความจำเป็น

สนามเด็กเล่นมีเครื่องเล่นสนามน้อยชิ้น ได้แก่ เชือกตาข่ายสำหรับปีนป่าย แต่เต็มไปด้วยธรรมชาติ แวดล้อมด้วยต้นไม้หลากชนิด และของเล่นจากธรรมชาติ ได้แก่ ก้อนกรวด ก้อนทราย ใบไม้ กิ่งไม้ และดอกไม้ที่ร่วงหล่นอยู่บนพื้น บริเวณสนามทราย ครูมักจะนำบล็อกไม้จากห้องเรียนที่ครูเลื่อยไม้เองจากต้นปีปในโรงเรียนหรือจากสถานปฏิบัติธรรมไว้ใช้ในห้องเรียน นำลงมาให้เด็กเล่น สิ่งที่เห็นเด่นชัดอีกอย่างหนึ่งคือศาลาไม้โถง ๆ ที่ใช้งานได้หลายลักษณะเช่นเป็นที่สำหรับทำกิจกรรมการเรียนการสอนของครู เป็นที่นั่งพักผ่อน วิ่งเล่นของเด็ก เด็กสามารถวิ่ง เดิน นั่งเล่น นอนเล่นบนศาลาไม้ได้อย่างสนุกสนาน

ศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทรงธรรม เป็นแหล่งฝึกงานของครูจากวิทยาลัยแห่งหนึ่ง ซึ่งเปิดสอนทางด้านเด็กพิเศษ ทางวิทยาลัยจะส่งครูมาฝึกงานครูในห้องเรียนภาคเรียนละ 1 ครั้ง เป็นระยะเวลา 5 วัน ซึ่งครูกลุ่มนี้พักค้างในศูนย์ ฯ ในช่วงเย็นเข้าไปสวดมนต์ทำวัตรเย็นในสถานปฏิบัติธรรมพร้อมกับครู

ครูที่ทำงานอยู่ในศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทรงธรรม คุณลักษณะของครู มีความสุข อยู่กับการกินง่าย อยู่ง่าย ซื่อของใช้เฉพาะเท่าที่จำเป็นใช้ของที่ได้รับบริจาค ครูไม่ตกแต่งร่างกาย ด้วยสิ่งของที่มีราคา หรือเครื่องประดับที่มีสีฉูดฉาด

“ไม่อยากจะเด็กสนใจกับสิ่งพวกนี้...เขาน่าจะได้เรียนรู้สิ่งอื่น
บางที่เด็กมัวมาสนใจเครื่องประดับที่ครูแต่ง ”

ครูแต่งกายด้วยเสื้อผ้าที่ตัดเย็บเรียบง่าย ซื่อ หาผ้ามาตัดเย็บเอง หลายครั้งที่ครูนำเสื้อผ้าที่ได้รับการบริจาคมาแก้ไขตัดเย็บเพื่อสวมใส่ ครูทำงานฝีมือใช้เอง ครูถักกระเป๋า กล่องใส่ดินสอ และครูมีน้ำใจในการมอบของเล็ก ๆ น้อย ๆ ให้กับเพื่อนครูและผู้บริหาร เช่น การหาซื้อผ้ามาตัดเย็บเป็นผ้าพันคอสำหรับมอบให้คนในชุมชนในช่วงเทศกาลวันปีใหม่

ครูใช้ชีวิตส่วนใหญ่กับการอุทิศชีวิตให้กับการทำงานกับเด็กครูดูแลใส่ใจเด็กและทำหน้าที่อย่างดีที่สุด เริ่มตั้งแต่การดูแลห้องเรียนเองตั้งแต่เข้าจรดเย็น ห้องเรียนของเด็กเปรียบเสมือนบ้านที่มีความผูกพันระหว่างแม่กับลูก ครู 1 คนดูแลเด็กที่คละอายุตั้งแต่ระดับอายุ 2 ½- 6 จำนวน 25-30 คน ในหนึ่งห้องเรียนจะมีเด็กพิเศษ 1-2 คน ซึ่งครูสามารถดูแลเด็กให้อยู่ร่วมกันได้ดี โดยเด็กโตจะเป็นผู้ช่วยครูในการดูแลน้อง ครูที่ปฏิบัติธรรมสามารถดูแลเด็กที่มากได้ดี ครูสามารถจัดกิจกรรมได้อย่างต่อเนื่องโดยไม่สะดุด

ครูที่เข้ามาเป็นครูฝึกหัดจะได้รับการฝึกฝนจากครูประจำชั้น ตั้งแต่เรื่องของการดูแลห้องเรียน การดูแลโรงอาหารของเด็ก ผ้าขี้ริ้วที่ใช้จะต้องซักให้สะอาดทุกวัน

“ชอบห้องครูกรอยมาก รู้สึกว่าเป็นห้องเรียนที่สะอาด และหอม ไม่ใช่หอมน้ำหอม แต่หอมกลิ่นสะอาด ในช่วงที่เข้ามาทำงานใหม่ ๆ ก็เข้ามา

เป็นผู้ช่วยในห้องครุกรอย...ครุกรอยให้ซักผ้าชั่วคราวทุกวัน แล้วสั่งให้ซักให้สะอาด..ก็ซักแบบขี้เกียจ ขี้เกียจ...ถ้าครุกรอยรู้สึกว่ามีผ้าไม่สะอาด ครุกรอยก็จะซักใหม่...ได้แบบอย่างความสะอาดมาจากครุกรอย”

“ครูส่วนใหญ่ไม่ค่อยมีเวลาว่างเพราะถูกฝึกโดยมีงานประณีตให้ทำอยู่เสมอ” ครูได้รับการฝึกฝน เรื่องการกราบพระ การเชิฐระฆัง การโยงผ้า รวมถึงการทำทาง คำพูด ครูได้รับการฝึกฝนในการปฏิบัติธรรมผ่านวิถีชีวิตประจำวันในการทำงานกับเด็ก เริ่มต้นตั้งแต่การภาวนากับการตั้งใจทำงาน การเข้ามาดูแลห้องเรียนก่อนเวลาทำงานด้วยใจต้องการดูแลเด็กและทำหน้าที่ การทาสีห้องเรียน รวมทั้งการซ่อมแซมของเล่นเป็นฝีมือของครู การจัดทำหนังสือนิทานจากเรื่องที่เล่าแล้วด้วยการใช้สีน้ำวาดภาพแต่งหนังสือนิทาน ภาพที่ครูวาดด้วยสีน้ำ ครูทำงานฝีมือเพื่อเป็นของเล่น ของใช้ในห้องเรียน การทำงานฝีมือของครูไม่ใช่เป็นความถนัด แต่ครูมองเห็นเด็กและพยายามฝึกฝนตนเองเพื่อทำของเล่นของใช้ให้กับเด็ก การทำงานฝีมือเป็นสิ่งที่ครูได้รับการฝึกฝน เมื่อครูนำไปใช้ในห้องเรียน และเด็กได้เล่น ครูจึงพัฒนาฝีมือทำสิ่งต่าง ๆ มากขึ้น

ครูใช้ของที่หาง่าย ดอกไม้ที่นำมาจัดในห้องเรียนและในห้องอาหาร เป็นดอกไม้ที่เก็บมาจากสนามและหาเก็บได้ตามริมทาง ครูและผู้ปกครองช่วยกันเก็บก้านโสน มาให้เด็กเล่น และทำกิจกรรม ครูจะดูแลห้องเรียนอย่างดีในการจัดหาสื่อในธรรมชาติเข้ามาเพิ่มเติม เมื่อครูกลับบ้านในต่างจังหวัด ครูจัดหาดอกไม้ ไม้ไผ่ ไม้กระดาก มะค่า สะบ้า เข้ามาเพิ่มเติมและแบ่งปันให้กับห้องเรียนต่าง ๆ และซ่อมแซมของเล่นของเด็กมิให้แตกหัก ของทุกชิ้นที่วางในห้องเรียนจะได้รับการทำความสะอาด ซักล้างอย่างดี ครูทำตุ๊กตาสำหรับเด็กเล่นในห้อง ครูจะเป็นผู้เย็บตุ๊กตาด้วยฝีมือของตนเอง ของเล่น ย้อมทุกชิ้นที่ใช้ในห้องเรียนเป็นผ้าที่ครูย้อมเอง ครูเป็นผู้เลือกไม้ไผ่ใช้เอง (เป็นผู้ผลิต) เทียนที่ใช้ในห้องเรียนสำหรับบูชาพระและทำกิจกรรม ครูและเด็กจะช่วยกันทำเอง เป็นรูปทรงต่าง ๆ

ลักษณะเด็ก เป็นเด็กที่กินอยู่ง่าย มีอะไรก็กินได้ ไม่เรียกร้องได้รับการฝึกการแบ่งปันผ่านกิจวัตรประจำวัน รู้จักรอคอย ตั้งใจทำงาน

การเล่นของเด็ก เด็กเล่นสมมุติด้วยกัน 5-6 คนเด็กนำผ้า บล็อกไม้ เมล็ดพืชนำมาเล่นสร้างเล่าเรื่องราวต่าง ๆ ตามจินตนาการ เด็กบางคนนั่งเล่นเป็นแม่ค่านำตุ๊กตาแคโรท และเมล็ดพืชมาขาย แม่ค้าจะนั่งประจำที่ปรุงอาหาร เด็กที่เล่นอย่างอื่นจะแวะเวียนมาทักทายและซื้อขนม อาหาร เมื่ออิ่มแล้วจึงเดินจากไปและไปเล่นของเล่นที่มุมอื่นต่อไป ในการเล่นเรื่องราวหนึ่ง ๆ เด็กสามารถเล่นได้นานประมาณ 30 นาทีถึง 45 นาที ของเล่นทุกชิ้นในห้องเรียนเด็กสามารถหยิบมาเล่นได้โดยอิสระ ในหนึ่งห้องเรียนการเล่นของเด็กจะเห็นความสัมพันธ์ในการเล่นด้วยกันทั้งห้อง น้องบอลซึ่งกำลังสร้างรางรถไฟ เมื่อรถไฟกำลังจะไปอุบล เพื่อน ๆ ก็อาศัยไปด้วยและแวะลง

สนามบินไปซื้อของ น่องแพรว 5 ขวบซึ่งกำลังแต่งตัว นำผ้ามาพันรอบตัวและโพกหัวเสร็จแล้วจะแต่งตัวให้น่องโดนนำผ้าสีต่าง ๆ มาแต่งตัวแล้วถือตะกร้าจูงมือกันไปซื้อของและยืนรอรถไฟ

เด็กได้เต็มอิ่มกับการเล่น ครูจัดเวลาให้เด็กได้เล่นของเล่นในห้องเรียนทุกวัน วันละประมาณหนึ่งชั่วโมงถึงหนึ่งชั่วโมงครึ่งของเล่นที่เด็กเล่นได้แก่ บล็อกไม้ ผ้า เมล็ดพืช ของเล่นในห้องเรียนซึ่งเป็นของเล่นเดิม ๆ แต่เด็กยังมีความสุขกับการได้เล่น ซึ่งเด็กสามารถนำมาเล่นพลิกแพลงได้ตามจินตนาการ

การเล่นสนาม เด็กสามารถวิ่งเล่นในสนามที่กว้าง เด็กทั้งโรงเรียนจะมีช่วงเวลาเล่นในเวลาเดียวกัน ดังนั้นสิ่งที่เห็นชัดอีกอย่างหนึ่งคือ เด็กต่างห้องที่มาโรงเรียนด้วยกันจะวิ่งเล่นด้วยกันและสามารถชวนเพื่อนของตนไปเล่นกับเพื่อนต่างห้องได้ ในการเล่นของเด็กเด็กโตและเด็กเล็กสามารถเล่นด้วยกันเป็นกลุ่มใหญ่ประมาณ 10-15 คน

การเป็นผู้ผลิต ในกิจกรรมวันเข้าพรรษา ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ครูและเด็กนำเทียนพรรษาไปถวายพระที่จำพรรษาอยู่ในวัด ในการเตรียมการดังกล่าว ครูทุกคนจะเป็นแม่ข่ายในการทำกิจกรรมนี้ เด็กทุกคนในโรงเรียนจะได้ร่วมหล่อเทียนเข้าพรรษา เริ่มตั้งแต่การเลือกสิ่งสกปรกออกจากก้อนเทียนที่ใช้แล้ว การขุดเทียนเป็นชิ้นเล็ก ๆ จากเทียนที่ใช้แล้ว การนำขี้เทียนไปต้มน้ำจนเดือด จนกระทั่งการนำไปหล่อขึ้นรูปใหม่ ที่ครูเตรียมแท่งหล่อวางไว้ในกะละมังใส่น้ำ จากนั้นปล่อยให้เย็นแห้ง เด็กจะนำเทียนที่หล่อแล้วมาตกแต่ง และประดับด้วยมาลัยดอกธูปที่เด็ก ๆ ช่วยกันร้อย

จากข้อมูลดังกล่าวข้างต้นสามารถสรุปความหมายของการเรียนรู้วิถีพุทธของครูและเด็กวัยอนุบาลในโรงเรียนกรณีศึกษาได้ว่า

วิถีพุทธ ในโรงเรียนกรณีศึกษาเป็นการนำหลักไตรสิกขามาเป็นหลักในการจัดการศึกษาให้กลมกลืนกับวิถีชีวิตของครูและเด็กวัยอนุบาล ครูและเด็กปฏิบัติตนอย่างมีสติระลึกรู้อยู่ในปัจจุบันขณะ มีความสุขสงบ มีจิตอ่อนโยน เบิกบาน ไม่ขุ่นมัว ไม่เพ่งโทษ ใช้ชีวิตอย่างมีเมตตา เกื้อกูลต่อทุกสรรพสิ่ง ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น โดยอาศัยกัลยาณมิตรและสิ่งแวดล้อมที่เอื้อต่อการภาวนา เพื่อให้พร้อมที่จะพัฒนาศักยภาพการเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ และสติปัญญา อันจะนำไปสู่การพ้นจากความบีบคั้นทั้งปวงร่วมกัน

1.2 กระบวนการเรียนรู้วิถีพุทธของครูและเด็กวัยอนุบาลเป็นอย่างไร

กระบวนการเรียนรู้วิถีพุทธของครูและเด็กวัยอนุบาล ผู้วิจัยแบ่งการนำเสนอ ออกเป็น 2 ส่วน คือ 1) กระบวนการเรียนรู้วิถีพุทธของครู และ 2) กระบวนการเรียนรู้วิถีพุทธของเด็กวัยอนุบาล

1.2.1 กระบวนการเรียนรู้วิถีพุทธของครู

ผู้วิจัยนำเสนอผลการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้วิถีพุทธของครู ออกเป็น 5 ชั้นดังนี้

ชั้นที่ 1 การเปิดใจรับ

ชั้นที่ 2 การสำรวจมรรวั้ง กาย วาจา ใจ

ชั้นที่ 3 การมีสติและสมาธิ

ชั้นที่ 4 การตระหนักและเห็นคุณค่า

ชั้นที่ 5 การมีปัญญา

ในทุก ๆ ชั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ต้องอาศัยกัลยาณมิตรในการเกื้อหนุนแล ต้องอาศัยโยนิโสมนสิการของตน และจะได้ผลดียิ่งขึ้นก็ต่อเมื่อมีความเพียร มีฉันทะ มุ่งทำทั้งในเรื่องของศีล สมาธิ และปัญญา ในทุก ๆ ขณะจิต อยู่ในทางสายกลาง มีความพอเหมาะพอดี อย่างสมดุลทั้งเนื้อหาสาระ วิธีการปฏิบัติ และการทบทวนผลของการปฏิบัติ กระบวนการเรียนรู้จะดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง และพัฒนาไปซ้ำแล้วซ้ำเล่า ครูที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้แล้วจะเป็นผู้ที่สามารถย้อนกลับไปเป็นกัลยาณมิตรให้กับผู้อื่นได้ต่อไป

ชั้นที่ 1 การเปิดใจรับ

การเปิดใจรับ ครูต้องเปิดใจรับ คือครูต้องมีศรัทธาในมรรคมืดองค์ 8 ว่าเป็นหนทางในการดับทุกข์ ในขั้นต้นของการเกิดศรัทธาต้องอาศัยปรโตโฆชะ (เสียงจากผู้อื่น) การเกิดศรัทธาในเรื่องของทุกข์และวิธีการดับทุกข์ สามารถเกิดได้ 2 แบบ คือ เกิดจากศรัทธาในตัวบุคคลที่ตนเคารพ และเกิดจากศรัทธาความเชื่อที่สืบต่อกันมา

การเข้าไปคลุกคลีอยู่ในสนามวิจัย ผู้วิจัยพบว่า ครูเริ่มต้นเข้าสู่การทำงานในศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทองธรรม ส่วนใหญ่เป็นครูที่มาจากสถานปฏิบัติธรรมภูมิธรรม และอีกส่วนหนึ่งเป็นผู้ปกครองของนักเรียน หรือครูที่เคยทำงานในศูนย์เด็ก ๆ ขณะที่ตั้งอยู่ในวัดทองธรรม

ครูที่มาจากสถานปฏิบัติธรรมภูมิธรรมเป็นผู้ที่เห็นทุกข์และได้รับการช่วยเหลือให้พ้นทุกข์จากการสงเคราะห์ของแม่ชีสารินี ซึ่งแบ่งเป็น 2 กลุ่มคือ ครูที่มาจากโครงการผูกพันสายใย และครูที่เข้ามาบวชเป็นแม่ชีในสถานปฏิบัติธรรม

ครูซึ่งเป็นครูจากโครงการผูกพันสายใย ครูกลุ่มนี้เป็นครูที่เป็นเยาวชนที่ตั้งครรภ์ที่ไม่พึงประสงค์ ถูกทำร้ายร่างกายและจิตใจ จนไม่อยากจะมีชีวิตอยู่บนโลกนี้ แต่แม่ชีสารินีได้อุปการะสงเคราะห์ช่วยเหลือ ครูกลุ่มนี้เห็นว่าแม่ชีสารินีเป็นผู้ที่ให้ชีวิตใหม่ทั้งทางโลกและทางธรรมดังที่ครูนาเล่าไว้ว่า “บ้านผูกพันสายใย ในความรู้สึกนะคะ ก็เป็นบ้านอีกหลังหนึ่งที่ทำให้ความอบอุ่นแก่เรา ให้ความสะดวกสบายแก่เราทุกอย่าง ถ้าเกิดว่าไม่มีบ้านตรงนี้ ไม่มีบ้านหลังนี้อยู่ เราคงไม่มีชีวิตอยู่มาจนถึงวันนี้ คือคงจะไม่มีวันนี้ เป็นบ้านที่ให้ความอบอุ่นทางใจ ให้ทุกอย่างค่ะ” ส่วนครูอีกกลุ่มหนึ่งเป็นผู้ที่ได้บวชชี แล้วได้รับคำสั่งจูงให้เข้ามาอยู่ในสถานปฏิบัติธรรม ครูกลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่เห็นทุกข์ใน 2 ลักษณะ คือ การเห็นทุกข์จากการถูกทอดทิ้ง และการเห็นทุกข์ผ่านการได้เข้าปฏิบัติธรรมเป็น “แม่ชี”

ครูที่เป็นผู้ปกครองของนักเรียน ครูกลุ่มนี้เป็นคนในชุมชน เดิมมีอาชีพเป็นแม่บ้านเมื่อลูกถึงวัยเข้าเรียนจึงส่งลูกเข้าเรียนและเข้ามาเป็นครู และเมื่อเข้ามาทำงานแล้วจึงเห็นผลจากการทำงานและเกิดศรัทธาในตัวแม่ชีมากยิ่งขึ้น

ข้อมูลแสดงให้เห็นว่า ครูมีความศรัทธาในตัวแม่ชีสารินีในฐานะเป็นบุคคลที่เคารพ มีความเป็นกัลยาณมิตร จึงเกิดศรัทธา เมื่อเกิดศรัทธาจึงทดลองลงมือปฏิบัติตามจนเห็นผลจากการปฏิบัติ ทำให้ปลอดภัย โปร่ง เบาสบาย หหมดทุกข์ เมื่อได้รับผลจากการปฏิบัติของตน ก็จะเกิดศรัทธาในหนทางนี้มากขึ้นและเพียรปฏิบัติมากขึ้น จนเห็นผลที่ชัดขึ้น ละเอียดขึ้น จากการปฏิบัติโดยศรัทธาจึงกลายเป็นการปฏิบัติโดยปัญญา

ขั้นที่ 2 การสำรวจระวัง กาย วาจา ใจ

ครูใช้ชีวิตอย่างสำรวจระวังทั้งทางกายวาจา ใจ ใช้ชีวิตอยู่ในศีล มีชีวิตอย่างเรียบง่ายพอเพียงด้วยความสุขและความพอใจในปัจจุบัน ไม่ลุ่มหลงเผลอเผลออยู่กับการเสพบริโภค ใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันโดยการเกื้อกูลแบ่งปัน อ่อนโยน ใช้คำพูดที่เป็นสัมมาวาจา

การใช้ชีวิตของครู มีจุดมุ่งหมายของการใช้ชีวิตเพื่อการพ้นทุกข์ มากกว่าจะมีชีวิตอยู่ด้วยคำตอบแทนเพียงไม่กี่พันบาทต่อเดือน ครูทุกคนสมควรใจที่จะใช้ชีวิตอย่างเรียบง่ายและพอเพียง ด้วยความสุขและความพอใจ การใช้ชีวิตของครูเรียกได้ว่า พอมี พอกิน พอใช้ มีปัจจัย 4 ในการดำรงชีวิตอย่างเพียงพอ คือ มีที่อยู่อาศัย มีอาหาร มีเครื่องนุ่งห่มและมียารักษาโรค โรงเรียนจัดสวัสดิการเรื่องอาหารการกิน ของใช้ที่จำเป็นในชีวิตประจำวันสบู่ ยาสีฟัน ที่อยู่อาศัย และเสื้อผ้าสวมใส่ในการทำงานกับเด็ก ครูส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในห้องพักภายในโรงเรียน ไม่ต้องเสียค่าเช่า มีอาหารรับประทานอาจจะต้องดูแลตนเองบ้างเป็นบางมื้อ ในเรื่องการเจ็บป่วยครูทุกคนมีประกันสังคมและทางโรงเรียนก็จัดสวัสดิการค่ารักษาพยาบาลไว้ด้วยอีกส่วนหนึ่งด้วย จะเห็นได้ว่าคำตอบแทนที่ได้ ถ้าครูรู้จักเก็บรู้จักใช้ อย่างสันโดษรู้จักพอใจในปัจจุบันี้ ตามมีตามได้ มีใช้พอให้

อยู่ได้ ไม่ลุ่มหลงมัวเมาอยู่กับการเสพบริโภค ก็มีได้ขาดแคลน เรียกได้ว่า เพียงพอและพอเพียง แต่ในบางครั้งเนื่องด้วยการยั่วยุจากสิ่งภายนอกมีมาก ล่อตาล่อใจให้เกิดความอยากมีอยากได้ อยากเป็น ทำให้จิตตกเป็นเหยื่อของสิ่งล่อใจต่าง ๆ ได้ง่าย บางครั้งทำให้ครูอาจเผลอเรอ แต่ก่อนที่ครูจะตกเป็นเหยื่อของการบริโภค แม้ชีสาร์นี่ได้สะกิดและให้ข้อเตือนใจในการใช้ชีวิตอย่างรู้เท่าทันการบริโภคว่า

“ความสุขที่ได้เพราะความเสพ ทำให้ไม่รู้จักรัประมาณในการบริโภค ต้องซื้อจึงสุข ทำให้หมดเสรีภาพเร็ว..... การเป็นหนี้สนองอะไร ตามความจำเป็นหรือความอยาก...บ้านไม่ต้องเช่า ข้าวไม่ต้องซื้อ เจ็บป่วยมีคนดูแล มีความปลอดภัย ตรงไหนของโรงเรียนทำให้มีความสุข..... เธอมีภักยาณมิตร แต่เธอคิดแยกคางหรือเปล่า... เป็นหนี้ บัจจยี่ได้แต่บัจจยี่ที่ห้าไม่ได้”

ครูใช้ชีวิตร่วมกันอย่างเกื้อกูลแบ่งปัน ทุกคนในศูนย์ต่างโน้มตัวเข้าหากันอย่างอ่อนโยนต่อกัน ทุกคนต่างทำหน้าที่ของตนอย่างเต็มกำลังความสามารถ และให้ความช่วยเหลืองานในโรงเรียนทุกอย่างทุ่มเททั้งกำลังกายกำลังใจ ไม่ว่าจะป็นงานใด ๆ ทั้งที่สถานปฏิบัติธรรมและที่ศูนย์เด็ก ๆ ครูจะร่วมกันรับผิดชอบ ยกตัวอย่างเช่นงานทอดผ้าป่าการศึกษาซึ่งมีการจัดขึ้นทุกปีก่อนปิดภาคเรียน ในงานนี้ประกอบด้วยกิจกรรมทอดผ้าป่าและกิจกรรมการแสดงของเด็ก ๆ ทุกห้องเรียน การแสดงของเด็กอนุบาล 3 ที่กำลังจะจบการศึกษา และพิธีมอบประกาศนียบัตร ในการเตรียมงาน ครูทุกคนมีหน้าที่ฝึกซ้อมการแสดงของเด็กในแต่ละห้องเรียน ส่วนการฝึกซ้อมการแสดงของเด็กอนุบาล 3 จะเป็นความรับผิดชอบของครูทุกคนซึ่งมีความสามารถและความถนัดด้านนาฏศิลป์ ในวันก่อนที่จะมีงาน ครูทุกคนในโรงเรียนจะช่วยกันตระเตรียมอาคารสถานที่ จัดเตรียมโต๊ะและอุปกรณ์การรับประทานอาหาร จัดเตรียมเครื่องขยายเสียง เตรียมการจัดสถานที่ โยงผ้า จัดดอกไม้เพื่อความสวยงาม พร้อมทั้งจัดหาและร้อยมาลัยสำหรับให้ผู้ปกครองมอบให้เด็ก ๆ ในการเตรียมงานดังกล่าวจะต้องมีการเตรียมการล่วงหน้า ครูทุกคนเต็มใจใช้กำลังกายช่วยงานในทุกส่วนที่ตนสามารถทำ ๆ ได้ด้วยใบหน้าที่ยิ้มแย้ม ในช่วงเช้ามีดก่อนเริ่มงาน ครูต้องมาดูแลสถานที่ปิดกวาดและปูเสื่อสำหรับเป็นที่นั่งชมการแสดงและใช้รับประทานอาหาร ต้องดูแลความเรียบร้อยก่อนที่เด็ก ๆ จะมาถึงโรงเรียน และหลังจากงานเสร็จทุกคนก็ช่วยเหลือกันเก็บเสื่อ อุปกรณ์ ล้างถ้วยชาม เก็บสถานที่ เหมือนไม่รู้จักรัเหน็ดเหนื่อย ถึงแม้ว่ามีครูบางคนเหนื่อยล้า นอนพักสักงีบ แล้วค่อยออกมาช่วยเก็บในส่วนที่เหลือ ก็ไม่มีใครว่ากล่าว ตีเตียน หรือเพ่งโทษ

ในการอยู่ร่วมกัน ถ้ามีปัญหา มีเรื่องเดือดร้อนใจ ครูก็สามารถขอความช่วยเหลือได้ และถ้ามีปัญหาอยากบอกกล่าวไม่ว่าจะเป็นเรื่องส่วนตัวหรือเรื่องการสอนให้ทุกคนฟัง ครูก็จะขอ “โอกาส” ในที่ประชุมเล่าหรือชี้แจงปัญหานั้น ๆ ทุกคนก็จะช่วยกันหาทางออกและพร้อมที่จะให้ความช่วยเหลือ

การใช้คำพูดที่เป็นสัมมาวาจา

ในตลอดทั้งวันของกิจกรรมวิถีชีวิตแห่งสติ ครูพูดคุยน้อย เนื่องจากต้องดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่องและมีการใช้เพลงและบทกลอนคั่นระหว่างกิจกรรม ประกอบกับต้องภาวนาอยู่กับลมหายใจเข้าออกในการจ่อจ้องอยู่กับการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง และต้องใช้เวลาอยู่กับการสังเกตภาวะอารมณ์ของตนเอง จึงเป็นผลให้ครูพูดน้อย ซึ่งสอดคล้องกับการอยู่ในภาวะของการทำสมาธิ การพูดจะน้อยลงไปโดยธรรมชาติ และการพูดคุยนั้นมีผลทำให้จิตฟุ้งซ่านคิดเรื่องอื่น ขาดสมาธิในการทำงาน ซึ่งครูจันทรย์ย้ำเน้นเสมอว่า “ครูต้องทำอะไรที่ช้า ๆ เป็นจังหวะให้กับเด็ก การที่ครูมานั่งพูดคุย เมื่อเข้ามาห้องเรียนก็ผิดจังหวะ”

คำพูดแต่ละคำของครู เป็นคำพูดที่อ่อนโยนนุ่มนวลเป็นไปในทางกุศล ที่เรียกว่าสัมมาวาจา มีความเมตตา ไม่มุ่งร้าย ไม่เพ่งโทษ ไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน มีภาษาพูดที่แผ่ไปด้วยแก่นธรรม เป็นคำพูดที่อ่อนโยนมีเมตตา ดังคำพูดอ่อนโยนห้วงใย ที่ได้ยินจากปากครูทุกวัน ในการพูดกับเด็ก ๆ “ขอให้เด็ก ๆ มีความสุขในการมาโรงเรียนในวันนี้” “วันนี้ห้อง... มีความสุขไหมคะ” “มีรอยยิ้มบนใบหน้าหรือยัง” “เราจะรักเพื่อน ๆ จะไม่ทำให้เพื่อนเจ็บ” “ขอให้เด็ก ๆ เดินทางกลับบ้านด้วยความปลอดภัยนะคะ”

เด็กแต่ละห้องเลียนแบบคำพูดครูของตนและใช้คำพูดนั้นจนติดปาก ส่วนใหญ่ ครูใช้คำทักทายว่า “วันนี้เป็นอย่างไร” “วันนี้มีความสุขไหม” เช่นตัวอย่างคำพูดที่อ่อนโยนที่ได้ยินจากปากครู ครูจะถามเด็ก ๆ ทุกคนและทุกครั้งในตอนเช้าว่า “วันนี้มีความสุขหรือเปล่านั้น” เด็กก็จะตอบกลับมา ถ้าเป็นพี่โตจะยิ้มอย่างสดใสและตอบว่า “มีความสุข” แล้วถามกลับว่า “คุณครู... มีความสุขหรือเปล่า” ถ้าเป็นน้องเล็กจะพยักหน้ารับ หรือพูดว่า “มีความสุข” และหลังจากจบกิจกรรมกาย วาจา ใจ... รวมเป็นหนึ่งเดียว ครูจันทรย์พูดว่า “ขอให้เด็ก ๆ มีความสุขในการมาโรงเรียนในวันนี้” และก่อนที่เด็ก ๆ จะกลับบ้านจะได้ยินคำพูดที่ว่า “ขอให้เด็ก ๆ เดินทางกลับบ้านด้วยความปลอดภัยนะคะ” ครูบางคนมักจะใช้คำว่า “มีสติ ขาดสติ” ประกอบอยู่ในประโยคต่าง ๆ กับเด็ก ๆ อยู่เสมอ

การสวดมนต์ เมื่อครูมีศรัทธาในคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนา ครูก็สวดมนต์ออกมาจากใจ เมื่อครูรวบรวมกาย วาจา ใจ นอบน้อมต่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า กริยาท่าทางที่เกิดจากการสวดมนต์ดูสำรวม อ่อนโยน สงบ ไม่หยาบกระด้าง น้ำเสียงสวดมนต์เป็นเสียงที่กังวาน

ไพอะไร ในการกระทำเช่นนี้ เป็นการกระทำที่ต้องอาศัยระยะเวลาในการฝึกฝนจากภายใน ซึ่งจะส่งผลต่อการสำรวจมรรควัฒนที่มองเห็นได้ภายนอก ซึ่งครูให้ความสำคัญกับกิจกรรมนี้เป็นอย่างมาก

“เสียงสวดมนต์ที่ไพอะไรกั้วานของครู ...ต้องสงบจากข้างใน...เมื่อศรัทธาจะมาจากข้างใน”

(ครู: 7 มิถุนายน 2548)

“เราต้องศรัทธากับกิจกรรมนั้นก่อน เตรียมทั้งกาย ใจ และจิตจดจ่อ กับบทสวดนั้น เราต้องลึกซึ้งกับสิ่งนั้น” และขยายความเพิ่มเติมว่า “มันต้องสงบจากภายในก่อน..จริง ๆ เมื่อเกิดศรัทธาจะมาจากข้างในเราไม่ต้องบอกเด็กว่านั่งตัวตรง เมื่อครูตั้งใจจากภายใน เด็กจะเลียนแบบเองเมื่อประมาณ 3-4 ปีที่แล้ว ก็บอกเด็กว่า นั่งท่าเทพบุตร เทพธิดามือวางบนตัก แต่เด็กก็ยังไม่นั่ง ก็เลยตั้งใจว่าจะบอกเด็กจากข้างใน ปรากฏว่า วันนั้นเด็ก ๆ ทำตาม สุขใจ และเด็ก ๆ ก็มีความสุข”

(ผู้บริหาร: 7 มิถุนายน 2548)

ไม่เฉพาะการสวดมนต์เท่านั้นที่ครูต้องสงบ สำรวมมรรควัฒน เสียงทุกเสียงที่ครูพูดหรือทำกิจกรรมไม่ว่าจะเป็น การพูดคุยกับเด็ก การตอบคำถาม กิจกรรมการภาวนากับบทเคลื่อนไหว การอธิษฐานจิต เล่านิทาน ร้องเพลง ตลอดทั้งวัน ต้องออกมาจากความรู้สึกที่ผ่อนคลายและสงบเย็นของครู ดังที่ครูบอกว่า “เสียงทุกเสียงที่ออกมาจากครู ควรจะมีน้ำเสียงสม่ำเสมอ สดใส เบา ๆ แต่มีพลัง”

ขั้นที่ 3. การมีสติและสมาธิ

การมีสติและสมาธิ ที่เรียกว่า ภาวนา คือครูใช้ชีวิตอยู่กับการการเฝ้าดูจิต ไปพร้อม ๆ กับการกระทำ คือ มีสติระลึกรู้และมีจิตจดจ่อในการกระทำอย่างรู้ตัว ในอิริยาบถ โดยเปิดประสาทการรับรู้ทั้งทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ทั้งหมดในการกระทำและรับรู้สิ่งที่อยู่ตรงหน้า ครูรู้อิริยาบถย่อยของตนในการทำงาน ไม่ว่าจะเป็นการยืน เดิน นั่ง พุด การมอง การได้กลิ่น การรับรสทางลิ้น ทางผิวหนัง

ครูใช้การทำงานเป็นฐานแห่งการภาวนา

ข้อมูลจากการสังเกตและการสัมภาษณ์ ผู้นำนโยบาย ผู้บริหาร ครู และบุคลากรในโรงเรียนใช้การทำงานเป็นฐานแห่งการภาวนา คำว่า ภาวนา ผู้ให้ข้อมูลเข้าใจตรงกันว่า เป็นการทำงานในปัจจุบันขณะ และใช้การทำงานที่อยู่ตรงหน้าเป็นฐานแห่งการภาวนา

ครูส่วนใหญ่ได้ให้ความหมายของการภาวนาว่า ภาวนา หมายถึง การทำให้ดีขึ้น เจริญขึ้น งอกงามขึ้น โดยขยายรายละเอียดของความหมายเพิ่มเติมว่า เป็นการทำงานด้วยจิตที่เป็นกุศล เป็นสุข และไม่ขุ่นมัว และได้ให้ความหมายที่ลงลึกไปถึงวิถีของการปฏิบัติตน ดังที่ครูจันทร์ ครูเฟื่องและครูพุดกล่าวไว้ว่า

“การเฝ้ามอง การรู้ตัว” “การทำหน้าที่ ที่รู้จักหน้าที่ของตนเอง รู้จักตัวเอง ขณะที่ทำ” “การทำงานต่าง ๆ ไปพร้อม ๆ กับการกำหนดรู้อยู่กับงาน นั้น ๆ และเฝ้าดูแลหายใจทุกการกระทำอย่างต่อเนื่อง ไม่ขาดสติ”

ซึ่งความหมายดังกล่าวผู้วิจัยรู้ความหมายตามตัวหนังสือ แต่ยังไม่เข้าใจว่าเป็นอย่างไร เมื่อผู้วิจัยเข้าไปสังเกตและฝึกปฏิบัติตนในการทำงานกับเด็กในวิถีชีวิตตามอย่างครู จึงเข้าใจการภาวนากับการทำงานอย่างแท้จริงคือ การมีจิตจดจ่อในการกระทำอย่างรู้ตัว ในอิริยาบถต่าง ๆ หรือที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าการมีสติระลึกรู้ โดยเปิดประสาทการรับรู้ทั้งทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ในการกระทำและรับรู้สิ่งที่อยู่ตรงหน้า ครูมีจิตจดจ่ออยู่กับอิริยาบถของตนในการทำงานไม่ว่าจะเป็นการยืน เดิน นั่ง นอน หรือแม้กระทั่งในอิริยาบถย่อย ได้แก่ การพูด การมอง การได้กลิ่น การรับรสทางลิ้น ทางผิวหนัง ดังคำพูดที่ได้ยินเสมอว่า “กายอยู่กับกิจ จิตอยู่กับงาน” ในการทำงานกับเด็กครูสามารถมีสติระลึกรู้และสมาธิจดจ่อ อยู่กับการทำงานกับเด็กได้ดี เนื่องจากลักษณะของกิจกรรมในกิจวัตรประจำวันของเด็กเอื้อต่อการภาวนาของครูไปพร้อม ๆ กับการทำงานกับเด็ก ตลอดทั้งวัน เริ่มตั้งแต่รับเด็กจนกระทั่งส่งเด็กกลับบ้านในช่วงเวลาประมาณ 7.00-14.30 น. ครูมีสติอยู่กับการทำงานที่อยู่ตรงหน้า อย่างรู้ตัวทั่วพร้อมทั้งทางกาย วาจา และใจ อย่างเบิกบาน สงบ และผ่อนคลาย “ทำงานด้วยใจที่ไม่ขุ่นมัว” ดังที่ครูกล่าวไว้ว่า

“การทำกิจกรรมนั้น ๆ ต้องมีการกำหนดรู้ว่า ขณะนี้เราทำอะไรอยู่ เช่น ทำสีน้ำ ก็รู้ว่าขณะนี้ทำสีน้ำอยู่ เรียกได้ว่า กายอยู่กับกิจ จิตอยู่กับงาน”

(24 เมษายน 2548)

กายอยู่กับกิจ จิตอยู่กับงาน จะเห็นได้จากพฤติกรรมการทำงานของครูตามกิจวัตรประจำวันของเด็ก ดังตัวอย่างในกิจกรรมจัดบ้านจัดใจ ครูภาวนากับการทำงานอย่างมีสติ เริ่มตั้งแต่การเตรียมน้ำสำหรับล้างจาน จัดเตรียมหม้อข้าว หม้อแกง เหยือกน้ำ ฯลฯ ครูทำงานด้วย

การจดจ่ออยู่กับการทำงานอย่างเงียบ ๆ ไม่ว่าจะเป็นการยืน เดิน การหยิบ การยก ฯลฯ ดังรายละเอียดในตอนที่ครูจัดเตรียมของว่าง ซึ่งเป็นผลไม้ตามฤดูกาล เมื่อครูหยิบจาน ครูตามรู้กาย และอาการของการกระทำของตน คือ ตาเห็นจาน เข็มมือหยิบจาน วางบนโต๊ะ เห็นฝรั่ง มือหยิบฝรั่ง มืออีกข้างหยิบมีด หั่นฝรั่งเป็นชิ้นวางบนจาน เป็นการใช้จิตตามรู้อริยาบทย่อย อย่างไรก็ตาม ไม่ใช่ว่า ครูรู้ที่อยู่เฉพาะการกระทำของตนแต่การรับรู้เป็นการรับรู้อย่างว่องไวในสิ่งที่ผ่านเข้ามาในประสาทสัมผัส ดังเช่น ในขณะที่ครูกำลังมีจ้อจ่ออยู่กับการหั่นฝรั่งแต่เมื่อครูได้ยินเสียงหรือหันไปเห็นเด็ก ความจดจ่อของครูก็ไปที่เสียงอย่างเต็มที่ เมื่อเด็กเข้ามาทักทาย “ธรรมสวัสดิ์คะ/ครับ คุณครู” ครูหันไปจดจ่อ มองและใส่ใจอย่างเต็มที่ และยกมือไหว้ตอบพร้อมกับรอยยิ้ม และพูดว่า “ธรรมสวัสดิ์คะ” จากนั้นครูย้ายความรู้สึกและการกระทำทั้งหมดมาจ้องการจดจ่ออยู่กับการหั่นฝรั่งต่อไป แต่ถ้าครูสังเกตเห็นสีหน้าท่าทางของเด็กต่างไปจากปกติ ครูก็เข้ามาสัมผัสโอบกอดด้วยสายตาที่อ่อนโยน ห่วงใย และ/หรือถามว่า “วันนี้เป็นอย่างไร มีอะไรจะคุยกับครูไหม” ไม่ว่าจะเด็กจะตอบหรือไม่ ครูเพียงแต่ตั้งใจทั้งหมดไปที่เด็ก แล้วก็กลับไปทำงานของตนต่อไป

ในระหว่างการทำงานกับเด็กถ้าว่างจากการกระทำตรงหน้า ครูกลับมาอยู่กับใจของตนเอง ทำความรู้สึกอยู่กับลมหายใจเข้าออก “หายใจเข้าอ่อนโยน หายใจออกผ่อนคลาย” เพื่อทำความสงบภายใน “ใช้ชีวิตอยู่กับการภาวนา ให้ทุก ๆ ลมหายใจเข้าออก เป็นลมหายใจแห่งความสงบสุข” นอกจากการกำหนดรู้อยู่กับการทำงานที่อยู่ตรงหน้าแล้ว ครูยังเฝ้ามองความรู้สึกของตนว่าสุขทุกข์อย่างไร และเฝ้าดูอารมณ์ว่าเป็นอย่างไร พอใจ ไม่พอใจ อยากได้ รัก ชอบ โกรธ หลง เมื่อความรู้สึก และอารมณ์ใดเกิด ครูก็ตามดู หรือตามรู้ไปเรื่อย ๆ จนภาวนานั้นหายไป ถ้าวันไหนที่ครูมีภาวะกังวลและตั้งเครียดกับปัญหาในชีวิตประจำวัน ครูก็จะใช้ชีวิตี “ตั้งลมหายใจ” คือการหายใจออก หายใจเข้าลึก ๆ นึกถึงคำภาวนาในใจที่ได้ยินจากแม่ชีสารินี่ว่า “หายใจเข้าอ่อนโยน หายใจออกผ่อนคลาย” หรือภาวนาไปพร้อมกับการการทำงานปักผ้า บั่นดิน ทำสีน้ำ ทำอาหาร อยู่กับลมหายใจและการทำงานเพื่อให้มีภาวะอารมณ์ที่อ่อนโยน ผ่อนคลายจากความตั้งเครียด และควรแก่การทำงาน เนื่องจากในช่วงกิจกรรมดังกล่าวครูไม่จำเป็นต้องมีปฏิสัมพันธ์กับเด็ก “ครูทำงาน เด็กทำงาน” ครูบั่นดิน เด็กบั่นดิน หรือเล่นอิสระ และลักษณะของกิจกรรม โดยเฉพาะกิจกรรมสีน้ำ บั่นดิน เป็นกิจกรรมที่ไม่ได้มุ่งหวังผลงาน แต่เป็นกิจกรรมที่ทำงานกับความรู้สึกและสังเกตงานที่สิ่งที่เกิดขึ้นตรงหน้า กิจกรรมสีน้ำเห็นความเปลี่ยนแปลงของสีน้ำ กิจกรรมบั่นดินก็เห็นความเปลี่ยนแปลงของรูปร่างของดินที่บั่น กิจกรรมทำอาหารสังเกตการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ส่วนการปักผ้าใช้ทักษะในการทำซ้ำ ๆ ปักขึ้นลง กิจกรรมดังกล่าวเป็นกิจกรรมที่ก่อให้เกิดความสงบ ผ่อนคลาย และเบิกบาน เป็นสมาธิ และสามารถสังเกตอารมณ์ความรู้สึกได้ง่าย ซึ่งกิจกรรมดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งของลักษณะการทำงานศิลปะเพื่อการพัฒนาจิตใจภายใน

หลายครั้งถึงแม้ว่าครูพยายามสงบอารมณ์ของตนเองแล้ว แต่ก็ไม่สามารถบังคับอารมณ์ให้เป็นเหมือนที่ตนอยากให้เป็นได้ เพราะการดูแลอารมณ์ความรู้สึกของตนเองนั้น เพียงแต่ให้ตามรู้เท่านั้น ไม่สามารถบังคับได้ เพียงแต่ตามรู้ว่าตอนนี้มีอารมณ์ใดเกิดขึ้น เปลี่ยนไปอย่างไร หายไปตอนไหนเท่านั้น วิธีการที่ครูใช้บ่อยและได้ผลเร็วที่สุดเมื่อเกิดปัญหา คือการสูดลมหายใจเข้า-ออกลึก ๆ อยู่กับลมหายใจ 2-3 นาที หรือจนกระทั่งภาวะอารมณ์และร่างกายกลับเข้าสู่ภาวะปกติ หรือการกลับมาที่ลมหายใจ ที่ครูจันทร์มักจะพูดว่า “ต้องกลับบ้านบ่อย ๆ” จากนั้นก็เฝ้าองภาวะอารมณ์ของตน โดยการเฝ้าดู ไม่คิดปรุงแต่ง เฝ้าดูว่าอารมณ์ความรู้สึกเป็นอย่างไร ตามรู้ไปเรื่อย ๆ สลับกับการรู้ลมหายใจเข้าออก เมื่อสงบลงแล้วจึงค่อย ๆ ใช้สติพิจารณาไตร่ตรองเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่มากระทบ ไปตามเหตุปัจจัย หรือถ้ายังไม่ได้ผลครูก็จะหาเวลาผ่อนคลายตนเองตามที่ครูถนัด ได้แก่ การอยู่กับธรรมชาติ รดน้ำดูแลต้นไม้ เดินเล่น หรือการทำงานศิลปะ เมื่อครูได้ผ่อนคลายตนเองแล้วอารมณ์ขุ่นมัวก็จะหายไป ถ้าครูฝึกฝนตนเองอยู่กับการทำงานตรงหน้าได้ดี มีสติอยู่กับลมหายใจตลอดเวลา เมื่อมีปัญหา ก็จะรู้เท่าทันอารมณ์ความรู้สึกของตน เมื่อมีสิ่งใดมากระทบใจก็จะไม่กระทบ

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าการดูแลอารมณ์ของแต่ละบุคคลจะเป็นไปได้ยาก แต่ครูแต่ละคนก็รู้ว่าในแต่ละวันภาวะอารมณ์ของตนเป็นอย่างไร และพร้อมที่จะฝึกฝน ปรับปรุง และสังเกตตนเองอย่างสม่ำเสมอตามที่ ครูจันทร์และครูเอื้องกล่าวว่า

“วันนี้ไม่ค่อยดีเลย ทำอะไรก็รีบร้อน คุณสติไม่ค่อยได้ พอเด็ก ๆ กระเพื่อม เราก็กระเพื่อมด้วย”

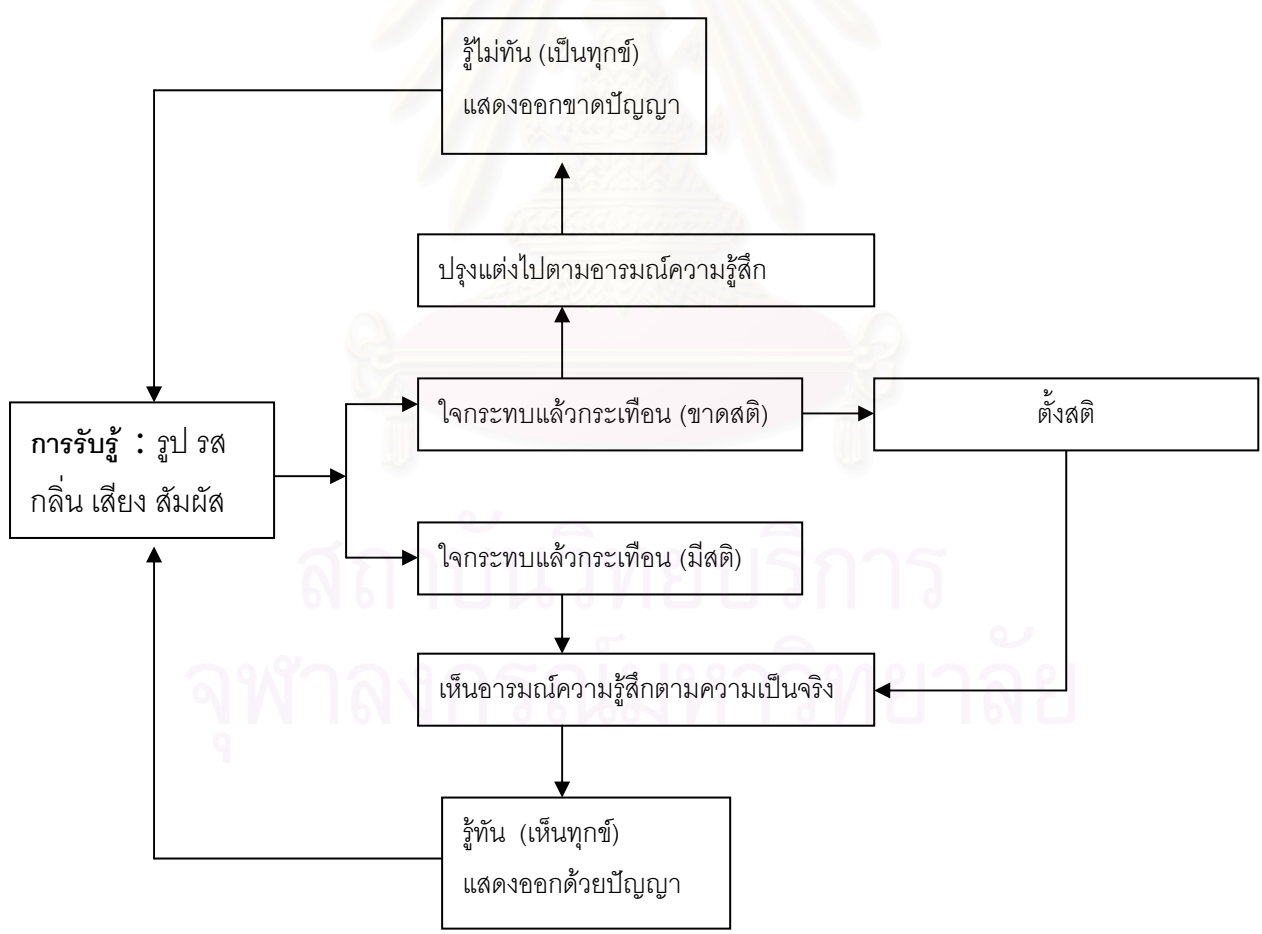
(22 มิถุนายน 2548)

“ครูเอื้องจะหลุด ถ้ามีเด็ก ๆ ไม่อยู่กับกิจกรรมนั้น จะรวนเมื่อมีเด็กไม่ได้ ทำกิจกรรมตามที่ตั้งใจไว้ ครูเอื้องรู้ตัว แต่แก้ไม่หาย รู้ตัวว่าแบบนี้ไม่ใช่ แต่พยายามปรับ เมื่อก่อนเป็นมาก แต่ตอนนี้ค่อยลง”

(15 กรกฎาคม 2548)

ในชีวิตของมนุษย์ย่อมประสบกับปัญหาต่าง ๆ ที่เข้ามากระทบ ทำให้เกิดความวิตกกังวล หรือความกลัว ถ้าเกิดอารมณ์ใดก็ตามรู้ ในการตามรู้เป็นเพียงแค่การตามดูว่า สุข ทุกข์อย่างไร รัก โกรธ ไม่พอใจ พอใจ ฟุ้งซ่าน เป็นอย่างไร ตามดูอาการนั้น ๆ ไปเรื่อย ๆ ว่า “เป็นอย่างไร เกิดตอนไหน หายไปอย่างไร” ไม่ต้องพิจารณาหรือคิดปรุงแต่ง ไม่ต้องสงสัย หรือคิดว่าทำไม เมื่อตามดูไปเรื่อย ๆ อารมณ์นั้นจะหายไป ถ้าตามรู้อารมณ์ความรู้สึกได้ทัน ว่าเป็นอย่างไร ครูก็จะ รู้เท่าทันภาวะอารมณ์ความรู้สึกของตน ดังที่เรียกว่า “กระทบแล้วไม่กระทบ”

การมีสติและสมาธิอยู่กับการกระทำ ทำให้สามารถเห็นการทำงานของจิต ซึ่งเป็นกรับรู้สิ่งเร้าภายนอก คือรูป รส กลิ่น เสียง การสัมผัส ความรู้สึกนึกคิด เข้าสู่ระบบประสาทภายใน ผ่านอายตนะภายในคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ด้วยการเห็น การได้ยิน การดม กลิ่น การลิ้มรส การถูกสัมผัส และอารมณ์ความรู้สึกต่าง ๆ ถ้าการรับรู้ นั้น เข้ามากระทบที่ใจแล้ว ใจกระเทือน ปปรุงแต่งไปตามอารมณ์ความรู้สึกและไม่รู้ ก็จะมีผลทำให้เพลลนในความรู้สึก และหลงอยู่กับความรู้สึกนั้นจนเป็นทุกข์ ไม่รู้เท่าทันทุกข์มีผลให้แสดงออกอย่างขาดปัญญา แต่ถ้าการรับรู้ นั้นเข้ามากระทบที่ใจแล้วใจกระเทือน แต่สามารถตั้งสติโดยใช้ลมหายใจเข้าออกเป็นเครื่องมือ สามารถเห็นอารมณ์ความรู้สึกตามความเป็นจริง รู้เท่าทันการกระทบ ทำให้ไม่หลงไม่เพลลนในความรู้สึก ก็จะเห็นทุกข์ ไม่เกิดทุกข์ มีผลให้แสดงออกอย่างมีปัญญา ถ้าการรับรู้ นั้น เข้ามากระทบที่ใจแล้วไม่กระเทือนเมื่อครุเห็นผลจากการปฏิบัติ ที่รู้ทันการกระทบทางใจ มีความสุขสงบเย็น ไม่ปปรุงแต่งไปตามอารมณ์ความรู้สึก เข้าใจเหตุต้นเหตุของทุกข์ว่ามาจากการกระทบที่ใจ ก็จะทำให้ครุมีความศรัทธา และมุ่งมั่นในการเฝ้าดูจิตต่อไป ดังแผนภูมิการทำงานของจิต

แผนภูมิที่ 11 การทำงานของจิต

การเฝ้าดูจิตจะได้ผลดี ต้องอาศัย ความสม่ำเสมอต่อเนื่อง ในทุก ๆ ขณะจิต ทุกลมหายใจเข้าออก และทำอย่างผ่อนคลาย ไม่ตึงหรือหย่อนเกินไป ครูมีสีหน้าที่สงบเย็นผ่อนคลาย มีรอยยิ้มที่มุมปากและมีแววตาที่อ่อนโยน ไม่ว่าจะเป็นการใช้ชีวิตส่วนตัวหรือการทำงานกับเด็ก จริยวัตรของครู ทั้งกิริยาการเดิน การยืน การนั่งอยู่ในอาการของความเป็นปกติ อิริยาบพต่าง ๆ ตลอดทั้งวันที่ครูทำงานกับเด็กไม่ว่าจะเป็น การไหว้พระ การเจริญเทียน การเจริญระฆัง แม้กระทั่งลักษณะการเปลี่ยนท่าทางจากการยืนเป็นการนั่ง หรือพฤติกรรมที่ครูมีจิตจดจ่ออยู่กับการทำงานอย่างมุ่งมั่นตั้งใจ แสดงให้เห็นถึงความสงบที่เกิดขึ้นภายในของครู อย่างผู้ที่มีจิตใจปลอดโปร่งและเป็นอิสระ บางครั้งจะได้ยินครูฮัมเพลงเบา ๆ ในขณะที่ดูแลห้องเรียน การทำงานด้วยความรอบคอบระมัดระวัง และการมีจิตจดจ่ออยู่ในการกระทำ ถ้าการกระทำนั้นมีความเคร่งเครียดเกินไป ก็จะส่งผลให้จิตใจแข็งกระด้าง แต่ถ้าการทำงานนั้นขาดความมุ่งมั่นจดจ่อ ก็จะไม่เกิดสมาธิ จิตไม่จดจ่อ วอกแวกได้ง่าย ดังนั้นการทำงานด้วยจิตที่จดจ่อไม่ตึงเกินไป ไม่หย่อนเกินไป จะทำความสงบให้เกิดขึ้นภายในได้ง่าย มีจิตที่ละเอียด ไม่แข็งกระด้าง อ่อนโยนและทำงานอย่างประณีต รวดเร็ว ไม่มีรีบร้อนลุลกลน มีความสุขสงบอยู่กับการทำงาน

การตั้งใจมั่นและไตร่ตรองทบทวน

นอกเหนือจากการใช้การทำงานเป็นฐานแห่งการภาวนา ยังมีการภาวนาอีกลักษณะหนึ่ง ที่เรียกว่า การตั้งใจมั่น การตั้งใจมั่น เป็นการน้อมใจแสดงความตั้งใจในการทำงานของครูในแต่ละวันในตอนเช้าเมื่อครูเข้าห้องเรียน ครูนั่งหลับตานิ่ง ๆ หายใจเข้า หายใจออก ประมาณ 2-3 นาที ในห้องเรียน และนี่ก็อิฐฐานในใจว่า “วันนี้จะตั้งใจทำงาน ดูแลเด็ก ๆ ขอให้เด็ก ๆ มาเรียนด้วยจิตใจที่เบิกบานผ่อนคลาย วันนี้ครูจะทำงานกับเด็ก ๆ โดยใจไม่ขุ่นมัว ให้มีใจที่เบิกบาน แจ่มใส” หลังจากนั้นครูก็ทำกิจวัตรต่อไป

การตั้งใจมั่นหรือที่เรียกว่าการภาวนาก่อนการทำงานเกิดขึ้นในช่วงที่ป่าต้อยยังมีชีวิตอยู่ในช่วงที่นำกิจกรรมภาวนาเข้ามาใหม่ ๆ รูปแบบของการภาวนาจะแตกต่างจากปัจจุบัน คือตอนเช้าของทุกวัน ป่าต้อยและครูจะภาวนาร่วมกันในสนาม โดยจับมือกันเป็นวงกลมเมื่อสงบแล้วทุกคนจะร่วมกันท่องบทกลอน คัมภีร์ประตู่แห่งรักว่า

“เราอธิษฐานว่า เรา...จะเริ่มต้นวันใหม่ ด้วยรอยยิ้ม กับความสงบเสียบ
อันศักดิ์สิทธิ์ที่อิสระ ปราศจากความขัดแย้ง
เรา...จะคิดแต่สิ่งที่ดีงาม เป็นประโยชน์ ต่อเพื่อนมนุษย์และสรรพสิ่งทั้งปวง
เรา...จะพูดแต่วาจาที่ไพเราะสร้างสรรค์ เคารพตนเอง เคารพผู้อื่น
...ตั้งใจมั่น เพียรพยายาม อดทน ไม่ท้อถอย...”

การภาวนาเป็นการเตรียมพร้อมในการทำงาน เนื้อความในบทกลอนแสดงให้เห็นถึงวิธีการปฏิบัติตนของคุณ ครูที่ตั้งใจมั่นให้น้อมนำถ้อยคำอันไพเราะในบทกลอนมาพิจารณาและปฏิบัติตน จะทำให้ครูอ่อนโยนและเกื้อกูลต่อตนเองและผู้อื่น ทั้งความคิด คำพูดและการกระทำ ครูบางคนที่ยึดบทกลอนคัมภีร์ประตูแห่งรักติดไว้ที่ผนังห้องเรียน ครูใช้อ่านทุกวันก่อนการทำงานเพื่อเป็นการเตือนใจและเป็นข้อปฏิบัติตนในการทำงาน และมีครูบางคนก็นำมาใช้เป็นส่วนหนึ่งในกิจกรรมประจำวันของเด็กในช่วงกิจกรรมกาย วาจา ใจ...รวมเป็นหนึ่งในข้ออธิษฐานจิตร่วมกันระหว่างครูกับเด็ก ตอนเย็นหลังเลิกเรียนเมื่อครูดูแลทำความสะอาดห้องเรียนเรียบร้อยแล้ว ครูภาวนาเพื่อทบทวนการทำงานที่ผ่านมาในวันนี้ โดยใช้วิธีเดียวกันกับในเวลาเช้า หรือครูบางคนใช้วิธีนอนหงายกึ่งตัวบนพื้นห้องเรียนด้วย “ท่าศพ” คือ นอนหงาย วางมือข้างลำตัว หายใจฝ่ามือ ผ่อนคลายทุกส่วนของร่างกายทั้งลำตัว เมื่อรู้สึกจะเริ่มสงบและผ่อนคลายแล้ว ครูคิดไตร่ตรองทบทวนการทำงานของตนในใจ วันนี้ภาวะอารมณ์ จิตใจของตนเป็นอย่างไร ชุ่มฉ่ำหรือไม่ เด็กเป็นอย่างไร การทำงานตั้งแต่เช้าจรดเย็นเป็นอย่างไร มีอะไรที่ทำดีแล้ว มีอะไรที่ควรปรับปรุง

นอกจากนี้ยังมีครูบางคนที่ใช้การภาวนาก่อนเข้านอน เป็นวิธีการที่ครูใช้ในการพิจารณาเด็กอย่างไร้ครุกรรม โดยครูย้อนระลึกนึกถึงเด็ก ๆ ในห้องเรียน โดยในแต่ละวัน เมื่อครูล้มตัวลงนอน ก่อนหลับครูนึกถึงภาพของเด็ก ๆ ในห้องเรียนให้เห็นภาพใบหน้าชัด ๆ ของเด็กแต่ละคน ทั้งทางด้านกายภาพ บุคลิกลักษณะ การแสดงออกของพฤติกรรมต่าง ๆ ซึ่งในแต่ละวันจะมีเด็ก 1-2 คนที่ยังคงวนเวียนอยู่ในจิตใจของคุณ ครูก็พยายามวางใจเฉย ๆ หนึ่ง ๆ และปล่อยให้ภาพเด็กคนนั้นปรากฏและเด่นชัดอยู่ในความนึกคิดของคุณ

ครูทุกคนเข้าใจวิธีการปฏิบัติตนด้วยการมีจิตจดจ่อต่อเนื่อง แต่การฝึกฝนตนเป็นสิ่งที่ไม่สามารถบอกได้ว่าครูแต่ละคนฝึกฝนมากน้อยต่างกันเพียงใด ขึ้นอยู่กับว่า ครูแต่ละคนได้ใช้เวลาทุก ๆ ขณะอยู่กับการปฏิบัติหรือไม่ ยิ่งใส่ใจใช้เวลาในการภาวนา ทำความรู้จักตัว ฝ่าสังเกตุภาวะอารมณ์มากเท่าใด ก็จะทำให้รู้เท่าทันมากเท่านั้น ดังเช่นครูใหญ่กล่าวไว้ว่า

“ภาวนาตามกันไป ถ้าไม่ใส่ใจลงไป ลุกขึ้นมาก็ไม่เกิดประโยชน์ ยังชุ่มฉ่ำอยู่ การภาวนาจึงสำคัญที่การใส่ใจใจลงไปและมีความเข้าใจในสิ่งนั้น แล้วเชื่อว่าสามารถภาวนาตนเองในทุกขณะการทำงานด้วยการตามลมหายใจ เข้า-ออกอย่างมีสติ ภาวนากับการทำงานด้วยจิตที่สงบเย็นและเป็นประโยชน์ ฝึกอย่างสม่ำเสมอเป็นนิสัย”

(ผู้บริหาร: 22 พฤษภาคม 2549)

การมีสติและสมาธิ การตั้งมั่น และการทบทวนตนเองของครูแต่ละคน จะมีผลต่อพฤติกรรมการแสดงออกในการทำงานกับเด็กแตกต่างกัน ถ้าครูได้เฝ้าสังเกตจิต ครูก็จะเห็นการเปลี่ยนแปลง ดังที่ ครูเพิ่งบอกว่า “การเฝ้าดูใจของตัวเองหรือรู้เท่าทันอารมณ์ของตนเอง เห็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตลอดเวลา” และครูวาดบอกว่าต้องอาศัยระยะเวลาในการฝึกฝน เป็นระยะเวลาสั้นจึงจะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงตนเองและพร้อมที่จะทำงานกับผู้อื่น

“...ทำแค่ 5 ปีไม่พอ ต้องดูแลใจตัวเอง มีครูบาอาจารย์และสิ่งแวดล้อม อยู่ตรงนี้ เรียนรู้เรื่องจิตมาเยอะ เรียนรู้ธรรมชาติ รู้จักปล่อยวาง ฝึก สวดมนต์ฝึกกรรมะ ภาวนาทำสมาธิเสียบ ๆ ก็เขียนงานได้ดี ที่เคยทำมา นั่งสมาธิในห้องเรียน ประมาณ 30 นาที ทบทวนตนเองตั้งแต่เช้าจนถึงเย็น .....ภาวนากับการทำงาน กวาดห้องถูห้องก็จะอยู่กับงานตรงนั้น กายอยู่กับ กิจจิตอยู่กับงาน การวางตนเอง ไม่มีกระทบ ไม่เฟื่องโทษ ถ้าเราดูแลตนเอง ได้ เราก็ดูแลคนอื่นได้

(ผู้บริหาร: 27 กรกฎาคม 2548)

“ปีนี้เป็นปีที่เบรคตัวเอง ดูเหมือนงานไม่ค่อยพุ่ง แต่มองเห็นเพื่อน รอบ ๆ ข้าง ด้านการทำงานคิดว่าเราแข็งแรง แต่ใจยังไม่ค่อยแข็งแรง เราเป็นคน ทำอะไรเร็ว จะรอเพื่อน ขอเรียนรู้ไปด้วยกันอย่างมีสติ”

(ครู: 16 ธันวาคม 2548)

การดำเนินชีวิตของครูในแต่ละรอบสัปดาห์นั้นส่วนใหญ่ใช้เวลาอยู่กับการทำงานที่โรงเรียนและสถานปฏิบัติธรรม ดังนั้นวัฏจักรของวิถีชีวิตในรอบวันและสัปดาห์จึงค่อนข้าง มีจังหวะที่ซ้ำ ๆ สม่่าเสมอ เหมือนกับการเข้าอบรมปฏิบัติธรรมทางพุทธศาสนาซึ่งโดยทั่วไปจะมี ตารางการฝึกปฏิบัติธรรมที่มีตารางการปฏิบัติเหมือน ๆ กันทุกวันอย่างสม่ำเสมอ มีผลให้ผู้ปฏิบัติ สามารถรับรู้ความเปลี่ยนแปลงของภาวะอารมณ์ได้ดี ดังนั้นครูจึงมีโอกาที่ได้ใช้ชีวิตอยู่ในชุมชนที่ เชื่อมต่อการปฏิบัติธรรมในชีวิตประจำวัน ตลอด 5 วันในหนึ่งสัปดาห์ครูมีชีวิตอยู่ในวิถีชีวิตแห่งสติ ที่เป็นวิถีการทำงานกับเด็ก ที่มีความซ้ำของกิจกรรมซึ่งเป็นวิถีที่เชื่อให้ครูเห็นจิตและสภาวะ อารมณ์ของตนดีขึ้น รู้ตัวมากขึ้น และในวันหยุดครูมีโอกาสปั่นธรรม ทำงานเพื่อผู้อื่นและฝึกฝน สังเกตภาวะอารมณ์ของตนไปพร้อม ๆ กัน

ขั้นที่ 4. การตระหนักและเห็นคุณค่า

การตระหนักและเห็นคุณค่า คือ รู้เท่าทันอารมณ์ความรู้สึกของตน เข้าใจทุกข์ และเห็นผลจากการปฏิบัติ เมื่อครูใช้ชีวิตอยู่ในศีล และปฏิบัติภาวนา ครูจะเห็นผลจากการปฏิบัติ มีชีวิตที่สงบเย็น รู้ตัว มีสติเท่าทันทุกข์ เข้าใจการปฏิบัติตนเพื่อพ้นทุกข์ ครูก็จะศรัทธาในหนทางนี้ มากขึ้น ปฏิบัติภาวนามากขึ้น เห็นคุณค่าของการปฏิบัติได้ชัดเจนขึ้น ละเอียดขึ้น ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ที่เรียกว่ามีปัญญา

การใช้ชีวิตอยู่กับการภาวนา เป็นการปฏิบัติตนด้วยความเพียรอย่างสงบและมีสติระลึกรู้อยู่กับปัจจุบันขณะของครู ที่มีชีวิต การทำงานและการปฏิบัติธรรมเป็นสิ่งเดียวกัน ครูเป็นสุขอยู่ในทุก ๆ การกระทำ ครูพยายามปฏิบัติตนด้วยการวางท่าทีที่ถูกต้องในการทำงานและการใช้ชีวิตด้วยฉันทะอย่างมีความสุข ใช้ลมหายใจเข้าออกเป็นฐานแห่งการภาวนา การใช้ลมหายใจเป็นฐานการภาวนาให้เกิดความสงบภายใน จนสามารถใคร่ครวญธรรมะและเข้าถึงสภาวะของธรรมส์จจะ โดยเริ่มจากการฝึกการดูอนิจจังจากธรรมชาติของลมหายใจ การปฏิบัติจิตภาวนา ด้วยวิธี อานาปานสติอย่างจริงจังและสม่ำเสมอ เป็นการพัฒนาจิตให้อยู่บนหนทางสายกลาง

รู้เท่าทันอารมณ์ความรู้สึกของตน

ถึงแม้ว่าครูจะมีวิถีชีวิตอยู่ในชุมชนที่เอื้อต่อการปฏิบัติธรรม แต่ในการดำรงชีวิตของมนุษย์นั้น มักจะมีเหตุการณ์หรือเรื่องราวต่าง ๆ เข้ามากระทบอยู่เสมอ ขึ้นอยู่กับว่าสภาวะในขณะนั้น ครูรู้เท่าทันสิ่งที่มากระทบได้ว่องไวหรือไม่ การรู้เท่าทันภาวะอารมณ์นั้นเป็นสิ่งที่ต้องฝึกฝนในทุก ๆ ขณะ การรับรู้ที่เกิดขึ้นเข้ามาผ่านตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ครูผู้ฝึกตนอยู่ในปัจจุบันขณะอยู่เสมอ จะเป็นผู้ที่สามารถผ่านพ้นอุปสรรคต่าง ๆ ได้อย่างรู้เท่าทัน ยิ่งครูมีความละเอียดของจิตมากเท่าไร ครูจะสามารถรู้ตัวมากขึ้นเท่านั้น ความเพียรในการรักษาความสงบของจิตใจ ที่เรียกว่า การภาวนา จะทำให้เราหลงอารมณ์น้อยลง รู้ตัวเร็วขึ้น สามารถดึงจิตกลับมาสู่ทางสายกลางด้วยความปกติในปัจจุบันได้ง่ายขึ้น เร็วขึ้น และมีสติในการพิจารณาสิ่งที่มากระทบ และให้เกิดปัญญา มีจิตใจปลอดโปร่งอิสระ เบิกบาน อ่อนโยนและมีเมตตา

ตลอดเวลาในการทำงานกับเด็ก ครูพยายามสร้างสภาวะของจิตที่เบิกบาน แจ่มใสตลอดการทำงาน ในการทำงานของคุณผ่านกิจวัตรประจำวัน ครูภาวนากับการทำงาน ซึ่งส่งผลให้เกิดสมาธิ จิตตั้งมั่น อ่อนโยน ส่งผลออกมาเป็นการกระทำทางกาย วาจา ใจ มีความสุข เบิกบาน พร้อมทั้งจะทำหน้าที่ให้ดีที่สุดและมีความสุขที่จะทำงาน ใจเย็นลง จิตใจสงบ ไม่ขุ่นมัว การที่ครูจดจ่ออยู่กับการทำงานอย่างไม่คร่ำเคร่ง อ่อนโยน และ ผ่อนคลายทุกส่วนของร่างกาย ไม่ต่อต้าน การทำงานของครูจะอยู่ในภาวะที่ลื่นไหล เบิกบานและไม่เหน็ดเหนื่อย ถึงแม้ว่าการทำงานกับเด็ก ครูต้องเคลื่อนไหวร่างกายเกือบตลอดเวลา เมื่อส่งเด็กกลับบ้านแล้ว ครูยังต้องดูแล จัดเก็บ

ห้องเรียนดูพื้น กวาดพื้น แต่ถ้าครูมีสมาธิกับการทำงานเกือบตลอดทั้งวัน การดูแลห้องเรียนในช่วงเย็นที่ดูเหมือนว่างกายเหนื่อยล้า แต่ถ้าอารมณ์สมาธิยังอยู่ ครูสามารถดูพื้น กวาดพื้นได้อย่างเบิกบาน ไม่เหนื่อยทั้งกายและใจ

สภาวะของสติสัมปชัญญะ หรือการรู้ตัว เป็นภาวะที่เกิดขึ้นกับร่างกาย จิตใจ และปัญญา เมื่อผู้วิจัย ถามครูว่าผลที่ครูได้รับจากการทำงาน ส่วนใหญ่ครูจะตอบว่า เบิกบาน มีความสุข ทำงานไปอย่างลื่นไหลไม่รู้สึกเหนื่อย ถึงแม้ว่าเหนื่อยกายแต่ไม่เหนื่อยใจ และครูบางคนอธิบายเพิ่มเติมว่า มีสติ รู้ตัวว่าทำอะไรอยู่ อยู่กับการกระทำตรงหน้า รู้ว่าขณะนี้กำลังทำอะไรอยู่

การใช้คำพูดในการปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ ในกิจวัตรประจำวันของเด็ก ซึ่งกิจกรรมต่าง ๆ มีการใช้คำที่เป็นคำพูดที่โน้มเอียงไปในทางกุศลที่ดีงาม เป็นคำพูดเตือนใจ ถ้าครูพูดด้วยใจที่เป็นสมาธิ และหมั่นพิจารณาไตร่ตรองทบทวนคำต่าง ๆ ที่ใช้ในกิจกรรม คำพูดต่าง ๆ ก็จะมีซึมซับเข้าไปในตัวครูมีผลให้พฤติกรรมและการแสดงออกทางคำพูดของครูเป็นคำพูดที่โน้มเอียงไปในทางกุศลและไม่ทำให้คนที่อยู่ตรงหน้าเป็นทุกข์เพราะคำพูดของตน เป็นการเคารพซึ่งกันและกัน การพูดดี การกระทำดี มีผลต่อการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

เมื่อครูทำงาน ครูได้เห็นผลในการปฏิบัติที่เกิดขึ้นกับตนเอง และเห็นผลในตัวเด็ก สิ่งเหล่านี้จะเป็นกำลังใจให้ครูตอกย้ำซ้ำทวนการปฏิบัติให้ส่งผลยิ่งขึ้น เมื่อครูทบทวนตนเอง ครูตระหนักมากขึ้น เรียนรู้อย่างมีสติรอบคอบ

ขั้นที่ 5 การมีปัญญา

การมีปัญญา คือมีความสุขสงบ รู้ตัว เท่าทันความคิด เห็นอารมณ์ความรู้สึก เมื่อได้รับผลจากการปฏิบัติเป็นความสุขสงบ ก็เกิดความสุข (ในการทำกุศล ระวังอกุศล รักษากุศล) ออยากปฏิบัติต่อ และจะได้ผลของการปฏิบัติละเอียดขึ้น ชัดแจ้งขึ้น และปฏิบัติละเอียดยิ่งขึ้น เมื่อครูปฏิบัติซ้ำ ๆ อย่างต่อเนื่อง จนกลายเป็นนิสัยความเคยชินใหม่ อย่างอัตโนมัติ มีผลให้ครูรู้เท่าทันกาย วาจา ใจ มีความสุขสงบเบิกบาน ไม่ตกเป็นทาสของอารมณ์ เห็นทุกข์ เรียกว่ามีสติรู้ตัวอยู่ตลอดเวลา ทำให้ทัศนคติ มุมมอง การใช้ชีวิต การทำงานเปลี่ยนไป อย่างไม่มีอคติ ไม่ยึดติด และลดตัวตน ไม่เพ่งโทษ ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น มีแต่ความเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา เป็นกลางเพราะเห็นความจริง ได้แบ่งปันการเรียนรู้ คือ ออยากช่วยเหลือให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ เมื่อครูเกิดการเปลี่ยนแปลงตนเอง มีความสุขสงบมากขึ้น รู้เท่าทันทุกข์ เกิดเมตตาอยากช่วยเหลือให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ ครูจึงแบ่งปันการเรียนรู้ด้วยช่วยเหลือผู้อื่นด้วยจิตที่เมตตาให้พ้นความทุกข์ตามกำลังความสามารถและความถนัดของตนด้วยวิธีการที่หลากหลาย ที่จะทำให้ผู้อื่นเห็นทุกข์และเห็นหนทางของการดับทุกข์

ในขั้นนี้ ครูเปลี่ยนแปลงการเรียนรู้ที่เรียกว่ามี สัมมาทิฐิ คือมีความเข้าใจที่ถูกต้อง เห็นอริยสัจ ไม่อยากให้อกุศลเกิด ไม่เบียดเบียน ไม่พยาบาท และอยากให้ผู้อื่นพ้นทุกข์

ไม่เพ่งโทษ ปล่อยวางอคติ

การจัดการเรียนการสอนในช่วงต้นของการเปิดภาคเรียนส่วนใหญ่เด็กที่เข้ามาใหม่ต้องปรับตัว ในขณะที่ครูก็ต้องปรับตัว ในการปรับตัวดังกล่าวทำให้เกิดปัญหาขึ้นในห้องเรียน เช่น วิ่งชน เล่น ของเล่นแล้วไม่เก็บ เล่นต่อสู้และเล่นรุนแรง ครูบางกลุ่มมองว่าเป็นปัญหาที่มาจากตัวเด็ก ดังที่ครูกุหลาบกล่าวว่า

“มารยาทในการเล่นไม่มี เด็กรุ่นนี้ ก้าวร้าว ไม่อ่อนโยน แต่ก็แก้ปัญหาไปแล้ว ใช้งานศิลปะ เด็กก็เริ่มดีขึ้น”

ในขณะที่ครูบางกลุ่มมองว่า ไม่ใช่ปัญหา และคิดว่าที่เด็กมีพฤติกรรมเช่นนั้นเพราะเด็กยังต้องการเวลาในการปรับตัวให้เข้ากับห้องเรียนใหม่ ดังที่ครูจันทร์และครูนามองว่า

“เขาเพิ่งมาใหม่ กำลังปรับตัว ที่ห้องครูจันทร์ก็มี เล่นต่อสู้กันเสียวก็ตั้งในห้อง ก็คอยเตือน แต่คิดว่าสักพักเขาจะรู้และปรับตัวได้” “....บางที่เด็กหนึ่งเกินไป เป็นอะไรที่แปลกใหม่กับเขา”

ทั้ง ๆ ที่เด็กในห้องเรียนของครูทั้งสองก็เกิดปัญหาเช่นเดียวกับห้องอื่น ๆ แต่มุมมองของครูแตกต่างกัน เมื่อระยะเวลาผ่านไป ประมาณ 3 เดือนปัญหาต่าง ๆ ในเรื่องการปรับตัวของเด็กไม่มีจะมีแต่เฉพาะ เด็กที่ค่อนข้างพิเศษ ซึ่งครูแต่ละห้องเรียนผู้ เปิดรับและเข้าใจเด็กมากขึ้น สามารถดูแลเด็กได้ดีขึ้น ดังคำพูดของครูในการประชุมประจำสัปดาห์ 23 สิงหาคม พ.ศ. 2548 ว่า

“น้องเจ้าเรียนรู้คำพูดได้ดีขึ้น รู้เรื่องมากขึ้น ตอนนี้เริ่มสังเกตพฤติกรรมของน้องจิ ใช้ปลายเท้าเดิน”

“น้องมุดา มนุษย์สัมพันธ์ดี ครูยังต้องช่วยเรื่องการเข้าห้องน้ำการดูแลตนเองส่วนน้องตองยังวิ่งอยู่ พัฒนาการด้อยลง เรียกร้องความสนใจ แต่เป็นเด็กฉลาด เริ่มพูดได้เป็นคำ ๆ ”

“น้องบาสยังไม่ยอมเข้าห้อง เดินอยู่นอกห้อง หน้าห้องเรียน แต่ดีขึ้น”

“น้องเอ็กชดีขึ้น บอกให้พี่ ๆ ช่วยดูแล ส่วนน้องใสก็ฝึกให้ล้างจาน”

ลักษณะของการไม่เพ่งโทษคือ เมื่อครูมองเห็นปัญหาที่เกิดขึ้น ครูจะไม่มองหาว่าเป็นปัญหาของใครแต่จะมองหาสาเหตุของการเกิดปัญหานั้น ๆ ว่ามีปัจจัยที่เกี่ยวข้องอย่างไร และไม่รีบสรุปว่าเป็นเพราะอะไร แต่ครูจะใช้วิธีค่อย ๆ มองถึงปัจจัยที่ก่อให้เกิดปัญหาด้วยการปล่อยวางใจ ความคิด ความรู้สึกที่เกิดขึ้นภายในของตน ไม่ให้ความคิดความเห็นที่มีมาก่อนเข้ามาครอบงำและตัดสินพฤติกรรมของเด็กคนนั้น จะเห็นได้ว่าครูแต่ละคนมีภาวะของการมองเด็กต่างกัน ขึ้นอยู่กับว่าจะมองปัญหาอย่างเป็นกลางหรือไม่ สภาวะอารมณ์ของครูพร้อมพอที่จะดูแลตนเองและเด็ก ๆ ไปพร้อม ๆ กันหรือไม่ ถ้าครูเป็นผู้ที่รู้เท่าทันอารมณ์ความรู้สึกของตนเองอย่างดี ครูจะไม่วุ่นวายใจกับการกระทำของเด็กใหม่ที่ต้องอาศัยระยะเวลาในการปรับตัว

บางครั้งแม้ว่าเด็ก ๆ ไม่ให้ความร่วมมือในการทำกิจกรรม ครูก็ทำกิจกรรมนั้น ๆ ไปด้วยความจดจ่อและสงบ เช่นในระหว่างการทำกิจกรรมสวดมนต์ตอนเช้า ครูตั้งใจ มีจิตจดจ่อและสำรวมกาย นั่งท่าเทพธิดา พนมมือ สำรวมวาจาในการท่องบทสวดมนต์ และสำรวมใจ ให้มีความจดจ่อและสงบมีสติอยู่กับการสวดมนต์ เด็กส่วนใหญ่ ทำตามแต่จะมีเด็กเล็กที่เพิ่งเข้าเรียนในปีนั้น ก็ยังไม่สามารถทำอย่างครูได้ ครูก็ไม่ได้บังคับและทำหน้าที่ของครูต่อไป แต่ถ้ามีเด็กบางคนเริ่มรบกวนห้องเรียน ครูก็เหลือบมองเล็กน้อย และสวดมนต์ต่อจนเสร็จ และก่อนเริ่มกิจกรรมต่อไปครูนั้นก็พุดคุยกับเด็กทั้งห้องว่า

“วันนี้ นางฟ้ามากระซิบบอกคุณครูว่า มีเด็กทำความดีหลายคน ตั้งใจสวดมนต์ เป็นเด็กที่น่ารัก เป็นเด็กดี นางฟ้าจะประทานพรให้ แต่มีอีกหลายคนที่อยู่กันในห้องที่สวดมนต์ ไม่น่ารักเลย พรุ่งนี้นางฟ้าบอกแม่นานว่า จะกลับมาดูเด็ก ๆ ใหม่”

(ครู: 15 กุมภาพันธ์ 2548)

เมื่อพูดจบครูก็ทำกิจกรรมต่อไป โดยไม่ดูหรือเพ่งโทษ

ครูไม่เข้าไปแทรกแซงการกระทำของเด็ก เมื่อเด็กเกิดปัญหา ครูไม่เข้าไปแทรกแซงทันทีเมื่อเด็กร้องไห้ ครูให้เด็กหยุดร้องเอง เพื่อให้เขาเรียนรู้สุขทุกข์ของตนเอง ดังครูวาดกล่าวว่า

“เมื่อเด็กมีปัญหา ครูจะไม่เข้าไปทันที แต่ต้องดูก่อนว่ามันไม่ร้ายแรงเกินไป ถ้าหนึ่งเด็กสามารถแก้ปัญหาด้วยตนเองได้ก็ปล่อย คือเด็กรอดและ....สองถ้ามีเด็กช่วยจัดการกันเองตรงนี้ก็รอด แต่ถ้าไม่ ครูก็เข้าไปอาจจะใช้วิธีเบี่ยงเบนความสนใจ”

(ผู้บริหาร: 27 กรกฎาคม 2548)

การสังเกตเด็กอย่างใคร่ครวญ

การสังเกตเด็กอย่างใคร่ครวญ คือ มองเด็กอย่างที่เด็กเป็นไม่ตัดสิน คุรุปล่อย
ให้เด็กเรียนรู้อย่างอิสระ และให้ทำงานที่เหมาะสมกับพัฒนาการอย่างอิสระไม่มีการบังคับ
เด็กจะได้เรียนรู้เมื่อเด็กพร้อมที่จะเรียน ไม่มีการเปรียบเทียบ ไม่มีการตัดสินผลงาน ไม่มี
การเคี่ยวเข็ญ คุรุใช้การทบทวน ไตร่ตรองและสังเกตเด็กแต่ละคน เด็กจะเกิดการเรียนรู้
อย่างเป็นธรรมชาติ คุรุเฝ้าคอยสังเกตเด็ก ๆ ด้วยการมอง ฟัง และการสัมผัสด้วยใจที่มี
เมตตา คุรุมองเห็นเด็ก ๆ แต่ละคนตามที่เขาเป็น ตั้งใจฟังมองอย่างมีสติ

“.....กฎสำคัญคือ ให้คุรุวางใจเป็นกลาง อย่างเพิ่งไปคาดคะเน ขอให้
มองตรงหน้านั้นเป็นความจริง”

(ครู: 31 มกราคม 2548)

การสังเกตเด็กอย่างใคร่ครวญ จะต้องใช้เวลาฝึกปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง
สม่ำเสมอ ครูจันทร์บอกว่าเพิ่งจะเข้าใจเด็กอย่างจริงจังและมองเขาได้อย่างที่เขาเป็นก็ประมาณ 2
ปี ที่ผ่านมา

เด็ก ๆ ได้มีโอกาสดูแลตนเอง และเรียนรู้การมีวินัยในตนเอง คุรุจะมีคำพูด
เสมอในการเตือนเด็ก ๆ ว่า “ตั้งใจเตือนตนเอง ใครเตือนตัวเองได้เป็นเด็กดี เด็กน่ารัก” คุรุเหนื่อย
กายจากการทำงานกับเด็กแต่คุรุไม่เหนื่อยใจกับการทำงานและการใช้ชีวิต เพราะจิตใจของคุรุเป็น
จิตที่อยู่ในปัจจุบันขณะ ไม่คิดถึงอดีตหรืออนาคตที่ยังมาไม่ถึง เมื่อคุรุอยู่กับการกระทำตรงหน้าคุรุ
จะอยู่กับภาวะอารมณ์ปกติ ทำให้คุรุสามารถมอง ฟัง รู้สึกกับสิ่งที่เกิดขึ้นจริงในปัจจุบัน

เมตตา

คุรุพัฒนาความรักความเมตตาผ่านการเฝ้ามองเด็กอย่างใคร่ครวญ สังเกต
เด็กอย่างลึกซึ้ง ทุกรายละเอียดทั้งการกระทำ และความรู้สึก ตั้งใจฟังและสัมผัสเด็กปราศจากอคติ
เข้าใจเด็กอย่างแท้จริง “ความเป็นครู” มุ่งมั่นตั้งใจ ทำงานเพื่อเด็ก คุรุรักที่จะสอนด้วยความ
ปรารถนาดี

พัฒนาความรักความเมตตาผ่านการสังเกตและใส่ใจเด็กอย่างแท้จริง การ
พัฒนาการทำงานกับเด็กของคุรุส่วนหนึ่งมาจากการได้ศึกษาหาความรู้แต่อีกส่วนหนึ่งได้มาจาก
การดูแลเอาใจใส่เด็ก ถ้าคุรุเฝ้าสังเกตเด็กอย่างแท้จริงคุรุจะเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ จากเด็กมากมาย คุรุ
เรียนรู้ความเป็นธรรมชาติของเด็ก เมื่อมีความเมตตาแล้วคุรุยังกรุณาช่วยเหลือให้พ้นทุกข์อีกด้วย
ดังเช่นแม่वादกระวีกระวาดไปหาซื้อผ้าสีน้ำตาลเพื่อนำมาทำตุ๊กตาสำหรับเบอร์นิต้า และพูด
เพิ่มเติมว่า

“ชอบทำตุ๊กตา เห็นเด็กเล่นตุ๊กตาแล้วมีความสุข ที่ห้องเรียนเด็ก ๆ ชอบเล่นวันนั้นเห็นเบอร์นิต้าร์ เล่นตุ๊กตา รู้สึกว่าอยากทำตุ๊กตาให้เบอร์นิต้าร์ ก็ไปหาซื้อผ้าสีเดียวกับสีผิวของเบอร์นิต้าร์ แต่ไม่ได้บอกเขาอะ เขาไปวางไว้ที่มุมตุ๊กตา...พอเบอร์นิต้าร์เจอตุ๊กตา เขาดีใจ เขามากอดแล้วหันไปคุยกับเพื่อนว่านี่ไงตุ๊กตาเบอร์นิต้าร์ วันนั้นเขากอด เห็นกอดทั้งวันเลย รู้สึกมีความสุข...”

(ผู้บริหาร: 3 กันยายน 2548)

“เมื่อครูเกิดสภาวะของจิตที่พร้อม ตื่นรู้ เบิกบาน ตระหนักรู้ทุกเรื่องของการกระทำเป็นผู้ใหญ่ที่มีสัมมาทิฐิ เด็กก็จะเรียนรู้ด้วยจิตที่เบิกบานแจ่มใส ตระหนักในทุกเรื่องของการกระทำ จึงเรียกว่าเด็กเรียนรู้ได้ดี เพราะอยู่ใกล้ผู้ใหญ่ที่มีสัมมาทิฐิ”

(ผู้บริหาร: 24 เมษายน 2548)

ในการทำงานที่มีความสุขและความเบิกบานใจเป็นพื้นฐานจะทำให้การทำงานนั้นเป็นงานที่มีความประณีต ดุจดงาม ไม่ว่าจะเป็นการปฏิบัติตัวของครู ความคิด การพูด การกระทำ และความรู้สึกต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเรียกว่าเป็น “ปัจจุบันขณะเป็นเวลาประเสริฐสุด” จะมีความประณีตนุ่มนวล เพราะความประณีต นุ่มนวลจะส่งเสริมให้สภาวะภายในสงบเย็นมีความสุข เมื่อตนเองมีความสุขก็อยากจะทำสิ่งที่มีผลให้ผู้อื่นมีความสุขด้วย เป็นสุขขณะทำงานมีความสุขสงบ จิตใจเบิกบาน ผ่อนคลาย ไม่ขุ่นมัวอยู่ในทุก ๆ การกระทำ เมื่อมีความเมตตาเข้ามาอยู่ภายใน การเพ่งโทษ การเบียดเบียนจะไม่สามารถเกิดขึ้นในจิตได้ มีแต่ความรู้สึกสำนึกในคุณค่าของสิ่งต่าง ๆ และความรู้สึกขอบคุณที่ทำให้มีชีวิตอยู่บนโลกนี้

1.2.2 กระบวนการเรียนรู้วิถีพุทธของเด็กวัยอนุบาล

ผู้วิจัยนำเสนอผลการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ของเด็กวัยอนุบาล

ออกเป็น 3 ขั้นตอนดังนี้

ขั้นที่ 1 ความเป็นปกติในการดำเนินชีวิตประจำวัน

ขั้นที่ 2 การมีสมาธิขณะที่เล่นและปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ

ขั้นที่ 3 การเลือกเพื่อแบ่งปัน

ขั้นที่ 1 ความเป็นปกติในการดำเนินชีวิตประจำวัน

ความเป็นปกติในการดำเนินชีวิตประจำวันชีวิตประจำวันเป็นการใช้ชีวิตที่เป็นปกติสุขของเด็กเกิดความเคยชินที่ดีงาม ผ่านการปฏิบัติกิจกรรมที่มีการกระทำซ้ำ เด็กเรียนรู้การกระทำหน้าที่ ความกตัญญูเกื้อกูลต่อสรรพสิ่ง การไม่เบียดเบียนทั้งต่อตนเอง และผู้อื่น การเคารพซึ่งกันและกันความอ่อนโยน มีเมตตาและความเอื้ออาทร เคารพกติกา การไม่เพ่งโทษ ดังตัวอย่างกิจกรรมตามตารางกิจวัตรประจำวัน

“กิจกรรมที่ทำในแต่ละวันเป็นสิ่งที่ทำประจำจนกลายเป็นวิถีชีวิต และวิถีชีวิตในแต่ละวันเป็นไปเพื่อการเรียนรู้อย่างมีสติ ในแต่ละกิจกรรมก็เป็นไปเพื่อการอบรมจิตให้เกิดสมาธิ สติ และปัญญา”

(ผู้บริหาร: 28 เมษายน 2549)

ในแต่ละวันเด็กรู้หน้าที่ของตนเองว่าต้องทำอะไร เมื่อเด็กมาถึงโรงเรียนในตอนเช้าเด็กจะนำกระเป๋าไปเก็บไว้ในชั้นวางของใช้ส่วนตัว จากนั้นเข้ามา ธรรมส์สวัสดิ์ครูในห้องอาหาร เด็กรู้ว่าหน้าที่ของตนคืออะไร เด็กโตช่วยครูในการจัดโต๊ะอาหาร การจัดวางอุปกรณ์ที่เป็นระเบียบเป็นปกติทุกวันเริ่มตั้งแต่ การจัดเตรียมอุปกรณ์ต่าง ๆ ในห้องอาหาร การเข้าห้องเรียน ทำกิจกรรมศิลปะ การปั้น การทำสีน้ำ การทำงานหัตถกรรม การทำอาหาร การเล่นอิสระ การเก็บของเล่น การเคลื่อนไหวร่างกายตามบทกลอนบทเพลง การสวดมนต์ อธิฐานจิต การทักทายพูดคุย การเข้าห้องน้ำ การล้างมือ การต่อแถวเตรียมตัวก่อนรับประทานอาหารว่าง การรับประทานอาหารว่าง การล้างจาน การลงเล่นในสนาม การล้างเท้าก่อนเข้าห้องเรียน การฟังนิทาน การรับประทานอาหารกลางวัน การล้างจาน การนอนพักผ่อนร่างกาย การตื่นนอน การรับประทานอาหารว่าง การกลับบ้าน

ในแต่ละรอบสัปดาห์ เด็กจะได้ทำกิจกรรมที่ต่างกันอย่างออกไป เช่นวันจันทร์ทำสีน้ำ วันอังคารปั้นดิน วันพุธทำอาหาร วันพฤหัสบดี หัตถกรรม วันศุกร์ ทำความสะอาดบ้าน สิ่งให้เห็นเด่นชัดในกิจกรรมรอบสัปดาห์ได้แก่ ในทุกวันพระนำไปถวายพระ เด็กจะแต่งชุดขาวและถ้าวันพระตรงกับวันเสาร์อาทิตย์เป็นวันพระจะใช้วันโกนแทน

ในแต่ละรอบปี มีกิจกรรมต่าง ๆ ประจำเดือนปี ได้แก่ กิจกรรมตามประเพณีเทศกาลวันสำคัญ ฤดูกาล เช่น วันไหว้ครู วันเข้าพรรษา วันแม่ เด็กเรียนรู้สิ่งเหล่านี้จากการปฏิบัติกิจกรรมในห้องเรียน ในกิจกรรมเคลื่อนไหวกับบทกลอนประจำฤดูกาล ตัวอย่างเช่นเมื่อถึงช่วงฤดูฝน ในห้องเรียนเด็กทำกิจกรรมเคลื่อนไหวกับบทกลอนแม่พระธรณี ที่เนื้อหาของบทกลอนกล่าวถึงบรรยากาศในฤดูฝนที่มีสายลมแสงแดด ในฤดูฝนเป็นเวลาที่ชาวนาปลูกข้าว สายฝนที่ตกลงมาหล่อเลี้ยงข้าวให้เติบโต “ฉันคือดวงอาทิตย์ ผู้สถิตในท้องฟ้า โลกอยู่ในอ้อมกอดทุกเวลา ทั้ง

คืน ทั้งวัน พาให้อบอู่...สุยเล สุยเล ชาวนาพาไปรยหว่าน...เสียงฝนดังซู่...ซ่า...เมล็ดน้อย จงดีมี
ฝน ให้มีมัจฉาเจ้าเตีปใหญ่ ...ผลิดอกตามท้องทุ่ง...เสียงผึ้งดัง ฮึม ฮึม” ในหน่วยข้าว ชาวนา แม่
โพสพ เด็กช่วยกันเตรียมดิน พรวนดิน นำเมล็ดข้าวมาหว่านลงในดิน รดน้ำ ทุกวันเมื่อเด็กลงมาใน
สนาม เด็กจะรองน้ำใส่ถังแล้วนำมารดต้นข้าว วันหนึ่งเมื่อข้าวแตกยอดอ่อน เด็ก ๆ จะรีบชวน
เพื่อน ๆ มาดู แล้วคอยนับว่ามีต้นข้าวโตขึ้นแค่ไหน เมื่อเวลาผ่านไป ต้นข้าวค่อย ๆ ผลิดอกออก
รวง

กิจวัตรประจำวัน ประจำสัปดาห์ ประจำฤดูกาล ประจำปี ตามวิถีของ
ธรรมชาติ และวัฒนธรรม จะทำให้เด็กมีความมั่นคงและสงบภายในจากการปฏิบัติกิจวัตรประจำ
วันที่มีความสม่ำเสมอ ตลอด 3 ปีที่เรียนอยู่ที่นี่ทำให้เด็กเรียนรู้วินัยผ่านความเคยชินที่ฝังมา

ขั้นที่ 2 การมีสมาธิขณะที่เล่นและปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ

การมีสมาธิขณะที่เล่นและปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ ผ่านการลงมือกระทำ
กิจกรรมต่าง ๆ ด้วยใจที่จดจ่อ มุ่งมั่น

แม้กระทั่งในเวลาเก็บของเล่น เด็กจะช่วยกันเก็บ แต่ไม่่วนวาย ต่างคนต่าง
เก็บ มีบ้างที่ยังเก็บไปเล่นไป เมื่อถึงเวลาพับผ้า เด็ก 2 คนจะจับชายผ้าคนละด้านแล้วพับด้วยกัน
เด็กสามารถทำงานได้อย่างปราณีต

การใช้คำพูดในการเตือนสติให้รู้ตัวและกำกับการกระทำ ในหลาย ๆ การ
กระทำ ตัวอย่างเช่น เมื่อหมดเวลาเล่นอิสระ ครูจะเชิญระฆังเป็นสัญญาณเตือนเพื่อให้เด็กรู้ตัวว่า
ได้เวลาในการเก็บของเล่น จากนั้นทั้งครูและเด็ก พูดพร้อมกันว่า “ขอบคุณค่ะ (ครับ) คุณครู
ขอบคุณค่ะ (ครับ) พี่ของเล่น” จากนั้นเด็ก จึงช่วยกันเก็บของเล่น ซึ่งคำพูดขอบคุณเป็นคำพูดที่ใช้
เตือนสติและกำกับการทำงาน การสวดมนต์ไหว้พระ เมื่อได้ยินเสียงสัญญาณระฆัง และครูพูดว่า
“เสียงสัญญาณระฆังครั้งที่ 1 ขอให้เด็ก ๆ ขอขอบคุณเสียงระฆังที่เตือนสติ ให้เรากลับมาอยู่กับตัวเอง”
“เสียงสัญญาณระฆังครั้งที่ 2 เราจะมีดอกไม้บานในใจของเราทุกคน พร้อมกับรอยยิ้มน้อย ๆ บน
ใบหน้า” สิ่งนี้เป็นสิ่งที่กระทำทุกวันเป็นวิถีชีวิต

การมีสมาธิผ่านการเล่นและ การทำหน้าที่ ได้ เด็กพัฒนาจิตใจให้มีความสุขอยู่
ในการกระทำ มีจิตที่สงบ เบิกบาน มีจิตไม่ขุ่นมัว ซึ่งลักษณะของการฝึกอบรมจิตตามแนวทางนี้ส่งผล
ให้เด็กมีจิตใจที่มั่นคง อ่อนโยนและพร้อมที่จะก้าวพ้นจากกิเลสต่าง ๆ ได้

“กิจกรรมวิถีชีวิตแห่งสติเป็นกิจวัตรประจำวันของเด็ก เริ่มต้นวิถีชีวิต
อย่างมีสติในบ้านเรียนแห่งรัก ด้วยความอบอุ่น แบ่งปัน รอยยิ้ม ทักทาย
อย่างอ่อนน้อม กับคำว่า “ธรรมสวัสดี”..... ขบวนการที่ลื่นไหลของวิถี

ชีวิตประจำวันจะเป็นช่วงจังหวะที่อ่อนโยน เบิกบาน มีสุขอย่างสม่ำเสมอ
ดังลมหายใจเข้าและออก”

(เอกสารคู่มือผู้ปกครองประจำปีการศึกษา 2548, หน้า 4)

การไว้วางใจ

การไว้วางใจ สำหรับเด็กวัยอนุบาล เกิดจากการได้รับการดูแลอย่างดี จากผู้ใกล้ชิด ครูซึ่งเป็นผู้ใกล้ชิดเด็กมากที่สุดในโรงเรียน ครูจะต้องสร้างความรู้สึกอบอุ่นปลอดภัย เพื่อให้เด็กรู้สึกมั่นคงปลอดภัย เด็กจะไว้วางใจครู ครูเป็นแบบอย่างที่ดี มีความสม่ำเสมอในการ ปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างการทำหน้าที่และการใช้ชีวิตที่ดีงาม เบิกบานและผ่อนคลาย ด้วยการ “ทำให้ดูสุขให้เห็น” เด็กซึมซับและเลียนแบบทุก ๆ การกระทำของครูทั้งทางกาย วาจา ใจ “ครูเป็น อย่างไร เด็กเป็นอย่างนั้น” สามารถสังเกตว่าครูมีลักษณะทางกาย วาจา ใจอย่างไรจากพฤติกรรม ของเด็ก ถ้าครูเร็ว เด็กก็จะเร็วตาม ความสม่ำเสมอในการปฏิบัติตนของครู และกิจวัตรประจำ วันที่มีความสม่ำเสมอ ผ่านการกระทำซ้ำ ๆ ทำให้เด็กรู้ว่าต้องทำอะไร อย่างไร ทำให้เด็กรู้สึกมั่นคง ไม่สับสน มีความสงบภายใน ไม่หวาดระแวง ปลอดภัยและไว้วางใจครู

“การเรียนรู้ไปด้วยกันอย่างมีความสุข เด็กเป็นศูนย์กลางผ่านการ
เลียนแบบ ครูการเรียนรู้ที่จะเข้าถึงจิตใจของผู้เรียน เป็นกิจกรรมวิถีชีวิต
แห่งสติอย่างสม่ำเสมอ...”

(ครู: 12 พฤษภาคม 2549)

ในการดูแลเด็กของครู เด็กทั้งห้องได้รับการดูแลอย่างดีจากครู จากการ กระทำที่ครูเอาใจใส่ ดูแลในเรื่องการปฏิบัติตนในชีวิตประจำวัน มีกิจกรรมหลายอย่างที่ครูได้มี โอกาสดูแลเด็กอย่างใกล้ชิด เช่น การล้างเท้าให้เด็กหลังจากเล่นสนาม การคอยปลอบใจเมื่อห่าง แม่ ครูแสดงออกด้วยความอ่อนโยน ทั้งแววตา สีหน้า ท่าทาง และคำพูด เต็มไปด้วยความรักความ เมตตา สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่เด็กไว้วางใจในตัวครู

“ครูของเด็ก 0-7 ปีเหมือนต้นไม้ใหญ่ที่คอยปกป้องหน่ออ่อน ๆ ถ้า
ต้นไม้ใหญ่ยังรุ่ม จะปกป้องเด็ก ๆ ได้อย่างไร”

(ผู้เชี่ยวชาญ: 23 มิถุนายน 2549)

เด็กมีความสุข เบิกบาน อยู่กับการใช้ชีวิตในความปกติ มีวินัยในตนเองจาก การปฏิบัติ กิจวัตรประจำวัน ใช้ชีวิตอย่างเกื้อกูล แบ่งปัน ไม่เบียดเบียนตนเอง ผู้อื่นและธรรมชาติ

ขั้นที่ 3 การเอื้อเพื่อแบ่งปัน

การเอื้อเพื่อแบ่งปัน ในห้องเรียนที่มีเด็ก 35 คน และคละอายุ สามารถ มองเห็นความช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันตลอดเวลา

ในการเก็บของเล่น เด็กส่วนใหญ่จะชะมัดเขม่นในการเก็บของเล่น ของ เล่นถูกเก็บเข้าที่เรียบร้อย เด็กช่วยกันม้วนเสื่อ พับผ้าปูหนา ๆ ผืนใหญ่ เด็กจะรู้หน้าที่เมื่อเห็นของ เล่นชิ้นเล็กเก็บเกือบเรียบร้อยแล้วจะนำไม้กวาดมากวาดพื้นห้องเรียนก่อนทำกิจกรรมต่อไป

การเกื้อกูลไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะกับมนุษย์ด้วยกันเท่านั้น แต่เกื้อกูลใน ทุกสรรพสิ่ง เด็กได้เรียนรู้ความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอย่างเกื้อกูลกัน ผ่านการอธิษฐานจิต ที่เป็น บทกลอนที่แสดงถึงการอยู่ร่วมกันของมนุษย์และสิ่งแวดล้อมว่า “เราอธิษฐานจะพัฒนาความรัก เพื่ออยู่อย่างสันติกับเพื่อนมนุษย์ สวรรค์ พืชและดิน” การขอขอบคุณของเล่นที่แบ่งปัน ความสุข “ได้เวลา ฉันทขอจากลา ของเล่นที่รัก เจ้าพักผ่อนกาย” บทเพลง บทกลอน เป็นภาษาที่ ถ่ายทอดลงสูจิตใต้สำนึกของเด็ก

ในวันศุกร์ เด็กได้ร่วมกันทำความสะอาดพืของเล่น เช็ดถูห้องเรียน และ ช่วยครูซักผ้าที่ใช้ในห้องเรียน เพื่อเป็นการแสดงความกตัญญูต่อของเล่นของใช้ ที่เกื้อกูลชีวิตเด็ก ในการกินอยู่อย่างมีสำนึกที่จะไม่เบียดเบียนธรรมชาติ รู้คุณค่าของสรรพสิ่งที่เกื้อหนุนตน เหมือนที่ เด็กโตคอยเตือนน้องเล็ก เมื่อเห็นน้องทำตุ๊กตาที่ครูปั้นด้วยดินเหนียวตกแล้วแตกว่า “อ้วยแตกเลย เล่นดี ๆ หน่อยซี”

เด็กเรียนรู้ความจริง ความงาม ของธรรมชาติ เมื่อเด็กลงไปเล่นในสนาม ธรรมชาติแวดล้อมต้นไม้จะให้ร่มเงาและอากาศที่สดชื่นให้กับเด็ก ๆ แล้ว เด็กมองเห็นต้นไม้ให้ร่ม เงาและเป็นที่อยู่ของสรรพชีวิตทั้งหลาย เด็ก ๆ เรียนรู้การพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันของสรรพสิ่งใน ความเป็นธรรมชาติ ในห้องเรียนครูไม่ต้องสอนว่าในดินมีไส้เดือนและแมลงเล็ก ๆ ครูเพียงแค่ เติริยมการว่าวันนี้เราจะไปเยี่ยมจอบและเสียมจากน้ำช้ำ และเดินไปพรวนดินให้กับต้นไม้ หลังจาก เด็ก ๆ ตื่นนมเสร็จอยู่ในสนามภูเขาคูและเด็กช่วยกันขุดดินพรวนดิน พร้อมกับร้องเพลงร่วมกันว่า

“ขุด ขุด ขุด ขุดที่ดิน ที่ดินดีใจที่เด็ก ๆ มาขุด”

เด็ก ๆ ได้เห็นสัตว์เล็ก ๆ บนพื้นดินมากมาย เด็กบางคนสนใจมดแดงที่กำลัง ไต่ตามต้นไม้ เด็กบางคนเดินตามมดคันไฟที่เดินกันเป็นสายตามพื้นดิน เด็กบางคนกำลังมอง

เม็ดสีดำ ๆ พร้อมพูดคุยกันว่าน่าจะเป็นไข่ของมด เด็กบางคนเห็นไข่เดือนอยู่ในพื้นดินและถามว่า “นี่อะไร” “ไข่เดือน” เสียงพี่โตบอก “มันมาทำอะไร” เสียงทุกเสียงเงิบลง ครูหันมามองหน้าเด็ก ๆ และมุ่งมั่นพูดต่อไป เด็กที่โตกว่าตอบว่า “ไข่เดือนช่วยพรวนดินให้ต้นไม้” ครูพูดว่า “ไข่เดือนอยู่ใต้ดินกินพืชและสัตว์ที่ตายแล้ว แล้วก็ถ่ายออกมาเป็นปุ๋ยให้กับดิน ทำให้ดินชุ่มชื้นและต้นไม้ก็แข็งแรง” ครูมีหน้าที่ในการเสริมประสบการณ์ต่าง ๆ เท่านั้น แต่การเรียนรู้เกิดขึ้นแล้วในตัวเด็ก เขาเกิดคำถามต่าง ๆ เอง คาคคเนคำตอบและถามคำถามจากประสบการณ์ต่าง ๆ ที่เขามี ทุกสิ่งที่อยู่แวดล้อมเด็ก เด็กได้ซึมซับและเรียนรู้ ครูไม่ต้องพร่ำสอนว่า การช่วยเหลือเกื้อกูลและประโยชน์ของสิ่งต่าง ๆ เป็นอย่างไร

การได้มีโอกาสสัมผัสโลกภายนอกอย่างกระตือรือร้น ทำให้เด็กกลายเป็นเด็กช่างสังเกต สังเกตการณ์ เปลี่ยนแปลงต่าง ๆ รวมถึงรู้คุณค่าและกตัญญู นอบน้อม ต่อธรรมชาติ ตนเอง เพื่อนมนุษย์ และธรรมชาติแวดล้อมที่เกื้อหนุนการดำรงชีวิต

ในวันที่เด็กกำลังเล่นอยู่ในสนาม เด็ก จะได้สังเกตและเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ ในธรรมชาติ เด็ก ๆ เห็นแมลงดกกลม ๆ เล็ก ๆ ในสนามเด็ก พูดคุยกันว่า “ไข่มด” “ไข่ไข่เดือนหรือเปล่า” “หรือว่าจะเป็นไข่นก” “ดูสิมันสีดำ ๆ “ “ จับได้ไหม” จากนั้นเด็กเอื้อมมือไปจับ “มันกลิ้งได้นะ” “อู๊ย...เยอะมากเลย” สิ่ง que เด็กพูดคุยสงสัยสิ่งต่าง ๆ เป็นสิ่งที่ได้ยินบ่อยเมื่อเด็กอยู่ในสนาม

หลายครั้งที่เด็กสังเกตเห็นความเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ วันหนึ่งเมื่อเด็ก ๆ สังเกตเห็นท้องฟ้ามืด เด็ก เดินมาบอกครูว่า “เข้าห้องกันเถอะ ท้องฟ้ามืดแล้ว เดี่ยวฝนจะมา”

นอกจากการสังเกตสิ่งภายนอกแล้วเด็กเริ่มรู้ตัวในการสังเกตการเปลี่ยนแปลงภายในตน ดังเช่น ในสนามเด็ก ๆ ได้วิ่งเล่นเต็มที่หรือที่ครูเรียกว่าช่วงเวลา “หายใจออก” น้องตองซึ่งเป็นเด็กผู้ชายค่อนข้างเจ้าเนื้อวิ่งเล่นอยู่ในสนามจนเหนื่อย รีบวิ่งเดินมาหาครูซึ่งนั่งอยู่ขอบสนาม “คุณครู จับหัวใจตองดูสิ เป็นอะไรไม่รู้ มันสั่นมาก เลย “ ครูยื่นมาวางทาบบนหน้าอกของเด็ก “อ้อ รู้แล้วละ เมื่อกี้ตองทำอะไร” น้องตองตอบว่า “ตองวิ่งเล่นกับเพื่อน วิ่งหลายรอบเลย” ครูพูดต่อว่า “ตองวิ่งเยอะ ลองนั่งนิ่ง ๆ สักพักสิ” ตองนั่งลงใกล้ ๆ ครู ผ่านไปครู่หนึ่งตองหันมาบอกครูว่า “หัวใจตองไม่เต้นแล้ว ตองไปวิ่งต่อนะครับ” ครูพยักหน้า

วันหนึ่งในห้องเรียนครูพูด ในขณะที่น้องก้องกำลังเล่นของเล่นอยู่ที่มุมบลิ๊กลูกไม้ เมื่อน้องดาเห็นจึงเดินเข้าไปเล่นด้วยแล้วแย่งตุ๊กตาของเล่นของน้องตอง ไมทันที่น้องดาจะเดินจากไปน้องตองหันมาดึงของเล่นของตนคืน น้องดาร์องให้และรีบตะโกนบอกครูว่า “น้องตองขาดสติแย่งตุ๊กตาหนูไป” ครูพูดซึ่งเห็นเหตุการณ์มาตลอด ตอบว่า “ต้องกำลังเล่นตุ๊กตาแล้วไปเอาของตองมาเรียกว่าขาดสติหรือเปล่า” น้องดาได้แต่นิ่งเงิบ น้องตองมองหน้าน้องดา แล้วหยิบตุ๊กตาอีกตัวหนึ่งมาให้ แล้วพูดว่า “เอาตัวนี้นะ” จากนั้นครูหันไปทำงานของตนต่อไป จากเหตุการณ์แสดงให้เห็นว่า น้องดาารู้ตัวเอง และน้องตองรู้จักแบ่งปัน

ในกระบวนการเรียนรู้วิถีพุทธของเด็ก เด็กเรียนรู้ผ่านกิจวัตรประจำวันที่เราเรียกว่า “วิถีชีวิตแห่งสติ” ซึ่งออกแบบกิจกรรมที่ทำให้เด็กตั้งสติและมีสมาธิอยู่กับกิจกรรม จดจ่อต่อเนื้อหาอย่างผ่อนคลายสอดคล้องกับพัฒนาการทางอารมณ์ของเด็กปฐมวัย ลักษณะของการจัดกิจกรรมเป็นการออกแบบกิจกรรมที่มีอุปมาของการเตือนเพื่อตั้งสติ ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากแนวคิดการปฏิบัติธรรมในชีวิตประจำวันของศาสนาพุทธนิกายมหายาน เช่น เมื่อได้เวลาเก็บของเล่นครูใช้สัญญาณระฆังเตือน ประกอบกับการภาวนากับคำพูดผ่านการร้องเพลง “ได้เวลา ฉันขอจากลา ของเล่นที่รัก เจ้าพักผ่อนกาย...” แม้กระทั่งการล้างมือ ใช้เพลงเตือนสติประกอบอยู่กับการกระทำ “ล้างมือ ล้างมือ เชิญน้อง...เดินไปล้างมือ” วิถีชีวิตแห่งสติเป็นการจัดกิจกรรมที่มีครูเป็น กัลยาณมิตรและครูเป็นแบบอย่าง เป็นกิจกรรมที่เด็กได้ใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูลต่อสรรพสิ่ง และผ่านการเปลี่ยนแปลงและความเป็นไปตามธรรมชาติ ผ่านคืนวันอันสดใหม่กับการค่อย ๆ เรียนรู้ และฝึกการใช้ชีวิตอย่างมีคุณค่า การอยู่รวมอย่างเกื้อกูล พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ในชีวิตประจำวันที่โอบล้อมไปด้วยธรรมชาติแห่งชีวิต ลักษณะกิจวัตรประจำวันหรือวิถีชีวิตแห่งสติของเด็ก มีลักษณะดังนี้

การจัดเนื้อหาสอดคล้องและสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติในการดำรงชีวิตในรอบวัน สัปดาห์ ฤดูกาล เทศกาลและในรอบปี ตามวัฏจักรของธรรมชาติและวัฒนธรรมประเพณี

การออกแบบกิจวัตรประจำวันที่มีความสมดุลที่เป็นเหมือนลมหายใจเข้า ลมหายใจออก มีกระทำซ้ำและมีความสม่ำเสมอ เหมือนวิถีชีวิตการปฏิบัติธรรมที่มีการปฏิบัติซ้ำ ซึ่งวิถีการทำงานของคุณและวิถีแห่งสติของเด็กเป็นวิถีเดียวกันกับวิถีการปฏิบัติธรรม

การใช้บทเพลง บทกลอน มีจังหวะที่อ่อนโยนและผ่อนคลาย ในการจัดกิจกรรมต่าง ๆ บทเพลง บทกลอนที่มีจังหวะที่อ่อนโยนและผ่อนคลายมีเนื้อหาที่สอดแทรกความรักความเมตตา แทรกอยู่ในทุกกิจกรรม

การจัดบรรยากาศและสิ่งแวดล้อมที่อบอุ่น เป็นมิตร และปลอดภัย ใกล้ชิดธรรมชาติ ตลอดจนออกแบบการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับธรรมชาติและพัฒนาการของเด็ก เพื่อให้เด็กดำเนินชีวิตอย่างผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ซึ่งวิถีการทำงานของคุณและวิถีแห่งสติของเด็กเป็นวิถีเดียวกันกับวิถีการปฏิบัติธรรม

วิถีชีวิตแห่งสติ เป็นกิจกรรมสำคัญที่ทำให้ครูได้ฝึกฝนตนเองเพื่อถ่ายทอดการสอนสู่เด็กและเป็นกระบวนการเรียนรู้ของเด็กควบคู่กันไป ดังตารางกิจวัตรประจำวันและรายละเอียดดังนี้

ในทุก ๆ วันเด็กเรียนรู้ผ่าน “วิถีชีวิตแห่งสติ” ดังตารางกิจวัตรประจำวัน

ดังนี้

เวลา (น.)	กิจกรรมวิถีชีวิตแห่งสติ									
7.00-9.30	<p>“ธรรมสวัสดี” เด็กและครูทำความเคารพซึ่งกันและกันเมื่อพบกัน</p> <p>ภาวนากับการจัดบ้าน...จัดใจ</p> <p>เล่นอย่างเป็นอิสระ</p> <p>ภาวนากับศิลปะแห่งชีวิต</p> <ul style="list-style-type: none"> - พูกันไปไหน...ลมหายใจไปด้วย - บั้น ถักทอ ร้อยสาน...งานหัตถกรรม - อาหารอร่อย...มีน้อยช่วยกันทำ 									
	<p>ในแต่ละวันในหนึ่งสัปดาห์มีกิจกรรมที่แตกต่างกันดังนี้</p>									
	<table border="1"> <thead> <tr> <th>วันจันทร์</th> <th>วันอังคาร</th> <th>วันพุธ</th> <th>วันพฤหัสบดี</th> <th>วันศุกร์</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>สีน้ำ</td> <td>ปั้นดิน</td> <td>ทำอาหาร</td> <td>หัตถกรรม</td> <td>ทำความสะอาดบ้าน</td> </tr> </tbody> </table>	วันจันทร์	วันอังคาร	วันพุธ	วันพฤหัสบดี	วันศุกร์	สีน้ำ	ปั้นดิน	ทำอาหาร	หัตถกรรม
วันจันทร์	วันอังคาร	วันพุธ	วันพฤหัสบดี	วันศุกร์						
สีน้ำ	ปั้นดิน	ทำอาหาร	หัตถกรรม	ทำความสะอาดบ้าน						
9.30-10.00	<p>วงกลมแห่งรัก</p> <p>กายเคลื่อนไหว ใจตั้งมั่น</p> <p>กาย วาจา ใจ... รวมเป็นหนึ่งเดียว</p>									
10.00-10.20	<p>ภาวนากับการล้างมือ กตัญญูกับร่างกายด้วยดูแลตนเอง</p> <p>เข้าห้องน้ำ การดื่มนมและอาหารว่าง</p>									
10.20-11.30	<p>ภาวนากับการเล่น ซึ่งจะทำกิจกรรมต่าง ๆ หมุนเวียนสับเปลี่ยนกันไป ได้แก่</p> <p>การละเล่นวิถีไทย เกษตรเพื่อชีวิต ภาวนากับธาตุทั้ง 4 ดิน น้ำ ลม ไฟ บริหาร</p> <p>กาย บริหารจิต กตัญญูต่อร่างกาย</p>									
11.30-11.45	<p>สู่โลกจินตนาการแห่งนิทาน</p>									
11.45-12.30	<p>อาหารอร่อยเพราะรับประทานกันหลายคน</p>									
12.30-14.00	<p>นิทราสุขสันต์</p>									
14.00-14.30	<p>ระฆังแห่งสติ</p> <p>กายเคลื่อนไหวใจรู้ ตื่น และเบิกบาน</p> <p>วงกลมแห่งรัก</p> <p>ธรรมสวัสดี</p>									

ภวานากับการจัดบ้าน...จัดใจ

ประมาณเวลา 6.30-7.00 นาฬิกา หลังจากที่ครูดูแลความเรียบร้อยของห้องเรียนแล้ว ครูทำหน้าที่อยู่ในห้องอาหาร หลังจากเด็กถอดถุงเท้ารองเท้าและกระเป๋ากลับเข้าชั้นชั้นเก็บของใช้ส่วนตัวในห้องเรียนแล้ว ก็เริ่มต้นกิจกรรมภวานากับการจัดบ้าน...จัดใจ และการเล่นอย่างอิสระ ซึ่งจะเกิดขึ้นพร้อม ๆ กัน เมื่อเด็ก ๆ เดินไปยังห้องอาหารทักทายกับครูของตนด้วยคำว่า "ธรรมสวัสดิ์" แล้ว น้องเล็กจะเข้าไปใช้เวลากับการเล่นอิสระในห้องเรียน ส่วนน้องคนกลาง พี่คนโต และน้องเล็กบางคนก็เข้าไปช่วยครูภวานากับกิจกรรมจัดบ้าน...จัดใจ เมื่อทักทายกับเด็ก ๆ แล้วครูทำหน้าที่ของตนด้วยใจที่จดจ่อ ปอกผลไม้ และวางเรียงลงในจานอย่างเป็นระเบียบดูงดงาม พี่ ๆ และน้อง ๆ ช่วยเหลือครูยกเก้าอี้ลงจากโต๊ะ จัดโต๊ะอาหาร ปูผ้ารองจาน วางจานของว่างแก้วน้ำ ตัดถุงนมเทใส่เหยือกบ้างก็ตักน้ำใส่โถ บ้างก็ช่วยกันยกหม้อข้าว หม้ออาหารไปวางไว้ที่ห้องครัวกลาง บ้างก็รับประทานอาหารเข้า มีเสียงพูดคุยกันเบา ๆ เด็ก ๆ ทำงานกันอย่างเบิกบาน กระตือรือร้นแต่ไม่ลุกอน

ในทุก ๆ เช้าครูมาถึงโรงเรียนถือถุงนมถุงใหญ่จากตู้เย็นมายัง "บ้านเรียน" (ห้องเรียน) แต่เช้า ใช้เวลาช่วงเช้าเป็นเวลาของการภวานากับการจัดบ้าน...จัดใจ ครูมีจิตจดจ่ออยู่กับการดูแลห้องเรียน เปิดประตู หน้าต่าง ดูแลความเรียบร้อย ปล่อยให้ตามมุมต่าง ๆ ในห้องเรียน ดูแลต้นไม้ดอกไม้หน้าพระและหน้าบ้าน ในระหว่างการดูแลห้องเรียนครูตั้งใจ เตรียมใจและกายเพื่อการทำงานกับเด็ก ๆ ในเช้าวันใหม่ พร้อมกับตั้งใจภวานาในใจว่า "ขอให้เด็ก ๆ มีความสุขกับการมาโรงเรียน" "ขอให้เด็ก ๆ มีสุขภาพที่แข็งแรงสมบูรณ์....."

จากนั้นครูจึงทำกิจกรรมภวานากับการจัดบ้านจัดใจต่อในห้องอาหาร เช็ดถูพื้น เตรียมน้ำสำหรับล้างจาน ผูกผ้าเหยือกน้ำ เหยือกสุมุนไพร เหยือกนม และนำถุงนมใหญ่ที่ข้างในเป็นถุงนมถุงเล็ก ใส่ไว้ในกระติกพร้อมกับเตรียมกรรไกรไว้สำหรับเด็กตัดนมใส่เหยือก

ครูชวนเด็ก 3-4 คน ช่วยกันยกหม้อข้าว หม้ออาหาร ถ้าว้นไหนมีเด็ก 3 คน เด็ก 2 คนช่วยกันจับหม้อข้าวคนละข้าง มือข้างหนึ่งของครูถือเหยือกน้ำสุมุนไพร อีกข้างหนึ่งจับหม้อและมีเด็กช่วยจับอีกด้านหนึ่ง แต่ถ้ามีเด็ก 4 คน ก็ช่วยกันถือหม้อข้าว หม้ออาหาร ครูถือเหยือกน้ำสุมุนไพร ไปที่ห้องครัวกลาง ระหว่างทางที่เดินไป อากาศยามเช้าสดชื่น ทำให้จิตใจเบิกบาน พบเห็นทุกคนต่างทำหน้าที่ของตนเองและทักทายกันด้วยการกล่าวคำสวัสดิ์และยิ้มให้กัน เด็ก ๆ มาโรงเรียนกันหลายคนมากขึ้น แต่บรรยากาศของโรงเรียนในเวลาก่อน 7 นาฬิกายังเงียบสงบ มีเสียงพูดคุยกันเบา ๆ ได้ยินเสียงนกและเสียงรถวิ่ง เมื่อถึงห้องครัวกลาง เด็ก ๆ ช่วยกันถือผลไม้ ครูตักน้ำสุมุนไพรใส่เหยือก และเดินกลับห้องเรียน เมื่อครูจัดเตรียมผลไม้เสร็จก็ใช้ผ้าคลุมถาดผลไม้ เหยือกน้ำสุมุนไพรและ เหยือกนม เมื่อได้เวลาครูและเด็ก ๆ เดินเข้าห้องเรียนด้วยหน้าตาที่ยิ้มแย้ม มีรอยยิ้มที่มุมปาก ช่วงนี้เป็นช่วงการเล่นอย่างอิสระ และกิจกรรมศิลปะแห่งชีวิต

ในช่วงที่ครูและเด็กบางคนอยู่ในโรงอาหาร เด็กบางคนที่อยู่ในห้องเรียนนั่ง ร้อยดอกไม้ด้วยก้านมะพร้าว หรือปักดอกไม้ลงในแจกัน เพื่อเตรียมถวายพระ ดอกไม้ที่นำมาถวายพระ เป็นดอกไม้ที่ครูเตรียมไว้ตอนเช้า ครูเก็บดอกไม้มาจากดอกไม้ที่ร่วงอยู่ในสนาม ส่วนใหญ่จะเป็นดอกลีลาวดี และดอกปีบที่ยังคงความสดและกลีบดอกสวย บางวันครูก็เดินออกมานอกโรงเรียนเพื่อเก็บดอกหญ้าริมทาง ดอกหญ้าริมทางเป็นดอกไม้เล็ก ๆ มีลักษณะรูปทรงของดอกและใบที่สวยงามต่างจากดอกไม้ที่เห็นทั่วไป ส่วนใหญ่ในวันจันทร์ หรือวันที่เปิดเรียนหลังจากวันหยุดนักขัตฤกษ์ จะมีดอกไม้ที่มาจากการใช้งานแล้วในสถานปฏิบัติธรรม ส่วนใหญ่เป็นดอกไม้ที่ใช้จัดงานต่าง ๆ

เด็กหลายคนจะกำดอกไม้ไว้ในมือเล็ก ๆ เพื่อนำมาถวายพระ ดอกไม้ที่เด็กนำมาเป็นดอกไม้หลากชนิดจากที่บ้าน และจากริมทางที่เดินผ่าน

“ธรรมสวัสดิ์ครับ น้องมอสเอาดอกไม้มาฝาก”

(เด็ก:13 กันยายน 2548)

น้องมอสและแม่ตุ๊ก เดินผ่านสวนสาธารณะ สองแม่ลูกเดินพูดคุยและจูงมือกันเก็บใบไม้ดอกไม้มาฝากครูเป็นประจำ

“ที่สวน(ชื่อสวนสาธารณะ) มีดอกไม้เยอะ สวยทั้งนั้นเลย คุณลุงที่สวนก็ใจดี บอกว่าเก็บได้”

(ผู้ปกครอง:13 กันยายน 2548)

การเล่นอย่างอิสระ ลื่นไหล ไม่ถูกแทรกแซง

การเล่นอิสระ เริ่มต้นตั้งแต่เด็กมาถึงโรงเรียนในเวลาประมาณ 6.30-7.00 นาฬิกา เด็กสามารถใช้พื้นที่ทั้งหมดในห้องเรียนเป็นพื้นที่เล่นของเด็กสามารถนำของเล่นในมุมต่าง ๆ ที่ครูจัดเตรียมไว้ รวมทั้งชั้นวางของเล่น โต๊ะ เก้าอี้ มาเล่นได้อย่างอิสระ ของเล่นในห้องเรียนเป็นของเล่นที่ครูจัดทำขึ้นและของเล่นจากธรรมชาติ เช่น ท่อนไม้ ผ้าสีต่าง ๆ เมล็ดพืช และตุ๊กตาที่ครูประดิษฐ์เองซึ่งมีรายละเอียดน้อย ทำให้เด็กมีอิสระในการใช้จินตนาการอย่างสร้างสรรค์

ในการเล่นอย่างอิสระ สามารถมองเห็นลักษณะการเล่นที่หลากหลาย น้องเด็กจะนำของเล่นหลากหลายชนิดมาเรียงต่อกัน เป็นแนวยาว แล้วกิ้งกิ้งกิ้งเดินไปรอบ ๆ ของเล่นชนิดเดียวกันเช่นฝักสะบ้า บางครั้งนำมาเป็นม้าขี่เล่น ถูกเปลี่ยนเป็น เรือพาย หรือกลายเป็นดาบ ซึ่งเป็นลักษณะของการเล่นคนเดียว น้องคนกลาง จะนำผ้ามาโพกศีรษะ คลุมไหล่ ผูกเอว และสมมุติตนเองเป็นตัวละครต่าง ๆ บางครั้ง ก็จะทำตัวให้น้อง และชวนมาเล่นด้วยกัน ส่วนพี่คนโต

ชอบเล่นเลียนแบบการเล่านิทานและเรื่องราวต่าง ๆ ที่แต่งขึ้นเอง โดยการนำผ้า ตุ๊กตา เมล็ดพืช และท่อนไม้ มาสร้างเป็นฉากนิทาน และเล่าเรื่องร่วมกัน

นำไม้ไผ่มาสร้างมาวางเป็นแนวตั้งและนำผ้าสีเขียวมาคลุมเป็นภูเขา และนำผ้าสีฟ้าวางพาดทับเป็นน้ำตก ให้ไหลลงมาจากภูเขาและนำผ้าสีแดงและสีเหลืองมาทำเป็นพระอาทิตย์ขึ้นที่เหนือภูเขา เล่าเรื่องว่า “มีนางฟ้ามีใจดีอยู่บนภูเขา” หยิบเมล็ดพืชขนาดใหญ่มาทำท่าว่าย่น้ำลงมาจากภูเขา

“มีเด็กที่กำลังเล่นน้ำตกและกำลังลงมาจากภูเขาและจะมีพ่อแม่ น้องสาว พี่ชายอยู่ในบ้านใกล้ภูเขา แม่ พ่อ ก็จะทำน้บ้าน พี่ชายน้องสาวก็จะเล่นเล่นไปในป่าข้าง ๆ บ้าน จะมาอาบน้ำกันที่น้ำตก แล้วก็อาบน้ำ แล้วก็หายไปแล้ว”

(เด็ก: 22 พฤศจิกายน 2548)

ครูนั่งประจำที่ของตนเอง วันนี้เป็นกิจกรรมภาวนากับการปักผ้าครูหยิบผ้าที่ปักค้างไว้มาทำต่อ ในขณะที่เด็กเล่นและสังเกตเด็กไปพร้อม ๆ กัน โดยการฟังเสียง และเหลือบมองเด็กเป็นระยะ ๆ ว่าเด็กมีการเล่นเป็นอย่างไร มีเหตุการณ์อะไร เกิดขึ้นหรือไม่ ครูจะไม่เข้าไปแทรกแซงการเล่นของเด็ก

“ครูจะไม่เข้าไปแทรกแซงการเล่นของเด็ก จะไม่เข้าไปพูดคุยหรือถามเด็ก ปล่อยให้เขาเล่นไปตามจินตนาการของเขาแล้วนั่งทำงานของเราไป ครูต้องเป็นแบบอย่างของเด็ก ครูทำงาน เด็กก็ทำงานของเด็กคือเล่น”

(ครู : 3 สิงหาคม 2548)

“การเล่นของเด็กสำคัญมาก จะใช้เวลาในช่วงนี้สังเกตเด็ก เด็กแต่ละคนมีการเล่นที่เปลี่ยนไป เราจะรู้ว่าเขาเป็นอย่างไร”

(ผู้บริหาร: 15 กุมภาพันธ์ 2549)

“เมื่อครูคอยสังเกตเด็กอย่างสม่ำเสมอ ครูจะเห็นความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายในตัวเด็ก และจะสามารถแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นได้อย่างเหมาะสม การสังเกตนี้เป็นสิ่งสำคัญมากสำหรับครู เพราะหน้าที่ของครูคือการเฝ้าสังเกตกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น”

(เอกสารการปฏิบัติตนของครูตามวิถีชีวิตแห่งสติ : 7 มีนาคม 2549)

ภาวนากับศิลปะแห่งชีวิต

เวลาประมาณ 9.00-9.30 นาฬิกา หลังจากที่เด็กเล่นอิสระแล้วประมาณ 1 ชั่วโมง ครูจัดกิจกรรมศิลปะให้เด็กทำ เรียกว่ากิจกรรมการภาวนากับศิลปะแห่งชีวิต ประกอบด้วย กิจกรรมหมุนเวียนกันไปดังนี้ วันจันทร์กิจกรรมสีน้ำ วันอังคารกิจกรรมปั้นดิน วันพุธกิจกรรมทำอาหาร วันพฤหัสบดี หัตถกรรมและวันศุกร์กิจกรรมทำความสะอาดบ้าน ในวันที่เป็นกิจกรรมปักผ้า ครูเตรียมผ้าฝ้ายเป็นรูปสี่เหลี่ยมขนาดเท่าผ้าเช็ดหน้าผืนเล็ก พร้อมไหมพรม และเข็มปักไว้บนชั้นวางอุปกรณ์ปักผ้า ในกิจกรรมนี้เด็กเป็นผู้วาดภาพเองด้วยดินสอดำตามจินตนาการลงบนผ้าเลือกสีไหมพรมและเข็ม แล้วนำมาให้ครูสอยจากนั้นครูจึงซึ่งสตีงลงบนผ้าแล้วส่งให้เด็ก ๆ นำไปปัก การปักผ้าต้องใช้เวลาไม่สามารถทำเสร็จในในช่วงเวลาที่มีกิจกรรม ดังนั้นเมื่อหมดเวลาครูและเด็กจะเก็บงานไว้ทำต่อ เมื่อมีเวลาว่างหลังตื่นนอน หรือในวันพฤหัสบดีถัดไป

พี่โตและพี่คนกลางบางคนเมื่อเห็นครูปักผ้า ก็จะหยุดเล่น เดินมาหยิบผ้าของตนเองมาปักต่อเติมจากที่ทำค้างไว้ ส่วนน้องเล็กยังคงสนุกกับการเล่นของเล่น แต่ก็มีบ้างบางคนที่สนใจก็จะมานั่งดูพี่ ๆ ปัก และขอครูปักผ้า ครูบอกว่าหนูยังเล็ก ดูพี่ ๆ ไปก่อน เด็ก ๆ ส่วนใหญ่เชื่อฟัง แต่มีบ้างถ้าเด็กสนใจและมาถามบ่อย ๆ ครูก็จะให้ทำเชือกจากไหมพรม

"การปักผ้าเป็นงานที่ยากยังไม่เหมาะกับเด็กเล็กในทอมตัน
ครูต้องคอยสังเกตพัฒนาการของเด็กแต่ละคนถ้าเห็นว่า
คนไหนพร้อมก็ให้ทำได้ ถ้าให้เด็กที่ยังไม่พร้อมทำงานและเด็กทำ
ไม่ได้หรือทำไม่สำเร็จ เด็กจะเกิดความขัดแย้งในใจ และไม่เบิกบาน"

(ผู้บริหาร: 3 สิงหาคม 2548)

การทำงานปักผ้าเด็ก ๆ จะมีใจจดจ่ออยู่กับการทำงาน ทำงานด้วยความตั้งอกตั้งใจ มีความมุ่งมั่น ครูสามารถเรียนรู้เด็กแต่ละคนได้จากการทำงาน ระยะเวลาของแต่ละฝีมือนั้น ครูสามารถเรียนรู้ลักษณะความแตกต่างของเด็กแต่ละคน และสามารถเรียนรู้ว่าในวันนั้นสภาวะอารมณ์ของเด็กเป็นอย่างไร ยิ่งถ้าเป็นพี่โตครูจะรู้จักเด็กได้เป็นอย่างดี

ภาวนากับการเก็บของเล่น

เมื่อหมดเวลาการเล่นอิสระและการภาวนากับศิลปะแห่งชีวิต ครูเดินไปนั่งทำเทพธิดาที่หน้าพระ เงยหน้ามองเด็ก ๆ ไปรอบ ๆ ห้อง เอื้อมมือหยิบระฆังเพื่อเชิญระฆัง พี่โตบางคนหันมามอง และนั่งทำเทพธิดา น้องกลางและพี่เล็กยังคงมีความสุขกับการเล่น เสียงสัญญาณระฆังดังขึ้น ครั้งที่ 1 ครั้งที่ 2 ครั้งที่ 3 เด็ก ๆ ททยอยกันนั่งคุกเข่า พร้อมกับพนมมือ ครูวางไม้เชิญระฆัง พนมมือ และพูดพร้อมกับเด็ก ๆ ว่า "ขอบคุณ(ครับ)ค่ะ คุณครู ขอบคุณ(ครับ)ค่ะ พี่ของ

เล่น คำขอบคุณที่ตั้งขึ้นเช่นนี้เป็นประจำทุกวัน ด้วยความสุภาพอ่อนโยน แสดงความกตัญญูด้วยการขอบคุณสรรพสิ่งที่แบ่งปันความสุข

“ได้เวลา ฉันขอจากลา ของเล่นที่รัก เจ้าพักผ่อนกาย
ห่มผ้าให้แล้ว เจ้าอนสบาย พรุ่งนี้มาเล่นใหม่
ลาก่อน ลาก่อน ลาก่อน ลา”

ต้นเสียงเพลงของครูดังขึ้นพร้อม ๆ กับเดินไปเก็บของเล่นเด็ก ๆ ร้องเพลงคลอตามไปพร้อม ๆ กัน ต่างช่วยกันเก็บ ของเล่น น่อง ๆ ที่มาใหม่บางคน ยังเล่นอยู่ พิโดพูดว่า “ได้เวลา เก็บของเล่นได้แล้ว” และเก็บของเล่นของตนต่อไป ของเล่นต่าง ๆ ถูกเก็บเข้าที่เดิม ผ่าสาธูหลากสีถูกวางกองรวมกันใกล้ ๆ กับตะกร้าเก็บผ้า ของเล่นชิ้นใหญ่ ๆ เก็บเข้าที่เรียบร้อยแล้ว ยังคงเหลือแต่เมล็ดพืชเมล็ดเล็ก ๆ เด็กที่เหลือทยอยกันมาพับผ้า ผ่าหนึ่งผืนช่วยกันพับสองคน เด็กสองคน ยืนตรงกันข้ามกัน มือสองมือถือชายผ้าคนละด้าน ถ้าต่างคนต่างต้องการพับไปในทิศทางที่ตนต้องการก็จะพับไม่เสร็จไม่เรียบร้อย การพับผ้าแต่ละครั้งเด็ก ๆ ได้เรียนรู้การ “ยอม” กัน การเห็นอกเห็นใจผู้อื่น การเฝ้าดูพิจารณาเพื่อให้เกิดการจัดระเบียบเกิดขึ้น รายละเอียดเล็ก ๆ น้อย ๆ นี้ เป็นการเรียนรู้ที่ยิ่งใหญ่ เรียนรู้การใส่ใจ ใคร่ครวญ พิจารณา การละวาง ลดตัวตน ถ้าไม่ยอมกันการพับผ้าก็ไม่สำเร็จ ความสำเร็จจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อรู้จักประสานน้ำใจ ถ้าต่างฝ่าย ต่างต้องการทำตามใจของตน การพับผ้าก็จะไม่สำเร็จไม่เป็นระเบียบ แต่ถ้าต่างคอยประคับประคองดูแลกัน การพับผ้าก็จะบรรลุจุดมุ่งหมาย เกิดระเบียบ การทำงานที่เป็นระเบียบนี้ เกิดขึ้นภายในซึ่งอาจเรียกว่าเป็นวินัยในตนเอง การสร้างวินัยคือการสร้างอุปนิสัยที่ดีงาม เมื่อใดก็ตามเมื่อเด็กก่อเกิดและเข้าใจวินัยในตนเอง อิศรภาพก็จะเกิดขึ้น และการกระทำแบบนี้เด็กจะถูกพัฒนาอย่างไม่รู้ตัว เมื่อวันหนึ่งเกิดความรู้ตัว เด็กก็จะเฝ้าดูข้างในและข้างนอกตัวเองก่อเกิดเป็นอิศรภาพที่แท้จริง

ครูกับน้องเล็กและพี่คนกลางจับมือเป็นวงกลม ในขณะที่พิโด 2-3 คนช่วยกันเก็บเมล็ดพืชเล็ก ๆ ที่ตกหล่นอยู่บนพื้นห้อง เมื่อทุกอย่างถูกเก็บเข้าที่เรียบร้อยแล้ว พิโดก็ทยอยมาจับมือเป็นวงกลม

ภาวนากับการเก็บของเล่นเด็กได้ซึมซับและเรียนรู้ความกตัญญู เห็นคุณค่าของสรรพสิ่ง ทุกสรรพสิ่งและสรรพชีวิตในโลกนี้ต่างมีบุญคุณต่อเรา ทำให้เราได้เรียนรู้คุณประโยชน์ของสรรพสิ่งที่มีต่อชีวิต เราจำเป็นต้องสำนึกและระลึกถึงพระคุณของสรรพสิ่งที่เกื้อกูล

วงกลมแห่งรัก

ช่วงเวลาวงกลมแห่งรักประกอบด้วย 2 กิจกรรมคือ กายเคลื่อนไหว ใจตั้งมั่น และกิจกรรมกาย วาจา ใจ... รวมเป็นหนึ่งเดียว ก่อนเริ่มทำกิจกรรมครูใช้เพลงที่ใช้ร้องกันทั่วไป 2-3 เพลง เพื่อเตรียมเด็กให้สงบก่อนเริ่มทำกิจกรรมใหม่ดังนี้

“จับมือกันเป็นวงกลม.... .....แล้วก็ขยายออกไป”

“เขย่งปลายเท้าแล้วก้าวย่องไป เปลี่ยนท่าใหม่.... ..แล้วทำตัวให้ตรง”

เมื่อเด็กและครูอยู่ในวงกลมหันหน้าเข้าหากันแล้ว ครูก็ชวนเด็ก ๆ ร้องเพลง และทำท่าประกอบเพลง เพื่อเป็นการเตรียมพร้อมสำหรับทำกิจกรรมต่อไป

“ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก ดั่งดอกไม้บาน

ภูผาใหญ่กว้าง ดั่งสายน้ำ ช้ำเย็น ดั่งนภาอากาศอันบางเบา”

ครูเลือกร้องเพลงที่มีจังหวะนุ่มนวล เด็กร้องเพลงและทำท่าทางประกอบเพลงด้วยใบหน้าที่มีรอยยิ้มน้อย ๆ เบิกบาน เคลื่อนไหวร่างกายประกอบเพลงอย่างอ่อนโยน

กายเคลื่อนไหว...ใจตั้งมั่น

เมื่อเด็กจับมือกันเป็นวงกลมพร้อมทำกิจกรรมภาวนากับบทเคลื่อนไหวแล้ว ครูนำบทกลอนที่สอดคล้องกับฤดูกาล บทกลอนแม่พระธรณี บทเคลื่อนไหวประจำฤดูฝน เด็กได้เคลื่อนไหวแขน-ขาและทุกส่วนของร่างกายเพื่อให้เกิดความสมดุลตามท่าทางที่ครูกำหนด โดยลักษณะของท่าทางจะทำต่อเนื่องกันตลอดบทกลอน โดยให้เด็กสมมุติตนเองอาสาสมัครเป็นตัวละคร ได้แก่ พระอาทิตย์ ชาวนา เมฆ สายฝน ผึ้ง เจ้าแห่งราตรี 5 ถ้าเด็กเลือกเป็นตัวละครตัวเดียวกัน ครูจะถามว่า “วันนี้น้อง (ชื่อเด็ก) และน้อง(ชื่อเด็ก)อยากเป็นพระอาทิตย์ แต่มีพระอาทิตย์ดวงเดียว ใครอยากเสียสละให้เพื่อนได้เป็นก่อน แล้วหนูค่อยเป็นวันหลังคะ” ส่วนใหญ่เด็กจะตกลงกันได้ เด็กที่เป็นตัวละครหลักครูจะโพกผ้าสาหลูสีต่าง ๆ ตามบทบาทของตัวละคร จากนั้นครูและเด็กก็จะร้องและทำท่าทาง ในการทำกิจกรรมหากมีเด็กที่ยังไม่พร้อมในการร่วมทำกิจกรรม ครูจะไม่บังคับ แต่จะคอยส่งความรู้สึกไปยังเด็กด้วยความสงบ หันไปมอง พร้อมกับนำเด็ก ๆ ทั้งห้องดำเนินกิจกรรมต่อไป

“...พอใจมันนิ่ง มันก็ไม่ได้คิดอะไร...แล้วก็กลับมาทำงานต่อ”

(ครู: 3 สิงหาคม 2548)

แต่ถ้ามีเด็กרבกรวนเพื่อนมาก ครูก็จะเดินไปหาเด็กด้วยท่าทางสงบไม่ฉุนเฉียว เข้าไปจูงมือออกจากสิ่งที่กำลังทำอยู่โดยไม่ว่ากล่าว นำเด็กเข้ามาในวงกลมหรือฝากไว้กับพี่ต้นไม้ จากนั้นครูก็จะทำกิจกรรมต่อไป

เมื่อจบบทกลอนครูปลูกเด็กจากภวังค์ตามจินตนาการของบทแม่พระธรณี ด้วยท่าโยคะง่าย ๆ พร้อมกับทักทายเพื่อน ครู ตนเองและสรรพสิ่งในธรรมชาติ

“ตื่นอย่างสดใส อรุณฉายสาดส่องมา
กลางคืนค่อยเคลื่อนคลา เริงร่ารับวันใหม่

“สวัสดิ์ตะวัน สวัสดิ์โลกหล้า สวัสดิ์ต้นไม้และนกในนภา
สวัสดิ์ภูเขา ปลายน้ำในธารา สวัสดิ์ครู เพื่อนยา และฉันเอง”

พี่โตจดจำเนื้อเพลงทุกตอนได้ พี่กลางและน้องเล็ก จำได้บางส่วน เมื่อจบกิจกรรมเคลื่อนไหววงกลมแห่งรัก ครูฮัมเพลงเบา ๆ เด็ก ๆ รู้หน้าที่ของตนเอง จับคู่กันพับผ้า แล้วนำผ้าไปเก็บในตะกร้า

กิจกรรมกายเคลื่อนไหว...ใจตั้งมั่น เด็ก ๆ ได้เรียนรู้ธรรมชาติของฤดูกาลผ่านเนื้อหาของบทกลอน เด็กได้ร้อง เคลื่อนไหวท่าทางและได้ยินเนื้อร้องอันไพเราะอ่อนโยน เด็กซึมซับและเรียนรู้ความรักความผูกพัน เห็นความเกื้อกูล การแบ่งปัน และเห็นความสัมพันธ์ของความจริงในธรรมชาติ บทกลอนมีจังหวะ ช้า เร็ว สลับกันตามเนื้อหา เด็กทุกคนมีความสุขอยู่กับการกระทำ เด็ก ๆ ได้ใช้ร่างกายของตนทำท่าโยคะ และท่าทางต่าง ๆ ที่เลียนแบบท่าทางของครูซึ่งท่าทางแต่ละท่าที่เด็กเคลื่อนไหวมีผลก่อให้เกิดความสมดุลของร่างกาย เนื้อหา จังหวะ และท่าทางของบทกลอน เด็ก ๆ สามารถสร้างฝันภาพแห่งจินตนาการของตน การทำกิจกรรมกายเคลื่อนไหว...ใจตั้งมั่น เด็กสามารถเรียนรู้ได้อย่างลื่นไหล ไม่สะดุดและไม่ติดขัด ผ่อนคลายอย่างมีความสุข ดังที่ครูกล่าวว่า

“ครูที่จดจำท่าทางและบทกลอนได้จนขึ้นใจ ช่วยให้ครูทำงานกับตัวครูเองได้ อย่างดี เมื่ออยู่ต่อหน้าเด็ก และสิ่งนี้เด็ก ๆ จะซึมซับและเรียนรู้ประสบการณ์จากครูได้ลื่นไหลและมีความสุข”

(ครู: 3 สิงหาคม 2548)

บทเคลื่อนไหวประจำฤดูกาล ที่เป็นวัฏจักรในรอบปีของธรรมชาติ เด็กได้ใช้จินตนาการกับสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในธรรมชาติในโลกของกายภาพ ชีวภาพ และจักรวาล ซึ่งประกอบด้วยบทกลอนต่าง ๆ ได้แก่ บทกลอนแม่พระธรณี ในช่วงฤดูร้อนประมาณเดือนมิถุนายนถึงเดือนสิงหาคม บทกลอนพระแม่คงคาในช่วงฤดูฝนและช่วงน้ำหลากประมาณกลางเดือน

กันยายนถึงปลายเดือนพฤศจิกายน บทกลอนไอ้พระพายใช้ในช่วงฤดูหนาวประมาณเดือน ธันวาคมถึงเดือนมีนาคม นอกเหนือจากบทกลอนประจำฤดูกาลแล้ว ในช่วงเริ่มต้นของการเปิด ภาคเรียน เป็นบทกลอน “กำเนิดเจ้าชายน้อย” ซึ่งเป็นประวัติของพระพุทธเจ้า และในปีนี้ก็เริ่ม เขียนบทกลอนประจำเทศกาลเพื่อนำมาใช้ช่วงสัปดาห์เทศกาลสำคัญ ๆ ได้แก่ วันขึ้นปีใหม่ วัน สงกรานต์ และวันเข้าพรรษา เป็นต้น

กาย วาจา ใจ...รวมเป็นหนึ่งเดียว

กาย วาจา ใจ...รวมเป็นหนึ่งเดียว เป็นกิจกรรมที่อนุรักษ์วัฒนธรรมและ ประเพณีที่ดีงาม ในกิจกรรมทั้งเด็กและครูได้สำรวจ กาย วาจา และใจ ในการร่วมกันเคารพงชาติ อธิษฐานจิต แม่เมตตาและสวดมนต์ ครูจะต้องแสดงให้เด็กเห็นถึงการทำทางที่สงบ เยือกเย็น สำรวม และนอบน้อมในการทำกิจกรรมเพื่อเป็นแบบอย่างที่ดีแก่เด็ก

“การแสดงกริยาที่สงบ สุขุม เยือกเย็นของครู แสดงให้เห็นถึงครูมี พุทธิภาวะภายในที่นอบน้อมต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเช่นกัน เด็กจึง เลียนแบบครู ทุกอย่างที่แสดงต่อหน้าเด็ก”

(ผู้บริหาร: 27 กรกฎาคม 2548)

“...การสวดมนต์ อธิษฐานจิต แรก ๆ เด็กใหม่ ๆ ครูจะพูดว่าจะต้อง ทำอะไร แต่หลังจากนั้นก็ลดการพูดลง”

(ผู้บริหาร: 16 มิถุนายน 2548)

“เชิญธงขึ้นสู่ยอดเสา พวกเรายืนตรงทันที
ไตรรงค์คือธงสามสี สีแดงนี่คือสีแดงชาติ สีขาว ศาสนา
น้ำเงินหมายความว่า องค์พระมหากษัตริย์ไทย”

ครูพูด “แถวตรง” ทุกคนยืนตรงและร่วมกันร้องเพลงชาติ

“ประเทศไทยรวมเลือดเนื้อชาติเชื้อไทย .....ชาติไทย ทวี มีชัย ชโย”

เมื่อเพลงจบ เด็กนั่งล้อมวงด้วยท่าขัดสมาธิหันหน้าไปทางด้านพระพุทธรูป ครูเดินไปเชิญเทียน (ประคองเทียนด้วยมือทั้งสองข้าง) และกลับมานั่งที่เดิมใช้ไม้ขีดจุดเทียน ประคองพานเทียนขึ้น ด้วยสองมือพร้อมกับกล่าวบทกลอนว่า

“เทียนไขไฟดวงน้อย ตั้งแสงหิ่งห้อยในยามราตรี หากในที่มืดมืด
แสงไฟน้อยนิลริบหรี่แต่มีพลัง ส่งให้สงบลึกภายในให้พบความหวัง
แสงไฟน้อยแต่มีพลัง แสงเจ้าอาจพลังเผาผลาญหมดไป
ตั้งใจเล่าเรียนเมื่อแม่จุดเทียนมาเริ่มวันใหม่ จงตั้งความหวังให้วันนี้สดใส
รวมความรักรวมใจอยู่ในแสงเทียน”

เมื่อจบคำ ครูพูดต่อว่า

“ขอให้ความรักของซี่ฝั่งจากมือน้อย ๆ ของเด็ก ๆ มารวมอยู่ในแสงเทียน
ขอให้แสงเทียนเป็นแสงเทียนแห่งความสะอาด สว่าง สงบ ขอให้เด็ก ๆ มี
ความสุข ในขณะที่เชิญเทียนนะคะ”

ครูส่งเทียนให้กับเด็กที่นั่งทางด้านซ้ายของครู เด็กรับพานเทียนด้วยมือทั้งสอง
เชิญเทียนขึ้นระหว่างอกพร้อมกับอธิษฐาน เสร็จแล้วจึงส่งให้เพื่อนที่อยู่ทางซ้ายต่อไป จน
ครบทุกคน เมื่อครบรอบครูบางห้องเชิญเทียนกลับไปวางไว้ที่เดิมแต่บางห้องให้พี่โตเชิญเทียน
กลับไปที่เดิม

คำอธิษฐานไม่ใช่การอ้อนวอนขอ แต่เป็นการรวบรวมจิต ตั้งใจมั่นในการทำ
สิ่งที่ปรารถนาเพื่อให้เกิดผลสำเร็จ การอธิษฐานเป็นการแสดงความมุ่งมั่นตั้งใจของตนเอง บาง
วันจะมีการอธิษฐานในใจแต่บางวันครูอธิษฐานออกเสียงเพื่อเป็นตัวอย่างแก่เด็กว่า

“วันนี้(ชื่อครู).....ขออธิษฐานจิตว่าจะตั้งใจทำงาน ไม่ชุนมัวขณะทำงาน
และจะมีรอยยิ้มบนใบหน้า”

“วันนี้(ชื่อครู) ขออธิษฐานว่าจะช่วยเหลือเด็ก ๆ ดูแลห้องเรียน และ
เก็บของเล่น”

ในขณะที่เด็กเลียนแบบคำอธิษฐานของครูว่า

“วันนี้ขออธิษฐานว่าหนูจะเป็นเด็กดีกับพ่อกับแม่....ไม่ดื้อ....ช่วยกวาดบ้าน”

“วันนี้(ชื่อเด็ก) ขออธิษฐานว่า จะช่วย(ชื่อครู)เก็บจาน ล้างจาน”

“วันนี้ขออธิษฐานว่าไม่ดื้อ ไม่ชุน มีสติ”

จากนั้นเป็นการแผ่เมตตาาร่วมกันทั้งห้อง โดยครูพูดว่า

“ขอเชิญเด็ก ๆ ยื่นมือออกมาพร้อมที่จะให้ความรักกับเพื่อน ช่าง ๆ มือขวาพร้อมที่จะรับความรัก มือซ้ายคว้าพร้อมที่จะส่งความรักต่อไปให้กับเพื่อน ๆ ของเรา”

เด็ก ๆ หมายมือตามคำสั่งของครูยื่นให้เพื่อนที่นั่งอยู่ข้าง ๆ ครูเชิญน้อง...เป็นตัวแทนเพื่อนำอธิษฐานจิตว่า

“เราอธิษฐานว่า”

เด็กทุกคนและครูพูดต่อว่า

“เราจะเริ่มต้นวันใหม่ด้วยรอยยิ้มกับความสงบเยือกเย็น อันศักดิ์สิทธิ์ ที่อิสระปราศจากความขัดแย้ง เราจะคิดแต่สิ่งที่ดีงามเป็นประโยชน์ต่อเพื่อนมนุษย์และสรรพสิ่งทั้งปวง เราจะพูดแต่วาจาที่ไพเราะสร้างสรรค์ เคารพตนเอง เคารพผู้อื่น (เจียบหนึ่งจิตใจ) ตั้งใจมั่นเพียรพยายามอดทนไม่ท้อถอย”

ครูพูดว่า

“วันนี้ขอให้เด็ก ๆ มีจิตเมตตาคนที่อยู่ข้าง ๆ ของเรา เราจะไม่ทำให้ผู้ที่อยู่ข้าง ๆ ของเราเจ็บปวด ด้วยคำพูด ด้วยการกระทำ เราจะมีความรักความเมตตาให้กับเพื่อน ๆ ทุกคน ตั้งใจที่จะทำความดีและมีสติตั้งใจที่จะไม่วิ่งในห้องเรียน ไม่วิ่งบนพื้นสีแดง ดูแลน้อง ๆ (ครูเว้นระยะครู่หนึ่งและพูดต่อว่า) ลมหายใจเข้าอ่อนโยน ลมหายใจออก ผ่อนคลาย ขอให้เด็ก ๆ มีความสุขในเช้าวันนี้ละคะ”

เด็กขยับตัว เด็กผู้ชายนั่งท่าเทพบุตร เด็กผู้หญิงนั่งท่าเทพธิดา ครูพูดต่อว่า

“เชิญเทพบุตร เทพธิดาองค์น้อย ๆ เข้า เฝ้าหลวงพ่พร้อม ๆ กัน”

ครูตีระฆัง 1 ครั้ง ครูพูดว่า

“เสียงระฆังครั้งที่ 1 ขอให้เด็ก ๆ ขอบคุณเสียงระฆังที่เตือนสติ ให้เรามาอยู่กับตัวเอง”

ครูตีระฆังครั้งที่สอง และพูดว่า

“เสียงระฆังครั้งที่สอง เราจะมีดอกไม้บานในใจของเราทุกคนพร้อมกับ
รอยยิ้มน้อย ๆ บนใบหน้าอย่างมีความสุข”

เด็กพนมมือขึ้นระหว่างอก ครูตีระฆังครั้งที่ 3 และพูดว่า

“เสียงสัญญาณระฆังครั้งที่ 3 ขอเชิญเด็ก ๆ ที่น่ารักทุกคนภาวนา
กับการเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อม ๆ กันค่ะ”

ครูและเด็ก กราบพระพร้อมกันด้วยคำพูดที่ว่า “อัญชลี วันทนา อภิวาท” 3 ครั้ง และครูกล่าวนำว่า

“ขอนอบน้อมต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ
พระธรรม คำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้า จากความทุกข์
สู่ความสิ้นทุกข์ พระอริยสงฆ์ สาวกทั้งหลาย ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ
ทำหน้าที่สืบต่ออายุพระพุทธศาสนา มาจนถึงพวกเราทุกวันนี้
พวกเราทั้งหลาย ขอน้อมกาย วาจา ใจ เพื่อบูชาต่อพระรัตนตรัย
อันเป็นที่พึ่งที่ระลึก”

ครูและเด็กสวดมนต์พร้อมกัน

“อะระหัง สัมมา สัมพุทโธ ภควา
พระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นพระอรหันต์ ดับเพลิงกิเลส เพลิงทุกข์สิ้นเชิง
ตรัสรู้ชอบได้โดยพระองค์เอง
พุทธัง ะคะวันตัง อภิวาเทมิ
ข้าพเจ้าอภิวาท พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน (กราบ)
สวาชาโต ะคะวะตาธัมโม
พระธรรม เป็นธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ดีแล้ว
ธัมมัง นะมะสามิ
ข้าพเจ้านมัสการพระธรรม (กราบ)
สุปฏิปันโน ะคะวะโต สวาจะสังโฆ
พระสงฆ์ สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าปฏิบัติดีแล้ว
สังฆัง นะมามิ
ข้าพเจ้านอบน้อมพระสงฆ์” (กราบ)

เมื่อจบคำบูชาพระรัตนตรัยครูกล่าวต่อว่า

“ขอเชิญเด็ก ๆ ที่น่ารักทั้งหลาย จงทำความนอบน้อมต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นการเบื้องต้นเกิด (ครูสวดทำนองสรภัญญะ) หันทะ มะยัง พุทฺธัสสะ ปุพฺพภาคะนะมะการัง กะโมะ เส”

เด็กและครูสวดมนต์พร้อมกัน 3 ครั้ง

“นะโม ตัสสะ ภคว โต อะระหะโต สัมมา สัมพุทฺธะสะ”

การกราบพระครูนั่งท่าเทพธิดา หันหน้าไปทางพระพุทธรูป พนมมือระหว่างอก ลำตัวตั้งตรงและสงบนิ่ง ครูจะน้อมใจกราบพระด้วยเจตนาและความรู้สึกที่ซาบซึ้งในคุณพระรัตนตรัยโดยน้อมทั้งกาย วาจา ใจ ด้วยการกราบอย่างละเอียดถูกต้อง คืออัญชลี วันทนา อภิวาท มีความสงบนิ่งและมั่นคงอยู่ในการกราบ เด็กในห้องกราบพระด้วยวิธีการเดียวกันกับครู ในระหว่างการสวดมนต์ไหว้พระเมื่อมีเสียงรบกวนเกิดขึ้น ครูจะรับรู้ แต่ก็ยังคงปฏิบัติสมาธิสวดมนต์ไหว้พระอย่างสงบ สิ่งเหล่านี้เป็นแบบอย่างในการปฏิบัติที่ซึมซับเข้ามาอยู่ในตัวของเด็กแต่ละคน

อธิษฐานจิตแม่เมตตา

หลังจากสวดมนต์เสร็จ ครูเชิญระฆัง 1 ครั้ง แล้วพูดว่า

“ขอให้เด็ก ๆ เก็บมือที่หน้าบ้านของตัวเอง ดึงกระดูกสันหลังขึ้น
นั่งขัดสมาธิ ขอให้เด็ก ๆ แอบดูหัวใจดวงน้อย ๆ ของเด็ก ๆ หัวใจน้อย ๆ
บอกอะไรกับเราหนา มีความสุขกับหัวใจหรือเปล่า ลมหายใจเข้าอ่อนโยน
ลมหายใจออกอ่อนคลาย ลมหายใจเข้ารักคุณพ่อ ลมหายใจออกรักคุณแม่
หายใจเข้าสงบเย็น ลมหายใจ จงทำหน้าที่ให้เป็นประโยชน์ หายใจเข้ารัก
เพื่อน ๆ หายใจออกเราจะทำความดีกับทุก ๆ คน”

เด็ก ๆ นั่งท่าขัดสมาธิ ค่อย ๆ พริ้มตาลง มีอวางบนตักยึดตัวแล้วอยู่ในสมาธิชั่วคราว (1-2 นาที)
จากนั้นเด็ก ๆ และครูร่วมกันร้องเพลงและทำท่าทางประกอบการแม่เมตตา

“เราอธิษฐานจะพัฒนา สติปัญญา เพื่ออยู่อย่างสันติกับเพื่อนมนุษย์
สรรพสัตว์ พืชและดิน
เราอธิษฐานจะพัฒนาความรัก เพื่ออยู่อย่างสันติกับเพื่อนมนุษย์
สรรพสัตว์ พืชและดิน”

ครูพูดว่า “ขอเชิญพี่(ชื่อเด็ก)...นำแม่เมตตา” ตัวแทนเด็กพูดประโยคขึ้นต้นว่า “ขอมอบความรักของฉัน”และทุกคนพูดพร้อมกัน

“แก่ทุกสิ่งพลันในโลกนี้ คุณ พ่อ คุณแม่ พ่อครูแม่ครู เพื่อนมิตรไมตรี
เพื่อนมิตรไมตรี สรรพสัตว์และเทพยดา ขอมอบความรักของฉันแก่
แผ่นดิน ต้นไม้ ลำธารท้องฟ้า ให้อยู่ร่วมกันเพื่อสุขพิงพา ขอแม่เมตตา
สิ้นทุกข์สุขเทอญ”

เด็ก ๆ หันมา “ธรรมสวัสดิ์ศรีรับ (คะ) คุณครู (พร้อมทำท่าหมอบกราบ) ธรรมสวัสดิ์ศรีรับ (คะ)
เพื่อน ๆ” ครูพนมมือรับไหว้แล้วพูดต่อว่า

“ขอให้เด็ก ๆ มีความสุขในเช้าวันนี้ละคะ”

การสวดมนต์ภาวนา อธิษฐานจิตและแม่เมตตา เป็นกิจกรรมที่ครูและเด็กได้
อธิษฐานเปล่งเสียงที่เป็นสัมมาวาจาาร่วมกัน ตลอดระยะเวลาที่ทำกิจกรรม ทุกคนมีวาจาที่เป็น
สัมมาวาจา มีจิตจดจ่ออยู่กับการกระทำ วาจา ท่าทางและจิตใจ จดจ่ออยู่กับการสวดมนต์แม่
เมตตา ได้เรียนรู้การทำความคิด มีความมุ่งมั่นที่จะทำความดี ได้ซึมซับความกตัญญูและการไม่
เบียดเบียน การแม่เมตตาให้กับทุกสรรพสิ่ง

ภาวนากับการนวด

ภาวนากับการนวดเป็นกิจกรรมที่ครูบางห้องนำมาใช้เป็นประจำ แต่ครู
ส่วนใหญ่นำมาใช้กับเด็กบ้างแต่ไม่เป็นประจำ กิจกรรมนี้เป็นกิจกรรมที่ให้เด็กได้ดูแลซึ่งกันและกัน
เป็นอุบายของการสอนเรื่อง การทำความดีที่จะทำให้คนที่อยู่ตรงหน้าเป็นสุข เมื่อเราเป็นสุข เรา
ควรแบ่งปันความสุขให้กับเพื่อน และทำให้เพื่อนเป็นสุข ดังที่แม่ชีสารินีพูดเสมอว่า “...การที่เราทำ
ให้คนข้างหน้ามีความสุข เราจะเห็นคุณค่าในตัวเรา...” การสัมผัสช่วยพัฒนาประสาทความรู้สึก
จะช่วยให้เด็กรู้สึกอบอุ่น ปลอดภัย มีความมั่นคงภายในและไว้วางใจในโลก

หลังจากเด็ก ๆ ทำกิจกรรมกาย วาจา ใจ...รวมเป็นหนึ่งเดียว เด็ก ยังคงนั่ง
กันอยู่ในวงกลมครูหมุนตัวไปหาเด็กที่อยู่ทางซ้ายมือพร้อมพูดว่า “ขอเชิญเด็ก ๆ หันหน้าไปหา
เพื่อน เราจะมาภาวนากับการนวดให้เพื่อน ทำให้คนที่เพื่อนมีความสุขกันเถอะ นวดเพื่อนเบา ๆ
อ่อนโยน ครูและเด็กกรวมกันร้องเพลงไปพร้อม ๆ กับการนวด

“ฉันมีความสุขเด็ก ๆ ในใจฉัน ในใจฉัน ในใจฉัน
ฉันมีความสุขเด็ก ๆ ในใจฉัน ในใจฉัน ในใจฉัน

ฮีม... ฮีม...ฮีม...

I feel little happiness of my heart ... of my heart ...of my heart

I feel little happiness of my heart ... of my heart ...of my heart”

เมื่อจบเพลง ครูและเด็กหันหลังกลับไปนวดเพื่อนพร้อมกับร้องเพลงอีกรอบ เมื่อเสร็จเด็กหันมาขอบคุณ(ครับ)ค่ะ ซึ่งกันและกัน

ภวานากับการล้างมือ

ภวานากับการล้างมือ เป็นกิจกรรมในวิถีชีวิตเพื่อการกตัญญูกับร่างกายด้วยดูแลตนเองในการรักษาความสะอาดของร่างกาย และการเข้าห้องน้ำ-ห้องส้วม เป็นกิจกรรมที่ปลูกฝังให้เด็กอุปนิสัยที่ดีงามในการช่วยเหลือดูแลตนเอง ดังที่แม่ชีสารินี กล่าวว่า “ให้อ่อนโยนกับตัวเอง ดูแลตนเอง กอดตัวเองไว้ มีตนเองเป็นเพื่อน”

เมื่อเด็ก ๆ ได้รับอนุญาตให้เข้าห้องน้ำเด็กจะพนมมือกล่าว ขอขอบคุณ(ครับ)ค่ะ คุณครู จากนั้นทยอยกันเข้าห้องน้ำ เด็กที่เข้าห้องน้ำเสร็จจะมานั่งคุกเข่าหน้าอ่างล้างมือที่ครูเตรียมไว้ เด็กล้างมือไปพร้อม ๆ กับ บทเพลงล้างมือซึ่งครูและเด็กร่วมกันร้องเพลงด้วยทำนองที่เชิญชวนเด็ก ๆ ไปล้างมือจนกระทั่งครบทุกคน

“ล้างมือ ล้างมือ เชิญ (ชื่อเด็ก)...เดินมาล้างมือ

ล้างมือ ล้างมือ เชิญ(ชื่อเด็ก)...เดินมาล้างมือ”

กิจกรรมภวานากับการล้างมือ แต่ละห้องเรียนครูแต่ละคนจะมีวิธีการแตกต่างกัน บางห้องเรียนครูเตรียมสบู่ ผ้าเช็ดมือ อ่างล้างมือใส่น้ำ 2 ใบ วางไว้บนชั้นวางของในห้องน้ำตั้งแต่ตอนเช้า เพื่อให้เด็ก ๆ ได้ดูแลตนเอง เมื่อครูร้องเพลงเรียกชื่อใครในบทเพลงเด็กคนนั้นลุกขึ้นเดินไปล้างมือ เช็ดมือแล้วเดินไปนั่งรอที่ห้องอาหาร ในขณะที่เด็กที่เหลือรอให้ครูเรียกชื่อจนกระทั่งครบทุกคน แต่ในบางห้องเรียนเมื่อครูร้องเริ่มร้องเพลงและไปยืนรอเด็กบริเวณที่แขวนผ้าเช็ดมือ โดยดัดแปลงเพลงในรอบแรก เป็น “ล้างมือ ล้างมือ เชิญ เด็ก ๆ เดินไป ล้างมือ ล้างมือ ล้างมือ เชิญ (ชื่อเด็ก)... เดินไปล้างมือ” เด็ก ๆ รีบเดินไปต่อแถวรอหน้าห้อง ครูร้องเพลงเรียกชื่อตามลำดับการต่อแถว และครูเป็นผู้เช็ดมือให้กับเด็ก ๆ จนครบทุกคน

บางห้องเรียน ครูเพียงแต่เตรียมสบู่และอ่าง วางไว้บนชั้นเตี้ย ๆ ในห้องเรียน เมื่อถึงเวลาครูพูดว่า “ขอเชิญ พี่น้อง.... (2 คน) เตรียมน้ำล้างมือค่ะ” เด็กที่ได้รับการเรียกชื่อกล่าวคำว่า “ขอบคุณ(ครับ)ค่ะ คุณครู” แล้วเดินไปรับน้ำจากก๊อกใส่กะละมังมาวางเตรียมไว้ที่เดิม จากนั้นจะนั่งคุกเข่ารอ เมื่อครูเห็นว่าพร้อมแล้วจึงพูดกับเด็กว่า “ขอเชิญเด็ก ๆ ต่อแถวล้างมือได้แล้วค่ะ” เด็กก็จะรีบเข้ามานั่งคุกเข่าต่อแถว เด็กเอามือถูสบู่ ล้างมือในอ่างใบแรกให้สะอาด แล้ว

ค่อยล้างมือในอ่างใบที่สอง ครูจะคอยถือผ้าขนหนูไว้ในมือรอ เมื่อเด็กเอามือวางบนผ้าครูจึงเช็ดมือให้เด็กอย่างนุ่มนวลให้สะอาดทีละคน เด็กได้รับความดูแลอย่างดีจากครู ขณะที่ครูเช็ดมือ ครูจะมองไปที่มือเด็ก หน้าของเด็กตลอดทั้งลำตัว เพื่อดูแลร่างกายและจิตใจของเด็ก ดังที่ผู้บริหารได้กล่าวถึงความสำคัญของการที่ครูได้ล้างมือให้กับเด็กว่า

“เมื่อครูเช็ดมือให้เด็ก ครูได้มีโอกาสสัมผัสความรู้สึกของเด็ก เช่น เด็กบางคนไม่กล้าที่จะไว้ใจโลกภายนอก การที่ครูสัมผัสจะทำให้เด็กผ่อนคลายและไว้ใจครูมากขึ้น”

(ผู้บริหาร: 15 กุมภาพันธ์ 2549)

การดื่มนมและอาหารว่าง

การดื่มนมและอาหารว่าง เป็นกิจกรรมหนึ่งที่เด็ก ได้ดูแลตนเองและเรียนรู้รสชาติของอาหารในการรับประทานอาหารว่างและดูแลตนเองในการล้างแก้วล้างจานของตนเอง เป็นการปลูกฝังวินัยความเคยชินที่ดีงามในการดูแลช่วยเหลือตนเอง ในเด็กเล็กการดูแลตนเองและการช่วยเหลือตนเองเป็นส่วนหนึ่งของการรักมีเมตตาต่อตนเองตนเอง เมื่อเด็กดูแลและเมตตาตนเองเป็น เด็กจึงจะสามารถดูแลและเมตตาผู้อื่นได้อย่างแท้จริง

เมื่อเด็กเดินไปยื่นรอกประจำที่นั่งของตนที่ห้องอาหาร เมื่อครูพูดว่า “ขอเชิญเด็ก ๆ นั่งได้แล้วค่ะ” เด็กกล่าวตอบว่า “ขอบคุณ (ครับ) ค่ะ คุณครู” พร้อมกับเลื่อนเก้าอี้ออกมานั่ง รอก ครูเปิดผ้าคลุมอาหารและถือเหยือกรินนม พี่โต 2 คน อาสาช่วยครูรินนมและเสิร์ฟอาหารว่างให้น้อง ๆ พี่ตักอกตั้งใจและคอยประคองแล้วค่อย ๆ รินนม เหมือนกับอาการที่ครูรินนมให้เด็ก ๆ หลังจากเรียบร้อยแล้ว ครูและเด็ก ร่วมกันร้องเพลงและทำท่าประกอบ

“วันนี้แม่ไว้สอนลูกกินนม ลูกไว้สุขสมร้อมมอม
แต่แล้วลูกไว้กินอิมเกินพอ ไม่ไว้ร้องแบ่งปัน
ความรักมากมายกลั่นเป็นน้ำนม เด็ก ๆ ขึ้นชมได้ดื่มทั่วกัน
วันนี้แม่ไว้สอนลูกแบ่งปัน น้ำนมกลั่นมาจากใจ”

เมื่อร้องเพลงเสร็จ ครูพูดต่อว่า

“อาหารว่างวันนี้เป็นอะไรค่ะ... (เด็กและครูพูดพร้อมกัน) สับปะรด เมื่อวันอาทิตย์พี่ส้มไปเที่ยวมา พี่ส้มนำขนมสาเลีมาฝากเด็ก ๆ อย่าลืมขอบคุณพี่ส้ม ขอเชิญเด็ก ๆ รับประทานได้แล้วค่ะ”

เด็กขอบคุณพร้อมกัน

“ขอบคุณครับ/ค่ะ คุณครู ขอบคุณครับ/ค่ะ คุณป้า ขอบคุณครับ/ค่ะแม่บัว
ขอบคุณครับ/ค่ะพี่ส้ม ขอบคุณครับ/ค่ะตัวเราเอง”

เมื่อเด็ก ๆ รับประทานนมเสร็จแล้ว พับผ้ารองจานวางลงในตะกร้า จึงเดินไปล้างแก้วนมและจานอาหารว่างของตนเองที่อ่างล้างจานที่ครูเตรียมไว้ แล้วนำมาคว่ำไว้ที่ชั้นคว่ำจาน แล้วนั่งรอเป็นแถวเตรียมตัวลงไปทำกิจกรรมภาวนากับการเล่นกลางแจ้ง พี่โตและน้องคนกลางเมื่อล้างของตนเสร็จจะเข้ามาอาสาขอช่วยครูล้างเหยือกและจานใส่อาหารว่างด้วย

ภาวนากับการเล่น เรียนรู้ธรรมชาติและการเปลี่ยนแปลง

ภาวนากับการเล่น ซึ่งจะทำกิจกรรมต่าง ๆ หมุนเวียนสลับเปลี่ยนกันไป ได้แก่ การละเล่นวิถีไทย เกษตรเพื่อชีวิต ภาวนากับธาตุทั้งสี่ ดิน น้ำ ลม ไฟ บริหารกาย บริหารจิต กตัญญูต่อร่างกาย ดังเอกสารประกอบการประชุมครู

“เด็กภาวนากับธาตุทั้งสี่ หมายถึง การได้ภาวนากับชีวิต เมื่อมีแสงทองของดวงอาทิตย์ส่องทอดลงมาสัมผัสกับกายของเด็กนั่นคือเด็กได้ภาวนากับธาตุไฟ การที่เด็ก ๆ ได้สัมผัสน้ำที่ไหลผ่านมือและเท้า หรือการทำงานที่มีน้ำเป็นองค์ประกอบ คือเด็กได้ภาวนากับธาตุน้ำ ทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดขึ้นบนโลกนี้มีดินเป็นองค์ประกอบไม่ว่าเด็ก ๆ จะเล่นที่ใด กายของเด็กก็ได้สัมผัสกับผืนดิน และเมื่อสังเกตใบไม้ที่ไหวเอนไป เอนมา ซึ่งเกิดจากการเคลื่อนของธาตุลม เด็ก ๆ ได้เล่นกับธรรมชาติภายนอก แต่ที่สำคัญ เด็กมีลมหายใจที่เป็นหนึ่งเดียวกันกับธรรมชาติ ดังนั้นทุกชีวิตจึงเกี่ยวพันกันและกันดังคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ว่า ชีวิตคือสิ่งที่พึ่งพิงอิงอาศัย มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา และเข้าใจเรื่องนี้จากการเฝ้าสังเกตได้ไม่ยาก...”

(ผู้บริหาร: 7 มีนาคม 2549)

ภาวนากับการเล่นกลางแจ้ง เด็กได้วิ่งเล่นอย่างอิสระ ได้ใช้กำลังกายอย่างเต็มที่ เด็กทุกห้องจะลงมาเล่นในสนามพร้อมกัน เด็กส่วนใหญ่จะเล่นกับเพื่อนห้องเดียวกัน ลักษณะการเล่น จะเห็นพี่โตเล่นวิ่งเล่นกันเป็นกลุ่ม ๆ ในลักษณะต่าง ๆ เช่นวิ่งไล่จับ เดินพุดคุย เล่นสมมุติเป็นแม่ลูกตามบทบาทในชีวิตจริง น้องเด็กจะนั่งเล่นอยู่ใกล้ ๆ ครู ซิดเซียพื้นดินเล่นเล่นทรายและนำเศษไม้ ใบไม้ ดอกไม้มาตกแต่ง บางวันครูนำไม้บล็อกจากในห้องเรียนมาใช้เล่นในสนามด้วย

หลาย ๆ ครั้งที่สามารเห็นสิ่งที่ไม่เห็นในห้องเรียนในหลายลักษณะ เช่น เมื่อถึงกิจกรรมภาวนากับการเคลื่อนไหวในห้องเรียน น้องเจ้า ซึ่งเป็นเด็กพิเศษจะวิ่งวนไปรอบ ๆ ห้องเรียนหรือนอกห้องเรียน และมีบ้างบางครั้งก็เข้าร่วมทำกิจกรรมกับเพื่อน ๆ แต่ไม่ตลอดกิจกรรม แต่แล้ววันหนึ่งในฤดูหนาว (11 มกราคม 2549) ขณะกิจกรรมกลางแจ้ง น้องเจ้าวิ่งตามฝั่งที่บินในสนาม ด้วยการกางแขนไปข้าง ๆ ลำตัวและร้องเพลง “แมลงปอ บินผ่าน ปีกมันแวว วาว .....” ซึ่งเป็นบทเพลงในกิจกรรมภาวนากับการเคลื่อนไหว ถึงแม้ว่าบทเพลงที่น้องเจ้าร้องไม่ถูกต้องทั้งเนื้อหาและทำนอง แต่ก็ทำให้รู้ได้ว่าเขาเรียนรู้สิ่งที่ครูสอนและเชื่อมโยงกับการเล่นในธรรมชาติได้

การลงไปเล่นกลางแจ้ง เด็ก ๆ ไม่ใส่รองเท้าเมื่อลงสนามเท้าของเด็กได้สัมผัสกับพื้นผิวของโลกธรรมชาติอย่างแท้จริง การภาวนากับการเล่นกลางแจ้งเมื่อเล่นเสร็จแล้ว เด็กจะต้องทำความสะอาดด้วยการล้างเท้าก่อนขึ้นอาคารเรียน ครูส่วนใหญ่เป็นผู้ล้างเท้าให้กับเด็ก เด็กนั่งเรียงแถวกันบนเก้าอี้ยาวหน้าอาคารเรียน ครูเปิดน้ำจากสายยาง ล้างเท้า ใช้มือ ถูบเท้า ถูขั้ดินและโคลนที่ติดเท้าเด็กแต่ละคนอย่างใส่ใจ ครูทำกิจกรรมนี้ด้วยความรู้สึกที่เด็กเป็นลูกของตนคนหนึ่ง ครูมีความสุขที่ได้ดูแลเด็กและเด็กก็มีความสุขที่มีครูคอยดูแล

“เด็กต้องการการเอาใจใส่ การที่ได้ล้างเท้าให้เขา เหมือนเราดูแลเขา เขาจะรู้ว่าครูรัก เขาจะไว้ใจ...”

(ครู: 22 มิถุนายน 2548)

ในช่วงภาวนากับการเล่นกลางแจ้ง เด็กได้เรียนรู้ธรรมชาติและมีการเปลี่ยนแปลง ครูจะใช้เวลาในช่วงนี้ทำกิจกรรมที่หลากหลาย หมุนเวียนกันไป ได้แก่ 1) กิจกรรมตามแผนการเรียนรู้ประจำปี เพื่อเป็นการขยายประสบการณ์ จากเรื่องที่พูดคุยในห้องเรียน ได้แก่ หน่วยข้าว ชาวนา แม่โพสพ มีกิจกรรมการปลูกข้าว เป็นต้นหน่วยสัตว์เล็ก ๆ ในดิน มีกิจกรรมรู้จักสัตว์เล็ก ๆ ในดิน หน่วยวันเข้าพรรษา ทำกิจกรรมหล่อเทียนพรรษา วันไหว้ครู ทำกิจกรรมมุทิตาจิตคุณครู เป็นต้น 2) กิจกรรมตามประเพณี ได้แก่ ในวันพระ มีการทำบุญวันพระ และเดินเล่นอย่างมีสติ ในวันเข้าพรรษา มีการทำบุญแห่เทียนเข้าพรรษากิจกรรมตามประเพณี นอกจากนี้ครูยังใช้เวลานี้ในการซ่อมแซมตุ๊กตา ของใช้ในห้องเรียนของเด็ก และจัดหาและตัด ตกแต่งท่อนไม้เพื่อใช้ในห้องเรียน

ทำบุญวันพระและการเดินเล่นอย่างมีสติ

ในวันพระเด็ก ๆ จะใส่ชุดขาว ส่วนครูใส่เสื้อสีขาว และนุ่งซิ่นหรือกระโปรงยาวสีดำผู้ปกครองจะเตรียมของสำหรับทำบุญอาจจะเป็น ข้าวสวยกับแกง หรือนมกับผลไม้ หรือขนม หรือผลไม้ แล้วแต่ว่าจะเป็นอาหารอะไร นำมาโรงเรียนเพื่อทำบุญ การทำบุญในวันพระให้

ช่วงภาวนากับการเล่นกลางแจ้ง ซึ่งครูและเด็กในแต่ละห้องจะเข้าไปทำบุญที่สถานปฏิบัติธรรมภูมิ
 รมย์และวัดทรงธรรม โดยหมุนเวียนกัน การไปทำบุญที่สถานปฏิบัติธรรมครูวิชาการจะจัดตารางไว้
 ล่วงหน้าตั้งแต่เปิดเทอม โดยจัดไปทำบุญวันละ 2 ห้องเรียน เพราะจะต้องจัดรถรับส่งเด็ก ส่วนที่วัด
 วัดทรงธรรมไม่มีการจัดตารางทำบุญ เนื่องจากครูสามารถพาเด็ก ๆ เดินข้ามถนนไปได้

เมื่อรถมาส่งในบริเวณสถานปฏิบัติธรรม ครูพาเด็ก ๆ เดินมายังซุ้มดอกไม้
 ทักทาย “ธรรมสวัสดิ์ ครับ/ค่ะ แม่ชีผู้ที่กำลังพับดอกบัว แม่ชีทักทายเด็ก ๆ พร้อมกับแจกดอกบัว
 เด็ก ๆ คนละ 1 ดอก เด็กพนมมือขอบคุณ เมื่อรับดอกบัวแล้ว เด็ก เดินไปถอดรองเท้าอย่างเป็น
 ระเบียบบริเวณหน้าห้องพระบรมสารีริกธาตุ เมื่อเข้ามาในห้องพระบรมสารีริกธาตุ ครูนำกราบพระ
 และสวดมนต์บูชาคุณพระรัตนตรัย แต่ถ้าวันไหนมีแม่ชีอยู่ แม่ชีจะทำหน้าที่แทนครู จากนั้นเด็ก ๆ
 จะนำดอกไม้ไปบูชาที่ฐานพระบรมสารีริกธาตุกลางห้อง เมื่อเสร็จครูนำเด็ก ๆ มาয়ั้งด้านข้างของ
 ห้องพระบรมสารีริกธาตุ ชวนเด็ก ๆ รดน้ำบูชาต้นศรีมหาโพธิ์ และ อธิษฐานทำความดี

เมื่อเสร็จจากห้องพระบรมสารีริกธาตุ ครูชวนเด็ก ๆ เดินไปบนทางเดินเท้า
 ผ่านแมกไม้ หรือบางครั้งใช้ทางเดินข้าม”สะพานแห่งสติ” ซึ่งเป็นทางเดินไม้เรียงห่างกันเป็นระยะ
 ก้าวเดิน และสูง ต่ำไม่เสมอกัน ก่อนเดินครูจะหันมาพูดกับเด็กว่า “เด็ก ๆ จำได้ไหมสะพานนี้
 เรียกว่าอะไร” เด็กบางคนจำได้ก็จะพูดตอบว่า “สะพานแห่งสติ” ครูพูดต่อว่า “สะพานแห่งสติ
 เด็ก ๆ ต้องเดินอย่างมีสติ ระวังตัวระวังใจ ตั้งใจเดิน ดูแลตัวเองดี ๆ ค่อย ๆ เดิน คอยดูชื่อว่า เด็ก ๆ เดิน
 แล้วเป็นยังไง” เมื่อเดินเข้ามาถึงธรรมศาลาด้านในเด็ก ๆ ได้กราบพระถวายอาหารแม่ชี และนั่ง
 พักก่อนที่จะเริ่มเดินเล่นอย่างมีสติในทางเดินจงกรมของผู้ปฏิบัติธรรม ทางเดินจงกรม เป็นทางพื้น
 ทราบเล็ก ๆ สองข้างทางเต็มไปด้วยต้นไม้ใหญ่หลากหลายพันธุ์ที่ปลูกตกแต่งไว้อย่างสวยงาม
 เด็ก ๆ เดินจับมือกันเป็นคู่เดินตามครูอย่างช้า ๆ ไปตามเส้นทางเดินจงกรม เด็กได้มีโอกาส
 สังเกตเห็นสัตว์ที่อาศัยอยู่บนดิน บนต้นไม้ เด็ก ๆ จะระมัดระวังการก้าวเดินไม่ให้เหยียบมด แมลง
 หรือสัตว์เล็ก ๆ บนพื้นดิน ได้ยินเสียงเด็กพูดคุยกันเบา ๆ เห็นทิวทัศน์ของบ้านเรือนไทยตั้งที่อยู่
 กลางน้ำ ที่เต็มไปด้วยดอกบัว คุ้งน้ำเย็นตา ขณะเดินได้ยินเสียงนกดังเป็นระยะ ๆ เมื่อมาถึงที่อยู่
 ของแม่ชีสารินี ครูชวนเด็ก ๆ “บ้านของคุณยายจำ น้อยไหมคะ คุณยายจำ นอนที่นี่” เด็กตอบว่า
 “มีต้นไม้เยอะเลย หนูชอบมีสระน้ำด้วย มาดูกันเถอะ” แล้วเด็ก ๆ ก็วิ่งกันไปที่ขอบสระ ครูรีบเดิน
 ไปยืนระหว่างเด็ก ๆ โดยไม่ได้พูดอะไร เด็ก ๆ คอยกันต่อ “เอ๊ะนั่นตัวอะไร อยู่ในน้ำ ดูสิ” เมื่อยืน
 ขอบสระได้สักครู ครูจึงชวนเด็ก ๆ เดินต่อไป จนถึงอุโมงค์ เด็กเดินลอดอุโมงค์ ภายในอุโมงค์มีองค์
 พระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ ครูจึงชวนเด็ก ๆ ไปไหว้พระแล้วจึงออกจากอุโมงค์เดินมานั่งพักเหนื่อย
 บริเวณที่นั่งพัก เพื่อรอรถกลับโรงเรียน

สู่โลกจินตนาการแห่งนิทาน

ครูจะเลือกเนื้อหาของนิทานที่สอดคล้องกับหน่วยการเรียนรู้ตามแผนการเรียนรู้ประจำปี ซึ่งนิทาน ในแต่ละสัปดาห์ครูจะเล่านิทาน 1 เรื่องทุกวัน ดังเอกสารการประชุม

“การเล่านิทานเป็นสิ่งสำคัญสำหรับเด็กวัยอนุบาล เพราะนิทานจะเปิดโลกแห่งจินตนาการให้กับเด็กเป็นอย่างดี... ภาพลักษณ์ที่เกิดจากการได้ยินอย่างตั้งใจ เด็กจะมีจินตนาการของกระบวนการสร้างภาพในใจ ทำให้เด็กมีความคิดฝันที่สร้างได้เองเพราะมันออกมาจากข้างใน ...หากครูเล่าด้วยความเข้าใจอย่างลึกซึ้งและชื่นชมต่อความหมายภายในของนิทานแล้ว เด็กก็จะรู้สึกว่าคุณใหญ่ก็จะเข้าใจเหมือนกับที่เด็กเข้าใจ เช่นกัน..ถ้านิทานนั้นถูกเล่าด้วยน้ำเสียงที่เป็นธรรมชาติ เหมือนกับที่กำลังบอกสิ่งที่เราเห็นให้เด็กฟัง เด็กจะสามารถรับทุกสิ่งทุกอย่างที่เราเล่าและสามารถย่อยมัน เพื่อเด็กจะสามารถไปทำงานกับตัวเองได้”

(ผู้บริหาร : 7 มีนาคม 2549)

ลักษณะการเล่านิทาน บางครั้งครูเล่านิทานบนตัว ได้แก่ เรื่องหัวผักกาดยักษ์ ลูกหมูหลงทาง โดยการนั่งกับพื้น ใช้อวัยวะส่วนต่าง ๆ ของร่างกายประกอบการเล่านิทาน หรือ บางครั้งเล่านิทานประกอบการเคลื่อนไหว ได้แก่ เรื่องลูกหมู 3 ตัว เป็นต้น ซึ่งมีลักษณะการนำเสนอเรื่องนิทานมาเรียบเรียงใหม่ สลับกับการร้องเพลง และทำท่าทางการเคลื่อนไหวร่างกายเพื่อให้เกิดความสมดุคล้ำๆ กับบทกลอนในกิจกรรมภาวนากับการเคลื่อนไหว

ส่วนใหญ่ที่ครูใช้เล่าเป็นประจำเป็นนิทานโต้ะ โดยจัดเตรียมโต้ะนิทานไว้เป็นมุมหนึ่งของห้องเรียน ครูตกแต่งโต้ะนิทานด้วยผ้าสาหลู หลากสี ตัวละครที่นำมาเล่าบางครั้งตุ๊กตาที่ไม่มีหน้าตาที่ชัดเจน เป็นเศษไม้ ก้อนหิน เมล็ดพืช ใหมพรม ซึ่งอุปกรณ์เหล่านี้ เป็นตัวละครที่เด็กสามารถสร้างภาพตามจินตนาการได้ง่าย ดังเอกสาร

“เด็กควรฟังนิทานจากเรื่องที่ครูเล่าหรือการขีดหุ่นให้ดู เพราะภาพลักษณ์ที่เกิดจากการตั้งใจฟังอย่างตั้งใจ เด็กมีจินตนาการของกระบวนการสร้างภาพในใจ ทำให้เด็กคิดฝันได้เองเพราะออกมาจากข้างใน แต่ภาพที่เห็นด้วยตามันยากมากต่อการเปลี่ยนแปลงและยากต่อการจินตนาการของเด็ก เพราะมันเป็นภาพที่สมบูรณ์แล้วไม่เหลือเนื้อที่ไว้ให้คิดและจินตนาการ”

(ผู้บริหาร: 7 มีนาคม 2549)

ครูไม่พูดชื่อเรื่องของนิทาน แต่จะเริ่มเล่านิทานด้วยการร้องเพลงเบา ๆ

“โลกแห่งนิทาน โลกแห่งตำนาน เรื่องราวที่เล่าขาน .....

เนื้อเรื่องของนิทานสะท้อนให้เห็นถึงความดีที่ควรมีแก่ทุกสรรพสิ่ง เมื่อเห็นผู้ที่ได้รับความเดือดร้อน เราควรมีความเมตตากรุณาช่วยเหลือ เห็นอกเห็นใจ ไม่ใช่ แต่เฉพาะแต่กับมนุษย์เท่านั้น แม้แต่สัตว์ก็พันทุกชีวิตได้ด้วยความช่วยเหลือจากเรา เมื่อได้ทำดีแล้วเราจะรู้สึกสุขใจในการช่วยเหลือผู้อื่น เมื่อเล่านิทานจบแต่ละเรื่องครูจะร้องเพลงเบา ๆ พร้อมกับนำผ้ามาคลุมโต๊ะนิทาน และดับเทียน ครูจะไม่กล่าวสรุป แต่ให้เด็กเก็บความรู้สึกเติมอิมกับจินตนาการของนิทานไว้ภายใน

“เวลาเวลาเขาฟังนิทาน เขาจะมีความสุข (ชื่อครู) เห็นตาเขาโต ตอนเปิดผ้าคลุม...ตอนเล่าเรื่องลูกหมูหลงทาง ตอนที่ตามหาลูกหมู (ชื่อเด็ก) ก็บอกว่า อยู่ตรงนั้นไง....พอเล่านิทานเสร็จ แววดตาของเขาก็จะดูฝัน ๆ หน้าตาดูมีความสุข.. (ชื่อครู) ก็มีความสุขไปด้วย”

(ครู: 15 กุมภาพันธ์ 2549)

อาหารอร่อยเพราะทานกันหลายคน

หลังจากที่เด็กฟังนิทานเสร็จแล้ว เด็กเดินเป็นแถวเข้ามาเ็นรอครูอยู่ที่โต๊ะเตรียมตัว เมื่อทุกคนยืนพร้อมแล้ว ครูอนุญาตให้นั่งได้ เด็ก ๆ ขอขอบคุณคุณครู จากนั้นเด็กเดินมาเข้าแถวรับอาหารแล้วกลับไปนั่งรอที่โต๊ะ ในเวลาเดียวกันนี้ พี่โต 2-3 คนรับอาสาเป็นคนช่วยบูที่นอน เมื่อทุกคนรับอาหารเรียบร้อยแล้ว ครูและเด็กขอบคุณอาหารพร้อมกันด้วยคำกลอน

“ขอบคุณอาหารมื้อนี้ ที่ช่วยให้ลูกเติบโตใหญ่

ขอบคุณต้นข้าวและชาวนาไทย พี่ซผักผลไม้籃านา

ขอบคุณคุณแม่พ่อคุณแม่และคุณครู อีกทั้งผู้มีพระคุณถ้วนหน้า

ผู้ให้อาหารด้วยความเมตตา ลูกขอวันทา...ขอบคุณ ขอขอบคุณ”

จากนั้นครูพูดว่า “ขอเชิญเด็ก ๆ รับประทานอาหารได้แล้วค่ะ” เด็กพูดว่า

“ขอบคุณครับ/ค่ะ คุณครู ขอขอบคุณครับ/ค่ะ คุณป้า ขอขอบคุณครับ/ค่ะชาวนา

ขอบคุณครับ/ค่ะชาวไร่ ขอขอบคุณครับ/ค่ะตัวเราเอง”

ครูจะนั่งลงทานข้าวไปพร้อม ๆ กับเด็ก เมื่อเด็กรับประทานอาหารเสร็จ นำภาชนะไปล้างที่ล้างจานที่ครูเตรียมไว้ให้ แล้วกลับมาเก็บผ้าปูโต๊ะพับไว้ หรือถ้าเปียกน้ำก็นำไปผึ่ง พี่โตและน้องคนกลางช่วยครูปัดกวาดดูแลโรงอาหาร น้องเล็กแล้วเดินไปยังห้องเรียนเพื่อเตรียมตัวเข้านอน

เด็ก ๆ หอยยกกันตื่น พับที่นอนเก็บที่นอนไว้ที่ชั้นเก็บที่นอน เดินไปล้างหน้า และช่วยดูแลน้อง ๆ เด็กได้เคลื่อนไหวกาย ด้วยใจรู้ ตื่นและเบิกบาน จากนั้นเด็กหยิบรองเท้าถุงเท้า และกระเป๋า มานั่งในวงกลมเพื่อเตรียมตัวกลับบ้าน พี่โตจะช่วยน้องใส่ถุงเท้า ประแบ่งให้น้อง ครูดูแลหิวผมและจัดเสื้อผ้าให้เด็ก พร้อม ๆ ไปด้วยการร้องเพลงคลอเบา ๆ

“เก็บดวงดาวมาแต่งผม เก็บหมอกกลมลงกระออม เก็บแผ่นฟ้าทำผ้าอ้อม
เก็บไม้หอมล้อมดวงใจ เก็บความรักจากคนทั้งหลาย เก็บเมตตาไว้ที่นี้ เก็บ
ไมตรีที่โลกมี เก็บสิ่งดีไว้ในใจ เก็บทุกสิ่งไว้ให้ลูก แม่สอนปลูกเอาไว้ให้ แม่
เก็บฝันถึงวันไกล ยอดดวงใจเป็นคนดี”

บทเพลงที่นำมาใช้กับเด็ก เป็นบทเพลงที่แต่งขึ้นจากแรงบันดาลใจ จากแม่
ของลูกที่อยู่ในโครงการผูกพันสายใย หลังจากเด็กดูแลร่างกายของตนเองเสร็จแล้วจึงร่วมกันท่อง
บทกลอน “เด็กดี มีวินัย กล้าคิดกล้าถาม งดงามมารยาท รักสะอาด จิตแจ่มใส รู้หน้าที่ มีวินัย ไม่
เห็นแก่ตัว รู้ตัวทั่วพร้อม อย่างมีสติ” รับประทานอาหารว่าง ครูและเด็กธรรมสวัสดี ลากลับบ้าน
นอกเหนือจากกิจวัตรประจำวันแล้วทางโรงเรียนยังมีกิจกรรมต่าง ๆ ที่เป็น
กิจกรรมประจำปีของศูนย์ ฯ ได้แก่ค่ายแมวเหมียว และงานบุญผ้าป่าพัฒนาการศึกษา เป็นต้น

2. ปัจจัยเกื้อหนุนให้เกิดการเรียนรู้วิถีพุทธคืออะไร

ปัจจัยที่เกื้อหนุนให้เกิดการเรียนรู้วิถีพุทธของครูและเด็กวัยอนุบาล มีดังนี้

1. กัลยาณมิตร
2. สภาพแวดล้อมที่ดี
3. การสงเคราะห์เกื้อกูล
4. การทำงานรับใช้สังคม
5. การปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอต่อเนื่อง
6. การมีแบบอย่าง
7. การให้การเสริมแรง

1. กัลยาณมิตร

กัลยาณมิตรเป็นสิ่งสำคัญมากในกระบวนการพัฒนามนุษย์สู่การยกระดับจิต
วิญญาณในเส้นทางธรรม ความเป็นกัลยาณมิตรจะช่วยดูแลกลมเกลียวและชักนำไปสู่การกระทำที่
ดีงามการทำงานมาเป็นระยะเวลาหลายสิบปีของศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทรงธรรม ซึ่งกว่าจะพัฒนา

จนกระทั่งเป็นวิถีชีวิตแห่งการภาวนาที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน เป็นเพราะความเป็นกัลยาณมิตรจากหลายบุคคลหลายฝ่าย แต่ในงานวิจัยนี้จะขอกล่าวเฉพาะกัลยาณมิตรที่เป็นหลักในการช่วยผลักดันให้เกิดการเรียนรู้วิถีพุทธ ได้แก่ แม่ชีสารินีกัลยาณมิตรผู้นำแนวคิดทางพุทธศาสนาเป็นนโยบายในการทำงานกับเด็ก พี่น้อยกัลยาณมิตรผู้ปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างสู่วิถีการภาวนาของครู ครูกลุ่มกัลยาณมิตรที่ถ่ายทอดความรู้พัฒนาการและกิจกรรมของเด็ก คุณยายตุนกัลยาณมิตรผู้ผลักดันนโยบายและดูแลสุข-ทุกข์ของครู

ความเป็นกัลยาณมิตรของแม่ชีสารินีได้ให้การช่วยเหลือครูในทางโลก ที่อยู่ที่อาศัย สร้างสิ่งแวดล้อมที่ดี และให้ความรู้ในทางธรรม หรือที่เรียกว่า (ปรโตโฆชะ) ซึ่งปัจจัยใจเหล่านี้จะช่วยสนับสนุนปัจจัยภายใน (ศรัทธา และ โยนิโสมนสิการ) ให้เกิดความสนใจในการคิดพิจารณาธรรม และดำเนินชีวิตสู่การฝึกฝนอบรมตนในการใช้ชีวิตอย่างสำรวมระวัง กาย วาจา ใจ และมีจิตจดจ่อต่อเนื่องอยู่กับปัจจุบันขณะ

ในฐานะผู้นำแนวคิดทางพุทธศาสนาเป็นนโยบายในการทำงานกับเด็ก ในช่วงเริ่มต้นลงมือทดลองทำงานกับเด็กในศูนย์อย่างจริงจัง แม่ชีสารินีใช้วิธีการลงไปคลุกคลีกับครูด้วยตนเอง เป็นแบบอย่างการปฏิบัติ โดยการทำให้ครูสุขให้เห็นผ่านการทำงานกับเด็ก ซึ่งเป็นวิธีการเดียวกันกับความเป็นกัลยาณมิตรที่แม่ชีได้รับจากหลวงพ่เจ้าอาวาสวัดทรงธรรมในสมัยที่ท่านยังมีชีวิต สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่แม่ชีได้ฝึกฝนและปฏิบัติตนจนผ่านพ้นปัญหา เข้าใจในการพัฒนาตนตามแนววิถีพุทธสู่การพ้นทุกข์อย่างถ่องแท้ได้ด้วยตนเอง ด้วยการพึ่งตนเองและสามารถเคารพตนเองได้ นอกจากหลวงพ่แล้วแม่ชียังมีกัลยาณมิตรที่คอยให้ความดูแลและเกื้อกูล คอยเป็นโยมอุปัฏฐาก สร้างห้องเรียนพระธรรมและสร้างสิ่งแวดล้อมที่เป็นธรรมชาติ และมีแม่ชีพี่เลี้ยงผู้สมถะเรียบง่าย คอยให้ความดูแลห่วงใย และที่สำคัญความเป็นกัลยาณมิตรของตัวเอง ที่ส่งผลต่อความเพียรพยายามฝึกฝนตนเป็นแม่ชีที่ดี ซึ่งการได้รับความเกื้อกูลในส่วนนี้ แม่ชีจึงเห็นความสำคัญของการมีกัลยาณมิตร และกลายเป็นกัลยาณมิตรที่ดีของครู

การทำงานกับเด็กแม่ชีสารินี จะเป็นผู้ให้ความรู้และข้อคิดในการทำงานกับครูโดยเน้นเรื่องของการพัฒนา “จิต” การมีชีวิตอยู่กับปัจจุบันขณะ เหมือนกับที่แม่ชีสารินีใช้สอนผู้คนในวาระต่าง ๆ การทำงานในสถานปฏิบัติธรรมไม่ว่าจะเป็นนิตยสาร สปอร์ต โฆษณาทางวิทยุ โทรทัศน์ หรือเสียงตามสาย หรือเมื่อได้เข้ามาในสถานปฏิบัติธรรมภูมิรมย์ จะได้ยินท่วงทำนองธรรมเดียวกันนี้ของแม่ชีสารินี ที่ใช้สอนผู้คนทุกคนในแต่ละโอกาส

“ขอให้ปัจจุบันขณะเป็นเวลาที่ดีที่สุด”

“ ..... ชีวิตเรามีแค่ขณะเดียว .... อย่ารอที่จะทำความสุข. ในขณะหน้า เพราะชีวิตมีอยู่ขณะเดียว ที่นี้ และ ขณะนี้ ”

“ถ้าเราไม่หลงโลก เราก็ไม่หลงอารมณ์ ถ้าเราไม่เพลิน เราก็พ้น จงทำทนายตัวเองว่าเราจะพ้นทุกข์ได้ การเกิดครั้งนี้เป็นการเกิดที่ไม่เกิดอีกแห่งทุกข์”

“ ใช้ชีวิตอยู่กับการภาวนาให้ทุก ๆ ลมหายใจเข้าออก เป็นลมหายใจแห่งความสงบและความสุข”

“จิตที่คิดจะให้มันเบา จิตที่คิดจะเอามันหนัก”

“ทุนของชีวิต คือจิตที่ไม่ขุ่นมัว”

“ใช้ชีวิตอย่างไม่เพ่งโทษ”

“ความตายอยู่แค่ปลายจมูก ชีวิตที่เต็มไปด้วยการเพ่งโทษ โกรธ การมีอคติ ริษยา เป็นชีวิตที่ไร้สาระ ภายอยู่ที่นี้ ใจเราอยู่ที่ไหน... เรามีปัจจุบันขณะที่ไม่ทำให้ใครทุกข์เพราะเรา ..”

“ใช้ชีวิตอย่างรู้เท่าทันปัจจุบันขณะ เมื่อกระทบแล้วไม่กระทบ”

“ใช้ชีวิตอย่างไม่เบียดเบียนตนเอง อ่อนโยนต่อตนเอง กอดตัวเองไว้..

ใช้ชีวิตอย่างมีตัวเองเป็นเพื่อน. ”

“การได้เกิดมาเป็นมนุษย์ของเรา ต้องเคารพธรรมชาติ และต้องเรียนรู้ที่จะอยู่กับความจริงในโลกใบนี้ ไม่ว่าโลกจะเป็นอย่างไรก็ตาม เราต้องไม่ทุกข์”

“...ขอให้กลับมาสู้ปัจจุบันขณะ และดูแลจิตใจของเราให้ปราศจากอคติและความกลัว เมื่อมีความมั่นคงด้านใน เปิดใจกว้างและวางอคติ คนข้างหน้าจะเป็นคนพิเศษสำหรับเรา ไม่มีใครควรค่าการเกลียดชังของเรา...”

“มีความสุขเพราะทำให้คนที่อยู่ข้างหน้าเป็นสุข”

“ภาวนากับการทำงานอย่างมีความสุข”

“ใช้การทำงานที่อยู่ตรงหน้า เป็นการภาวนา ภาวนากับการทำงานในปัจจุบันขณะ”

“ใช้การทำงานเป็นฐานแห่งการภาวนา”

“เราจะรู้ตื่น และเบิกบานในการทำหน้าที่ การปฏิบัติธรรม คือกระทบแต่ไม่กระทบ”

“การทำงานอย่างไม่เลือกปฏิบัติ”

“เราจะก้าวไปด้วยกัน บนเส้นทางชีวิตที่งดงามและเป็นอิสระ เราจะพ้นทุกข์ร่วมกัน”

เสียงทุกเสียงเป็นเสียงที่ชี้ ย้ำซ้ำเตือนสู่การใช้ชีวิตอย่างเป็นอิสระและปราศจากทุกข์ บนเส้นทางพ้นทุกข์ เป็นคำที่ฟังซ้ำ ๆ แต่ฟังไม่เบื่อด้วยน้ำเสียงใสฟังชัดเจน คำแต่ละคำ ฟังก็ดูเหมือนง่ายแต่ถ้าพิจารณากันอย่างลึกซึ้ง ล้วนเป็นคำที่ปฏิบัติยากทั้งสิ้น เมื่อไม่รู้รู้สึกตัวว่าทุกข์ ฟังดูก็เป็นเหมือนคำพูดธรรมดา ๆ แต่เมื่อรู้ตัวว่าทุกข์ ถ้อยคำดังกล่าวกลายเป็นคำ

ที่คอยให้กำลังใจ ตักเตือน เหมือนมีเพื่อนร่วมทุกข์ ทุกคนที่เข้ามาในสถานปฏิบัติธรรมภูมิรมย์ไม่ว่าจะตั้งใจเข้ามาฟังธรรมหรือไม่ก็ตามก็จะได้ยินเสียงของแม่ชีสารินีคอยย้ำเตือนอยู่เสมอ คำพูดเหล่านั้นเป็นคำสอนที่ครูได้ยินเสมอ และทำให้ซึมซับเข้าไปอยู่ในตัวครูจนกลายเป็นคำพูดที่ติดปากครูเมื่อครูทำงานกับเด็กก็มักจะมีคำทำนองเดียวกัน

โดยปกติครูจะเข้าอบรมเพื่อวางแผนงานการทำงานก่อนเปิดภาคเรียนทุกภาคในสถานปฏิบัติธรรมภูมิรมย์โดยใช้ระยะเวลาประมาณ 2-3 วันแล้วแต่กิจกรรม ในการอบรมแต่ละครั้งก็จะมีกิจกรรมที่หลากหลายแตกต่างกันไป ที่นอกเหนือจากการจัดเตรียมโรงเรียนและห้องเรียนแล้ว ก็จะมีการอบรมในเรื่องการสอนและการพัฒนาเด็ก โดยก่อนเริ่มการอบรม ครูจะพร้อมกันสวดมนต์ และเชิญแม่ชีมาให้ข้อคิดหลักการเพื่อนำไปใช้ในการทำงานในโรงเรียนทุกครั้ง โดยการสอนจะใช้การถามคำถามและยกตัวอย่างประกอบและเชื่อมโยงกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในช่วงนั้น เพื่อเป็นหลักและข้อคิดสำหรับการทำงานกับเด็ก เช่นในการอบรมครูก่อนเปิดภาคเรียนต้น ปีการศึกษา 2548 มีครูหนึ่ง ในวันนี้ไม่สามารถมาเข้าประชุมได้เนื่องจากนอนรักษาตัวอยู่ในโรงพยาบาล ในขณะที่แม่ชีสารินีกำลังพูดคุยกับครูอยู่นั้น แม่ชีสารินีถามขึ้นมาว่า

“ทำไมวันนี้ไม่ครบ ถามคำถามนี่เป็นการเพ่งโทษ มีเหตุผลใดจึงไม่ครบ มัน ไม่ครบได้ เวลาถามเด็ก ทำไมทำแตก เด็กก็ตอบไปต่าง ๆ ...แต่ต้องถามว่า รู้สึกอย่างไร เสียใจ แล้วรู้สึกสำนึกกับความเสียใจ แต่ความเสียใจสอนให้ เราปรับปรุงตัวเอง ความเสียใจเป็นครูของเรา เสียใจได้แต่ไม่กอดไว้นาน มันเสียตายชีวิต นี่คือตัวอย่างการสอน”

การอบรมก่อนเปิดภาคต้น ปีการศึกษา 2549 ก่อนที่แม่ชีสารินีเข้ามาให้ข้อคิดในการทำงาน ครูสวดมนต์ตามปกติ เมื่อแม่ชีมาถึง จึงพูดกับครูว่า “ฉันเดินมาได้ยินเธอสวดมนต์เธอรู้ไหม ในบทสวดที่เธอสวด ๆ กันหมายความว่าอย่างไร ฉันจะขยายให้พวกเธอฟัง” จากนั้นแม่ชีสารินีอธิบายหลักธรรมจากการสวดมนต์ในหนังสือสวดมนต์

“...ทำเด็กหนึ่งคนให้รู้จักการรู้ตื่น และเบิกบาน โดยการทำหน้าที่ครู ... งานของครูต้องเป็นไปเพื่อกระแสของนิพพาน แค่โกรธ ก็ไม่หะจริตก็เรียกว่าชวางกระแสพระนิพพาน...ไม่เคยเห็นการไม่รับใช้ผู้อื่นแล้วบรรลุนิพพาน ให้ทำงานอย่างโพธิสัตว์...ทำงานมาก ตัวตนเล็ก.... จะเงื้อมือตีใคร รู้ไว้ละว่าไม่มีสิทธิ จะอ้าปากดำใคร รู้ไว้ละว่าไม่ควรทำ เธอควรแสดงโพธิจิตว่าเธอศักดิ์สิทธิ์ เธอต้องทำให้ดูและสุขให้เห็น ถ้าเธอทำทุกอย่างอย่างขุนม้าเธอตกนรก...สนใจจิตของเธอในขณะที่ออกเสียง

ขณะที่เด็ก ๆ กราบพระ ดอกไม้บานกลางใจของเธอหรือยัง ท่าเทพบุตร เทพธิดา คือท่าทางกาย เธอต้องสอนท่าทางใจ เวลาที่เราเชิญระฆัง ระฆังเป็นเครื่องที่เชิญสู่ปัจจุบันขณะหรือไม่ เป็นเสียงสัญญาณให้กลับสู่ปัจจุบันขณะ เด็กจะหายใจยาวตามเสียงระฆัง เสียงอัญชลี หายใจเข้า วันทนา อภิวาทหายใจออก กายเคลื่อนไหวพร้อมกับการหายใจที่อ่อนโยน กราบ ถ้ากายอยู่กับลมหายใจ ทำทันทีได้ทันที กายอยู่กับกิจ จิตอยู่กับงาน ชีวิตคือกายกับใจนี่คือสติ สัมปชัญญะ โพชฌงค์ 7 เธอไปอ่านเสีย เล่มจิตว่าง ...กายเคลื่อนไหว ใจตั้งมั่น มีปิติรำเริงเบิกบาน ทำให้สงบระงับ เข้าสู่กระแสของสมาธินำไปสู่การเรียนรู้ด้วยจิตที่เป็นอุเบกขา ในการทำหน้าที่ บทสวดมนต์ที่รู้ทันปัจจุบันขณะและนำไปสอนเด็ก ๆ ได้.... ในหนึ่งลมหายใจขอให้โพชฌงค์ 7...”

และในการอบรมก่อนเปิดภาคเรียนต้น ปีการศึกษา 2548 แม่ชีได้ทบทวน เรื่องการพัฒนาก่อนการทำงานกับเด็กว่า

“...ครูไม่พร้อมที่อารมณ์ ถ้าเข้าวันนี้เธอไม่แจ่มใส วันนี้เด็ก ๆ ขาดครู เขาจะไม่มีเพื่อนร่วมทุกข์ เมื่อประมาณ 10 ปีที่แล้วเธอยังจำได้ไหม ทุกวันเมื่อเด็กออกจากห้องให้นั่ง 5 นาที นั่งค้ำนั่งอยู่ในห้องและให้สรุปลกับตัวเองให้ได้ว่าวันนี้จัดการกับตัวเองอย่างไร ถ้ามหาความสุขข้างใน ทำให้พร่าวในการเป็นครู ต้องทำงานเป็นวิถีชีวิต แจ่มใสในงาน เราควรภาวนาทุกวันกับการสอนเด็ก จะทำให้เราอาจหาญ แจ่มใส จูงเด็กได้ ทำให้เด็กเริ่มคิด ทำให้เราแตกฉาน ฉันทันได้มอญมบอย ๆ....ครูต้องระมัดระวัง การตัดสินใจ...”

นอกเหนือจากการอบรมครูเมื่อแม่ชีสารินีมีโอกาสอยู่กับเด็ก ๆ แม่ชีสารินีจะใช้โอกาสนี้พูดคุยกับเด็ก ๆ และทำให้ครูและผู้ปกครองได้เห็นเสมอ ๆ เช่นในกิจกรรมปฐมนิเทศ ผู้ปกครองปีการศึกษา 2549 แม่ชีสารินีพูดกับผู้ปกครองว่า

“อนุญาตให้เด็ก ๆ ไปวิ่งเล่นได้ แต่อย่าทำให้คนอื่นเจ็บปวดเพราะการวิ่งของเรา ถ้ามืด ๆ ว่า รู้สึกอย่างไรที่แม่เพื่อน เด็กจะกลับไปที่มีความรู้สึกถ้ารู้ว่าทะเลาะแล้วไม่สุข จะหยุดเอง โอบเพื่อนแล้วรู้สึกอย่างไร”

แม่ชีสารินีหันมาคุยกับเด็ก ๆ

“รักเพื่อนหรือเปล่า “เด็ก ๆ ตอบว่า “รัก” “คนรักกันทำอย่างไร กอดซิ”
เด็ก ๆ หันไปกอดกัน”

แม่ชีสารินีพูดต่อว่า

“ขอให้ลูกมีความสุขที่ได้อยู่กับครูที่เป็นสุข...จะไม่ถามว่าเด็กทำอะไร แต่
จะถามว่าทำอะไร รู้สึกอย่างไร....โรงเรียนสอนให้มีเมตตาพันธ์แห่ง
ปัญญาอย่างยาวนาน”

หลังจากภาวนากับบทเพลง ความสุขเล็ก ๆ กับกิจกรรมนวด แม่ชีพูดว่า

“ฝึกให้เด็กมีความสุขที่ทำให้ใคร ๆ มีความสุข” “เราต้องใกล้ด้วยการ
กระทำ... ใน 1 ปี การศึกษา รับรองได้ว่า ลูกจะมีความสุขที่เกิดมาเป็น
มนุษย์ที่แท้ ไม่เป็นเหยื่อแห่งอารมณ์...เป็นโลกที่เด็กได้ภาคภูมิใจ ที่เกิด
มา เป็นมนุษย์ ที่มีศักยภาพสูงสุด ที่อยู่กับโลกโดยไม่ทุกข์ เพราะโลกใบนี้
เด็กเป็นครูของพวกเขา...”

ถึงแม้ว่าปัจจุบันแม่ชีสารินีจะไม่ได้เข้ามาดูแลการปฏิบัติโดยตรง แต่ก็เข้าร่วม
กิจกรรมอย่างสม่ำเสมอในกิจกรรมวันขึ้นปีใหม่และกิจกรรมปฐมนิเทศผู้ปกครอง เป็นต้น

พี่น้องและครูกลุ่ม ในขณะที่ศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์ทำงานมาได้ 1-2 ปี พี่น้องซึ่ง
เข้ามาปฏิบัติธรรมในสถานปฏิบัติธรรมมี พี่น้องมีความพากเพียร พยายามและใส่ใจในธรรมทำ
ให้พี่น้องเข้าใจในธรรมอย่างถ่องแท้ ส่งผลให้พี่น้องมีความเป็นพุทธทั้งเนื้อทั้งตัว พี่น้องเป็นนัก
การศึกษา เคยทำงานในองค์กรยูนิเซฟ และมีประสบการณ์ในการดูงานด้านการศึกษาทั้งในและ
ต่างประเทศ ขณะนั้นเองเมื่อทราบว่าแม่ชีดูแลศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์ **พี่น้อง**จึงอาสาสมัครเข้ามา
ทำงานในโรงเรียนตามคำบอกเล่าของครู พี่น้องเป็นคนสุภาพอ่อนโยน น่ารัก และเป็นแบบอย่างที่ดี
ในวิถีการปฏิบัติของครู พี่น้องมักจะแต่งกายนุ่งซิ่นเสื่อผ้าฝ้ายและหมัดด้วยผ้าคลุมไหล่ อิริยาบถ
ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการเดิน การนั่ง กริยาท่าทาง คำพูด ใช้ภาษาที่สละสลวย เต็มไปด้วยความ
นุ่มนวลอ่อนโยน อ่อนหวาน สงบเย็น “พี่น้องเป็นแบบอย่างให้เห็นว่า การเป็นแบบอย่างที่ดี
ศักดิ์สิทธิ์อยู่เหนือการสอนใด ๆ คือ การน้อมนำสิ่งที่ดีเข้าสู่ตัวเอง และถ่ายทอดออกไปทางปฏิบัติ”
แม่พูดกล่าวด้วยแววตาที่รำลึกถึงความดีงามของพี่น้อง

ในช่วงที่พี่น้องเข้ามาทำงานพี่น้องปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างผ่านวิถีชีวิตสู่การปรับใช้ให้เหมาะกับวิถีชีวิตการทำงานของคุณให้มีความอ่อนโยนนุ่มนวล ส่วนในเรื่องของกิจกรรมที่ปฏิบัติต่อเด็ก พี่น้องร่วมกับคุณนารถซึ่งเป็นครูวิชาการคนเก่าร่วมกันปรับประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับเด็ก

ในเรื่องของการภาวนา พี่น้องชวนครูให้ภาวนากับคัมภีร์ประตูแห่งรักร่วมกันในตอนเช้าที่ลานหลวงพ่อบุปป์ัน ด้วยคำภาวนาที่ว่า “ เราจะเริ่มต้นวันใหม่ด้วยรอยยิ้มกับความสงบเยียบ อัมคักดีสิทธิ์ ที่อิสระ ปราศจากความขัดแย้ง เราจะคิดแต่สิ่งที่ดีงามเป็นประโยชน์ต่อเพื่อนมนุษย์ และสรรพสิ่งทั้งปวงเราจะพูดแต่วาจาที่ไพเราะสร้างสรรค์ เคารพตนเอง เคารพผู้อื่น ตั้งใจมั่นเพียรพยายามอดทนไม่ท้อถอย” ครูต้องมีเวลานิ่ง ๆ อยู่กับตัวเองสัก 10-15 นาที ก่อนทำงานเพื่อเตรียมจิตของคุณพร้อมที่จะทำงานกับเด็กและหลังทำงานเพื่อทบทวนตนเอง ซึ่งเป็นการดูแลตนเองของคุณ ซึ่ง ครูจันทร์กล่าวว่ “ครูจะต้องพัฒนาตนเองตลอดเวลา ช้างใน” รวมถึงการดูแลภาวะอารมณ์ของคุณ ที่ครูชวนพูดว่า “ห้ามมสงบให้กับตัวเองในยามชุ่นมัว” อีกอย่างหนึ่งคือพี่น้องจะแบ่งปันการศึกษาแก่ครูในช่วงเย็น ซึ่งพี่น้องจะเข้ามานั่งสมาธิอย่างสงบก่อนเวลาในห้องประชุมเพื่อคอยครู ซึ่งบรรยากาศในห้องประชุมจะมีการจุดเทียนมีกลิ่นน้ำหอมทุกครั้ง

การปฏิบัติต่อเพื่อนร่วมงาน ยิ้มแย้มแจ่มใสต่อเพื่อนร่วมงานและเด็ก ๆ ทุกวัน พี่น้องเห็นคนข้างหน้าสำคัญเสมอ เหมือนคำที่แม่ชีสารินีกกล่าวว่า “อย่าปฏิเสธคนข้างหน้า อย่าทำให้คนข้างหน้าเป็นทุกข์เพราะเรา “ ครูพูดเล่าเสริมว่า “พี่น้องเป็นคนอ่อนโยนกับทุกคน ละเอียดในเรื่องงานทุกงาน...บางครั้งพี่น้องคงเหนื่อยล้า แต่พี่น้องก็ยังคงเบิกบานมีพลังอยู่เสมอ พร้อมทั้งจะถ่ายทอดให้กับทุก ๆ คน” ถึงแม้ว่าการทำงานกับพี่น้องจะต้องละเอียดลออทุกเรื่อง แต่ครูทุกคนก็ทำงานตามอย่างพี่น้องด้วยความชื่นชมโดยไม่รู้สึเหนื่อยเพราะรู้ว่าพี่น้องมีเมตตาและให้กำลังใจผู้อื่นเสมอ “ครูส่วนใหญ่ไม่ค่อยมีเวลาว่างเพราะถูกฝึกโดยมีงานประณีตให้ทำอยู่เสมอ” ครูกุหลาบกล่าวด้วยความชื่นชม

ในส่วนของการดูแลเด็ก ที่เน้นความอ่อนโยนของคุณ ความสม่ำเสมอ และความเป็นแม่ของลูกในห้องเรียน การกอดเด็ก การสัมผัสที่อบอุ่นกับเด็กทุกคน การเตรียมอ่างล้างมือลอยด้วยดอกไม้เล็ก ๆ การใช้ครีมหรือน้ำมันสำหรับนวดมือสัมผัสอย่างอ่อนโยนในทุก ๆ เข้าเพื่อให้ความอบอุ่นแก่เด็กในหน้าหนาว “การจงจิตเด็กก่อนการเข้าสู่กิจกรรม”

“การกินสวย” การจัดเตรียมของว่าง อุปกรณ์รับประทานอาหาร ผ้ารองจาน ผ้าผูกเหยือกโต๊ะอาหารอย่างงดงาม มีผ้าพับเป็นดอกบัวคล้ายเทียนวางไว้บนโต๊ะ จัดเทียนบนโต๊ะอาหารและมีบทธรรมพิจารณาอาหาร รวมถึงการดูแลอ่อนน้อมยอมรับในการรับส่งอาหารให้กันและกัน การเคารพประตูห้องเรียน คุณเข้า กราบประตูห้องก่อนเข้าห้องเรียน มารยาทในการเดิน การเคารพอ่อนน้อมยอมรับของคุณและเด็กตามวิถีวัฒนธรรมไทย “การเชิญเทียน การเชิญระฆัง” ของครู วิธีการถือระฆังทั้งดงาม สงบ และมีจังหวะการเชิญระฆัง(การตีระฆัง)ที่ก้องกังวาน การ

เชิญเทียน รวมถึง "การแต่งสวย" การแต่งกายของครูที่เรียบง่าย ดังที่ครูจันทร์เล่าสิ่งที่พี่น้องให้ ฟังพูดว่า "ครูควรจะให้ผ้าฝ้ายและสีที่เย็น.. สะดวกแก่การเคลื่อนไหวของครู" การให้เด็กถือตะกร้าใบ และสวมหมวกใบเล็ก ๆ เดินไปเก็บดอกไม้และพืชผัก

การจัดบรรยากาศห้องเรียน "การครองผ้า การโยงผ้า" การนำผ้ามาตกแต่ง ห้องเรียนและอาคาร ลานอเนกประสงค์ ทางเดิน ภายในโรงเรียนให้มีความอ่อนโยน ด้วยการเลือก โทนสีของผ้าที่สอดคล้องกับฤดูกาล ครูกุหลาบเล่าถึงบรรยากาศการครองผ้าในสมัยนั้นว่า "เวลา ลมพัด ผ้ามีชีวิตที่ปลุกให้เด็กและครูตื่นตัวแต่มีความอ่อนโยนอยู่ใน" ในห้องเรียนมีการจัด การจัดดอกไม้ มุมธรรมชาติ ครูพิถีพิถันในการจัดมุมต่าง ๆ ภายในห้องจะมีมุมสงบที่มีโต๊ะที่ปูด้วย ผ้าขาวเพื่อให้เด็กอยากสงบ และอยากอยู่เฉย ๆ การทาสีห้องเรียน

นอกจากนี้ในเรื่องการจัดชั้นเรียนที่คละอายุเด็ก และให้ครูอยู่กับเด็กคนเดิมจนจบ การศึกษา ก็มาจากพี่น้อง มีหลายสิ่งที่พี่น้องได้ถ่ายทอดแก่ครูแต่ปัจจุบันก็ปรับเปลี่ยนไป เช่น การ มอบความรักให้เจ้าของวันเกิดด้วยการอวยพรลงในรูปหัวใจอันใหญ่ การเล่นนิทานปั้น นิทาน เพลง นิทานวาดรูป นิทานหนังสือ

"ถึงร่างกายพี่น้องจะไม่อยู่แล้ว แต่ก็ยังรู้สึกว่พี่น้องยังอยู่ใกล้ ๆ พวกเราเสมอ" ครู พุดกล่าวด้วยความอาวรณ์ ปัจจุบันพี่น้องได้จากครูไปหลายปีแล้วด้วยโรคมะเร็ง แต่วิถีครูในความ เป็นพี่น้องยังคงเห็นได้จนกระทั่งปัจจุบัน

นอกจากกัลยาณมิตรที่กล่าวมาแล้ว ยังมีกัลยาณมิตรอีกสองท่านที่เข้ามาช่วยใน เรื่องของการจัดห้องเรียนและการจัดกิจกรรมสำหรับเด็ก คืออาจารย์ลัดดาได้เข้ามาช่วย ปรับเปลี่ยนห้องเรียนเป็นมุมประสบการณ์ และต่อมาครูกล่อมก็ได้เข้ามาปฏิบัติธรรมในสถาน ปฏิบัติธรรมหลังจากพี่น้อง 2-3 ปี ก็อาสาสมัครเข้ามาช่วยศูนย์เด็กในเรื่องของการค่อย ๆ ปรับเปลี่ยนนำของเล่นธรรมชาติและตุ๊กตาฝีมือครูเข้ามาในห้องเรียน และในช่วง 2-3 ปีที่ผ่านมา ครูกล่อมก็เข้ามาถ่ายทอดความรู้พัฒนาการและกิจกรรมของเด็กในโรงเรียนมากขึ้น กิจกรรมที่แม่ กล่อมเข้ามาปรับเปลี่ยนเพื่อให้เหมาะกับพัฒนาการของเด็กที่เห็นได้ชัด คือในช่วงกิจกรรมกาย เคลื่อนไหวใจตั้งมั่น ใ้บทกลอนกับการเคลื่อนไหวตามฤดูกาล และการเล่นนิทานที่เรียกว่านิทาน โต๊ะ

คุณยายตุน เป็นอีกบุคคลหนึ่งที่ทำหน้าที่ดูแลทุกข์-สุข ของครูรองจากแม่ชีสารินี และยังเป็นผู้ทำหน้าที่บริหารจัดการ และเชื่อมต่อการทำงานระหว่างบ้านใหญ่กับบ้านเล็ก ทั้งใน เรื่องของการทำงานและการดูแลชีวิต ติดตาม ส่งเสริม สนับสนุนและเป็นผู้หนึ่งที่ทำให้ความดี ความชอบ คุณยายตุนเป็นสมาชิกคนหนึ่งของสถานปฏิบัติธรรมและทำงานเคียงคู่แม่ชีสารินีมา ตลอด คุณยายมีหน้าที่ 2 ส่วนคือส่วนของสถานปฏิบัติธรรมและส่วนของโรงเรียน ซึ่งในความเป็น จริงแล้วไม่สามารถแยกเป็นส่วน ๆ ได้ ประมาณ 2-3 ปีที่ผ่านมา เมื่อแม่ชีมีภาระงานมากขึ้น คุณ

ยายตูนจึงเข้าหน้าที่ดูแลศูนย์เด็กแทนแม่ชีสารินีเปรียบเหมือนผู้บริหารสถานศึกษาคนหนึ่งของศูนย์ ภายใต้นโยบายการทำงานที่บ้านใหญ่

ถึงแม้ว่าคุณยายตูนจะไม่มีความรู้เรื่องการศึกษาโดยตรง แต่คุณยายก็สามารถนำแนวคิดของแม่ชีสารินีลงสู่การทำงานกับครูได้อย่างมีดี “การศึกษาคือกระบวนการเปลี่ยนแปลงตนเอง ผู้สอนคือนักสังเกตการณ์” คุณยายตูนกล่าวถึงหลักการทำงานและการพัฒนาครูว่า

“หลักการสำคัญ ของการดูแลเด็กคือ บวร อริยมรรค โดยใช้วิธีการปลูกฝังลงในเด็กที่สำคัญก็คือต้องสร้างฐานจิตของครู...ที่นี้จะรับครูที่รักเด็กและเข้าปฏิบัติธรรม หรือเป็นผู้ปกครองที่นี่ เชื่อว่าพัฒนาได้ การเป็นแม่ครู คือการฝึกลดตัวตนของครูและคลุกกับกระบวนการทำงานของเรา ที่นี้เป็นกัลยาณมิตรซึ่งกันและกัน จากนั้นก็ให้แม่ครูพ่อกูที่มีประสบการณ์คอยตะล่อมเพื่อสร้างฐานจิตและความเข้าใจที่ตรงกัน ...ฐานจิตของครูต้องศรัทธาในงานในหน้าที่ ครูจะแสดงออกได้ด้วยการกระทำ เด็กต้องไม่เสียโอกาส เด็กต้องได้โอกาสเสมอ...ในขณะที่เราเป็นผู้นำ(เด็ก) เราต้องวางท่าทีของเราให้เป็นอย่างนั้น สีหน้าแววตา จำเป็น ปรึกษาทุกอย่างบ่งบอกถึงข้างในของครู”

คุณยายตูนเข้ามาทำงานที่ศูนย์เด็ก ๔ เป็นประจำทุกวันอังคาร ในช่วงเช้าคุณยายจะดูแลงานเอกสารบนโต๊ะ และถ้ามีเวลาคุณยายจะเดินไปดูแลห้องเรียน และเมื่อเด็ก ๆ ลงไปเล่นสนามคุณยายจะเดินดูและทักทายครูและเด็ก ๆ อย่างสม่ำเสมอ และเข้าร่วมประชุมประจำสัปดาห์ในทุกวันอังคารเกือบทุกครั้งยกเว้นติดภารกิจสำคัญ นอกจากนี้คุณยายจะเข้ามาดูแลรับรองแขกที่เข้ามาศึกษาดูงานและตอบคำถามต่าง ๆ และเมื่อศูนย์เด็กมีกิจกรรมที่นอกเหนือจากการเรียนการสอนปกติ คุณยายก็จะเข้ามาดูแลในทุกกิจกรรม

เมื่อลงลึกถึงกิจกรรมการเรียนการสอน คุณยายตูนสามารถเชื่อมโยงหลักการลงสู่การจัดการเรียนการสอนได้ชัดเจน ดังเช่น คุณยายตูนได้พูดถึงการกิจกรรมวิถีชีวิตแห่งสติ ที่ใช้เป็นตารางกิจวัตรประจำวันของเด็กว่า ทุกกระบวนการของกิจกรรมนั้นมีจุดมุ่งหมายที่ความสุขของเด็ก และลักษณะของการจัดกิจกรรมมีความสมดุลและสอดคล้องกับจังหวะการหายใจตามธรรมชาติของมนุษย์ ไม่เร่งรีบและไม่ช้าเกินไป “เรามีชีวิตอยู่ได้เพราะเราหายใจเข้า-ออก เป็นจังหวะชีวิต กิจกรรมเข้าออกเป็นจังหวะ..ทุกกระบวนการมุ่งไปที่ความสุขของเด็ก ”

กิจกรรมการเล่านิทาน เมื่อจะต้องนำนิทานเข้าห้องเรียนครูจะได้เห็นตัวอย่างการเล่านิทานเป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน เช่น เมื่อครูวิชาการเล่านิทานเรื่อง “หยดน้ำ

วิเศษ” จบแล้ว ทุกคนก็มีโอกาสให้ข้อสังเกตและให้คำแนะนำว่าการเล่านิทานเป็นอย่างไร คุณยาย
ตุน พูดว่า

“นิทานจะช่วยเรื่องภาษาและธรรมชาติแวดล้อม แต่ติดใจอยู่ตรงที่ว่า
ฝนตกฟ้าคะนอง ครึ้นแครง ยายว่าแปลก ๆ เสียงฟ้าร้องน่าจะเป็นเสียงที่
น่ากลัว ฟ้าน่าจะร้องครึ้น ๆ และอีกประโยคหนึ่งที่นางฟ้าให้พี่กรองเป็น
ก้อนหิน ตรงนี้ที่เล่าว่าเจ้าจะได้รับรางวัลการกระทำที่ไม่ดี ยายว่า รางวัล
น่าจะเป็นสิ่งที่ดี ตรงนี้ควรแก้ไขอย่างไร”

ในขณะที่ทุกคนช่วยกันคิด ยายพูดว่า

“เจ้าต้องได้รับผลการกระทำที่ไม่ดี ไม่เหมาะสมของเจ้า”

เมื่อคุณยายได้รับความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการเรียนการสอนและเด็ก คุณยาย
มักจะถ่ายทอดเรื่องราวนั้น ๆ ให้ครูทราบ เช่นขยายความว่า

“เวลาเราจุดธูปไหว้พระทำไม้ใช้ 3 ดอก...เพื่อบูชาคุณพระรัตนตรัยรูป
ดอกแรกบูชาพระปัญญาคคุณ ดอกที่สองบูชาพระบริสุทธิคุณ ดอกที่สาม
บูชาพระกรุณาธิคุณ ทำไม้เทียนสองเล่มเพราะอัครสาวกของพระพุทธเจ้ามี
สอง ซ้ายคือพระสารีบุตร ขวาโมกขลา และดอกไม้ใช้บูชาพระพุทธคุณ”

เมื่อเกิดปัญหาหรือข้อขัดแย้งเรื่องการสอนคุณยายสามารถแก้ปัญหาโดยใช้
หลักธรรมมาประยุกต์ในการแก้ปัญหาได้ดี

นอกจากนี้คุณยายยังหนักแน่นและยึดมั่นในหลักการการนำหลักอริยมรรคมาใช้ใน
การจัดการศึกษา ที่เรียกว่าใช้วิธีขับเคลื่อนปรัชญาโดยไม่กีดกันนวัตกรรม ดังจะเห็นได้จาก เมื่อมี
คณะศึกษาดูงานถามคำถาม ว่าลักษณะการจัดห้องเรียนดูแล้วเหมือนรับแนวคิดของนวัตกรรมว
ลดอร์ฟมาใช้ คุณยายตอบว่า

“ครูได้เรียน วอลดอร์ฟ หรือมีใครที่ให้ความรู้ก็นำมาใช้...คิดว่าสิ่งที่ทำคง
จะใช้อยู่ โดยใช้หลักอริยมรรคมีองค์แปด อาจจะมีกิจกรรมเพิ่มขึ้นก็เฉพาะ
กิจกรรม อาจนำสิ่งใหม่มาปรับแต่ไม่ทิ้งอริยมรรคมีองค์แปด”

การประชุมช่วงต้นของการเปิดภาคเรียนใหม่ คุณยายตุนจะให้ครูเล่าให้ฟังว่า “ห้อง
เป็นอย่างไร เด็กเป็นอย่างไร ครูเป็นอย่างไร มีสุขทุกข์อย่างไร” คุณยายตุนรับฟังปัญหาต่าง ๆ ใน
ห้องเรียน ถ้าเกิดปัญหาคุณยายและที่ประชุมช่วยกันแก้ไข และเมื่อครูเสนอข้อคิดเห็นที่เป็น

ประโยชน์ คุณยายยอมรับฟังและนำความคิดเห็นในที่ประชุมมาใช้กับการทำงานเพื่อเด็กดั่งจะเห็นได้จากการประชุมครูทุกวันอังคาร

หลังจากที่ครูเล่าเรื่องความทุกข์จากการดูแลเด็กเข้าใหม่ และเป็นเด็กพิเศษ แล้วครูเรื่องเสนอว่า “เด็กที่พิเศษ ควรจะได้เข้าร่วมโครงการโรงเรียนครูคนแรกของลูก และในครรรค์แห่งสติ เพราะมีหมอมและผู้เชี่ยวชาญ” คุณยายเห็นด้วยและให้ทำจดหมายถึงผู้ปกครอง และสอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของโครงการ และกล่าวเพิ่มเติมว่า

“โครงการในครรรค์แห่งสติ เพื่อปรับทฤษฎีของพ่อแม่ เพื่อสร้างทฤษฎีของเด็ก ในห้อง อาคาร 4 เพื่อการดูแลมนุษย์ หนึ่งคนทั้งร่างกายและจิตใจตั้งแต่ ปฏิสนธิจิตจนกระทั่งสูงวัย ทุกกระบวนการอยู่บนนโยบายใหญ่คือ เราจะ พันทุกข์ด้วยกัน”

คุณยายตุนยังคอยเตือนและปรามครูในเรื่องการดูแลเด็ก

“....ขอฝากให้กระจายกันดูแลเด็กตอนลงสนาม ระวังเรื่องอุบัติเหตุ กติกาคือไม่ให้วิ่งบนพื้นปูน ตอนที่เด็กล้างเท้า ไม่รู้ล้างเท้าไหว ให้ ระวังมัดระวังไม่ให้เด็กลื่น...”

นอกเหนือจากการทำงานกับเด็กแล้วคุณยายตุนยังคอยเตือน คอยปราม

“.....คุณธรรมของคนในบ้าน เน้นการพูดถึงคนอื่นลับหลัง เกรงว่าคนใหม่ มาจะใจแป้ว อะไรเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดในชีวิตของพวกเขาแต่ละคน ยายตามองว่า ชีวิตของเราสำคัญที่สุด ต้องกลับมาทบทวนที่ตนเอง เราจะได้ทำ อะไรที่มีคุณค่าและดูแลใจของตนเองให้ดีที่สุด”

การดูแลทุกข์-สุขของครู คุณยายตุนจะให้เวลาครูในการพูดคุยปัญหาทั้งในเรื่อง ส่วนตัวและเรื่องการทำงาน คอยดูแลเกือบทุก “สารทุกข์สุกดิบ เกือบทุกเขา” คุณยายย้ำเสมอว่าในการอยู่ร่วมกันต้องมีเมตตาและกตัญญูซึ่งกันและกัน

“ความกตัญญูไม่ว่าใครก็ตาม เจ้านายกับลูกน้อง เมตตาซึ่งกันและกัน เคารพในฐานะที่เขาทำงานหนัก และให้ในสิ่งที่ไม่ชัดเจน ถ้าเขาชัดเจนเราก็เบา ให้เขาเห็นความสำคัญและความหมายในภารกิจที่ทำไม่ใช่แค่ปัจจัย ภายนอกแต่ปัจจัยภายในที่เขาจะต้องมี”

ในเรื่องสวัสดิการนั้นมีเงินสะสมให้ และถ้ายังต้องมีค่าใช้จ่ายส่วนอื่นก็สามารถหยิบยืมในส่วนของสวัสดิการกองกลางซึ่งครูจัดสรรกันเอง ในส่วนของเรื่องเงินเดือนตอนนี้ครูได้รับเงินส่วนหนึ่งจากรัฐในอัตราครูพี่เลี้ยง และบางส่วนจากสถานปฏิบัติธรรมภูมิธรรม ส่วนเกณฑ์ในการขึ้นเงินเดือนดูจากผลงานจากฝ่ายบริหาร จากวิชาการ และการประเมินกันเอง โดยดูค่าเฉลี่ย กับรายรับที่มีซึ่งแต่ละปีจะไม่เท่ากัน ในฐานะที่คุณยายชวนเข้ามาดูแลก็พูดคุยกับครูเรื่องการใช้จ่ายอย่างประหยัดและยายมีหลักว่า “อุดหนุนแล้วหาเพิ่ม”

เรื่องของการปฏิบัติตน คุณยายเป็นผู้ที่พยายามฝึกฝนตนและใช้ชีวิตอยู่บนหนทางของการภาวนา ในส่วนของสถานปฏิบัติธรรมคุณยายชวนเป็นผู้ที่ร่วมวางแผนและรับนโยบายงานจากแม่ชีและทำหน้าที่เหมือนแม่บ้านดูแลความเรียบร้อยทั้งหมดในบ้าน คุณยายจะมีหน้าที่หลักในเรื่องอาหารการกิน และตรวจตราดูแลความเรียบร้อยทั้งหมด สิ่งที่คุณยายปฏิบัติและได้มองเห็นเสมอคือ คุณยายจะก้มลงเก็บเศษขยะทุกครั้งที่มีเศษขยะอยู่บนพื้น ซึ่งเป็นการทำงานที่ลดตัวตน ซึ่งในปัจจุบันดูเหมือนว่าการก้มลงเก็บขยะในสถานที่สาธารณะมักจะเป็นงานที่ไม่ค่อยมีคนใส่ใจ เหมือนเป็นงานสำหรับคนอีกระดับหนึ่ง

การเข้าปฏิบัติธรรมในวันสำคัญทางศาสนาหรือในวันสุดสัปดาห์คุณยายชวนจะเป็นผู้ปฐมนิเทศให้กับผู้เข้าปฏิบัติธรรมพูดคุยเกี่ยวกับเรื่องทีนอน ห้องน้ำและการอยู่ร่วมกันดังเช่นการปฐมนิเทศผู้ปฏิบัติธรรมเนื่องในเทศกาลวันเข้าพรรษา

“..เรามาอยู่ร่วมกันที่นี่ มากันมาก อาจมีอะไรที่กระทบกระทั่งกันก็ให้อธิบายว่าเรามาปฏิบัติ พระพุทธรูปทำไมถึงมองต่ำ ท่านมองเข้าไปในตนเอง มาที่นี่เรามาเพื่อมองตนเอง ไม่มองผู้อื่น... เราและคนทุกคน
ที่นี้ก็อยู่ในระหว่างการเดินทางเหมือนกัน.... เราต้องดูแลจิตเรา เพื่อไม่ให้ชุ่นมัว ให้เป็นจิตที่ปกติ ประดับประคองจิตให้เป็นปกติ...”

คุณยายชวนเล่าให้ฟังว่า

“ยายมีหลักธรรมประจำใจที่นำมาปฏิบัติด้วยหลักง่าย ๆ 3 ข้อ คือ ละชั่ว ทำดี ทำใจให้บริสุทธิ์ แค่นี้ แต่ก็ไม่พ้นอริยมรรค แต่ทำจริง ๆ ก็ทำยาก ละชั่ว ละแค่นั้น ต้องใช้คำพูดที่เป็นสัมมาวาจา คิดดีหรือยัง เฟ่งโทษเขาหรือเปล่า ละโกรธได้ไหม มีความสุขอยู่กับการงานเป็นหรือเปล่า....”

สถานปฏิบัติธรรมภูมิธรรมเป็น “บ้านใหญ่” ที่เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ เพื่อที่จะอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ในขณะที่คุณยายเด็กก่อนเกณฑ์วัดทรงธรรมเป็น “บ้านเล็ก” ที่เป็นบ้านเรียนแห่งรักและเบิกบาน ที่ทั้งสองแห่งทำงานอย่างเกื้อกูลและเชื่อมโยงกันอยู่ตลอดเวลา

2. สภาพแวดล้อมที่ดี

การจัดสิ่งแวดล้อมและบรรยากาศที่ดี อบอุ่น เป็นมิตร ใกล้ชิดธรรมชาติ อ่อนโยน ผ่อนคลาย เป็นสิ่งที่จะช่วยให้มีเกิดความสงบในการภาวนา

เมื่อเข้าไปภายในสถานปฏิบัติธรรมภูมิรมย์ซึ่งใช้เป็นสถานปฏิบัติธรรมของชุมชนจะได้รับทราบการทักทายด้วยการไหว้และพูดว่า “ธรรมสวัสดิ์” และจะได้ยินเสียงตามสายซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นเสียงบรรยายธรรมของแม่ชีที่สอนธรรมะอยู่ที่ศาลาธรรม ผู้คนที่เข้ามาสามารถเดินเล่น เข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ได้ ลักษณะการจัดสิ่งแวดล้อมของสถานปฏิบัติธรรมภูมิรมย์ มีลักษณะเป็นส่วนที่ร่มรื่น เต็มไปด้วยต้นลำต้นหมเดมาที่ให้ร่มเงาแซมด้วยต้นไม้เล็ก ๆ นานาชนิด สวนถูกออกแบบไว้อย่างสวยงาม มีสวนหย่อมเล็ก ๆ ตามแนวทางเดินปูด้วยก้อนหินและแผ่นซีเมนต์ สิ่งที่น่าสนใจอย่างหนึ่งคือสะพานไม้แห่งสติ เป็นสะพานใช้ไม้กระดานเป็นแผ่นกว้างประมาณหนึ่งก้าว วางเรียงห่างกันเป็นระยะ ๆ สูงบ้างต่ำ บ้าง การเดินบนสะพานต้องเดินอย่างมีสติ ถัดจากสะพานเป็นสระบัว สามารถมองไปยังศาลาธรรมและลานโพธิ์ได้ มีการจัดแบ่งพื้นที่เป็นสัดส่วนไว้สำหรับนั่งพัก และทำกิจกรรม มีศาลาธรรมเป็นโถงใหญ่ทรงกลมปูเสื่อ ใช้บรรยายธรรมและทำกิจกรรมหลัก ห้องพระบรมสารีริกธาตุเป็นที่สักการบูชา ลานต้นโพธิ์เป็นลานโล่งปูด้วยหญ้าใช้บรรยายธรรมและจัดกิจกรรมพิเศษต่าง ๆ ลานโรงเรียนครูคนแรกของผู้ใช้สำหรับทำกิจกรรมกลุ่มย่อย มีต้นโพธิ์ต้นใหญ่ให้ร่มเงา มีต้นไม้ขนาดใหญ่ไว้นั่งพักผ่อน และมีศาลาหลังหย่อม ๆ ตั้งอยู่ ใกล้ ๆ กันมีบ้านดินที่มีการสร้างเป็นลักษณะของถ้ำ เมื่อลอดเข้าไปจะเห็นพระพุทธรูปและแจกันดอกไม้วางอยู่ สามารถลอดผ่านมายังลานโพธิ์ได้ด้วยความร่วมมือของบรรยากาศรู้สึกผ่อนคลาย เบาสบาย และได้พักทั้งกายและใจ

ลักษณะของการจัดศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทรงธรรม จะมีลักษณะคล้ายคลึงกับสถานปฏิบัติธรรม เมื่อเข้ามาภายในบริเวณโรงเรียนสามารถสัมผัสได้ถึงความสงบเย็น ผู้บริหารครู มีใบหน้าที่ยิ้มแย้ม ทักทายเด็ก ๆ ด้วยการพนมมือไหว้และกล่าวคำว่า “ธรรมสวัสดิ์ครับ ธรรมสวัสดิ์ค่ะ” ด้วยความอ่อนโยน ซึ่งสร้างความรู้สึกอบอุ่นและเป็นมิตร ต้นไม้กระถางและอ่างดอกไม้ลอยน้ำ ถูกนำมาจัดวางอย่างเป็นระเบียบเพื่อความสวยงามและลดความเป็นเหลี่ยมมุมของอาคาร ต้นไม้ในกระถางดูสดชื่นแข็งแรง ดอกไม้ลอยน้ำในอ่างดูงดงามแปลกตาและเปลี่ยนไปในแต่ละวัน ผู้บริหารครูรวมทั้งคุณป้าจะแบ่งหน้าที่กันดูแลต้นไม้ ดอกไม้ เมื่อก้าวเข้ามาในบริเวณโรงเรียนจะรู้สึกถึงความชุ่มชื้นจากพื้นดินและร่มเงาของต้นปีบในสนาม ต้นไม้ใหญ่หน้าอาคารและในสนามบริเวณโรงเรียนที่ปลูกไว้หลากหลายชนิดกลมกลืนให้ร่มเงา ครูใหญ่และน้ำช่วยช่วยกันดูแลสนาม รีดกิ่งต้นไม้ที่ระเกะระกะ หรือที่คาดว่าจะอันตรายกับเด็ก ๆ เด็กที่มาโรงเรียนตั้งแต่เข้าตุ๊กก็จะมีโอกาสช่วยครูดูแลรดน้ำต้นไม้ เปลี่ยนน้ำและจัดวางดอกไม้ลอยน้ำ และมักจะได้เห็น

เด็ก ๆ ถือตะกร้าเดินตามครูเก็บดอกบีป และดอกลีลาวดีที่ร่วงอยู่เต็มสนาม เพื่อนำมาร้อยถวาย พระในห้องเรียน ในวันที่มีการเรียนการสอน ผู้บริหารและครูจะจัดเตรียมสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ เพื่อเตรียมพร้อมรอเด็ก ๆ เข้าเรียนทั้งในบริเวณโรงเรียนและห้องเรียน ห้องเรียนที่อยู่ในอาคารเรียนซึ่งเป็นรูปตัวยู หันหน้าไปทางทิศตะวันตกและทิศเหนือเป็นทิศที่รับลม อากาศถ่ายเทสะดวก บริเวณเพดานของอาคาร พื้นทางเดิน พื้นห้องเรียน ห้องน้ำ ห้องอาหารของเด็ก ๆ ได้รับการดูแลรักษา ความสะอาด ไม่มีฝุ่นหรือหยากไย่ ยามเช้าแสงแดดสาดส่องเข้ามาทางหน้าต่างของห้องเรียน ส่วนในยามบ่ายไม้เลื้อยและต้นไม้ใหญ่ทำหน้าที่ให้ร่มเงาและบังแดดในยามบ่าย อากาศสดชื่น ร่มรื่นและเย็นสบาย ที่นี่มีอากาศค่อนข้างเย็นตลอดปีแม้ในช่วงฤดูร้อนที่อากาศร้อน

ห้องเรียน การจัดวางสิ่งของอุปกรณ์เครื่องใช้สำหรับเด็กเป็นระเบียบ หยิบใช้ง่าย ห้องเรียนจัดแบ่งพื้นที่เหมาะสำหรับการเรียนรู้และการใช้งาน บรรยากาศของห้องเรียนที่สงบ แสงอาทิตย์ยามเช้าส่องสว่างผ่านผ้าม่านสีชมพูกลีบบัวทำให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของแสงจากธรรมชาติที่ลอดผ่านผ้าม่านทำให้บรรยากาศภายในห้องดูสดใส อ่อนโยนและกลมกลืนไปกับธรรมชาติ

ผนังห้องเรียนเป็นผลงานศิลปะของครู ครูจะใช้ชนแปรงปัดสีน้ำที่ปรากฏเป็นรอยฝีแปรงมีน้ำหนักของสีอ่อนแก่ ด้วยสีชมพู สีส้มและสีเหลืองอ่อน ซึ่งมีลักษณะผสมผสานกัน เข้มบางอ่อนบ้าง ในแต่ละวันเมื่อแสงจากภายนอกมาตกกระทบที่ผนังก็จะเห็นสีล้นที่พลิ้วไหวต่างกัน ในแต่ละห้องเรียนครูจะเป็นผู้ทำสีห้องเรียนของตนเอง โดยการสังเกตแสงและเงาที่เข้ามาตกกระทบในห้องเรียน มีการตกแต่งห้องด้วยการ “โยงผ้า” ลงมาจากเพดานด้วยผ้าสาหลูเนื้อบางลดความเป็นเหลี่ยมมุมของห้อง การจัดสภาพแวดล้อมเช่นนี้ เป็นการให้เด็กได้มีโอกาสใช้ประสาทสัมผัสที่ละเอียดอ่อนในการชื่นชมและสัมผัสความงามที่ปรากฏ นอกจากนี้ครูยังประดิษฐ์สิ่งของไว้ใช้เองในห้องเรียน เช่น เทียนที่ใช้บูชาพระ โคมบายแขวน เชือกผัน เป็นต้น

ครูนำ “พีต้นไม้” เข้ามาเป็นธรรมชาติในห้องเรียน ให้เด็ก ๆ ได้สังเกตธรรมชาติที่อยู่ในพีต้นไม้ เมื่อมีใบแก่จะกลายเป็นสีเหลืองและหลุดร่วงไป แม่ครูสอนให้เด็ก ๆ ดูแลพีต้นไม้ที่มอบลมหายใจให้กับเด็ก ๆ เหมือนดังเพลงที่เด็ก ๆ ได้ร้องว่า

“ลมหายใจของฉันคือความรักของต้นไม้ ลมหายใจของต้นไม้คือความรัก
ของฉัน ฉันกับต้นไม้มีลมหายใจเดียวกัน ฉันกับต้นไม้ผูกพันเป็นเพื่อนกัน”

เฟอร์นิเจอร์ เครื่องใช้ ล้วนเป็นของที่นำมาจากธรรมชาติ โต๊ะ เก้าอี้ ชั้นวางของ ชั้นวางของเล่น ทำมาจากไม้ เครื่องจักรสานและเครื่องหวาย ของเล่น บล็อกไม้จากต้นบีปและต้นไม้ที่นำมาตัดเป็นท่อนขาดต่าง ๆ กัน เมล็ดพีชนานาชนิด เปลือกหอย ก้อนหิน เป็นวัสดุจากธรรมชาติ ซึ่งเด็กจะได้เรียนรู้และสัมผัสที่ละเอียดอ่อนในความเป็นธรรมชาติ

สื่อและแหล่งเรียนรู้ในห้องเรียนเป็นของเล่นและสื่อที่เป็นธรรมชาติ ของใช้จริงในชีวิตประจำวัน สื่อและแหล่งเรียนรู้ในห้องเรียน คือ วัสดุ และสถานปฏิบัติธรรม ออกแบบบรรยากาศทั้งในและนอกห้องเรียน มีความอ่อนโยน ผ่อนคลาย นุ่มนวล ตกแต่งด้วย ฝ้ายอมสีเลียนแบบสีในธรรมชาติ ของเล่นและชั้นวางของ เสื้อจากวัสดุที่เป็นธรรมชาติ

การใช้เสียงเพลงบรรเลงเบาๆ ได้แก่เสียงขลุ่ยสมานิของท่านเลอาฮัน เสียงเพลงบรรเลงในบทเพลงแห่งการภาวนา ซึ่งใช้หมุ่นเวียนสลับเปลี่ยนกันไปในยามเช้า ก่อนนอนและหลังตื่นนอน เป็นเสียงเพลงที่ก่อให้เกิดบรรยากาศที่สงบผ่อนคลาย ช่วยกล่อมเกล่าให้จิตใจอ่อนโยน และเป็นสัญญาณให้ครูและเด็กรู้จังหวะเวลา

ครูกัดสรรสิ่งของที่งดงามจากธรรมชาติและงานศิลปะจากผู้คน เพื่อให้เด็กได้สัมผัสถึงความงาม เพื่อเป็นพื้นฐานในการแยกแยะความงามที่แท้ได้

3. การสงเคราะห์เกื้อกูล

การสงเคราะห์เกื้อกูลเป็นการให้ความช่วยเหลือในลักษณะต่าง ๆ ทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ ได้แก่ การให้ปัจจัย 4 อาหาร การให้งานทำ การให้เงินเดือนและสวัสดิการ การให้การดูแลสุขภาพ การให้ธรรมะ ให้ความรู้ในการปฏิบัติภาวนา การเอาใจใส่

แม่ชีสารินีให้ความช่วยเหลือด้วยความเมตตาก่อตั้งโครงการบ้านผูกพันสายใย ที่สงเคราะห์เยาวชนที่ตั้งครรภ์ไม่พึงประสงค์ ในสถานปฏิบัติธรรม แม่ชีได้จุดชีวิตเยาวชนเหล่านี้ให้มีชีวิตอยู่ อย่างไม่ทุกข์ด้วยการให้ธรรมะ แม่ชีสารินีมักพูดเสมอว่า “ชีวิตไม่ได้เกิดมาเพื่อทุกข์ ชีวิตเกิดมาเพื่อพ้นทุกข์ และขอให้ชีวิตอยู่ในปัจจุบันขณะอย่างมีความสุข ....เราไม่สามารถกลับไปแก้อดีตได้...จงให้ภัยตัวเอง กอดตัวเองไว้ มีตัวเองเป็นเพื่อน ....” ตั้งแต่เริ่มต้นการทำงานของแม่ชีสารินี แม่ชีจะมีคำพูดที่ถามครูเสมอว่า “เธอบอกฉัน เธอทุกข์อะไร ฉันจะช่วยให้พ้น” “เป็นยังไง มีความสุขอยู่รึ” และเมื่อครูพบปะกับแม่ชีในการอบรมต่าง ๆ เมื่อจบ

การอบรมแม่ชีจะใช้วัตรปฏิบัติของแม่ชีคือคือการให้พร ทำให้ครูมีพลังและมีกำลังใจในการทำงาน

แม่ชีสารินีไม่ได้อยู่ในฐานะผู้นำนโยบายในการจัดการศึกษาของศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทรงธรรมเพื่อให้ครูมีโอกาสทำงาน ได้เงินเดือนและสวัสดิการแต่เพียงเท่านั้น แม่ชียังอยู่ในฐานะ “บุพการี” ที่เป็นผู้ให้ชีวิตใหม่ทั้งทางโลกและทางธรรม ซึ่งครูก็มีความกตัญญูอยากตอบแทนบุญคุณดังที่ครูนาเล่าไว้ว่า “บ้านผูกพันสายใย ในความรู้สึกระยะ ก็เป็นบ้านอีกหลังหนึ่งที่ทำให้ความอบอุ่นแก่เรา ให้ความสะดวกสบายแก่เราทุกอย่าง ถ้าเกิดว่าไม่มีบ้านตรงนี้ ไม่มีบ้านหลังนี้อยู่ เราคงไม่มีชีวิตอยู่มาจนถึงวันนี้ คือคงจะไม่มีวันนี้ เป็นบ้านที่ให้ความอบอุ่นทางใจ ให้ทุกอย่างค่ะ” ครูมีความรู้สึกทั้งเคารพทั้งยำเกรงในคำพูดและคำสั่งของแม่ชี

ศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทรงธรรม ครูให้การดูแลเอาใจใส่เด็กเป็นอย่างดี เนื่องด้วย ลักษณะวิถีชีวิตในโรงเรียน ที่มีการจัดห้องเรียนเหมือนบ้าน กิจกรรมประจำวันเอื้อให้ครูได้ดูแล เด็กเหมือนแม่ที่ดูแลลูก รวมถึงการปฏิบัติตนของครูที่มีการกระทำทั้งกาย วาจา ใจ ที่แสดงออกถึง ความรักความเอาใจใส่ ได้แก่ การโอบกอด การกอดเด็กนอน การล้างให้เด็ก คำพูดที่ได้ยินจาก ปากของครูเสมอครูมักจะถามว่า “วันนี้ (ชื่อเด็ก) มีความสุขหรือเปล่า” ถ้าเห็นสีหน้าเด็กไม่ค่อยดี ครูพูดกับเด็กว่า “มีรอยยิ้มน้อย ๆ บนใบหน้าหรือยัง” หรือที่ครูพูดเสมอว่า “ขอให้เด็ก ๆ มีความสุข กับการมาโรงเรียนในวันนี้” “ขอให้เด็ก ๆ เดินทางกลับบ้านด้วยความปลอดภัย”เปรียบเป็นคำพูดที่ ศักดิ์สิทธิ์ที่ครูอวยพรให้กับเด็กทุก ๆ วัน

4. การทำงานรับใช้สังคม

การทำงานรับใช้สังคม เป็นการทำงานที่ไม่ได้หวังค่าตอบแทน เป็นการบริหารรับใช้ ผู้อื่นอย่างเมตตา หรือที่เรียกว่าจิตอาสา การทำงานแบบนี้เป็นการทำงานลดตัวตน ค่อย ๆ ชัด เกลาภิเลสของตน และเห็นคุณค่าในตัวเอง หรือถ้ามีความทุกข์อยู่ก็จะเข้าใจว่ามนุษย์ทุกคนมีทุกข์ ร่วมกัน เป็นทุกข์ของมนุษยชาติ เป็นการแลกเปลี่ยนการเรียนรู้แบ่งปันประสบการณ์

นอกเหนือจากการทำงานในศูนย์เด็กแล้ว แม่ชีสารินียังให้ครูได้เข้าไปทำงานใน วันหยุด ในลักษณะของการทำงานจิตอาสา ผลัดเปลี่ยนกันมาทำงานอย่างสม่ำเสมอตลอดทั้งปี ไม่เว้นวันหยุดราชการที่เป็นวันสำคัญทางศาสนาและเทศกาลต่าง ๆ ส่วนในวันอาทิตย์ สถาน ปฏิบัติธรรมภูมิธรรมมีงานสร้างโลกโดยผ่านเด็กในโครงการในครรภ์แห่งสติ ในวันอาทิตย์ สัปดาห์ที่ 1 ของเดือน โครงการโรงเรียนครูคนแรกของหนูในวันอาทิตย์สัปดาห์ที่สองของเดือน หน้าหลัก ของครูคือการเข้าไปเป็นวิทยากรประจำฐานกิจกรรม ส่วนใหญ่จะแบ่งเป็น 3 ฐาน เช่น สีน้า ทำ ตุ๊กตาผีมือแม่ บัณฑิต ซึ่งผลัดเปลี่ยนกันไปในแต่ละครั้ง แต่ถ้าในวันพิเศษที่สถานปฏิบัติธรรมจัด งานใหญ่เช่นวันเด็ก ก็จะมีฐานกิจกรรมมากขึ้น การทำกิจกรรมแต่ละครั้งครูจะต้องเป็นผู้ดูแล ทั้งหมด

การเข้ามาช่วยงานของครูถือได้ว่าเป็นการปฏิบัติธรรม ถือเป็นกิจกรรมหนึ่งที่ทำให้ ลดความเป็นตัวตนเป็นกิจกรรมหนึ่ง ในส่วนของการทำงานแม่ชีจะย้ำเสมอว่า

“ฉันไม่เคยเห็นว่า คนที่ไม่ช่วยเหลือผู้อื่นจะพ้น ถ้าเธออยากพ้นเธอต้อง ทำงานที่ลดตัวตน ต้องขอบคุณเขา... การได้มีโอกาสทำงานให้คนอื่น เราจะเห็นคุณค่าในใจตัวเรา”

(แม่ชีสารินี)

ในศุนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทรงธรรม เด็กได้มีโอกาสช่วยเหลือผู้อื่นผ่านการทำหน้าที่ด้วยความเคยชินที่ดีงาม เด็กได้ช่วยเหลือครูในการดูแลห้องเรียน ห้องอาหาร เด็กโตยินดีช่วยเหลือเด็กเล็กทั้งที่ครูร้องขอและไม่ได้ร้องขอ เด็กได้ช่วยเหลืองานที่นอกเหนือจากหน้าที่ได้แก่ การอาสาช่วยครูล้างจานผลไม้ส่วนรวม ช่วยน้องแต่งตัว ช่วยปลอบน้องเมื่อน้องร้องไห้ ช่วยกล่อมน้องนอน เป็นต้น

5. การปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอต่อเนื่อง

ความสม่ำเสมอต่อเนื่อง แบ่งเป็น 2 ส่วน คือ ความสม่ำเสมอที่ได้รับจากภายนอก จากกัลยาณมิตร และความสม่ำเสมอจากการปฏิบัติภาวนาของตน ความสม่ำเสมอจากการปฏิบัติภาวนาของตน ครูจะต้องเป็นกัลยาณมิตรของตนเองในการฝึกฝนตนทำการปฏิบัติภาวนาในทุกขณะจิต ทุกลมหายใจเข้าออก ยิ่งฝึกฝนมาก ยิ่งเห็นผลของการปฏิบัติมาก และผลของการปฏิบัติจะส่งผลต่อการภาวนายิ่งขึ้น ส่วนนี้เป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ ถ้าครูปฏิบัติภาวนาไม่ต่อเนื่องการเจริญในมรรคจะเห็นผลได้ยาก

แม่ชีสารินีนับว่าเป็นกัลยาณมิตรที่ดี คือมีความสม่ำเสมอในการให้การช่วยเหลือทั้งทางธรรมะและทางโลก มีการปฏิบัติตนที่เรียกว่า “การทำให้ดูสุขให้เห็น” อย่างสม่ำเสมอ ในการทำงานตลอดทั้ง วัน เดือน ปีที่ผ่านมาจนกระทั่งปัจจุบัน เป็นการทำงานรับใช้พุทธศาสนาที่มีจุดมุ่งหมายเดียวคือการพันทุกัน ซึ่งแม่ชีสารินีปฏิบัติมาตลอดในรูปแบบที่หลากหลาย สิ่งเหล่านี้ทำให้ครูได้รับความสม่ำเสมอต่อเนื่องในการอยู่บนหนทางแห่งมรรค

การปฏิบัติภาวนาของครู ครูได้กัลยาณมิตรที่ดีที่เอื้อโอกาสให้ครูสามารถปฏิบัติภาวนาได้อย่างสม่ำเสมอ ทั้งในวันปกติที่เป็นเวลาทำงานกับเด็ก ซึ่งกิจวัตรประจำวันของเด็กเอื้อต่อการปฏิบัติภาวนาอย่างสม่ำเสมอต่อเนื่อง และการได้มีโอกาสทำงานในวันหยุด และในวันพิเศษอื่น ๆ ครูก็ยังได้มีโอกาสในการภาวนากับการรับใช้สังคม

การปฏิบัติภาวนาในวันทำงานในกิจวัตรประจำวันของเด็กที่เป็นสร้างความเคยชินที่ดีงามให้กับเด็ก กิจวัตรประจำวันของเด็กมีความสมดุล เป็นจังหวะและผ่านการกระทำซ้ำ ทำให้เด็กเกิดความมั่นคงภายใน เด็กได้มีโอกาสเลียนแบบซึมซับการกระทำของครูทั้งทางกาย วาจา ใจ

6. การมีแบบอย่าง

การเป็นแบบอย่าง เป็นการปฏิบัติตนที่แสดงออกผ่านกระทำทั้งทางกาย วาจา ใจ ทั้งเรื่องการใช้ชีวิตส่วนตัว การทำงาน การมีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น

แม่ชีสารินี เป็นแบบอย่างทั้งในเรื่องการใช้ชีวิต ท่านใช้ชีวิตอย่างแม่ชีที่มีความ
 สำรวมระวังทั้งทางกาย วาจา และใจ มีความพอเพียงในปัจจุบัน ใช้ชีวิตที่อยู่กับการภาวนา
 ในด้านการทำงาน ท่านทำงานอย่างจริงจัง ทำงานหนัก เพื่อการรับใช้ผู้อื่น และการฟื้นฟูชีวิตร่วมกัน
 “ทำงานเป็นสุข สนุกอยู่กับการทำงาน” ในขณะที่ทำงาน ถึงแม้ว่าร่างกายจะเหนื่อยแต่แม่ชีสารินี
 ทำงานอย่างเบิกบาน มีความสุขให้เห็น การดูแลสถานที่ให้งดงามเพื่อให้ผู้คนคลายร่างกายและ
 ใจต่อการภาวนาเป็นสัปดาห์ แม่ชีสารินีเป็นคนรักต้นไม้ การดูแลสถานปฏิบัติธรรมในเรื่องต่าง
 ๆ จะมีผู้รับผิดชอบ แต่ในเรื่องของการดูแลสวน แม่ชีสารินีจะเป็นผู้ที่ดูแลด้วยตนเอง

ครูปฏิบัติตนตามแบบอย่างของแม่ชีสารินี ทั้งในเรื่องของการใช้ชีวิตอย่างเรียบง่าย
 ง่ายการใช้ชีวิตอยู่กับการภาวนา การทำงานอย่างตั้งใจ มีความสุขอยู่กับการทำงานตรงหน้า
 รวมถึงการดูแลสิ่งแวดล้อมที่งามและเบิกบานใจ เมื่อครูปฏิบัติตนอย่างนี้แล้ว ครูจึงเป็นแบบอย่าง
 ให้กับเด็กทั้งทางด้านกาย วาจา ใจ เด็กจะซึมซับและเลียนแบบทุก ๆ การกระทำของครู
 นอกจากนี้เมื่อมีโอกาสอยู่ต่อหน้าเด็ก แม่ชีสารินีจะสาธิตการสอนการมีปฏิสัมพันธ์กับเด็กจาก
 เหตุการณ์ที่กำลังเกิดขึ้นจริงในขณะนั้น เพื่อเป็นข้อคิดนำไปสู่การปฏิบัติตนของครูผู้สอนเด็ก

สิ่งที่สำคัญอย่างหนึ่งที่แม่ชีสารินีเน้นคือแม่ชีสารินีมองว่าครูไม่เพียงแต่ทำการสอน
 เท่านั้น แต่ครูจะต้องพัฒนาตนเองให้เข้าถึงความพ้นทุกข์และนำสิ่งนี้ไปใช้ในการทำงานกับเด็ก
 ดังที่แม่ชีสารินีพูดเสมอว่า “เธอเป็นครู เธออย่าพึ่งแค่ทำการสอน เธอไม่ได้ทำหน้าที่แค่นั้น แต่ทั้ง
 กายและใจของเธอ เธอต้องมีจิตวิญญาณ เธอจะต้องศึกษาตนเองอย่างถ่องแท้ และนำไปใช้กับ
 เด็ก เธอจึงจะสร้างดอกไม้บานให้เด็กได้จริง ๆ”

นอกเหนือจากหลักธรรมที่ได้จากคำบรรยายของแม่ชีสารินีแล้วใน
 กิจกรรมหลายกิจกรรมที่จัดขึ้น ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ครูนำไปใช้กับเด็กในศูนย์ได้โดยไม่ต้องดัดแปลง
 ใด ๆ เช่นการขับบทเพลงดังดอกไม้บาน ภาวนากับการนวดกับบทเพลง ความสุขเล็ก ๆ ในใจ หรือ
 การกล่อมลูกน้อยกับบทเพลงกล่อมลูกน้อย เมื่อบทเพลงถึงท่อนเป็นทำนองไม่มีเนื้อร้องแม่ชีก็จะ
 มีคำพูดที่เตือนใจแล้วแต่โอกาสหรือขึ้นอยู่กับผู้ฟังเป็นใครและมาด้วยเหตุผลใด แต่โดยสรุปแล้ว
 คำพูดก็จะสอนเตือนใจดังตัวอย่างใจความประกอบบทเพลงภาวนากับบทเพลงดังดอกไม้บาน”ลม
 หายใจเข้า... ลมหายใจออก ดังดอกไม้บาน ภูผาใหญ่กว้าง ดังสายน้ำชำระเย็น ดังนภาภาค อัมบาง
 เบา” ดังนี้

“...ลมหายใจเข้าอ่อนโยน ลมหายใจออกอ่อนคลาย ดอกไม้จะบานใน
 หัวใจของเราทุกคน เราจะเข้มแข็งดังเช่นภูผาใหญ่ เราจะเย็นดังสายน้ำ
 ที่เย็น เราจะมีตนเองเป็นเพื่อน ยกมือกอดตัวเองไว้ เราจะไม่ทำให้คนที่
 อยู่ข้างหน้าเป็นทุกข์เพราะเรา เราจะใช้ชีวิตอย่างไม่เบียดเบียนตนเอง

อ่อนโยนต่อตนเอง.เราจะมีตนเองเป็นเพื่อน ขอให้ใช้ชีวิตอย่างคนที่รู้
คุณค่าในชีวิต ไม่เพ่งโทษ ไม่ขุ่นมัว มีชีวิตที่สงบเย็นและเป็นสุข....”

ภาวนากับการนวดกับบทเพลงความสุขเล็ก ๆ ในใจ

“ฉันมีความสุขเล็ก ๆ ในใจฉัน ในใจฉัน ในใจฉัน ...

I feel little happiness of my heart ... of my heart ...of my heart”

“...เราจะแบ่งปันความสุขให้กับคนที่อยู่ข้างหน้า ปัจจุบันขณะเป็นเวลา
ที่ประเสริฐสุด อย่าทอดทิ้งความสุขเล็ก ๆ ในปัจจุบันขณะ และเมื่อนั้น
เราก็แบ่งปันความสุขที่เรามีอยู่ไปให้กับคนข้างหน้า คนข้างหน้าเป็นคน
พิเศษสำหรับเรา เราจะไม่ทำให้คนข้างหน้าเป็นทุกข์เพราะเรา การให้ของ
เราต้องให้อย่างมีปัญญา คือไม่ทำให้คนข้างหน้าเจ็บปวดเพราะเรา เวลาที่
เราทำให้คนอื่นมีความสุข เรากำลังปฏิบัติกรรม เราต้องขอบคุณคน
ข้างหน้า เพราะถ้าไม่มีคนข้างหน้า ก็จะไม่มีเราที่เป็นผู้ให้อย่างมีความสุข
เพราะมีคนข้างหน้าเราจึงเห็นคุณค่าในตัวเรา ขอขอบคุณคนข้างหน้าที่ทำให้
เราเห็นคุณค่าในตัวเรา อย่าทวงบุญคุณจากคนข้างหน้า ”

ภาวนากล่อมลูกกับบทเพลงสองมือแม่

“เจ้าคือเลือดเนื้อของแม่ แม่เฝ้าถนอมรักษา นอนอยู่ในท้องแม่น่า เป็น
ดั่งแก้วตาดวงใจ จะเลี้ยงเจ้าให้เข้มแข็ง ด้วยแรงสองมือให้ได้ อ่อนโยน
ด้วยกายวาจาใจ เติบใหญ่ให้เป็นคนดี”

7. การให้การเสริมแรง

การให้การเสริมแรง ทั้งการให้ภายนอกและภายใน ทั้งทางด้านวัตถุและจิตใจ
ได้แก่ การให้ของขวัญ การให้คำตอบแทนเพื่อเป็นกำลังใจ การให้เลื่อนขั้นที่มีความรับผิดชอบ
สูงขึ้น การชื่นชม การให้การยอมรับ การเสริมแรงส่วนใหญ่จะเป็นการเสริมแรงที่เป็นเรื่องของ
ภายใน

แม่ชีสารินี จะให้คำตอบแทนต่าง ๆ เพื่อเป็นกำลังใจในการทำงาน แต่
เป็นคำตอบแทนเพียงเล็กน้อย เมื่อทำงานมาครบปี ในงานเฉพาะสมาชิกในบ้านจะโบนัส เป็นเงิน
ไม่กี่พันบาทให้สำหรับทุกคนตามหน้าที่ความรับผิดชอบ มีการจัดเลี้ยงเป็นลักษณะของการ
รับประทานอาหารร่วมกันและจับฉลากเป็นของขวัญเล็ก ๆ น้อย ๆ ได้แก่ เสื้อผ้า และเครื่องใช้

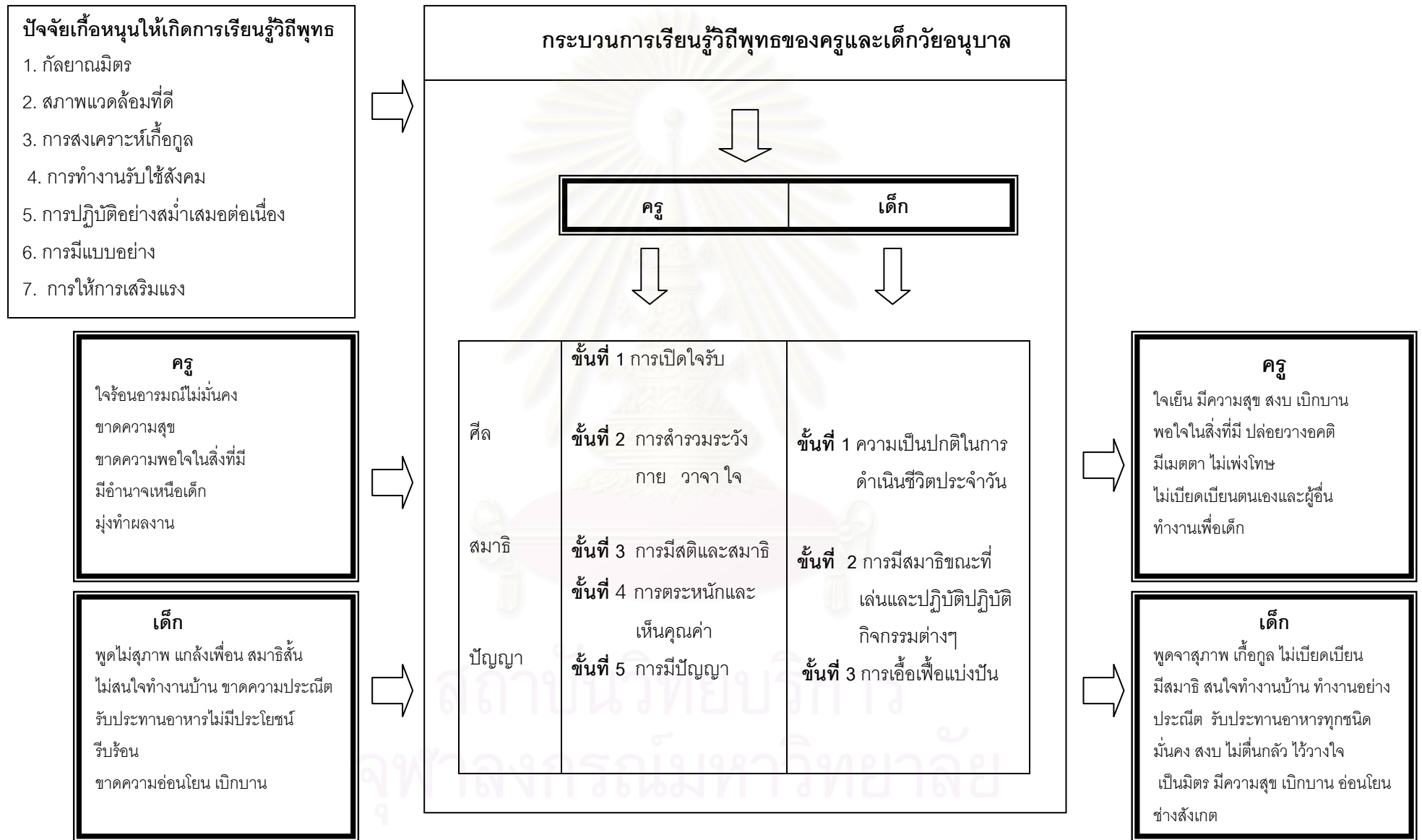
ต่าง ๆ การพูดชมและยกตัวอย่างความดีให้ผู้ร่วมงานฟัง ชื่นชมและให้กำลังใจส่วนตัว หรือถ้าเป็นครูที่มีความสามารถพิเศษ แม่ชีสารินีให้โอกาสพาไปร่วมงานในสถานที่ต่าง ๆ ทั้งในและต่างประเทศเพื่อแสดงความสามารถพิเศษ

ในห้องเรียน เด็กโตจะได้รับเรียกชื่อเพื่อช่วยเหลืองานครู หรือในกิจกรรมวงกลมแห่งรัก ครูก็ใช้คำพูดชมเด็กที่ทำความดี ยกตัวอย่างการทำความดี ใช้การสัมผัส ได้แก่การโอบกอด การส่งยิ้ม

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แผนภูมิที่ 12 กระบวนการเรียนรู้และปัจจัยเกื้อหนุนวิถีพุทธของครูและเด็กวัยอนุบาล

บทที่ 6

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเชิงคุณภาพ เรื่องการเรียนรู้ของครูและเด็กวัยอนุบาล : กรณีศึกษาโรงเรียน
วิถีพุทธ ครอบคลุมสาระสำคัญดังต่อไปนี้

คำถามการวิจัย

การศึกษาในครั้งนี้ มีคำถามวิจัย 2 ข้อ ได้แก่

1. การเรียนรู้ของครูและเด็กวัยอนุบาลโรงเรียนวิถีพุทธเป็นอย่างไร
  - 1.1 วิถีพุทธหมายความว่าอย่างไร
  - 1.2 กระบวนการเรียนรู้วิถีพุทธของครูและเด็กวัยอนุบาลเป็นอย่างไร
2. ปัจจัยเกื้อหนุนที่เอื้อให้เกิดการเรียนรู้วิถีพุทธเป็นอย่างไร

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่ออธิบายการเรียนรู้ของครูและเด็กวัยอนุบาลโรงเรียนวิถีพุทธ

การเลือกโรงเรียนกรณีศึกษา

การเลือกโรงเรียนกรณีศึกษา ดังคุณสมบัติต่อไปนี้

- 1) ศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทองธรรม อยู่ภายใต้การดูแลของผู้นำซึ่งเป็นแม่ชีในพุทธศาสนาผู้ซึ่งปฏิบัติปฏิบัติชอบ ทำงานช่วยเหลือสังคมเพื่อยกระดับจิตวิญญาณของมนุษย์และเป็นที่ยอมรับทั้งในระดับชาติและระดับสากล
- 2) ศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดทองธรรม นำหลักธรรมไตรสิกขามาเป็นรากฐานในการจัดการศึกษา
- 3) เป็นกรณีศึกษาที่เป็นเอกเทศสมบูรณ์ในตัวเอง มีข้อมูลมากและครอบคลุมประเด็นที่ต้องการศึกษา ผู้วิจัยได้รับอนุญาตให้เข้าไปศึกษาและเก็บข้อมูลเชิงลึกในระยะเวลาไม่นาน

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัย โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพแบบกรณีศึกษา ซึ่งมีขั้นตอนในการดำเนินการวิจัยเป็น 3 ระยะดังนี้

1. การศึกษาก่อนลงภาคสนาม
2. การศึกษาภาคสนาม
3. การวิเคราะห์ข้อมูล

ระยะที่ 1 การศึกษาก่อนลงภาคสนาม ผู้วิจัยดำเนินการดังนี้

- 1.1 ทบทวนองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้อง
- 1.2 การเตรียมตัวและการเรียนรู้ของผู้วิจัย

ระยะที่ 2 การศึกษาภาคสนาม ผู้วิจัยดำเนินการดังนี้

- 2.1 การเลือกโรงเรียนกรณีศึกษาและการกำหนดผู้ให้ข้อมูล
- 2.2 การเข้าถึงข้อมูลและบทบาทของผู้วิจัย
- 2.3 การดำเนินการวิจัย
- 2.4 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย
- 2.5 การเก็บรวบรวมข้อมูล

ระยะที่ 3 การวิเคราะห์และนำเสนอข้อมูล

- 3.1 ขั้นตอนและวิธีการวิเคราะห์ข้อมูล
- 3.2 การตรวจสอบความถูกต้องของการวิจัย
- 3.3 การนำเสนอข้อมูล

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล โดยสรุปมีดังนี้

1. คำถามวิจัยข้อที่หนึ่ง “ การเรียนรู้ของครูและเด็กวัยอนุบาลโรงเรียนวิถีพุทธเป็นอย่างไร” ในข้อย่อยที่ 1.1) วิถีพุทธหมายความว่าอย่างไร และ 1.2) กระบวนการและการเปลี่ยนแปลงการเรียนรู้วิถีพุทธของครูและเด็กวัยอนุบาลเป็นอย่างไร ผู้วิจัยนำเสนอดังนี้

1.1 วิถีพุทธในโรงเรียนกรณีศึกษา เป็นการนำหลักไตรสิกขามาเป็นหลักในการจัดการศึกษาให้กลมกลืนกับวิถีชีวิตของครูและเด็กอนุบาล ครูและเด็กอนุบาลปฏิบัติตนอย่างมีสติระลึกรู้อยู่ในปัจจุบันขณะ มีความสุขสงบ เบิกบาน ไม่ขุ่นมัว ใช้ชีวิตอย่างมีเมตตา เกื้อกูล และกตัญญูต่อทั้งบุคคลและธรรมชาติ ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น โดยอาศัยกัลยาณมิตรและสิ่งแวดล้อมที่เอื้อต่อการเจริญภาวนา

1.2 กระบวนการเรียนรู้วิถีพุทธของครูและเด็กวัยอนุบาล ผู้วิจัยแบ่ง เป็น 2 ประเด็นดังนี้

1.2.1 กระบวนการเรียนรู้วิถีพุทธของครู เป็นการปฏิบัติตน มี 5 ขั้นตอนดังนี้

1) การเปิดใจรับ 2) การสำรวจมรรวัชกาย วาจา ใจ 3) การมีสติและสมาธิ 4) การตระหนักและเห็นคุณค่า 5) การมีปัญญา

1.2.2 กระบวนการเรียนรู้วิถีพุทธของเด็กวัยอนุบาล มี 3 ขั้นตอนดังนี้ 1) ความเป็นปกติในการดำเนินชีวิตประจำวัน 2) การมีสมาธิขณะที่เล่นและปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ 3) การเอื้อเฟื้อแบ่งปัน

2. คำถามวิจัยข้อที่สอง “ปัจจัยเกื้อหนุนให้เกิดการเรียนรู้วิถีพุทธเป็นอย่างไร”

ปัจจัยเกื้อหนุนให้เกิดการเรียนรู้วิถีพุทธของครูและเด็กวัยอนุบาล ได้แก่ 1) กัลยาณมิตร 2) สิ่งแวดล้อมที่ดี 3) การส่งเสริมที่เกื้อหนุน 4) การทำงานรับใช้สังคม 5) การปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอต่อเนื่อง 6) การมีแบบอย่าง 7) การให้การเสริมแรง

อภิปรายผลการวิจัย

1. การเป็นโรงเรียนวิถีพุทธ

1.1 ความเป็นผู้นำ

จากข้อมูลของการวิจัยสะท้อนให้เห็นว่า ความเป็นผู้นำมีความสำคัญอย่างยิ่งในการนำพาโรงเรียนไปสู่ทิศทางตามเป้าหมาย ลักษณะความเป็นผู้นำของโรงเรียนวิถีพุทธ จะต้องมีความเข้าใจอย่างลึกซึ้งและปฏิบัติวิถีพุทธได้อย่างต่อเนื่องในทุกมิติของชีวิตจนกลายเป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิตและการทำงาน เรียกว่าได้ว่า วิธีการทำงานกับการปฏิบัติธรรมเป็นสิ่งเดียวกัน สามารถบูรณาการวิถีพุทธสู่การปฏิบัติงานได้ในทุกมิติ ตลอดจนต้องเป็นแบบอย่างให้เห็นทั้งเรื่องชีวิตส่วนตัวและการทำงาน นอกจากนี้การทำงานของผู้นำจะต้องแสดงให้เห็นถึงศักยภาพที่มีต่อการทำงานในระดับสาธารณชน ที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์ในสังคม ซึ่งต้องอาศัยความสามารถและก้าวพ้นข้อจำกัดของตน

ยุทธศาสตร์ การรับใช้สังคม เป็นยุทธศาสตร์เด่นที่มองเห็นการเปลี่ยนแปลงที่เด่นชัดเมื่อออกสู่สาธารณชน สิ่งนี้เป็นแรงจูงใจอย่างหนึ่งของการทำงาน

ส่วนเรื่องการนำพาครูสู่การเปลี่ยนแปลงภายในจิตใจ ต้องอาศัยยุทธศาสตร์ที่สำคัญได้แก่ ความเป็นกัลยาณมิตรที่ดี และจัดสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ที่เอื้อต่อการภาวนา และส่งเสริมให้ครูเห็นคุณค่าในตนเองว่าตนเองสามารถเปลี่ยนแปลงได้ด้วยตนเอง

1.2 ปัจจัยสำคัญที่ทำให้ครูมีการเรียนรู้วิถีพุทธแตกต่างกัน

จากข้อมูลของการวิจัยสะท้อนให้เห็นว่า ครูมีการเรียนรู้วิถีพุทธแตกต่างกัน เนื่องจาก การปฏิบัติ การฝึกฝนตนเองภายในอย่างสม่ำเสมอต่อเนื่อง ถ้าครูขาดการปฏิบัติหรือปฏิบัติไม่ต่อเนื่อง ครูก็จะไม่ได้รับผลของการปฏิบัติ และไม่ก้าวหน้า ไม่ค่อยเห็นผลจากการปฏิบัติ เมื่อไม่เห็นผลจากการปฏิบัติก็ไม่เกิดความเพียร ไม่มีพลัง ไม่มีธรรมอันเป็นกำลัง หรือเสียซึ่งความไว้ศรัทธาในการปฏิบัติทำให้เกิดความเกียจคร้าน ความประมาท ความฟุ้งซ่าน และความหลง เป็นเพราะ มีอนุสัยเป็นเครื่องกีดกั้นการปฏิบัติตนของครูมิให้เข้าสู่กระแสของนิพพาน ซึ่งอนุสัยตาม พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม (พระเทพเวที, 2532) ให้ความหมายว่า อนุสัย คือ กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดาน มี 7 คือ 1) กามราคะ ความกำหนัดในกาม ความอยากได้ติดใจในกาม 2) ปฏิฆะความขัดใจ ความหงุดหงิดขัดเคืองคือโทสะ 3) ทิฏฐิ ความเห็นผิด การถือความเห็นเอาความคิดเห็นเป็นความจริง 4) วิจิกิจชา ความลังเล ความสงสัย 5) มานะ ความถือตัว 6) ภวราคะ ความกำหนัดในภพ ความอยากเป็น อยากยิ่งใหญ่ อยากยั่งยืน 7) อวิชชา ความไม่รู้จริง คือ โมหะ

2. การเรียนรู้วิถีพุทธเป็นภาพสะท้อนการศึกษาเพื่อบรรลุความจริง ความดี ความงาม

2.1 การรับรู้โลกตามความเป็นจริง

การเรียนรู้วิถีพุทธ เป็นกระบวนการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงตนเองในรับรู้โลก ผ่านอายตนะตามสภาวะความเป็นจริงของโลก ตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติและสรรพสิ่งในโลก เพื่อให้เกิดความสมดุลและความเป็นปกติในการดำรงชีวิตอยู่ในโลก ซึ่งในสภาพสังคมปัจจุบัน มนุษย์แต่ละคนรับรู้ผ่านประสาทสัมผัส ตาหู จมูก ลิ้น กายและใจ ทำให้มนุษย์รู้ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส และความรู้สึกนึกคิดตามความจริงปรากฏ ที่ทางพุทธศาสนาเรียกความจริงนี้ว่าสมมติ สัจจะ (convention truth) ซึ่งเป็นความรู้ที่เป็นจริงตามประสบการณ์และการตีความของตน ภายใต้บริบทได้วัฒนธรรมที่ตนอาศัยอยู่ ที่เป็นไปตามความเชื่อหรือคุณค่าของสังคมนั้น ๆ ซึ่งการรับรู้ดังกล่าวมีการเปลี่ยนแปลงไม่คงที่ และไม่สามารถรับรู้ได้ตรงตามสภาวะความเป็นจริง การรับรู้แบบนี้ก่อให้เกิดความเครียด การแบ่งแยก

การเรียนรู้วิถีพุทธถือเป็นเครื่องมือหนึ่งในกระบวนการพัฒนามนุษย์ ที่ทำให้บุคคลที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้ สามารถเกิดความรู้ความเข้าใจต่อชีวิตและโลกได้ใกล้เคียง หรือตรงกับสภาวะที่เป็นจริงของโลก ซึ่งในทางพุทธศาสนาเรียกว่า ปรมาตสัจจะ (absolute truth) โดยการเข้าใจทุกขและดับทุกขได้ ด้วยการปฏิบัติตนตามอริยมรรค ซึ่งทำให้บุคคลมีการเปลี่ยนแปลง

วิถีชีวิตของตนทางด้านพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา รวมทั้งการกระทำที่เป็นไปในทิศทางที่สร้างสรรค์เป็นประโยชน์ คงไว้ซึ่งสันติภาพต่อตนเอง ผู้อื่น ธรรมชาติและสรรพสิ่งในโลก ที่เรียกว่าพัฒนาทางจิตวิญญาณ ดังที่ประเวศ วะสี (2547) กล่าวว่าจิตวิญญาณ หมายถึงการที่มีจิตใจสูง ความดี กุศล บุญ คุณค่า หรือจิตที่เจริญขึ้น จิตที่หลุดพ้น จิตที่เห็นแก่ตัวน้อย หรือในทางพุทธเรียกว่าปัญญาผู้ที่ดำเนินชีวิตอยู่ในอริยมรรคจะเป็นผู้ที่มีปัญญา เข้าใจชีวิตและโลก รู้เท่าทันตัวตน ดำเนินชีวิตอย่างเกื้อกูล สงบเย็น ปราศจากอคติ ไม่มีการเบียดเบียนแบ่งแยก ลดตัวตน และทำหน้าที่ของตนอย่างมีปัญญา ซึ่งนำมาสู่ความสงบสุขและอิสรภาพ ถึงแม้ว่ากระบวนการเรียนรู้จะเป็นการเรียนรู้ของปัจเจกชน แต่ถ้าแต่ละปัจเจกชนสามารถดำเนินชีวิตของตนอยู่บนหนทางอริยมรรคก็จะมีผลทำให้กลุ่มชนทั้งชุมชนอยู่บนหนทางนี้เช่นกัน ดังที่ประเวศ วะสี (2548) กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐาน(Transformation) ในตัวตนจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานของสถาบันและของสังคม และกล่าวว่า ความเป็นชุมชนหมายถึงการรวมตัวกัน ร่วมคิด ร่วมทำ โดยมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน เห็นคุณค่าในสิ่งเดียวกัน มีการรู้ถึงกัน โดยทั่วถึง มีการเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติ ความเป็นกันเอง และมีความเชื่อถือกัน ซึ่งความเป็นชุมชนในลักษณะดังกล่าว เป็นคุณค่าแห่งความเป็นมนุษย์ในมิติทางจิตวิญญาณที่ผูกพันมนุษย์ให้อยู่ร่วมกันด้วยดี (ประเวศ วะสี ,2547)

2.2 การเรียนรู้วิถีพุทธเป็นการเรียนรู้เพื่อการรู้ตัว

จากกระบวนการเรียนรู้วิถีพุทธของครูและเด็ก เป็นการจัดการศึกษาเพื่อการรู้ตัวตัวเอง เมื่อรู้ตัวตัวเองจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงตนเอง และเนื่องจากการเรียนรู้นี้ประกอบด้วยการใช้ชีวิตของครูและเด็กอยู่บนหนทางของอริยมรรค หรือได้แก่ศีล สมาธิ ปัญญา จึงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่เรียกว่า การลดตัวตน การรู้เท่าทันอารมณ์ความรู้สึกของตน การใช้ชีวิตที่ปราศจากอคติ ไม่เบียดเบียนธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมดังที่ ประเวศ วะสี (2547) กล่าวว่า ...ถ้าพ่อแม่และครูรู้ตัวเอง และรู้ธรรมชาติของเด็ก โลกจะเปลี่ยนแปลงโดยสิ้นเชิง...ถ้าผู้ใหญ่ไม่รู้จักตัวเอง และไม่รู้จักธรรมชาติของเด็ก ก็จะไม่สัมผัสพันธู์แห่งความไม่รู้ลงในตัวเด็ก ให้ความไม่รู้หรืออวิชชาเติบโตงอกงามต่อไปในมนุษยชาติ...ในทางตรงข้าม ถ้าผู้ใหญ่รู้จักตัวเอง และรู้ธรรมชาติของเด็ก ปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้ใหญ่กับเด็กก็จะเป็นไปอย่างถูกต้อง ทำให้เกิดความมอกงามอันไพศาลทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่ ยังให้ชีวิตเจริญ และสังคมเจริญ...แต่อุปสรรคที่สำคัญที่สุดที่ทำให้ผู้ใหญ่มีความสัมพันธ์อย่างถูกต้องกับเด็กไม่ได้คือ การไม่รู้จักตัวเอง เมื่อไม่รู้จักตัวเอง ก็ทำไปตามอำนาจของกิเลสคือตัณหา มานะ ทิฐิ ไม่สามารถรู้ความจริงตามที่เป็นจริงในปัจจุบันทุกเวลานาทีได้ การรู้ตัวก็คือสติ สติทำให้รู้ความจริง และทำได้ถูกต้อง

2.3 การเรียนรู้วิถีพุทธของเด็กวัยอนุบาลสอดคล้องกับการทำงานของสมอง

การเรียนรู้วิถีพุทธของเด็กเป็นการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับการเติบโตและการทำงานของสมอง ดังจะเห็นได้จากกิจกรรม การทำงานศิลปะ การทำสีน้ำ การทำทำโยคะ การเคลื่อนไหวท่าทาง บทเพลง บทกลอนที่มีจังหวะผ่อนคลาย ที่เป็นการใช้ภาษาที่เห็นภาพ ทำให้เด็กมีจินตนาการของกระบวนการสร้างภาพในใจ ความคิดจิตใจของเด็กอยู่ในภาวะที่ผ่อนคลาย ลักษณะการเรียนรู้ดังกล่าวเป็นการทำงานที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับสุนทรียศาสตร์สอดคล้องกับการพัฒนาสมองซีกขวา ซึ่งเป็นการพัฒนาจินตนาการและการตระหนักรู้ของเด็ก ดังที่ Pearce (1993) กล่าวว่า เด็กวัย 4 ขวบสมองมีการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วมีการเชื่อมต่อของใยประสาท และสิ่งที่เด็กวัยนี้ต้องพัฒนาคือจินตนาการและการตระหนักรู้ ซึ่งเป็นการทำงานอย่างเป็นพลวัตของสมองในส่วนของ Limbic system และ R-system การทำงานของ Limbic system เพื่อพัฒนาจินตนาการและการตระหนักรู้ซึ่งความคิดจิตใจของเด็กทำงานอยู่ในภาวะเหมือนฝันด้วยสมองซีกขวา ในวัยเด็กจินตนาการเป็นสิ่งสำคัญที่สุดในการเติบโตทางจิตใจ เพราะจินตนาการเป็นสิ่งที่เชื่อมต่อระหว่างโลกภายนอกกับโลกภายในจิตใจของเด็ก เมื่อเด็กมีจินตนาการ จะก่อเกิดเป็นแรงบันดาลใจ ซึ่งนำมาสู่การพัฒนาการตระหนักรู้

วิถีพุทธทั่วไปมักจัดการเรียนการสอนที่เลียนแบบมาจากพระ และการให้นั่งสมาธิ แต่ถ้ามองในแง่การจัดการศึกษาปฐมวัย การเล่นเป็นการเรียนรู้ของเด็ก ซึ่งเป็นเรื่องของการจ่อต่อเนื้อ ซึ่งอยู่ในสภาวะจิตสำนึก ซึ่งเด็ก จดจ่อต่อเนื้ออย่างลึกซึ้งและมักจะมีประสบการณ์ของความรู้สึกอย่างยิ่งใหญ่ และนามาศจรรย (Miller, 1994) การที่จะดูได้ว่าคน ๆ นั้นสงบและมีสมาธิหรือไม่ ดูได้จากลมหายใจ ซึ่งมีลักษณะของลมหายใจที่แผ่วเบา ในเวลาที่เด็ก ๆ เล่น เด็กจะอยู่ในภาวะการจ่อต่อเนื้ออย่างผ่อนคลาย ซึ่งในการเล่นของเด็กแบบนี้ใช้เวลาประมาณ 10-20 นาที เปรียบเหมือนการนั่งสมาธิของผู้ใหญ่ประมาณ 10-20 นาที

การเรียนรู้วิถีพุทธเป็นการเรียนรู้การทำสมาธิร่วมกันของครูและเด็กผ่านกิจวัตรประจำวัน ซึ่งลักษณะของสมาธิที่เกิดขึ้นในกิจกรรมประจำวัน ดังที่กฤษณมูรติ (2549)กล่าวว่า... เมื่อมีโอกาสครูและเด็คน่าจะอยู่ด้วยกันในสมาธิ ...การเรียนรู้เกิดขึ้นได้เมื่อ การรวมเป็นหนึ่งเดียวกันของครูและนักเรียนเท่านั้น การรวมเป็นหนึ่งเดียวกันหมายถึง สื่อสัมพันธ์ การเข้าไปสัมผัส การถ่ายทอดความรู้สึกไปให้ การร่วมรับรู้ในสิ่งเดียวกันทั้งในระดับคำพูด ระดับความคิด และในระดับการรับรู้ที่ลึกซึ้งละเอียดอ่อนครูรักที่จะสอน และเด็กวางใจในตัวครู การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นเป็นการพิจารณาประสบการณ์ร่วมกัน ดังที่กฤษณมูรติกล่าวไว้ว่า ถ้าเด็กรู้สึกว่าคุณดูแล เอาใจใส่ เด็กเป็นกันเองเมื่ออยู่กับครู เด็กรู้สึกเป็นกันเอง ไม่กลัว จากนั้นเด็กจะรัก นับถือครู ฟังสิ่งที่ครูพูดและวางใจในตัวครู (พยัคฆ์ แผล, 2549 หน้า 263) เด็กมีความกระตือรือร้นที่จะเรียนและครูมีความกระตือรือร้นที่จะสอนของคุณ

ข้อสังเกตจากงานวิจัย

1. การเรียนรู้วิถีพุทธเป็นเรื่องที่ไม่สามารถเรียนรู้ได้ตามหลักคิดเชิงทฤษฎีที่เรียกว่า จินตมยปัญญาและสุตมยปัญญา แต่จำเป็นต้องเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติที่เรียกว่าภวามยปัญญา ด้วย ในการทำงานเชิงคุณภาพผู้วิจัยถือเป็นเครื่องมือสำคัญ ในกระบวนการวิจัยนี้ผู้วิจัยมีเวลาในการเรียนรู้วิถีพุทธในระยะเวลาประมาณ 1 ปีเศษ ซึ่งผู้วิจัยศึกษาและปฏิบัติตนจนเห็นผลจากการปฏิบัติและเกิดความเข้าใจที่ละเอียดลึกซึ้งขึ้นทีละเล็กทีละน้อย ในระยะเวลาอันจำกัดนี้อาจมีผลทำให้ผู้วิจัยขาดความเข้าใจ วิถีพุทธอย่างลึกซึ้งในบางประเด็น

2. ผู้วิจัยใช้วิธีการเรียนรู้วิถีพุทธจากการทำความเข้าใจจากผู้ให้ข้อมูล และผ่านการศึกษาทางด้านปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธเพื่อการเข้าถึงวิถีพุทธ ในฐานะครูผู้หนึ่งซึ่งเรียนรู้ผ่านวิชาการทางโลก ซึ่งข้อความรู้ที่ได้เป็นลักษณะหนึ่งของการเข้าถึงวิถีพุทธ

ข้อเสนอแนะจากผลของการวิจัย

1. การวิจัยนี้ศึกษาเรื่องการเรียนรู้ของครูและเด็กวัยอนุบาล ยังมิได้ศึกษาถึงกระบวนการบริหารงาน หรือการหาหนทางในการพัฒนารูปแบบการเรียนรู้สู่การเรียนรู้วิถีพุทธที่มีประสิทธิภาพ

2. การเรียนรู้วิถีพุทธเป็นเรื่องที่ไม่สามารถเรียนรู้ได้ตามหลักคิดตามทฤษฎีที่เรียกว่า จินตมยปัญญาและสุตมยปัญญา แต่เพียงอย่างเดียว แต่จำเป็นต้องเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติที่เรียกว่าภวามยปัญญาด้วย ดังนั้นการนำข้อค้นพบไปใช้ครูและผู้บริหารจำเป็นต้องปฏิบัติตนเพื่อเข้าถึงความรู้ความเข้าใจ จึงจะสามารถนำไปปรับใช้กับการทำงานในส่วนต่าง ๆ ได้

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1. การวิจัยนี้เป็นการศึกษาที่ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพแบบกรณีศึกษา ซึ่งได้ข้อมูลในแง่มุมมองหนึ่ง ซึ่งการศึกษาเรื่องนี้ ถ้าใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบอื่น เช่น การวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณา อาจทำให้ได้ข้อมูลลักษณะอื่นที่แตกต่าง

2. การวิจัยนี้เป็นการศึกษาโรงเรียนกรณีศึกษาที่นำหลักธรรมทางพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ จึงควรมีการศึกษาเปรียบเทียบกระบวนการเรียนรู้ของแต่ละศาสนาที่ประยุกต์ใช้ในวงการศึกษาและวงการอื่น ๆ

3. จากผลการวิจัยค้นพบปัจจัยเกื้อหนุนให้เกิดการเรียนรู้วิถีพุทธ จึงควรมีการนำปัจจัยเกื้อหนุนไปปรับใช้กับบุคคลในหน่วยงานทางการศึกษาหรือหน่วยงานอื่น ๆ

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- กระทรวงศึกษาธิการ. 2546. **แนวทางการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ**. กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์ (ร.ส.พ.).
- เกียรติวรรณ อำนวยกุล. 2542. **สมาธิ 2000 ศาสตร์แห่งการทำสมาธิตามแนวนีโอฮิวแมนนิส Neo-humanist Meditation**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ที.พี. พรินท์.
- จิตรกร ตั้งเกษมสุข. 2525. **พุทธปรัชญากับปรัชญาการศึกษาไทย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เคล็ดไทย.
- ชยันต์ วรรณระงูมิ. 2546. การกำหนดกรอบคิดในการวิจัยเชิงคุณภาพ. ในอุทัย ดุลยเกษม (บรรณาธิการ) **คู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อพัฒนางาน** (พิมพ์ครั้งที่ 4). หน้า 42-45.
ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ชัยฤทธิ์ โพธิสุวรรณ. 2544. **การศึกษาผู้ใหญ่: ปรัชญาตะวันตกและการปฏิบัติ**. กรุงเทพฯ
มหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ชาย โพธิ์สีดา. 2547. **ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ**. นครปฐม: สถาบันวิจัย
ประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ดลพัฒน์ ยศธร. 2542. **การนำเสนอรูปแบบการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนตามแนวพุทธ
ศาสตร์**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาสาธิตศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ทีศนา แคมมณี. 2545. **ศาสตร์การสอน**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ทีศนา แคมมณี. 2545. **กระบวนการเรียนรู้: ความหมาย แนวทางการพัฒนา และปัญหา
ข้อใจ**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทพัฒนาคุณภาพวิชาการ.
- ทีศนา แคมมณีและคณะ. 2535. **หลักการและรูปแบบการพัฒนาระบบวิจัยตามวิถีชีวิต
ไทย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธนวรรณ วิศรุตานันท์. 2545. **การพูดกับตนเองของเด็กวัยอนุบาลในกิจกรรมการเล่นเสรี**.
วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาการศึกษาปฐมวัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- บุษบง ต้นติววงศ์. 2548. **เอกสารประกอบการบรรยายเรื่องการจัดการศึกษาตามแนวคิด
ของวอลดอร์ฟ**. ภาควิชาประถมศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.
- บุษบง ต้นติววงศ์. 2546. **รูปแบบการศึกษาปฐมวัยตามวิถีชีวิตไทย: การศึกษาเพื่อชีวิตที่
พอเพียงใน พระอัครจริยบารมี**. ภาควิชาประถมศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์

มหาวิทยาลัย.

- บุษบง ต้นติวงศ์. 2544. **การศึกษาวอลดอร์ฟ**. ภาควิชาประถมศึกษา คณะครุศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- บุษบง ต้นติวงศ์. 2537. **แนวคิดและหลักการเกี่ยวกับการจัดการศึกษาปฐมวัย.ประมวลชุดวิชา
หลักการและแนวคิดทางการปฐมวัยศึกษา หน่วยที่ 1-4**. นนทบุรี: มหาวิทยาลัย
สุโขทัยธรรมมาธิราช.
- ประพนธ์ ธนารักษ์. 2546. **กระบวนทัศน์ใหม่: สู่การพัฒนาคุณภาพตน. วารสารวิชาการราชภัฏ
อุตรดิตถ์**. 2 (กุมภาพันธ์-กรกฎาคม) : 85-89.
- ประเวศ วะสี. 2547. **ธรรมชาติของสรรพสิ่ง การเข้าถึงความจริงทั้งหมด**. กรุงเทพมหานคร:
บริษัท โอ.เอส.พรีนติ้ง เฮ้าส์ จำกัด.
- ประเวศ วะสี. 2549. **ระบบการเรียนรู้ใหม่ไปให้พ้นวิกฤติแห่งยุคสมัย**. กรุงเทพมหานคร:
มูลนิธิสธารณสุขแห่งชาติ.
- ประเวศ วะสี. 2546. **การพัฒนากระบวนการเรียนรู้แบบพุทธ**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสดศรี-
สฤษดิ์วงศ์.
- ประสาน ต่างใจ. 2548. **บทความเรื่อง วิถีแห่งพุทธะกับการปฏิวัติการศึกษาโลก. คอลัมน์ ความ
ทรงจำนอกมิติ . ไทยโพสต์**. 24 (เมษายน).
- พระชยสาโร (Shaun Chiverton). 2546. **เพาะปัญญา.รวมธรรมเทศนาอาจารย์ชยสาโร ภิกขุ
พ.ศ. ๒๕๔๕ ถึง ๒๕๔๖**[ซี.ดี บันทึกเสียง]. กรุงเทพมหานคร: โรงเรียนทอสี.
- พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ). 2545. **ปั้นมนุษย์แต่ยังเด็ก**. สุราษฎร์ธานี: ธรรมทานมูลนิธิ.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). 2546. **รุ่งอรุณของการศึกษา เบิกฟ้าแห่งการพัฒนาที่ยั่งยืน**.
กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). 2545. **การศึกษาฉบับง่าย**. (พิมพ์ครั้งที่ 2) .กรุงเทพมหานคร:
บริษัทสื่อตะวันออก จำกัด.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). 2545. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**(พิมพ์ครั้งที่
12). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). 2545. **พุทธธรรม(ฉบับเดิม)**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์
ธรรมสภา.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). 2542. **มองสันติภาพโลกผ่านภูมิหลังอารยธรรมโลกาภิวัตน์**.
กรุงเทพมหานคร: กองทุนรักษัธรรม.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). 2539. **พุทธธรรมกับปรัชญาการศึกษาในยุคโลกาภิวัตน์**.
กรุงเทพมหานคร: คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). 2538. **พุทธธรรม: ฉบับขยายความ** (พิมพ์ครั้งที่ 6).

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระมหาสมควร ธมฺมธโร. 2543. **บทบาทผู้ปกครองในการอบรมศีลธรรมและจริยธรรมแก่เด็กเล็กก่อนเกณฑ์ของศูนย์พัฒนาเด็กเล็กก่อนเกณฑ์วัดสุวรรณสามัคคี เขตบางแค กรุงเทพมหานคร.**

พระเทพวิสุทธิเมธี (พุทธทาสภิกขุ). 2546. **ธรรมสำหรับครู คำบรรยายของพระเทพวิสุทธิเมธี (พุทธทาสภิกขุ).** กรุงเทพมหานคร: บริษัท สานอักษร จำกัด.

พระเทพเวที (ป.อ.ปยุตฺโต). 2536. **พุทธวิธีแก้ปัญหาเพื่อศตวรรษที่ ๒๑.** (พิมพ์ครั้งที่ 5) .กรุงเทพมหานคร: บริษัทสหธรรมิก จำกัด.

พระราชวรมุนี (ป.อ.ปยุตฺโต). 2524. **พุทธธรรม.** กรุงเทพมหานคร: กรมการศาสนา.

พุทธทาสภิกขุ. 2544. **เด็กจะเป็นผู้สร้างโลกในอนาคต.** กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิไทยอิสราเอล.

พุทธทาสภิกขุ. 2543. **ปฏิจจสมุปบาท.** หนังสือชุดลอยปทุม, ลำดับที่ 20. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและธรรมทานมูลนิธิ.

พุทธทาสภิกขุ. 2541. **วิถีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม.** กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา.

ไพรัช สู่แสนสุข. 2539. **หลักการและกระบวนการของการเรียนรู้และการสอนตามหลักพุทธศาสตร์: การวิเคราะห์พระไตรปิฎก.** วิทยานิพนธ์ปริญญาคุษฎีบัณฑิต สาขาหลักสูตรและการสอน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

รุ่งลาวัลย์ ละอ้าคา. 2545. **การพัฒนาโปรแกรมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เกี่ยวกับการปรับใช้วัฒนธรรมพื้นบ้านของครูและผู้ทรงภูมิปัญญาเพื่อการจัดประสบการณ์ระดับอนุบาล.** วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาการศึกษาปฐมวัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เรืองศักดิ์ ปิ่นประทีป. 2547. **กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างคุณธรรม จริยธรรมเด็กปฐมวัย.** กรุงเทพมหานคร: บริษัทพริกหวานกราฟิค จำกัด.

วิธาน ฐานะวุฒม์ . 2548. **พลังแห่งการเรียนรู้: ยุทธศาสตร์ทางปัญญาเพื่อสุขภาวะของสังคม.** ใน **ปาริชาติ วลัยเสถียร (บรรณานิการ).** **กระบวนการค้นคว้าใหม่กับการเรียนรู้ของชุมชน.** หน้า 85-89. กรุงเทพฯ: โครงการวิจัยกระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชุมชน.

ศิริศักดิ์ เขตตานุรักษ์. 2530. **การศึกษาเชิงวิจารณ์เรื่อง การพัฒนาค่านิยมทางศาสนาและจริยธรรมในเด็กก่อนวัยเรียน.** วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาศาสนาเปรียบเทียบ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล.

สมาคมการศึกษาแห่งประเทศไทย. ม.ป.ป. **สาโรช บัวศรีกับศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เจริญผล.

- สันติกโรภิกขุ. 2547. **ธรรมชาติของสรรพสิ่ง การเข้าถึงความจริงทั้งหมด**. ในประเวศ วะสี (บรรณาธิการ) หน้า 63-79. กรุงเทพมหานคร: บริษัท โอ เอส พริ้นติ้ง เอ้า จำกัด.
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. 2543. **การเรียนรู้ของเด็กปฐมวัยไทย: ตามแนวคิดวอลดอร์ฟ**. กรุงเทพมหานคร: สถาบันแห่งชาติเพื่อการศึกษาสำหรับเด็กปฐมวัย .
- สำนักพัฒนานวัตกรรมการกระทรวงศึกษาธิการ. 2548. **ดัชนีการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ กระทรวงศึกษาธิการ**.แหล่งที่มา: <http://inno.obec.go.th/project/bud/html/item.swf>
- สิริลักษณ์ ยิ้มประสาทพร. 2548. **กระบวนการค้นคว้าใหม่กับการเรียนรู้ของชุมชน**. กรุงเทพมหานคร: โครงการวิจัยกระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชุมชน.
- สุนทร โคตรบรรเทา. 2544. **รวมบทความและงานเขียนศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี การศึกษา ปรัชญาการศึกษา ประชาธิปไตย และจริยธรรม**. กรุงเทพมหานคร: สุวีริยาสาส์น.
- สุภาวงศ์ จันทวานิช. 2545. **การวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพ**. (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุภาวงศ์ จันทวานิช. 2545. **วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ** (พิมพ์ครั้งที่ 10). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุนน อมรวิวัฒน์. 2544. **หลักสูตรทางการศึกษาตามนัยแห่งพุทธธรรม**. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- สุนน อมรวิวัฒน์. 2547. **การพัฒนาการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์**(พิมพ์ครั้งที่ 3). โครงการกิตติเมธีสาขาวิชาศึกษาศาสตร์. นนทบุรี:มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- สุนน อมรวิวัฒน์. 2530. **การสอนโดยสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ**. โครงการตำราคณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.
- อาจอง ชุมสาย ณ อยุธยา. 2546. **การพัฒนารูปแบบการเรียนการสอนแบบบูรณาการคุณค่าของความเป็นมนุษย์โดยอิงแนวคิดการเรียนรู้จากการหยั่งรู้ด้วยตนเอง**. วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต ภาควิชาหลักสูตรและการสอน คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อาจอง ชุมสาย ณ อยุธยา. 2533. **วิทยาศาสตร์ของการฝึกจิต**. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด.
- อำไพ สุจริตกุล. 2545. **ประมวลบทความ ความรู้คู่คุณธรรม**. ภาควิชาประถมศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ภาษาอังกฤษ

- Braham, Barbara J .2006. **Executive coaching and the worldview of Vipassana meditators: A heuristic inquiry**. Ph.D. dissertation. United States -- Ohio: Union Institute and University Publication Number: AAT 3218105
- Brown, M, H. 2001. A Psycho synthesis Twelve Step Program for Transforming Consciousness: Creative Explorations of Inner Space. **Counseling and values**. 45,2(Jan): 103-117.
- Braud, W., and Anderson, R.1998.**Transpersonal research methods for the social sciences: Honoring Human Experience**. California: Sage.
- Creswell, J, W. 1994. **Research Design: Qualitative and Quantitative Approaches**. California: Sage
- Hamel, J. 1993. **Case Study Method**. California: Sage.
- Hoskisson ,K and Tompkins, G, E.1987. **Language Arts: Content and Teaching Strategies**.Ohio: Merrill Publishing Company.
- Knowles, M. 1978. **The Adult Learner: A Neglected Species**.(2nd ed.). Houston: Gulf Publishing.
- Knowles, M. 1975. **Self-Directed Learning : A Guide for Learner and Teacher**. New York: Association Press.
- Lincoln, Y, S. and Guba, E, G. 1985. **Naturalistic Inquiry**. Beverly Hills: sage publication
- Marshall,C. and Rossman,G,B.1994. **Designing Qualitative Researc**.(2nd ed.). California: Sage Publications.
- Merriam, S, B.1988. **Case study Research in education A Qualitative Approach**.(2nd ed.). San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Mendizza, M. and Pearce,J,C.2001. **Magical Parent Magical Child: The optimum learning Relationship**. California: Touch the Future.
- Mezirow, J. and associations. 2000. **Learning asTransformative**. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Mezirow, J.1991. **Transformative Dimentions of Adult Learning**. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.

- Miller, J. P. 1941. *The Contemplative Practitioner: Meditation in Education and the Professions*. London: Greenwood Publishing.
- Stake, R. E. 2000. *Case Studies Research*. In N. K. Denzin and Y. S. Lincoln (Eds.), *Handbook of Qualitative Research*, second Edition (pp 435-454). California: Sage.
- Stake, R. E. 1995. *The Art of Case Study Research*. California: Sage Publishers.
- Yin, R. K. 1993. *Applications of Case Study Research*. California: Sage.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ก.

ตัวอย่างแบบบันทึกการสังเกตกิจวัตรประจำวัน

ประเด็นการสังเกต	วัน/เวลา/สถานที่
<p>1.1 การจัดกิจกรรมการเรียนการสอน ของครู</p> <p style="text-align: right;">ON (Observation note)</p> <p style="text-align: right;">TN (Theoretical note)</p> <p style="text-align: right;">MN (Methodological note)</p>	<p>- สิ่งที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริง (บรรยายรายละเอียด ของสิ่งแวดล้อม สถานที่ เมื่อไหร่ อย่างไร กับใครและทำไม)</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>- ตีความเบื้องต้น (ใช้แนวคิดทฤษฎีของผู้วิจัยประกอบและแสดงความคิดเห็น เน้นความหมายที่ชัดเจนและสร้างสมมติฐานชั่วคราว)</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>- การเน้นคุณภาพ (ผู้สังเกตบันทึกวิธีที่สำเร็จ/บกพร่อง ความรู้สึกส่วนตัวของผู้ สังเกตปฏิกิริยาของผู้สังเกต ตลอดจนข้อมูลที่ตกหล่น บันทึก ส่วนนี้เพื่อช่วยเหลือเตือนความจำและช่วยประเมินคุณภาพของ ข้อมูล)</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p>
1.2 ปฏิสัมพันธ์ของครูที่มีต่อเด็ก	
1.3 ลักษณะกิจกรรมประจำวัน	

ภาคผนวก ข.
ตัวอย่างประเด็นการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ

ประเด็นที่ศึกษา	คำถาม
1. ความหมาย “วิถีพุทธ” “วิถีการภาวนา	<ol style="list-style-type: none"> 1. ศูนย์ได้ฯ ใช้อริยมรรค เป็นแนวทางในการจัดหลักสูตร ซึ่งเป็นหลักธรรมในทางพุทธศาสนา (ตามการรับรู้และเข้าใจ) “วิถีพุทธ” หมายความว่าอย่างไร 2. การภาวนา หมายถึงอะไร 3. จะเรียกวิถีชีวิตของครูว่าเป็นวิถีชีวิตแห่งการภาวนาได้หรือไม่ เพราะอะไร
2. กิจกรรมวิถีชีวิตแห่งสติ	<ol style="list-style-type: none"> 1. กิจกรรมวิถีชีวิตแห่งสติแต่ละกิจกรรม หมายความว่าอะไร 2. การเคารพประตูห้องเรียน การไหว้ ขอบคุณของเล่น พี่นัสชาว ทำไป ทำไม 3. กิจกรรมต่าง ๆ ทำแล้วเกิดผลดีกับเด็กอย่างไร เด็กเรียนรู้ อะไร 4. เมื่อครูลงมือปฏิบัติวิถีชีวิตแห่งสติ ครูมีสภาวะ และ/หรือ ประสบการณ์อย่างไร 5. ครูเกิดสภาวะที่เบิกบาน ผ่อนคลายอย่างไร
3. การเรียนรู้วิถีพุทธของครู	<ol style="list-style-type: none"> 1. สภาพแวดล้อมและความเป็นชุมชนเอื้อต่อการเรียนรู้วิถีพุทธหรือไม่ อย่างไร 2. นอกเหนือจากสภาพแวดล้อมและความเป็น ชุมชน มีอะไรอีกที่เอื้อต่อการเรียนรู้วิถีพุทธ 3. ครูคิดว่าตนเองเรียนรู้วิถีพุทธอย่างไร 4. ในวันที่ครูทำงานกับเด็ก ครูดูแลใจของตนอย่างไร 5. เมื่อเกิดปัญหาและส่งผลกระทบต่อภาวะอารมณ์ของครู ครูมีวิธีการดูแลภาวะอารมณ์ของตนอย่างไร 6. วิธีการนั้น ๆ ในแต่ละครั้งเกิดผลอย่างไร ส่งผลต่อเด็กอย่างไร

ประเด็นที่ศึกษา	คำถาม
4. การเรียนรู้ของเด็ก	<p>7. ครูเคยทบทวนตนเองหรือไม่ ว่าตนเองเป็นคนอย่างไร</p> <p>8. เมื่อครูทบทวนตนเองแล้วส่งผลต่อตนเองและการทำงานอย่างไร</p> <p>9. ครูเคยทบทวนตนเองหรือไม่ว่าลักษณะใดที่ส่งผลเสียต่อการดูแลเด็ก และได้แก้ไขตนเองอย่างไร</p> <p>1. ครูคิดว่า เด็กเรียนรู้ได้อย่างไร</p> <p>2. ครูเรียนรู้อะไรจากเด็ก และเรียนรู้จากเด็กอย่างไร</p> <p>3. เด็กที่มีลักษณะแบบใดที่ครูภูมิใจมากที่สุด</p> <p>4. ยกตัวอย่างลักษณะหรือพฤติกรรมของเด็กที่ครูภูมิใจ</p> <p>5. จุดเด่นของคุณลักษณะเด็กที่เป็นอย่างไร</p>

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ค

ตัวอย่างประเด็นคำถามชักตอ ในการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก

คำถามสำหรับผู้นำนโยบาย

ครูต้องปฏิบัติภาวนาอย่างไรอย่างไรและทราบได้อย่างไรว่าครูนั้นปฏิบัติหรือไม่ปฏิบัติ
 ครูนำวิถีพุทธสู่การสอนเด็กอย่างไร
 ปัจจุบันขณะเป็นอย่างไร
 กระทบแล้วไม่กระเทือนเป็นอย่างไร
 การตามจิตดูจิตให้ติดตอเป็นอย่างไร
 กอดตัวเองไว้ มีตัวเองเป็นเพื่อนเป็นอย่างไร
 ที่เรียกว่ามีทวิฐฐิเสมอกันในการทำงานของครูและคนในชุมชนเป็นอย่างไร

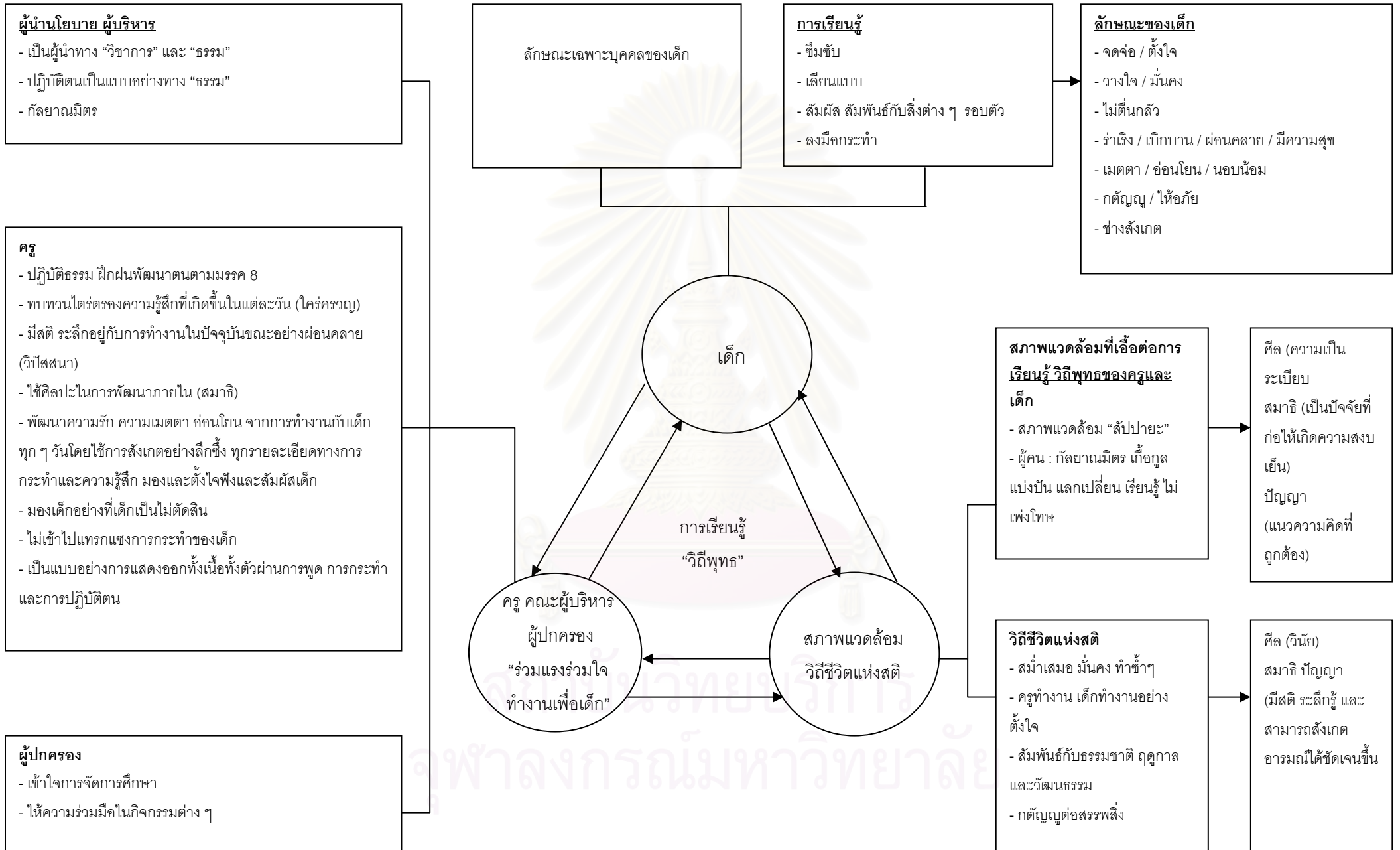
คำถามสำหรับผู้บริหาร

สิ่งสำคัญที่สุดในการปฏิบัติตนของครูตอเด็กคืออะไร
 จะรู้ได้อย่างไรว่าครูสอนเด็กอย่างผ่อนคลายและมีความสุข
 คิดว่าครูแต่ละคนแตกต่างกันหรือไม่อย่างไร
 การดูแลใจครูแต่ละคนดูแลอย่างไร ช่วยส่งเสริมและพัฒนาครูได้อย่างไร

คำถามสำหรับครู

ครูมีความสุขกับการทำงานอย่างไร
 ครูดูแลตนเองขณะทำงานกับเด็กอย่างไร
 เบิกบานมาจากข้างในเป็นอย่างไร
 ครูเกิดสภาวะอย่างไรที่เรียกว่าอยู่กับปัจจุบันขณะ
 ทำอย่างไรไม่ให้กระทบง่าย
 ครูทำใจอย่างไรเมื่ออยู่ในห้องเรียน
 ครูเฝ้ามองและสังเกตเด็กไปพร้อม ๆ กับสังเกตตนเองอย่างไร
 ถ้าเด็กวิ่งในห้องเรียนครูทำอย่างไร ถ้าเด็กแย่งของเล่นกันครูทำอย่างไร
 การตกแต่งห้องเรียนที่เรียกว่าสอดคล้องกับธรรมชาติและฤดูกาลเป็นอย่างไร

ภาคผนวก ง คำตอบเบื้องต้นจากการวิจัย

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นางสาวสุภัทรา คงเรือง เกิดวันที่ 1 เมษายน 2512 สำเร็จการศึกษาปริญญา
 ครุศาสตรบัณฑิตและครุศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประถมศึกษา สาขาวิชาการศึกษาปฐมวัย
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา 2533 และปีการศึกษา 2538 ตามลำดับ ในปีการศึกษา
 2545 เข้าศึกษาตามหลักสูตรปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาการศึกษาปฐมวัย บัณฑิต
 วิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปัจจุบันเป็นอาจารย์ในสาขาวิชาการศึกษาปฐมวัย
 คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา

สถาบันวิทยบริการ
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย